

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2051
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1085

Anadolu Üniversitesi
İlâhiyat Önlisans Programı

DİN PSİKOLOJİSİ

Editör

Prof.Dr. Hayati HÖKELEKLİ

Yazarlar

Prof.Dr. Hayati HÖKELEKLİ (Ünite 1, 2)

Prof.Dr. Hüseyin PEKER (Ünite 9, 10)

Prof.Dr. Faruk KARACA (Ünite 4, 6)

Doç.Dr. Abdülkerim BAHADIR (Ünite 3, 5)

Doç.Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU (Ünite 7, 8)

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2010 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Genel Akademik Koordinatörler

Prof.Dr. İbrahim Hatiboğlu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali Erbaş (Sakarya Üniversitesi)

Program Koordinatörü

Doç.Dr. Cemil Ulukan

Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi

Genel Koordinatör

Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı

Öğretim Tasarımcısı

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı Yardımcıları

Arş.Gör. Mehmet Fırat

Arş.Gör. Nur Özer

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Ayhan Tufan

Kitap Koordinasyon Birimi

Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Din Psikolojisi

ISBN
978-975-06-0734-9

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 20.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Eylül 2010

İÇİNDEKİLER

Ünite 1: Din Psikolojisi Bilimi	2
Ünite 2: Din, Dindarlık ve Boyutları	24
Ünite 3: Dindarlığın Kaynakları	46
Ünite 4: Dindarlığın Etkileri	70
Ünite 5: Dindarlığı Etkileyen Faktörler	94
Ünite 6: Dindarlığın Gelişimi	118
Ünite 7: İnanç Psikolojisi	144
Ünite 8: Tanrı Tasavvurları	168
Ünite 9: Dua, İbadet ve Dinî Törenler	192
Ünite 10: Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değişirme	214

ÖNSÖZ

Din Psikolojisi İlahiyat Fakültelerinin kuruluşundan beri programlarında yer alan bir ders olmuştur. Fakat ele aldığı konular ve araştırma yöntemleri bakımından klasik İlahiyat Bilimlerine göre önemli farklılıklar gösterir. Her şeyden önce Din Psikolojisi “dinî” bir ilim değil, bir “insan” bilimidir. İnsan ve Toplum Bilimlerinde benimsenen tecrübî (empirik) yöntemle dinî olguları araştırmaktadır. Böylece Din Psikolojisi dinin kendisi üzerine değil, yaşanan, gerçek hayatta ortaya çıkan dinî gerçeklik ve dinî olgular üzerine bir araştırmadır. Bir başka deyişle “dindar” insanı bir anlama çabasıdır. Bu haliyle de yüzyılı biraz aşan tarihi ile batı kaynaklı bilimsel geleneğe aittir.

Batı dünyasında İnsan ve Toplum bilimleri geçtiğimiz asırda büyük ilerlemeler kaydetti. Önemli yeni teoriler ve kavramlar geliştirildi ve bütün bunlar dinî alanda da etki ve yansımalar yaptı. Psikoloji biliminin başta kurucuları olmak üzere önemli büyük temsilcilerinin hemen tamamı dinî olgulara ilgi duydu ve bunlarla ilgili görüş ve teoriler ileri sürdüler. Fakat bütün bu gelişmeler Yahudi-Hıristiyan kültürü ve geleneği ekseninde gerçekleştiği için, diğer din ve kültürler açısından ancak sınırlı bir çerçevede aydınlatıcı oldu. Bununla birlikte ele alınan konular ve yaklaşımlar açısından her yerdeki çalışmalar için ilham verici oldu.

Ülkemizde Din Psikolojisi çalışmaları Batı’ya göre elli sene sonra başlamıştır. Başlangıçta bu alanı tanıtmak için yazılan kitaplar ya tamamen Batı’dan aktarılan konu ve kavramlarla, tartışmalarla sınırlı ya da modern bir bilim olma hüviyetinden uzak, klasik ilahiyat ilimlerinin yaklaşımlarını ön planda tutan bir görünüm sergilemektedir. Son yıllarda bu durum hem Batı hem de ülkemiz açısından önemli değişiklikler göstermektedir. Batılı bilim anlayışı kendi dışındaki dünyanın gerçeklerine de açılmaya başlamış, farklı din ve kültürleri tanıma ve bunlar üzerine yapılan araştırmalarla kendi görüşlerini değiştirme, geliştirme ve zenginleştirme arayışına girişmiştir. Ülkemizde ise; Din Psikolojisi alanında çok sayıda genç araştırmacı yetişmiş, yapılan tezler ve yayınlarla hem bu alan giderek tanınmaya ve hem de yerel gerçeklerle daha fazla temas kurulup yerli bilgi üretimine hız verilmiştir.

Bu kitap; her biri yazdığı konularda uzman olan beş din psikoloğu tarafından kaleme alınmıştır. “Din Psikolojisi Bilimi”nin tanıtıldığı birinci bölüm ile “Din, Dindarlık ve Boyutları” kavramlarının açıklandığı ikinci bölüm Hayati Hökelekli tarafından hazırlandı.

“Dindarlığın Kaynakları” başlığını taşıyan üçüncü bölüm ile “Dindarlığı Etkileyen Faktörler” başlığını taşıyan beşinci bölüm Abdulkerim Bahadır tarafından hazırlandı.

“Dindarlığın Etkileri” başlığını taşıyan dördüncü bölüm ile “Dindarlığın Gelişimi” başlığını taşıyan altıncı bölüm Faruk Karaca tarafından hazırlandı.

“İnanç Psikolojisi” başlığını taşıyan yedinci bölüm ile “Tanrı Tasavvurları” başlığını taşıyan sekizinci bölüm A.Ulvi Mehmedoğlu tarafından hazırlandı.

“Dua, İbadet ve Dini Törenler” başlığını taşıyan dokuzuncu bölüm ile “Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değiştirme” başlığını taşıyan onuncu bölüm Hüseyin Peker tarafından hazırlandı.

Konuların hazırlanması ve düzenlenmesinde akademik olduğu kadar, didaktik, anlamayı kolaylaştırıcı bir dil, üslup ve anlatım tekniği kullanmaya özen gösterilmiştir. Konular işlenirken, Batı’lı kavram ve anlayışların İslami ve yerli karşılıklarına da işaret edilmiş, böylece okuyucunun kendi inanç değerleri ile ilişki kurması ve metni daha iyi anlamasına zemin hazırlanmıştır. Aynı şekilde, araştırma sonuçlarına dayalı yorum ve değerlendirmelerde, ülkemizde yapılan araştırmalar da dikkate alınarak, karşılaştırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Ele aldığı konular ve belirttiğimiz tüm bu özellikleri ile bu kitap tamamen yeni, özgün ve içeriği bakımından oldukça faydalı olacağına inandığımız bir çerçevede ortaya çıkmıştır. Öğrencilerimizin ve ilgililerin bu kitabı zevkle okuyacaklarına, meslek hayatlarında buradaki bilgilerden çokça yararlanacaklarına olan güvenimiz tamdır.

Bu kitabın yazılması için bizleri teşvik eden, organize eden, yol gösteren ve vesile olan tüm yetkililere; metinleri zamanında tamamlamak için büyük gayret gösteren ve tüm birikimlerini ortaya koyarak böyle güzel bir çalışmanın ortaya çıkmasına imkân veren ekip arkadaşlarıma teşekkürlerimi ifade etmek isterim Tüm öğrencilere ve okuyuculara da bu kitaptan en iyi şekilde istifade etmelerini diliyorum..

Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ (Editör)

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Din Psikolojisi bilimini tanımlayabilecek,
- Din Psikolojisinin konusunu, alanını ve yöntemini açıklayabilecek,
- Din Psikolojisinin diğer bilim dallarıyla ortak ve farklı yönlerini ayırt edebilecek,
- Din Psikolojisinin amaç ve önemini açıklayarak değerlendirebilecek,
- Din Psikolojisinin dünyada ve Türkiye'deki önemli temsilcileri ve çalışmalarını anlatabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dinî olgular
- Dindarlık araştırması
- Dini inanç ve davranışlar
- Dinî gelişim, dinî yapılanma, dinî değişim ve dönüşüm
- İlahiyat ilimleri-din bilimleri
- Nesnel ve öznel dinî gerçeklik
- Dinî semboller, dinî kültür, dinî gelenek

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Hayati Hökelekli'nin *Psikolojiye Giriş* kitabından, Psikoloji Biliminin konuları ve araştırma yöntemleri hakkında bilgi edininiz.
- Hayati Hökelekli'nin Din Psikolojisi adlı kitabındaki "*Psikoloji ve Din Psikolojisi*" bölümünü okuyunuz.

Din Psikolojisi Bilimi

GİRİŞ

Dinin tarihi insanlık kadar eskidir. Tarihçiler, insanbilimciler, kültür araştırmacıları dinî olgu ve nesnelere tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde karşılaşmaktadırlar. Değişik görünüm ve çok değişik şekiller altında dinî inanış ve uygulamalar, dinî gelenek ve etkinlikler, çeşitli ibadetler, sembolik figürler hep var olmuşlar ve varlıklarını da sürdürmektedirler. İlkel kabile dini, Budizm, Hinduizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi değişik dinlerin inanç ve öğretilerini benimsemiş milyarlarca insan, hayatlarını buna göre anlamlandırmakta ve yaşamaktadırlar. Dinler tarih içinde hep var olan ve varlığı günümüzde de süren bir devamlılığa sahiptirler

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanların hayatlarında dinin önemli bir yer ve etki yaptığı görülmektedir. Dinî semboller, gelenekler ve kurumlar çok köklü bir şekilde toplumdaki varlığını sürdürmektedir. Bir kimseye “sen kimsin?” diye sorulduğunda, insanların önemli bir kısmı “Müslümanım”, “Hıristiyanım” “Yahudiyim”, “Budistim” gibi dine dayalı cevaplar vermektedir. Böylece pek çok insan için din, toplumsal kimliğin başvuru kaynağı olarak önemini sürdürmeye devam etmektedir. Toplum hayatı içerisinde dinin bir varlık alanı vardır ve bireyler hayatlarını sürdürürken bu varlık alanı ile zaman zaman karşılaşmaktadırlar.

Tarihsel ve toplumsal bir gerçeklik olduğu kadar din, bireylerin ruhunda en derin duygu ve arzuların, en kararlı bağlılık ve taraftarlıkların da kaynağıdır. Dinî inanç ve değerlerinin güdülemesiyle insanlar iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın ölçüsüne sahip olmakta ve bunları koruma ve geliştirmeye çalışmaktadırlar. Dinin varlığı sayesinde pek çok insan, yaşanan hayatın ve toplumsal kabullerin daha ötesinde hedefler ve amaçlar benimsemekte ve kendisini dini değerlerin yoluna adayabilmektedir. Dini değerlerin ortaklaşa kabul ve paylaşımının yaşandığı bir ortamda bireysel tercih ve tutumlarında, düşünüş ve davranışlarında dinî inanç ve değerlere başvurmayan, az ya da çok din ile ilişkisi olmayan çok az insan vardır.

Kimi insanlar vardır ki bilinç ve irade düzeyinde dinî bir yöneliş ve bağlantıları yoktur, hatta kendilerini “dinsiz”(ateist) olarak tanımlarlar. Fakat sözlerinde, diğer insanlarla ilişkilerinde, toplumsal adet ve gelenekleri uygulayışlarında çoğu zaman kendilerini dinî söylem ve uygulamaların içinde bulurlar. Böylece din, ister bilinçli bir kabul isterse dolaylı bir etkilenme yoluyla olsun bireylerin duygularında, düşünce ve tasavvurlarında, tutum ve

davranışlarında, sözlerinde ve ilişkilerinde kendisini ortaya koyan önemli bir psikolojik faktördür. Bu önemli psikolojik faktörün nasıl işlediği, geliştiği, yapılandığı kişinin hayatında ne gibi etki ve sonuçlara yol açtığı bilimsel çalışmaya değer bir konudur

DİN PSİKOLOJİSİNİN TANIMI, KONUSU VE YÖNTEMİ

Din Psikolojisinin Tanımı

Din Psikolojisi, bireylerin kutsal kabul ettikleri varlık(ya da varlıklar)la ilişki çerçevesinde ortaya koydukları her türlü söz, tecrübe ve davranış tecrübî(empiric) yöntemle araştıran bir disiplindir. Bireylerin ruhsal yaşantıları ve davranışları içerisinde ortaya çıkan “**dinî olgular**” Din Psikolojisinin temel ilgi alanıdır. Özellikle kişilerin yaşadıkları **dindarlığı** anlamaya odaklanmış olması bakımından Din Psikolojisinin kendine has bir konusu ve alanı vardır.

Din Psikolojisi, bireylerin yaşadıkları dinî hayatı oluşum, yapı, gelişim şartları ve süreçleri, sonuçları ve etkileri açısından ele alan bir bilim dalıdır. Din olgusunu insan bilincindeki yapılanması, ruhsal tecrübe ve davranış olarak kendini ifade edişini çok çeşitli yönleriyle tespit ve tasvir etmeye çalışır. Daha sonra da, bunların en doğru yorumlarına ulaşılmaya çalışılır. Dindar bireyi ya da grubu içten, ruhsal yönüyle anlama gayreti içerisinde olan din psikolojisi, kendine ait bakış açısıyla diğer din bilimlerinden ayrılır.

Din Psikolojisinin Konusu

Din Psikolojisi, dindar ya da olumlu veya olumsuz bir şekilde din ile bir bağı bulunan insanı psikolojik bakımdan bir anlama çabasıdır. Dolayısıyla bu bilim, bireyin ruhsal yaşayış ve davranışları içerisinde dinî nitelikli olguları ele alıp araştırır. Din Psikolojisi dinin veya dine karşı olan anlatı ve söylemlerin karşısında bireyin ortaya koyduğu olumlu veya olumsuz öznel(sübjektif) tutumları araştırır. Bir yandan dinî inanç ve davranışın birey üzerindeki psikolojik etkileri (ruh sağlığına, kişiliğine, sosyal ilişkilerine) diğer yandan ise, kişinin çeşitli duygu ve arzularının, karakter ve kişilik yapısının, tutum ve davranışlarının dinî inanç ve yaşayış üzerindeki etkileri karşılıklı olarak araştırılır. Dindarlığın çok çeşitli şekilleri ortaya çıkışı, gelişimi, yapılanması, değişim ve dönüşümleri açısından din psikolojisinin başlıca araştırma konusudur.

Bireylerin dinî inançları, tutum ve davranışları belli bir sosyo-kültürel bağlamda oluşur ve gelişir. Dolayısıyla, bir kimsenin dindarlık yaşantısı ancak onun bağlı olduğu dinî gelenek dikkate alınarak anlaşılabilir. Bu anlamda Din Psikolojisi, dinin insan ruhunda yaşanan ve çeşitli şekillerde dışa yansıyan (söz, duygu ve heyecan, istek ve arzu, fikir ve tasavvur, tutum ve davranış, eylem ve etkinlik) ifade ve özellikler çerçevesinde gelişen yapıyı ve bunun dinamiklerini, iç ve dış çevre ile olan ilişkisel bağlarını ve etkileşimini bir bütün olarak incelemeye çalışır.

SIRA SİZDE

1

Din, tarihsel ve toplumsal olduğu kadar psikolojik bir gerçek olduğuna göre, dindarlık insanın hangi psikolojik yönüyle ilgilidir? Bireylerin hayatında yer

tutan din, akıl ve düşünce; bilinç ve bilinçdışı, duygular ve arzular, ahlak, davranış, eylem ve etkinlikler alanından hangisi ile sınırlı bir varlık alanına sahiptir? Düşünüp, araştırınız.

SIRA SİZDE

2

Bir Müslüman bireyin dinî tutum ve davranışlarını doğru olarak anlamada onun dini kimliği yanında, dini aidiyetiyle ilgili başka hangi bilgiye başvurmak gerekir?

Din Psikolojisinin Amacı ve Önemi

Din Psikolojisi, bireylerin ruhsal yaşayış ve davranışlarında ortaya çıkan dinî olguyu anlamak, tasvir etmek ve en genel kavramsal çerçevelerle ifade etmek amacıyla araştırmalarını sürdürür. Dolayısıyla din psikologlarının görevi din üzerinde, dinî metinlere dayalı bir araştırma yapmak değil, insan tecrübe ve davranışında ortaya çıkan dinî tezahürleri anlamaya çalışmaktır. **Dinin insanî ve kültürel gerçeklik boyutunu** açığa çıkarmaktır. Toplumsal ve kültürel bir ortamda yaşayan ve bir etkileşim içerisinde dinî değerleri kendisine mal eden dindar (ya da din ile bir şekilde ilgili) kimselerin iç dünyasının görüntülerini anlaşılır hale getirmektir. Böylece Din Psikolojisi dini yalnızca insan hayatındaki etki ve boyutları açısından ele alır, onun bir fotoğrafını çekmeye çalışır. Sonra da bu fotoğrafın gerçek anlamını ortaya koymak için yorum ve teoriler üretmeye yönelir.

Dinin gerçek kaynağı ve özü, dinî kavram ve değerlerin nihai hakikati gibi konularda hüküm yürütmek din psikologlarının işi değildir. Din Psikolojisinin Tanrı'nın varlığının ispatı ya da inkârına yol açacak deliller üretmek gibi bir amacı yoktur. İnançlara saygı duymak, tarafsız ve gözlemci bir tutumla onları en azından yaşanan etkili bir gerçek ve olgu olarak değerlendirmek durumundadır. Aynı şekilde din psikologları herhangi bir din, mezhep, gelenek ve doktrinin diğerlerine üstünlüğünü de tartışmazlar. Asıl olan, dinî olgularla ilgili nesnel bilgilere ulaşabilmektir. Tecrübî bir bilim olarak Din Psikolojisi, dinin hakikati üzerine söz söylemez. Dinî olguları bilincin ve davranışın muhtevaları ve konuları olması bakımından analiz eder, tasvir eder ve gözlemler. Dini tutumun, dindarlık yaşantısının içindeki psikolojik faktörleri ve yapıları açığa çıkarmaya çalışır.

DİKKAT

Din Psikolojisi din üzerine değil, dini yaşayan insanlar üzerine bir araştırma alanıdır. Dinî metinlerin değil, insanın kişilik ve karakterinin tanınmasına önemli katkıda bulunur. İnsan için dinin anlamı ve işlevlerini açığa çıkarmaya çalışır. Dolayısıyla bu alanda elde edilen bilgiler kesin ve bağlayıcı değil, gelişim ve değişime açık, aydınlatıcı ve tasvir edicidir.

İnsana yönelik bütün hizmetler, etkin bir sonuca ulaşabilmek için psikoloji ile işbirliği yapmak zorundadır. İnsanın ne olduğu, nasıl düşündüğü ve inandığı, istek ve ihtiyaçları, ilgi ve yetenekleri bilinmeden, eğitim ve rehberlik çalışmalarında istenilen sonuç alınmaz. Bu bakış açısı din alanında da geçerlidir. Dinî eğitim-öğretim, dinî irşat, dinî danışmanlık ve rehberlik, dinî iletişim çalışmaları, ancak din psikolojisinin bulgu ve tespitlerini dikkate alarak ileriye götürülebilir. Dinî bir bağlanma, dindarca bir hayat tarzı kişinin uyumuna, huzur ve mutluluğuna yardımcı olduğu kadar, tam tersine çatışma, uyumsuzluk ve ruhsal hastalık nedeni de olabilir. Dolayısıyla, olumlu değerler üreten bir dindarlığın psikolojik şartlarının bilinmesi, ruh sağlıklı dindar kişilikler yetiştirilmesi açısından büyük önem taşır. Dinin anlatım ve öğretiminde, dinin doğru ve yeterli bilgisi kadar, dinleyici kitlesinin özelliklerine dair bir bilgiye de ihtiyaç gösterir. Din Psikolojisi bütün bu konularda önemli imkânlar sunmaktadır.

DİN PSİKOLOJİSİNİN DİĞER BİLİM DALLARIYLA İLİŞKİSİ

Din Psikolojisi alan ve sınır bakımından **İnsan ve Toplum Bilimleri** ile **İlahiyat İlimleri** ortak noktasında bulunan ve **Din Bilimleri** adı verilen bir grup bilim dalı arasında yer almaktadır. Bu bakımdan bütün bu bilimler grubu ile ilişkisi ve yardımlaşması söz konusudur. Şimdi ayrı ayrı bu bağlantıları gözden geçirelim.

İnsan ve Toplum Bilimleri

Din Psikolojisi her şeyden önce psikolojik bakış açısı ile araştırma yapan bir bilim dalıdır. Bu yüzden, Din Psikolojisinin genel psikoloji ile ortak olan pek çok yanı vardır. Her ikisi de aynı bilimsel ilkeler, yöntem ve tekniklerle çalışmalarını sürdürür. Din Psikolojisi genel psikolojide geçerli ve yürürlükte olan tüm kavram, yaklaşım ve yöntemlerle iş görmektedir. Bu bakımdan psikoloji ve onun tüm alt dallarının (*sosyal psikoloji, gelişim psikolojisi, kişilik psikolojisi, çevre psikolojisi* vb.) çalışmaları ile yakından ilişkilidir. Çeşitli teorik yaklaşımları (*fenomenolojik, bilişsel, psikanalitik* teoriler) ve pratik uygulamaları (*rehberlik, ruhsal tedavi, dinî danışmanlık, din hizmetleri psikolojisi*) paylaşırlar. Onun yanında *tarih, dilbilim, sosyoloji, antropoloji* gibi sosyal bilimlerin çalışmaları da dikkate alınır ve onlardan yararlanılır. Fakat konuları bakımından bunlar ayrı alanlardır. Bu yüzden Din Psikolojisi, genel psikolojinin bir alt dalı olarak değil, Din Bilimleri kategorisinde ele alınmalıdır.

İlahiyat İlimleri

Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf, Mezhepler Tarihi gibi bilim dalları dinî metinleri anlama ve açıklamaya çalışırlar. Dinî olguları, kişinin yaşadığı dinî hayatın dışı yansıyan görünüm ve şekillerini anlamlandırmak, bunlara kaynak oluşturan dinî inanç ve öğretiler hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. İnsanların rağbet ettiği dinî bir ritüel ve tapınma tarzının o dinin ibadet sisteminde nasıl bir yer tuttuğu bilinmeden, yalnızca dış gözleme dayalı bir tasvir ile isabetli bir yorum ve açıklama yapılamaz. Bir dinin kendine ait kutsalları, inanç ve öğretileri, mezhep ve cemaat farkları, o dinin bağlılarının davranışlarını anlamada temel referans noktalarıdır. Bu bakımdan yerine göre bütün bu ilim dallarının verdiği bilgilere başvurma zarureti vardır. Bunların yanında dinî sanat ve edebiyat, İslam Tarihi, İslam Düşünce ve Uygarlık Tarihi gibi alanlarda yapılan çalışmalar da güncel olduğu kadar tarihi bir boyutu olan dinî olguları anlama ve yorumlamada önemli bir yer tutar.

Din Bilimleri

Din Bilimleri, İlahiyat İlimleri ile İnsan Bilimlerinin kesiştikleri bir ortak noktada yer alan bir dizi bilim dalıdır. Din Psikolojisi ile aynı sınır üzerinde yer alan ve dinî olguları tecrübî yöntemlerle inceleyen bir dizi bilim dalı olan Din Bilimleri denilen bu alanların başlıcaları şunlardır:

Din Sosyolojisi: Din Sosyolojisi din-toplum ilişki ve etkileşimini ve bu çerçevede ortaya çıkan olgular, süreçler, kurumlar ve gruplaşmaları inceler. Din psikologları dinî olguları bireysel açıdan ele alırken, din sosyologları toplumsal açıdan ele alırlar. Aslında dinî olgular bireysel olduğu kadar toplumsal olduğu için, dinî gerçeklik bu ikisinin toplamıdır denebilir. Bu bakımdan bu iki bilim dalının çalışmaları, dinî olguların anlaşılmasında birbirini tamamlayıcı nitelikte olup, zaman zaman bilgi alışverişi ile bakış açılarının genişletilmesinde önemli katkılar sağlar.

Din Fenomenolojisi: Dinî olguların temel mânasını oluşturan değişmez özü, asıl yapıyı ortaya çıkarmaya çalışan bir bilim dalıdır. Fenomenologlar, dinî olguyu geçici ve dönüşüme uğramış şekillerin ötesindeki temel karakteri anlamaya ve onu bir başka Şeye indirgemeksizin kendi asıl özgülüğü içerisinde tanımaya çalışmaktadırlar. Her nasıl kabul edilirse edilsin, din fenomenologlarının analiz ve değerlendirmelerinden din psikologları önemli ölçüde yararlanmışlardır. Fakat daha da önemlisi dinî tecrübenin, dinî gerçeklere saygı, hoşgörü ve sempati anlayışı çerçevesinde ele alınması yönündeki din fenomenologlarının vurgusu, din psikolojisi çalışmalarında da önemli yansımalara yol açmıştır.

Din Antropolojisi: Belli zaman ve mekânlarda özel bazı dinî inanç ve uygulamaların (özel bir mit, özel bir ritüel veya özel bir ritüelin ilahi, kurban, ruh gibi yönünü) tezahürlerini araştıran bir bilim dalıdır. Önceleri ilkel kabile toplumlarının dinlerini inceleyen din antropologları, günümüzde daha geniş alanlarda dinî tecrübe ve uygulamanın bilimsel incelemesini yapmaktadırlar. Farklı toplumlarda ortaya çıkan mitler, dinî semboller, dinî âyin ve törenlerin, dinî hareketlerin görünüm ve anlamları, işlev ve yapıları benzerlik ve farklılıklarıyla araştırılmaya ve ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Din psikologları dindarlığın yerel kültür ve toplum yapılarına bağlı şekilleri kadar evrensel görünüm ve anlamlarını anlamada, din antropologlarının çalışmalarından yararlanmaktadırlar.

Din Felsefesi: Dinî inanç, tecrübe ve olguyu felsefe bakış açısıyla ele alıp değerlendiren bir disiplindir. Din filozofu dinî alanı, öncelikle bu alanda ne olup bittiğini, inanılan Şeyi, inanmanın ne anlama geldiğini ve uygulamada inancın ne anlam ifade ettiğini anlamak için araştırır. Bu araştırmasında ilahiyatçıların ve inananların olduğu kadar tarihçi, psikolog, sosyolog, antropolog ve filozofların da bu konudaki verilerini göz önünde bulundurur. Din psikologları, dinî tanım ve kavramlar oluştururken, dinî olguların anlamı üzerine incelemeler yaparken din felsefecilerinin çalışmalarından yararlanırlar.

Dinler Tarihi: İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan tüm dinleri karşılaştırmalı olarak, tecrübî nesnel bilimsel yöntemle inceleyen bir disiplindir. Dinler Tarihi, teolojik ön kabullere dayanmaksızın antropolojik bir bakış açısıyla dinleri inceler. Dinler Tarihinin yöntem, kavram, teorik yapı ve modelleri genel olarak insan ve sosyal bilimlerin kazanımlarına dayalıdır. Dinî olguların bireysel ve toplumsal olduğu kadar tarihsel bir arka planı ve gerçekliği vardır. Din psikologları, bireyin hayatında gözlemlediği dinî olguların anlamını daha iyi ortaya koyabilmek için, bunların geçmişten gelen köklerini ve gelişim tarzlarını araştırma ihtiyacı duyar. İşte bu durumda dinler tarihinin verilerine başvurma ihtiyacı ortaya çıkar.

İlahiyat ilimleri ile Din Bilimleri gerek konu ve gerekse yöntem bakımından birbirlerinden ayrılırlar. İlahiyat ilimleri, dinî nasslar üzerinde çalışır ve "murad-ı ilâhi" yi anlamaya ve yorumlamaya çalışırlar. Din Bilimleri ise, birey, toplum

ve kültür hayatında kendisini gösteren “dinî olgular”ı anlama ve açıklamaya çalışırlar. İlahiyat ilimlerinin yöntemi esas olarak nakil ve temel dinî metinlere dayalı yorumdur. Din Bilimlerinin yöntemi ise gerçek dinî olguların tecrübî ve nicel araştırılması ve bunlara dayalı nitel yorumdur.

DİN PSİKOLOJİSİNDE YÖNTEM

Din psikolojisi her şeyden önce dinî tecrübeler, dinî inanç ve tasavvurlar, dinî tutumların sistemli araştırmasıdır. Bunları gözlemler, analiz eder, bütünü psikoloji çalışmalarında kendisine başvuru tekniklerinden yararlanır. Bu araştırma yöntem ve tekniklerinin başlıcaları şunlardır:

- 1. Sistemli gözlemler:** Bilimsel çalışma her şeyden önce olayları gözlemleyerek başlar. Olaylar ya uzaktan kendi doğal akışı içerisinde (*doğal gözlem*), ya da araştırmacının kendisi de olayların içinde yer alarak (*katılımcı gözlem*) anlaşılmasına çalışılır. Fakat psikolojinin asıl kendine has yöntemi **iç gözlemdir**. Bir kimsenin içsel yaşantıları ancak onun kendi ifadelerine başvurularak anlaşılmasına çalışılır. Din psikoloğu dindar insanın yaşantılarını gözlemlediği gibi, onun kendi dinî yaşantıları hakkında kendi iç gözlemine dayalı bilgiler vermesi için çeşitli araçlardan yararlanır.
- 2. Kişisel dokümanların sistemli incelenmesi:** Bireyin din hayatına ışık tutan ve başkaları tarafından yazılan (*biyografi*), ya da bizzat kendisinin yazdığı hayat hikâyesi (*otobiyografi*), hâtırâ kaydı, arşiv belgeleri, mektuplar, seyahatnameler, kişisel eşyalar, bu kişilerin iç dünyasını anlamada önemli ipuçları oluşturur. İlk din psikologlarından W.James, önemli dinî şahsiyetler üzerinde bu yolla yaptığı incelemeler sonucu, bu bilimin temellerini atmıştır.
- 3. Anketler:** Yazılı soru kâğıtları bu alanda en çok kullanılan araçların başında gelir. Bunların bir kısmı, geçerlik ve güvenilirliği hesaplanmış ve her yerde kullanılabilen standart ölçme araçlarıdır. Starbuck ve Halley gibi öncü din psikologları gençlere çeşitli anketler uygulayarak, onlardaki dinî değişimi ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Halen anket çalışmaları en çok gençlere yönelik olarak kullanılmaktadır.
- 4. Mülâkatlar:** Belli bir konuyla ilgili sözlü soruların ve cevaplarının kayıt altına alınmasıdır. Bunların derinlikli analiz ve yorumlarının yapılması ve değerlendirilmesi ile tatmin edici sonuçlara ulaşılabilir. Din değiştirme olayları üzerine yapılan araştırmalarda mülâkat daha çok tercih edilen bir araçtır.
- 5. Tutum ölçekleri:** Dinî inanç ve davranışların yönünü (*olumlu-olumsuz*) ve şiddet derecesini (*güçlü, zayıf, kararsız*) anlamak için geliştirilen ölçme araçlarıdır.
- 6. Kişilik testleri:** Kişiliğin yapısını, özelliklerini, eğilimlerini anlamak için geliştirilen standart testler, dindarlıkla ilişkisi bakımından ele alınarak ölçmeler yapılır.
- 7. Davranışların analizi:** Gözlem ve testlerle elde edilen dinî davranışlar hakkındaki bilgiler üzerinde analiz çalışmaları yapılır. Gruplamalar, sınıflamalar yapılarak unsurlar arasındaki ortak ve farklı yönler açığa çıkarılmaya çalışılır.

8. *Semantik analiz ölçekleri:* Dinî kavramların bireyler tarafından nasıl anlaşıldığı ve tasavvur edildiği ölçülerek anlam haritaları oluşturulmaya çalışılır. Tanrı tasavvuru üzerine yapılan bir kısım araştırmalar bu yolla gerçekleştirilmiştir.

9. *Klinik metotta kullanılan derinlikli analiz:* Birebir görüşme yoluyla, bireylerin geçmiş dinî yaşantıları, bilinç dışı saplantıları ve kaygıları anlaşılmasına çalışılır. Dinî rehberlik ve danışmanlık çalışmaları daha çok bu yolla ilerlemektedir.

10. *İstatistiksel analizler:* Anketler ve testler yoluyla elde edilen nicel veriler, değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla çeşitli istatistik analizlere başvurulur.

11. *Deneyler:* Din psikolojisinde az sayıda da olsa deneyler ve yarı deneysel çalışmalar da yapılmaktadır. Uyuşturucu maddelerin yol açtığı bilinç değişimine bağlı dinî ve mistik olaylar veya dinî-mistik bazı yaşantıların oluşmasında beyindeki bazı bölgelerin uyarılması arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmalar buna örnektir.

12. *Yorumlama ve değerlendirme:* Çeşitli teknik ve araçlarla elde edilen olgular, psikolojide geçerli olan yorumlama yöntemlerine başvurularak değerlendirmelerde bulunulur. Böylece din psikologları nicel olduğu kadar nitel yöntemlere de başvurarak araştırmalarını sürdürürler.

Din Psikolojinde kullanılan araştırma ve yorumlama yöntem ve teknikleri ile ilgili geniş bilgi için, Hayati Hökelekli'nin *Din Psikolojisi* kitabına bakılabilir.

DİN PSİKOLOJİSİNDE ARAŞTIRMA KONULARI

Bağımsız bir disiplin olarak kurulduğu günden beri din psikologlarının üzerinde araştırma yaptıkları konular ve alanlar her geçen gün artmaktadır. Şimdiye kadar üzerinde çalışılan belli başlı konular şunlar olmuştur:

1. Dindarlığın kaynakları

Din ve biyoloji: Dindarlığın psiko-biyolojisi; dinî ve mistik deneyimlerin bilişsel ve nörobiyolojik düzenekleri; dinî inanç ve genetik etkiler.

Dinin tabiatı ve işlevleri: Dinin psikolojik kaynakları, dinî güdüler; dindarlık yönelimi ve yaşantısında duygusal, bilişsel, ahlaki ve çevresel etkenler.

Dinin sosyal kaynakları: Dindarlıkta toplumsal etkinin gücü; dinî grup ve cemaat, cinsiyet, toplumsal mevki, öğrenim düzeyi ve dindarlık ilişkisi.

2. Dinî ve manevi tecrübe

Dini tecrübenin mahiyeti, türleri, kaynak ve etkileri; dinî tecrübe ve kişisel dönüşüm.

Kutsallık algısı; tabiat ve musiki ortamında dinî tecrübe, dinî tecrübeye benzer tecrübeler, uyuşturucu maddeler ve dinî tecrübe.

3.Dinî gelişim

Dinî gelişimi etkileyen faktörler: Dinî tabiat ve yetenek, ana baba dininin etkileri; dinî öğrenme ve dinî kurumların etkileri.

Çocuklukta dinî ve manevi gelişim, dinî sosyalleşme, çocukta tanrı tasavvuru ve dua.

Ergenlik ve gençlikte dindarlık ve manevi yaşam üzerine etkiler; ergenlerin dinî şüpheleri, suçluluk ve günahkârlık duyguları, din değiştirme, kendini din yoluna adama; dinden kopma; ergenlik kimlik gelişimi ve din.

Yetişkinlikte din: Kurumsal dinin kabulü ve reddi; bireysel dindarlık ve maneviyat arayışı. Kişilik bütünleşmesi ve dindarlık. Din ve cinsiyet: Din aşk, cinsellik ve evlilik. Din, çalışma ve meşguliyet.

Din, yaşlılık ve ölüm. Yaşlının imanı, yaşlılıkta dinin rolü. Yaşlılıkta fiziksel sağlık ve din. Yaşlılık ve ölüm; din, ölüm ve ölümsüzlük.

4.Dindarlığın tanımı ve ölçülmesi

Dindarlığın anlamı, boyutları, dindarlık modelleri, çeşitli dindarlık ölçekleri.

5.İman, şüphe ve inançsızlık

İman ve inanç kavramları. İmanın psikolojik tabiatı ve kaynakları. İmanın boyutları, gelişimi ve yapılanması. İnanç gelişimi teorileri. Dinî şüphenin anlamı, etkileri, türleri. İnançsızlığın, inkârcılığın, dinî ilgisizliğin kaynakları, türleri.

6.Dua, ibadet ve dinî ritüel

Duanın tabiatı, türleri; dua güdüleri; duanın psikolojik mekanizması ve ruh ve beden sağlığı üzerine etkileri.

İbadetlerin tabiatı; inanç ve ibadet ilişkisi, ibadetin psikolojik etkileri.

Dinî ayin ve törenlerin psikolojik etki ve işlevleri.

7.Din ve ahlaklılık

Ahlaki yapı ve ahlaki gelişim; ahlak gelişimi ile ilgili temel kavramlar ve teoriler. Ahlaki tutumlar, ahlaki davranış, yardım etme davranışı.

Dindarlığın ahlaki tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi. Vicdan gelişimi, suçluluk ve günahkârlık duygusu, iyi ahlak ve karakter geliştirmede dinî inanç ve değerlerin rolü. Dindarlığın suç davranışı üzerine etkileri. Dindarlık, doğruluk ve aldatma, dindarlık ve cinsel davranışlar, dindarlık ve yardım etme davranışı.

8.Tanrı tasavvurları

Tanrı tasavvurunun oluşumu ve gelişimi, dinamiği ve işlevleri. Tanrı tasavvurlarının oluşum ve gelişiminde sosyo-kültürel ve dinî etkiler. Tanrı tasavvurunun gelişimini açıklayan teoriler (*Psikanaliz, Bağlanma, Nesne İlişkileri ve Bilişsel* kuramlar); ana baba imajları ile Tanrı tasavvuru arasındaki bağlantılar. Tanrı düşüncesi ve tasavvurunda öne çıkan sıfatlar.

9.Din değiştirme

Belli bir dine olan bağlılıktan vazgeçme ve farklı bir dinin bağlısı olma; inançsızlıktan ya da günahkâr bir hayattan dindarlığa geçiş yapma; aynı din içerisindeki bir mezhep ve cemaat üyeliğini terk edip, bir başka mezhep ya da cemaat üyeliğine geçiş yapmanın güdüleri ve sonuçları. Din değiştirme tipleri, türleri.

10.Dinî tutumlar

Denetim odağı, dogmatizm, otoritecilik, köktencilik, fanatizm, önyargı, kalıp yargı ve dışlayıcılık ile dindarlık ilişkileri.

11.Birey ve dinî gruplar arasındaki ilişkiler

Dinî kurumlar ve organizasyonlar: Dinî grup ve cemaatler, dinî liderlik.Dinî katılım ve üyelikteki sosyal-psikolojik süreçler. Dinî etkileşim. Kültler ve kült karşıtı hareketler. Ateistler, Agnostikler ve Seküleristler.

12.Din ve ruh sağlığı

Dindarlığın fizik ve ruh sağlığına etkileri: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık; dinî başa çıkma, stres ve din; benlik saygısı, hayat tatmini, mutluluk, anlam arayışı ve din.

13.Din ve akıl bozuklukları

Dindarlarda zihinsel bozukluklar: Vesvese, saplantı, mistik hezeyanlar, dilucu konuşma (Glossolalia) olayı. Zihinsel bozukluğu olan kimselerin dindarlığı. Ruhbanlarda görülen cinsel ve ruhsal sapmalar; sapkın dinî cemaat ve hareketler.

14.Ölüm ilgileri ve din

Ölüm korkusu, ölüm kaygısı, ölümle ilgili tutumlar; ölümsüzlük arzusu, ölüm ötesine yönelik inançlar. Yas tutma, din ve intihar, din ve ötenazi.

15.Mistisizm

Farklı bilinç yapıları ve ben ötesi deneyimler; dinî ve mistik tecrübe, mistik tecrübeye benzer olaylar, mistik tecrübeyi açıklayan teoriler. Mistisizm ve psikopatoloji.

16.Kişilik ve din

Kişiliğin genel çizgileri ve dindarlık; cinsiyet, yaş ve meslek farklılıklarının dindarlıkla ilişkisi; kişilik yapıları ve dindarlık tiyolojileri. Benlik algısı, benlik saygısı ve dindarlık ilişkisi.

17.Din ve manevi yaşam

Dindarlık ve manevi yaşam(spirituality) arasındaki benzerlik ve farklılıklar, kurumsallaşmış din ve bireysel maneviyatçılık arasındaki zıtlıklar. Ruhsal aşkınlık, nihaî ilgiler, manevi dönüşüm.

18.Erdem psikolojisi

Dindarlık ve manevi yaşamın duygusal temelleri, erdemler, din, ahlak ve ruh sağlığı ilişkisi; sevgi, diğerkâmlık, şükran, bağışlayıcılık, alçakgönüllülük gibi temel değerlerin görünimleri ve psikolojik yansımaları.

19.Mutluluk, hayat tatmini ve dindarlık

Pozitif psikoloji açısından din ve dinî yaşam. Dindarlığın hayat kalitesi, hayat tatmini, huzur ve mutlulukla ilişkisi.

Din Psikolojisinin araştırdığı konular günden güne gelişmekte ve çoğalmaktadır. Burada en önemli konu başlıkları ele alınmıştır. Elinizdeki kitapta da bunların ancak bir kısmına yer verilebilmiştir.

DİN PSİKOLOJİSİNİN TARİHÇESİ

İnsan ve Toplum Bilimleri son iki yüzyılda büyük bir gelişme kaydetmiştir. Fakat bu bilimlerin ele aldığı konular ve bu konular etrafındaki sorular ve araştırmalar insanlık tarihi kadar eskidir. Özellikle insanın ruhsal ve manevi yönü, huy ve karakteri, kutsal varlık/varlıklarla ilişkileri her dönemde büyük merak ve ilgi konusu olmuştur. Bu yüzden de ruh, ruh-beden ilişkisi, rüya, uyku, ölüm, nazar, büyü, ölmüş kişilerle ya da manevi varlıklarla iletişim, akıl hastalığı, insanın çeşitli korkuları ve ihtirasları vb. hakkında çok eski zamanlardan beri sorular sorulduğu ve bazı açıklamalara girişildiği bilinmektedir. Kutsal metinler, dinî ve ilmî gelenekler, felsefi teoriler, bu konular etrafında ortaya konan anlatım ve açıklamalar için önemli bir kaynak oluşturmuştur.

İslam Dünyasında Din Psikolojisi

1. Dinî Kaynaklar

İslam dünyasında başta Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadisleri olmak üzere dinî kaynaklarda birçok psikolojik kavram ve konuya yer verilmiştir. K. Kerim'de üçyüze yakın yerde geçen “ *nefs*” kavramı, insanın kişilik yapısı, iç dünyası ve davranış eğilimlerini ifade etmektedir. *Nefsin* kelime anlamı bir şeyin kendisi ve özü “zât”; “benlik”, “kendilik” demektir. Kur'ân'da *nefs* genel olarak, ruhsal ve bedensel, bilinçli ve bilinç dışı tüm fonksiyonların bütününden oluşan insanın psikolojik yapısı anlamında kullanılmaktadır. Böylece benlik ve kişiliğimizi oluşturan tüm yapılar, yeti ve yetenekler, fonksiyon ve süreçler *nefs* kavramına dâhildir. *Nefste* bir yanda tabiî, beşerî, dürtüsel bir boyut, diğer yanda ise aklî, manevî ya da ülküsel bir boyut bulunmaktadır (Şems 91/ 7-10) . Buna göre *nefs*, zıt eğilimler bütününden oluşan, gelişim ve değişimlere, olgunlaşma ve gerilemeye açık, karmaşık dinamik bir yapı (Yusuf 12/53; Kıyame 75/2: Fecr 89/27-28) olarak tasvir edilir.

Kur'ânın anlatısına göre, insan tabiatında değişmez evrensel bir öz olarak doğal **inanma yeteneği** (*fitrat*) bulunmaktadır (Rum 30/30). Hz. Peygamberin hadislerinde de bu doğal inanma yeteneği ile ilgili geniş açıklamalar yer alır. Buna göre doğal inanma yeteneği (*fitrat*) çocukta konuşma çağına kadar bu saf haliyle devam eder. Çocuk içinde yetiştiği

toplumun dilini kullanmasını öğrenmeye başladığı andan itibaren çevresel faktörlere (anne baba, toplum, kültür) göre şekil alarak belli bir dinî kimlik haline gelir (Buhari, Cenâiz 79,80, 93; Müslim, Kader23-24-25; İbn-i Hanbel IV/24). Bu doğal inanma yeteneği kendi yönünde sağlıklı bir gelişme gösterme imkânı bulursa Allah'a inanç ve bağlılıkla son bulur (En'âm 6/76-79). Dinî inanç ve bağlılık kişinin bilincine ve karakterine işleme düzeyine göre, kişinin ruhsal hayatını ve davranışlarını düzenleyici güçlü bir içsel faktör haline gelir. Aksi durumda kişi ya kendi doğal dürtülerine ya da toplumsal arzulara ve ideolojilere tapınmaya yönelir(Furkan 25/43; Rum 30/29; Sa'd 38/26; Casiye 45/23; Necm 53/23-24).

SIRA SİZDE

3

K.Kerim'de, putperest bir babanın çocuğu olarak ve gök cisimlerine tapınılan bir kültürde yetişmesine rağmen, ergenlik çağında dinî bir arayış ve sorgulama sonucunda, kendi doğal fitratının yönlendirmesiyle Allah'ın varlığına ve birliğine ulaşan sembol insan ve peygamber kimdir? İlgili ayetler nerede geçmektedir?

Kur'an'ın anlatımında nefsin, içeşitli duygu ve heyecanların, inançların, akllî etkinliklerin kısacası bütün psikolojik işlevlerin yeri ve kaynağı **kalbdir**. *Kalb*, düşünme ve akıl yürütme, hidâyet ve itmi'nân, acıma ve esirgeme, manevî olarak arınma ve temizlenme, korku ve ürküntü, sıkıntı ve bunalım, hasret ve hiddet, iman ve takvâ, şüphe ve kuşku, nifâk ve inkâr gibi tüm psikolojik süreçler kalpte yaşanır. (İlgili âyetler için bkz. Mû'cemu elfâzı'l-Kur'an, II, 415-416.) Benlik idraki ve bilinci de kalbde ortaya çıkmaktadır. Benlik bilincinin çok farklı derinlik dereceleri Kur'an'da sadr, kalb, fuâd, lübb, nühâ. gibi kavramlarla dile getirilmiştir.

K.Kerim, insanın psikolojik meleke ve fonksiyonları, çeşitli davranış eğilimleri, farklı insan ve inanma tipleri hakkında bilgilere yer verir. Fakat şüphesiz Kur'an'da en geniş şekilde imân ve inkâr psikolojisi işlenmektedir. Buradaki ana fikir şu şekilde özetlenebilir: Nefsin tabiatında yer alan doğal güdüler ve eğilimler (*kibir, gurur, bencillik, kendini kendine yeterli görme*) ile sayısız insani arzular ve korkular (*cinsellik, mal ve servet tutkusu, itibar, güç ve iktidar arzusu; toplumsal dışlanma ve horlanma korkusu*) ve toplumda yerleşik anlayış ve gelenekler (atalar kültürü) ve hâkim grupların baskılarına boyun eğme ilahi tebliğlere dayalı bir dinî tutumun benimsenmesi ve yerleşmesi önündeki en büyük engeli oluşturur. İnsanların çoğunun dinî inanç ve değerlere bağlılığı işlevsel bir düzeyde gerçekleşir. Çaresizlik durumlarında Allah'ı hatırlayıp O'nunla iletişime geçenlerin çoğu şartların normale döndüğünde eski dinî ilgisizlik tutumlarına geri dönme eğilimi taşırlar.(A'raf 7/134-135,189-190; Yunus 10/ 12, 21,22-23 İsrâ 17/ 67; Ankebut 29/65-67; Lokman 30/32; Zuhruf 43/48, 49, 50). Dinî inanç ve değerlerin topluma hâkim olduğu bir ortamda, önceki toplumsal yer ve konumları ciddi bir değişime uğrayan bazı kişilerin ikiyüzlü ve gösterişçi bir dinî kimlik (*münâfik*) geliştirdikleri görülmür.

K İ T A P

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli dua yönelişleri ile ilgili olarak Hayati Hökelekli'nin İslam Psikolojisi Yazılarının III. Bölümüne bakabilirsiniz.

2. İslam Bilginlerinin Çalışmaları

Gerek dini kaynaklardan, gerekse eski felesefe ve kültürlerden yararlanarak İslam bilginleri, insanın ruhsal yapısı ve davranışları konusunda birçok kavram ve görüş geliştirmişlerdir. Hicri üçüncü asırdan itibaren *İlmü'n-Nefs*, *İlmü'n-Nefs ve'r-Ruh*, *Kitabu'r-Ruh*, *İlmu Ahval-i Ruh* gibi başlıklar taşıyan

kitaplar, risaleler ya da kitap bölümleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Çeşitli bilim dalları bünyesinde ele alınan bu konularda öne çıkan bazı isimler ve önemli görüşleri şunlardır:

Hâris el-Muhâsibi (öl. 243/857) İslam dünyasında psikolojik bakış açısıyla insanın iç hayatını inceleyen ilk bilginidir. Eserlerinde derin psikolojik tahliller ve ruhsal haller ve süreçlerle ilgili kavramlaştırmalar dikkat çekicidir. Bunların başında *Nefs* kelimesinin salt psikolojik anlamda en tutarlı kullanımına yer verdiği görülmektedir. Dini/ahlâki hakikatlerle uyumlu bir hayat tarzı için kişinin öncelikle kendisini iç açıdan anlamaya çalışmasını ısrarla vurgulamıştır. Bireyin kendisini “iç gözlem”e dayalı olarak araştırması ve kendisi hakkında “iç görü” elde etmesini bir araştırma ve eğitim yöntemi olarak ilk defa dile getirmiştir. Bu konuda da kendinden sonraki birçok araştırmacıyı etkilemiştir. *er-Riâye li Hukuk’ı-llah* derin psikolojik tahlillerinin yer aldığı en önemli eseridir.

İlk İslam filozofu olarak kabul edilen **Kindî’nin** (öl. 252/866) *Risâle fî mâhiyyeti’n-nevm ve’r-ru’ya/ Rüyanın ve uykunun mahiyeti* adlı eseri, İslam dünyasında rüya psikolojisi hakkında yazılan ilk telif eserdir. Kindî’nin psikoloji kültürüne bir diğer önemli katkısı, *el-Hile li-defi’l-ahzân/Üzüntüden Kurtulma Yolları* adlı ruh sağlığı konusundaki öncü çalışmasıyla olmuştur.

Rüya ve vahy psikolojisi konusunda sistemli bir teori ilk olarak **Farabî** (öl. 339/950) tarafından ortaya konulmuştur. Ona göre sâdik rüya, ilham ve vahyin kaynağı *Faal Akıl*, insandaki alıcı organ ise *hayal gücüdür*. İnsandaki *hayal gücünün* çok güçlenmesi, uyku veya uyanık durumda *Faal Akıl*la iletişime geçmesi sonucunda “*nübüvve, kehânet, menâmat ve er-rüya’es-sâdika*” gibi ruhsal olgular ortaya çıkmaktadır. O Aristo’dan devraldığı *Faal Akıl* kavramını İslam inancındaki vahy meleği ile eşitleyerek bunu er-Ruhu’l-Emin, Ruhü’l-Kuds gibi isimlerle karşılamıştır.

İslam filozofları içerisinde psikoloji ve din psikolojisinin çeşitli konularında en çok eser yazmış olan isim **İbn-i Sinâdır** (öl. 428/1037). İbn-i Sina ruhsal hallerin, çeşitli duygu ve heyecanların davranışlar ve bedensel fonksiyonlar üzerine, dolayısıyla sağlık ve hastalık üzerine olan etkisini iknâ edici tarzda ortaya koymuştur. *Telkin, hipnoz, nazar, büyü, mucize* gibi olayları “ruhsal etki” kavramıyla açıklamıştır.. İbn-i Sina duyuları dış ve iç olmak üzere ikiye ayırmış; bilinen beş dış duyunun yanında beş de iç duyuyu olduğunu ortaya koyarak bunların fonksiyonlarını açıklamıştır. Hocası Farabi’den devraldığı rüya ve vahy psikolojisi ile ilgili görüşleri geliştirerek, daha detaylı bir teori haline getirmiştir. İbn-i Sina’nın bu alana bir başka katkısı da ölüm kaygısı ve stres konusundaki çalışmalarıdır. *Risâle fî def’i gami’l-mevt/ Ölüm Korkusundan Kurtuluş* adlı eserinde ölüm korkusu ve kaygısının sebepleri, sonuçları ve bundan kurtulma yollarını ortaya koymuştur.. İbn-i Sina’nın *es-Salâtü ve mâhiyetühâ/ Namaz ve Mahiyeti* isimli risalesi felsefi ve psikolojik açıdan namaz ibâdetini inceleyen ve başkaca örneğine rastlanmayan özgün görüşler içermektedir.

Filozof **Ebû Bekir Râzî’nin** (öl. 313/925) *et-Tıbbu’r-Rûhânî* isimli eseri gerek kavramsal gerekse içerik açısından ilk ve özgün bir ruh sağlığı kitabıdır. Kitapta bazı eski filozofların görüşlerine atıflar yer almakla birlikte, konuların ele alınış tarzı yazarın kendine özgü bir yenilik gösterir. Kişilik ve karakter bozuklukları ve bunların tedavi yollarını ele alan bir çalışma olan bu kitap, kendinden sonra aynı ya da benzeri adlarda birçok başka esere örnek ve kaynak olmuştur.

Büyük İslam bilgini **Gazzâli (öl.505/1111)** sistemli iç gözlem ve davranış tahliline dayalı yaklaşımlarıyla pek çok yeni görüşler dile getirmiştir. Onun büyük eseri *İhyâu Ulûmi'd-Din*, psikolojik kavramlaştırmalar, tahliller ve tasnifler yönünden oldukça zengindir. Bu kitabın özellikle üçüncü cildinin başında yer alan “Acâbü'l-Kalb” bölümünde, sistemli davranış tahlillerine dayalı dinî ve ahlâkî çıkarımlar yer almaktadır. *el-Munkizu mine'd-Dalâl/Dalâletten* Kurtuluş Gazzâli'nin otobiyografisi olup, bu kitabında fikri gelişimi, yaşadığı bazı bunalmalar, manevî/tasavvufî tecrübeleri hakkındaki şahsî gözlem ve değerlendirmeleri yer alır.

Büyük müfessir ve kelim âlimi **Fahrüddin Râzî** (öl. 606/1209) nin *Kitâbü'n-Nefs ve'r-Ruh ve şerhu kuvâhuma* isimli eseri ahlâk psikolojisi alanında yazılmış, hem felsefî hem de dinî görüşleri bir araya getiren en güzel kitaplardan birisidir. Râzî'ye göre, en temel psikolojik güdüler güç ve bilgi isteğidir. İnsandaki sonsuzluk arzusuna da değinen yazar, Allah arzusunu da buna bağlar. Ona göre, insanî gelişmenin dinamiğinde sürekli değişen ruh halleri ve denge durumları vardır ki, bu da insanı diğer varlıklardan ayıran özelliklerin başında gelir.

İbn-i Haldun (öl. 808/1406) ünlü eseri *Mukaddime*'de insanın toplumsal eğilim ve yeteneklerine özel bir önem atfetmektedir. “*Asabiyet*” adını verdiği dayanışma ve sosyal bütünleşme güdüsünü, bütün tarihî ve toplumsal olayların temelindeki psikolojik faktör olarak görür. Bunun yanında, Allah'ın halifesi olarak yaratılmış olan insanda *liderlik, üstünlük, makam ve mevki elde etme, yönetme güdüsü* çok güçlüdür. Özellikle yöneticilerde, ilim ve sanat, makam ve unvan sahibi kimselerde büyüklenme ve kendini yüksekte görme duygusu karşı konulamaz bir şekilde kendisini hissettirir.. İbn-i Haldun, refah ortamı ve baskıcı yönetim tarzının ahlâk ve karakter yapılanması üzerindeki olumsuz etkilerini özellikle vurgular. Ona göre baskı, şiddet, zor ve cezaya dayalı yönetim tarzları altında yetişen kimselerde korku ve boyun eğme psikolojisi hâkim olur; direnme ve metanet gücü ortadan kalkar, aşağılık duygusu (mezellet), kendine güvensizlik ve edilgenlik (meskenet) karakteri gelişir. Böyle bir karakterle yetişmiş insanların meydana getirdiği toplulukta dinî ve toplumsal hiçbir yenileşme ve gelişme olmaz, tam tersine tutuculuk, katılık ve gericilik hâkim duruma gelir.

İslam kültüründe insan fıtratının doğal açılımını felsefî bir roman halinde kaleme almış olan Endülüslü filozof ve eserinin ismi nedir?

İslam Dünyasında yapılan çalışmalar hakkında daha geniş bilgi almak için Hayati Hökelekli'nin *İslam Psikolojisi* Yazıları kitabının 1. Bölümüne bakılabilir.

Modern Batı Dünyasında Din Psikolojisi

Modern bir bilim olarak Din Psikolojisi, psikoloji biliminin bağımsız bir disiplin olmaya başladığı yılların hemen sonrasında gelişmiştir. Gerek A.B.D. ve gerekse Avrupa kıtasında 19. yüzyılın sonlarından itibaren bilimsel psikolojinin ilk kurucuları aynı zamanda dinî olaylara da ilgi duymuşlar ve bu konudaki çalışmaları da başlatmışlardır. Aşağıda, bu alanda önde gelen bazı isimler ve onların temel görüşleri hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Din psikolojisinin en önemli temsilcileri A.B.D. de yetişmiştir. **W. James** (1842-1910) bu bilim dalının modern zamanlardaki asıl kurucusu ve atası olarak kabul edilir. *The Varieties of Religious Experience(1902)/ Dini*

Tecrübenin Çeşitliliği isimli eseri din psikolojisinin klasiği olarak kabul edilir. James bu kitabında dua, din değiştirme, din ve ruh sağlığı, dindarlık tipleri, mistisizm gibi konuları ele alarak, din psikolojisi araştırmalarına yön vermiştir. Dindarlık yönünden en uçta yar alan (peygamber, mezhep kurucusu, din filozofu, ilhiyatçı, din yenilikçisi, mistik, aziz vb) kimselerin hayatlarını incelemiştir. Dinin bireysel ve duygusal yönüne özel bir önem vermiştir. Çünkü ona göre dindarlığın asıl kaynağı buradan ortaya çıkmaktadır. Din psikolojisinin, kendine özgü sınırları içerisinde tecrübe (empirik) bir disiplin olarak gelişmesi için temelleri atmıştır. Ondandı sonra gelen araştırmacılar bu çizgiyi ilerleterek, günümüzde de devam eden bir geleneği inşa etmişlerdir.

G.Allport (1897-1967) W.James ile aynı çizgiyi benimseyen bir diğer önemli isimdir. *The Individual and His Religion*(1950)/ *Birey ve Dini* isimli eserinde din ile kişilik arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Dindarlığın(dinî duygunun), bireyin kişilik ve karakterine göre, kişiden kişiye farklılık gösterdiğini ortaya koyar. Kişilerin yönelim farklılıklarına göre dindarlığın yapı ve kalitesinin farklılaşacağını dile getirir. Bu anlayışla geliştirmiş olduğu *içgüdümlü/dışgüdümlü dindarlık* ayırımına dayalı ölçeği bugün hala kullanılmaktadır.

Psikanaliz ekolünün kurucusu olan **S.Freud** (1856-1939) uzun kariyeri boyunca din ile yakından ilgilenmiştir. *Totem ve Tabu, Bir Yanılsamanın Geleceği, Musa ve Tektarıncılık, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* gibi kitaplarında din ile ilgili görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymuştur. Dindarlığın psiko dinamik bir gelişmeye bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, tabiat ve toplum karşısında yaşanan çaresizlik dinî inanç ve uygulamaların asıl kaynağını oluşturmaktadır. Bundandı dolayı din ve Tanrı inancı akılcı değil duygusal bir temele dayanmakta, ilkel ve çocuksu arzuların yatırılması ve arzuların tatminine hizmet etmektedir. Tanrı gerçekte, çocuğun çaresiz kaldığı anlarda kendisine yardım eden büyütülmüş güçlü bir babadan başka bir şey değildir. Sonuç itibariyle din bir *yanılsama*(ilusion) dan ibarettir.Bir yanılsama olarak din, insanların katlanılamaz sıkıntılara tahammülünü kolaylaştırmakla birlikte sonuçta, insanları gerçeklerden uzaklaştırmakta, aklın gelişmesini engellemektedir. Freud'a göre dinî ibadet ve törenler bilinçsiz ve kontrolsüz bir şekilde gelişen bir *zorlanmalı saplantı* (obsesyon) nevrozu ile benzerlik gösterir. Freud dinin farklı biçimlerini dikkate almadan sadece korku ve fayda temeline dayalı, *indirgemeci* bir dindarlık yorumu yapmıştır.

Freud'un dinle ilgili psikolojik teorileri ve bunların eleştiri ve değerlendirmesi için Ali Köse'nin Freud ve Din kitabına başvurabilirsiniz.

Freud'a en güçlü eleştiri bizzat onun yetiştirdiği öğrencilerinden gelmiştir. **C.G.Jung**'a (1875-1961) göre din hem bireysel hem de tarihi açıdan oldukça önemli bir olgudur. Onun din ile ilgili görüşlerini tüm eserlerinde görmek mümkündür. Fakat özellikle *Modern Man Search of a Soul/ Modern İnsan ruhunu Arıyor*(1933), *Psychology and Religion/ Psikoloji ve Din* (1938), *Answer to Job/ Eyüp'e Cevap*(1954) gibi kitapları bu konuda önde gelmektedir. Jung tüm bu çalışmalarında insanın dindar bir tabiata sahip olduğunu, dinin insana özgü ve içten doğma bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Jung dinin kökenini, bireye aşkın bir kaynağa, en eski insan atalarının psikolojik kalıtımlarında var olan *arketiplere* dayandırır. *Arketipler* tüm insanlığa has ortak davranış özellikleridir. Kişinin bireysel hayatında sonradan elde edilen değil, ruhsal yapısında kalıtsal olarak varolan bilinçdışı ruhsal içeriklerdir. Bütün dinler arketipler aracılığı ile kendilerini

ifade ederler. Arketipler de *kollektif bilinçdışı*nda yer alırlar. Kişiliği oluşturma ve yönlendirmede etkin bir güce sahip olan kolektif bilinçdışı, din olgusunun kaynaklandığı yerdir. Din bilincin ötesinde bir amaçlılıkla ve anlayışla ruhun derinliklerini ortaya çıkarır. Tanrının varlığı arketipsel bir imgedir. Jung için Tanrı temelde psikolojik bir olay ve hissedilebilen bir arketiptir fakat Tanrı bireysel olarak insan tarafından yaratılmış değildir. Dinî inançlar kolektif bilinçdışında yer alan arketipsel Tanrı'yı bilinç düzeyine taşıyan araçlardır. Jung'a göre insanın gelişimi hayat boyu süren bir süreçtir. Kişiliğin dengeye ve bütünlüğe kavuşması, kendini gerçekleştirme, bilinç dışı ile bilincin bir ve bütün haline gelmesiyle mümkündür. Jung buna *bireyleşme(individuation)* demektedir. Ona göre *bireyleşme* dinî bir süreç olup, sonuç itibarıyla de dinî bir içerik taşır. Jung'a göre din, bireysel ve toplumsal ruh sağlığı açısından büyük önem arz eder. Olgun ve anlamlı bir hayat ancak din sayesinde mümkündür.

Jung'un din ile ilgili görüşlerinin geniş bir değerlendirmesi için Abdulkerim Bahadır'ın Jung ve Din kitabına bakabilirsiniz.

A.Maslow (1908-1970) çalışmalarıyla, dinî tecrübeye kişisel boyutun önemini savunan geleneğe önemli katkılarda bulunmuştur. *Religions, Values and Peak-Experience/ Dinler, Değerler ve Doruk Deneyimler* isimli kitabı ile bireysel tecrübelerin önemini dile getirmiştir. İnsanın tam olarak kendini gerçekleştirme, olgun bir kişilik haline gelmesi, doğal ihtiyaçlarını aşarak, daha yüksek içsel değerlere kendisini adanmasına bağlıdır. Kişinin doğuştan getirdiği yetenekleri, manevi potansiyelini de kapsar ve bu durum, her bireyin benliğinin derinliklerini açma olarak gerçekleşir. *Varlık değerleri* adını verdiği bu üst manevi hedefler *gerçek, güzellik, mükemmellik ve adaleti* içerir. Tanrı, bu varlık değerlerini kendinde toplayan bir bütündür. Tarih boyunca büyük şahsiyetlerin yaşadıkları *doruk deneyimler* bu değerleri onların hayatında belirgin olarak açığa çıkarmıştır. *Doruk deneyimler* ile kişiler gerçek benliğine, potansiyellerini daha mükemmel gerçekleştirmeye, varlığın özüne daha fazla yaklaşıma ve daha mükemmel insan olmaya başlarlar. Dini, insan tabiatının doğal bir ürünü olarak gören Maslow, doruk deneyimlerin daima dinî bağlamda meydana gelmediğini, birçoğunun açık şekilde dinî olmadığını belirtir. Fakat doruk deneyimler dinin özündedirler. Din, iç kaynakları kullanmak ve daha temel ihtiyaçların üstüne çıkmak için insan yeteneğine dayanır. Dinler, olgun bir benliğe ulaşmak için doruk deneyimlerin araç olarak kullanılması ilkesinde görüş birliği içerisindedirler. Dini derin bir tecrübe olarak yaşayan *mistik* ile dini otomatik ve yüzeysel davranış, kural ve uygulamalar düzeyinde yaşayan *düzen insanını* birbirinden ayırır. Ona göre gerçek dindar, dinî tecrübeler yaşayan mistik insandır.

E.Fromm (1900-1980), dinî olguları sosyal psikolojik bir yaklaşımla ele alır. *Psikanaliz ve Din* adlı eserinde bu konudaki düşüncelerini bir bütün olarak tanımak mümkündür. Dini, yerine getirdiği işlevler ve etkiler açısından değerlendirir. Her insan, kendisini adayabileceği bir nesnenin ve davranışlarına yön verecek düşünsel bir sistemin ihtiyacı içindedir. İnsanlar iyi ya da kötü, yaratıcı ya da yıkıcı, ilerletici ya da geriletici din veya dünya görüşlerinden birini benimsemek durumundadır. Dolayısıyla her insan olumlu ya da olumsuz herhangi bir dine ihtiyaç duyar ve ona bağlanır. Buna göre, din varoluşsal bir ihtiyaç olup, bu ihtiyacın kullanım ya da tatmin biçimi önemlidir. Bu ihtiyacın karşılanmaması ya da yetersiz ve kusurlu olarak karşılanması ruhsal bir hastalık sebebidir. Tapınma aracılığı ile insan özgürlük ve tatmin kazanabilir. Fakat din, ancak yüksek insani değerleri geliştirmeye imkân veren bir biçimde verildiğinde kendi görevini yapmış

olur. İnsanın kendini gerçekleştirmesine, mükemmelleştirmesine hizmet eden bir din *hümaniter* bir dindir. Buna karşılık insanların kendi dışlarındaki görülmez, tutulamaz ve duyulamaz olan bir güce teslim olmaları şeklindeki *otoriter dinler* vardır. Bir dinî geleneğin içinde bu iki dindarlık yorumu da yer alabilmektedir. Tanrısız ya da aşkın bir güce teslimiyet içermeyen bir dindarlığın, daha sağlıklı olduğunu savunur. Ona göre Tanrı kavramı, insanın kendi hayatında gerçekleştirmeye çalıştığı kişisel güçlerinin bir sembolü olarak anlaşılmalıdır. Kendisine itaat edilmesi, kutsanması, yüceltilmesi, teslim olunması ve tapınması gerekli ve kendi dışımızda bir varlık olarak düşünüldüğünde, bu insanı kendine yabancılaştırır. Fakat aynı zamanda Tanrı kavramı, insanın kendi benliğine tapınmasını ve alçakgönüllü bir karakter geliştirmesinin ilkesi olarak da değer taşır.

V.Frankl (1905-1997) daha yakın zamanlarda din ile ilgilenen önemli bir isimdir. Psikoloji-din ilişkisini *The Unconscious God/Bilinçdışı Tanrı* isimli kitabında ele almıştır. Ona göre dindarlığın bilinçdışı bir kökeni vardır. Fakat o Tanrı'yı ve dini *arketiplerle* sınırlıyan Jung ve içgüdülere indirgeyen Freud" den farklı bir görüş ortaya koyar. Buradaki bilinçdışı kavramı, insan aklının ve varlığının ötesinde, mahiyetine nüfuz edilemeyen anlamındadır. O insani boyut ile Tanrısal boyutun farklı olduğundan, ulaşılmasının zor olmasından ve onunla kurulan ilişkinin niteliğinden yola çıkarak *Gizli Tanrı* (Hidden God) kavramını kullanır. İnsan, Tanrısal boyuta ulaşamaz, bu yüzden Tanrı bizim için gizlidir. Tanrı'yı görmek ve onunla doğrudan konuşmak mümkün olmaz. Ancak dua yoluyla onunla iletişim kurabiliriz. İnsanoğlu tarih boyu farkında olmadan Tanrı'yı içselleştirmiş ve ona bilinçdışı yoluyla bağlanmıştır. Tanrı'yla olan bu ilişkinin ve böyle bir dinî yaşayışın adı da *Bilinçdışı Dindarlık*tır. Bilinçdışı dindarlık, insan benliği ile tanrısal aşkınlık ((veya insan ile insanüstü) arasındaki ilişki olarak anlaşılmalıdır. Kimse Tanrı'yı keşfetmek zorunda değildir. Kültürler kişinin dini yaşamasına yeterli olacak geleneksel kalıpları sunarlar, birey de kendi hür iradesini kullanır, seçimini yapar ve bu seçimin getirdiği sorumlulukları yerine getirir.

Dini, *nihai anlam arayışı* olarak değerlendiren Frankl'a göre, nihai anlam sonucunda nihai varoluşa (Tanrı'ya) ulaşılır. Bu insanın ulaşması gereken bir noktadır. Her insan en azından bilinçdışı derinliklerde nihai anlamla ilişki içerisindedir. Din kişiye ruhsal yardım eli uzatır ve başka hiçbir yerde bulamayacağı bir güvenlik duygusu verir. Kendini güvende hisseden birey de pekçok psikolojik rahatsızlıktan korunduğu gibi başkalarıyla sağlıklı ilişkiler de kurabilir. Frankl dinin ruhsal tedavide işlevsel bir yönünün olabileceğini ileri sürer. Çünkü din insanların hayatın gidişatına dair sorularına cevap verir, onların hayat boyunca yaptıklarını ve ölümü anlamlandırmalarına yardımcı olur. Din özellikle acının, ıstırapın anlam kazanmasında bireye destek sağlar. Din bireyin sorumluluk sahibi olmasına önem verir.

SIRA SİZDE

5

Din psikolojisinin modern kurucuları ve önde gelen temsilcileri Batı'lı bilim adamları olduğuna göre, bunların ele alıp inceledikleri dinî olgular hangi dine mensup kimselerin gerçeklerini yansıtmaktadır?

K İ T A P

Batı'lı din psikologlarının görüş ve teorileri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için Ali Ayten tarafından hazırlanmış olan Psikoloji ve Din adlı kitabına bakılabilir.

Türkiye’de Din Psikolojisi

Din Psikolojisi ilk kuruluşundan itibaren İlahiyat Fakültelerinin ders programlarında yer almaya başlamıştır. Bu ders ilk defa 1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesinde okutulmuştur. Onu takiben, orta derecede ve yüksek din öğretimi veren diğer tüm programlarda da yerini almıştır. Kapatılmış bulunan İlahiyat Meslek Yüksek Okulları programında ise *Din Hizmetleri Psikolojisi* adı altında ve daha çok mesleki hizmet uygulamalarına yönelik konular çerçevesinde yer almıştır. Din Psikolojisi ülkemizde, üzerinde genellikle ilahiyatçı araştırmacıların çalıştığı bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Az sayıda da olsa ilahiyatçı olmayan bazı araştırmacıların bu alanda araştırmalar yaptığı bilinmekle birlikte, İlahiyat Fakülteleri dışında bu dersin programlarda yer almadığını kaydetmek gerekmektedir. İlahiyat Fakültelerinde Felsefe ve Din Bilimlerine bağlı bir anabilim dalı olarak lisans ve lisansüstü düzeyde Din Psikolojisi dersleri yürütülmektedir.

Ülkemizde, derslerde okutulmak üzere hazırlanmış bulunan belli başlı Din Psikolojisi kitapları şunlardır:

1. B.Ziya Egemen, *Din Psikolojisi. Saha, Kaynak ve Metot Üzerine Bir Deneme*, Ankara 1952.
2. Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1968.
3. Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş I*, Ankara 1980.
- 4.Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993
5. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun 1993

Bunların dışında, yine bu dersin öğretim elemanlarınca hazırlanan çeviri ve derleme türünde bir kısım din psikolojisi kitapları da yayınlanmıştır. Bunlardan bazıları da şunlardır:

- 1.A.Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık* (çev.Veysel Uysal), İstanbul 1999.
- 2.Nils G.Holm, *Din Psikolojisine Giriş* (çev.Abdulkerim Bahadır), İstanbul 2004.
- 3.Ali Ayten, *Psikoloji ve Din. Psikoloğların Din ve Tanrı Görüşü*, İstanbul 2006.
- 4.Ali Ayten(Haz.) *Din Psikolojisi. Dine ve Maneviyata Psikolojik Yaklaşımlar*, İstanbul 2010.
- 5.Adem Şahin(Edt.) *Dine Psikolojik Yaklaşımlar*, Konya 2008.

INTERNET

Türkiye’de Din Psikolojisi alanında yapılan çalışmalar ve din psikologları ile ilgili olarak <http://www.dinpsikolojisi.org> adresine başvurabilirsiniz.

Özet

Din Psikolojisi insanın ruhsal yaşayışı ve davranışları içerisinde yer alan dini olguları tecrübî yöntem ve tekniklerle inceleyen bir bilimsel disiplindir. Dini

inanç ve değerlerin kişilik üzerine, kişilik özelliklerinin de dini yaşayış ve davranış üzerine etkilerini karşılıklı olarak ele alır. Din üzerine değil, dindarlık üzerine bir araştırma yürütür.

Din Psikolojisi, İnsan ve Toplum Bilimleri (Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji vb) ve İlahiyat İlimlerinin kavşak noktasında, Din Bilimleri(Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi vb.) alanı içerisinde yer alır. Belirtilen bütün bu bilim dallarıyla yakın ilişki içerisinde çalışmalarını yürütür.

Din psikolojisi dindar insanı bir anlama çabasıdır. Dolayısıyla bu anlamanın doğru, yeterli olması ölçüsünde pratik din hizmetleri, din eğitim-öğretimi, dini rehberlik ve iletişim açısından temel bir anlayış ve başarı sağlar.

Din Psikolojisi modern dönemde ortaya çıkan bir bilim dalı olmakla birlikte, ilgilendiği konuların birçoğu en eski zamanlardan beri insanların ilgi ve merakını çekmiştir. İslam Dünyasında, başta K.Kerim ve Hz. Paygamber'in hadisleri gibi temel dini kaynaklarda insanın ruhsal, dini-manevi özellik ve davranışları hakkında birçok önemli kavram, konu ve ifadenin yer aldığı görülür. İlmü'n-Nefs, İlmü'r- Ruh gibi başlıca kitaplar ve çeşitli dini-bilimsel metinlerde din psikolojik tespit ve tahliller yer almaktadır. H.el-Muhasibi, Farabi, İbn-i Sina, Gazzali, İbn-i Haldun.gibi büyük din bilgini ve düşünürlerinin kitaplarında önemli psikolojik ve din psikolojik görüş, teori ve tespitleri bulunmaktadır.

19.Yüzyılın başlarından itibaren Batı dünyasında ayrı bir bilim dalı olarak gelişmeye başlayan Din Psikolojisinin kurucusu olarak A.B.D.li **W.James** kabul edilir. Psikoloji alanında isim yapmış olan önemli şahsiyetlerin aynı zamanda din konusuna yönelik çalışmaları da mevcuttur. G.Allport, S.Freud, C.G.Jung, A.Maslow, E.Fromm ve V. Frankl bunların başında gelmektedir.

Ülkemizde Din Psikolojisi çalışmaları ilk olarak 1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesinin ders programlarında yer almış ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. B.Ziya Egemen, O.Pazarlı, N.Armaner, H.Hökelekli, H.Peker gibi isimler tarafından yazılan ders kitapları, bu alandaki çalışmalara ışık tutmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Din Psikolojisinin araştırma konularından biridir?

- a. Dinî naslar
- b. Dinî grup ve kurumlar
- c. Dinî yaşayış ve davranışlar
- d. Dinî kültür
- e. Dinî ayin ve törenler

2. Aşağıdakilerden hangisi Din Psikolojisinin amaçları arasında yer alır?
- Dinî kavram ve değerlerin nihai hakikatini ortaya çıkarmaya çalışmak
 - Dinî temel metinleri yorumlayarak ilke ve hükümlere ulaşmak
 - Bir din ya da mezhebin diğerine olan üstünlüğünü ispatlamak
 - Farklı dinî inançlar arasında karşılaştırmalar yapmak
 - Dindar ya da din ile bir şekilde ilgili kimselerin iç dünyasının görüntülerini anlaşılır hale getirmek, dinî yaşayış ve davranışın tasvirini ortaya koymak.
3. K.Kerim’de ve Hz Peygamber’in hadislerinde geçen “ doğal inanma yeteneği” anlamına gelen kavram aşağıdakilerden hangisidir?
- Ruh
 - Nefs
 - Kalb
 - Fitrat
 - Akıl
4. İslam Dünyasında dini konuları psikolojik bakış açısıyla ele alan ilk ilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?
- H.el-Muhasibi
 - Kindi
 - Gazzali
 - İbn-i Sina
 - Farabi
5. Modern dönemde Din Psikolojisinin bağımsız bir bilim dalı olarak kurucusu kabul edilen bilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?
- S.Freud
 - C.G.Jung
 - W.James
 - G.Allport
 - A.Maslow

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse, “Giriş” ve “Din Psikolojisinin Konusu” nu yeniden okuyunuz.
2. e Yanıtınız doğru değilse, “Din Psikolojisinin Amacı ve Önemi” ni yeniden okuyunuz.
3. d Yanıtınız doğru değilse, “İslam Dünyasında Din Psikolojisi, Dini Kaynaklar”ı yeniden okuyunuz.
4. a Yanıtınız doğru değilse, “İslam Bilginlerinin Çalışmaları”nı yeniden okuyunuz.
5. c Yanıtınız doğru değilse, “Modern Batı Dünyasında Din Psikolojisi”ni yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Din insanın tek bir yönü değil, her yönü, kişiliğinin bütünü ile alakalıdır. İnsanın ruhsal yaşantıları ve davranışları içerisinde din ile ilgili olmayan hiçbir alan yoktur. Dolayısıyla, insanın dinî yönünün araştırılması demek, onu her açıdan anlamaya çalışmak demektir.

Sıra Sizde 2

Bağlı olduğu dinî mezhep, grup ve cemaatte önemlidir. Çünkü dinî kimlik oluşumunda dinî grupların belirleyici bir etkisi vardır.

Sıra Sizde 3

Bu Hz.İbrahim'dir. Henüz ergenlik döneminde iken, kendi toplumunun tapındığı gök cisimleri üzerine düşünerek sonunda Allah'ın varlığına ulaşması, En'âm 6/76-79. ayetlerinde anlatılmaktadır.

Sıra Sizde 4

İbn-i Tufeyl'in, Hayy b. Yakzan isimli kitabı.

Sıra Sizde 5

Yahudi-Hıristiyan inancına bağlı insanlar üzerinde yapılan araştırmalardır. Dolayısıyla bunları genelleştirmek ve bütün din bağlıları için geçerli görmek mümkün değildir. İnsan davranışının anlamı kültüre göre farklılaşmaktadır. Dinî inanç ve değerlere bağlı yaşantıların evrensel ortak bazı yönleri olmakla birlikte, farklı din ve kültür ortamlarında çeşitlilik göstermektedir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Allport, G.W.(1960). **The Individual and His Religion**, New York-London.
- Allport, G.W.(2004). **Birey ve Dini**, Çev.B. Sambur, Ankara.
- Ayten, A.(2010).**Psikoloji ve Din, Psikologların Din ve Tanrı Görüşü**, İstanbul.
- Bahadır, A. (2007). **Jung ve Din**, İstanbul.
- Freud,S. (1995). **Uygarlık Din ve Toplum**, Çev.S.Budak, Ankara.
- Frankl, V.(1975). **Le Dieu Inconscient**, France,Vendôme.
- Fromm, E.(1982). **Psikanaliz ve Din**, Çev. A.Arıtan, İstanbul.
- Hökelekli, H. (2001). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- Hökelekli, H.(2009). **İslam Psikolojisi Yazıları**, İstanbul.
- Hood,Jr, R.W-Hill, P.C.-Spilka, B. (2009), **The Psychology of Religion**, New York.
- Jung, C.G.(1993). **Din ve Psikoloji**, Çev. C.Şişman, İstanbul.
- Köse, A. (2000). **Freud ve Din**, İstanbul.
- Maslow,A.(1996).**Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler** Çev.H.K.Sönmez, İstanbul.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dinin psikolojik tanımının niçin bazı güçlükler içerdiğini ifade edebilecek,
- Özsel ve işlevsel din tanımları arasındaki farkı ayırt edebilecek,
- Dinin nesnel ve öznel bir gerçeklik olarak hangi unsurları içerdiğini açıklayabilecek,
- Dindarlık kavramının ne anlama geldiğini ve dindarlığın hangi boyutları içerdiğini değerlendirebilecek,
- Manevi yaşam ve dindarlık arasındaki ortak ve farklı yanları açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dinin özsel ve işlevsel tanımı
- Nesnel ve öznel dinî gerçeklik
- Dindarlık
- Dindarlık boyutları
- Manevi yaşam

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Çevrenizdeki insanların dini yaşayışlarındaki ortak ve farklı özellikler üzerinde gözlemler yapınız. Bireylerin, grupların ve toplumların dindarlıklarının birbirlerinden farklı oluşlarını nasıl açıklayabileceğinizi düşünün.

Din, Dindarlık ve Boyutları

GİRİŞ

Din Psikolojisi *dindar* ya da bir şekilde *din ile ilgili kimsenin* dünyasını psikolojik bakımdan bir anlama çabası olduğuna göre, önce “din” den ne anladığımızı ortaya koymak gerekir. Bu anlama çabasında ilk başlangıç noktası elbette ki ele alınan konunun etraflı bir tanımının ortaya konmasıdır. Fakat baştan beri dinin tanımı bilim adamları arasında sorunlu bir durum olarak sürüp gitmektedir. Psikolojik araştırmanın amaçları arasında katı bir din tanımına bağlı kalacak altyapı yoktur. Bu yüzden psikolojik araştırmalarda dinin belli bir tanımına bağlı kalmanın çok faydalı olmayacağını düşünen bilim adamları vardır. Çünkü şimdiye kadar üzerinde uzlaşılan bir tanım yapılamamıştır. Böyle olunca da dinin kesin bir tanımını yapmaya yönelik bir çabanın bilimsel çalışmayı ileri götürmeyeceği açıktır.

Dinin tanımlanmasındaki zorluğun iki önemli sebebi vardır. Birincisi, dinin çok yönlü, çok boyutlu bir gerçeklik olması ve basit hiçbir unsura indirgenmeye imkân vermemesidir. Dini, düşünmenin, hissetmenin, davranışın ve ilişki kurmanın bir yolu olarak düşünürsek, o insan ve toplum hayatının her boyutunda yer alır. Bu yüzden de bütün boyutlarıyla dinin tek bir tanım altında ortaya konulması oldukça güç gözükmektedir. İkincisi de, bilim adamlarının ele alışlarında din kendi kişisel anlayış ve eğilimleri doğrultusunda bir sınırlılık içerisinde görülmüş olmasıdır. Burada daha çok dinin belli bir boyutu ya da işlevinin merkeze alınması ve bütün bir dinî geçekliğin buna indirgenerek kavramlaştırılması söz konusudur.

DİKKAT

Dinin tanımlanmasının zor olması, onun bilimsel olarak incelenemeyeceği anlamına gelmez. Sadece tecrübeye dayalı bir yolla dinî olgular hakkında elde edilen bilgilerin tek başına yeterli olmayacağı anlamına gelir. Bu yüzden din psikologları nicel ölçmeye dayalı yöntemlerin yanında nitel anlama ve yorumlama yöntemlerine de başvururlar.

Çeşitli din tanımlarında dinin bilişsel yönüne önem verenler olduğu gibi, duygusal, sosyal ya da davranışsal/uygulamalı yönünü ön plana çıkaranlar da olmuştur. Kimileri dini bireysel kimileri de daha çok toplumsal, ilişkisel yönden anlamak istemişlerdir. Ayrıca dini, onu oluşturan asıl unsurlar açısından ele alan “*özel tanımlar*” yanında, birey ve toplumun hayatında yerine getirdiği işlevler açısından ele alan “*işlevsel tanımlar*” ortaya konulmuştur. Bir fikir edinmek bakımından özel ve işlevsel olarak nitelendirilen din tanımlarından bazılarını göz atmakta fayda vardır:

DİNİN PSİKOLOJİK TANIMLARI

Dinin Özsel Tanımı

Bu bakış açısı dinî olguları, kültür içerisinde yer alan *kendine özgü bir gerçeklik* olarak kabul eder. Dinin, asli ve değişmez bazı unsurları vardır ve bunların başka bir sosyal ve kültürel alana indirgenmesi mümkün değildir. Kendine ait dünyası içerisinde din:

“ *Tabiat üstü (aşkın; müteâl) ilahi ve kutsal bir varlık (Tanrı, Allah, ilah..) ile ilişkili olan inançların, tasavvurların, tecrübelerin, duyguların, işaretlerin, dilin ve davranışların bütünü*” (W.James 2002, s.29-30; Vergote, 1983, s.9-10; 1999,s.15) olarak tanımlanır. Benzeri bir başka tanım da şöyledir: Din;

Tanrı/kutsal/aşkın olana az veya çok bilinçli bağlılıktır. Bu bağlılık ve teslimiyet bireyin kişiliğinde tecrübeler, inançlar ve düşünceler şeklinde tezahür eder ve kişinin ibadetleri, ahlaki davranışları ve diğer etkinliklerini güdüler. (Tamminen, 1991)

Bu tanımlarda göze çarpan ve dini oluşturan başlıca unsurları şöylece ayırt etmek mümkündür:

1. Dinde esas olan şey, tabiatüstü ile bir ilişkidir. Din **tabiatüstü** ve **kutsal** olduğuna inanılan bir varlığı temel alır. “*Tabiatüstü*” ifadesi, doğal dünyanın güçleri ve insanî arzulardan bağımsız, onları aşan ve kendi bağımsız hakikati ile var olan bir Yüce Varlık anlamındadır. Dinde insana nispetle bu “*aşkın*” özelliği ile dinin ana konusu Allah’tır. Fakat Allah, ya da “*tabiatüstü*” gerçeklik bilimsel çalışmanın doğrudan konusu değildir. Allah, dindar insanın kendisine başvurduğu her yerde ve durumda bilincin bir konusu ve davranışlarımızın etkili bir faktörü olarak varlığını hissettirmesi bakımından bilimsel incelemeye konu olur.
2. İnsanın ötesinde “*nesnel*” bir gerçeklik olduğuna inanılan Allah aynı zamanda dindar insanın kendisiyle şu veya bu anlamda ilişkide bulunduğu, kendisine bağlı olduğunu hissettiği *içsel, şahsî bir gerçeklik*dir. Böylece inanan kimsenin iç dünyasında etkili kutsal bir güç, **kişisel ve öznel** bir gerçeklik olması bakımından “*içkin*” olma özelliğine de sahiptir. Buna bağlı olarak din bireyin hayatında belli tarzda ve ölçüde inanç ve uygulamalar, düşünce ve tasavvurlar, duygu ve tecrübeler, tutum ve davranışlar bütünü olarak kendisini ortaya koyar.
3. Psikolojik anlayışa göre din en azından genelleştirilmiş düşünceleri, inançları ve tasavvurları, insanların varlığı manevi ve soyut yönden bütüncül bir algılama tarzını, gerçekliğin bir tanımını ve anlamını içerir. Kişilerde bağlılık ve sadakat uyandırır.
4. Din inanç, öğretisi, ahlak ve kutsalla ilgili tutum ve davranışlardan oluşur.

Dinin İşlevsel Tanımı

Dinin, ona inanan insanların bireysel ve toplumsal hayatlarında varlığı tespit edilebilen birçok etki ve işlevleri vardır. Bazı din tanımları bu işlevlerden birini ya da birkaçını esas alır. Meselâ E.Fromm’ a göre din:

“Bir grup tarafından paylaşılan, o grup üyelerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan ve onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemdir.”(Fromm, 1981, s.41.)

Bu tanıma bağlı olarak yazar her türlü ideolojik ya da insani tutkusal bağlanma biçimlerine “din” denebileceği sonucuna varmaktadır. Bu anlamda her insan dindardır; kapitalizm, komünizm gibi siyasi-ideolojik bağlanmaların yanında para tutkusu, seks düşkünlüğü, müzik bağımlılığı, spor takımı fanatik taraftarlığı gibi tutum ve davranışlar da din kategorisi içerisinde değerlendirilebilir.

Dinin ana konusunun “ölüm” olduğundan hareketle bir başka işlevsel tanım şu şekilde ifade edilmiştir:

“Din, canlı varlıklar olduğumuzu ve mutlaka bir gün- bizimle birlikte diğer canlı varlıkların- öleceğimizi bilmemiz olgusundan doğan sorunların sorumluluğunu tek tek şahsen yüklenmeye bizi sevk eden her şeydir” (Batson-Ventis, 1982, s.7).

Bu tanımda da dinin, ölümü kabullenme, hayatın sorumluluğunu yüklenme işlevine öncelik verildiği görülmektedir.

Bu ve benzeri tanımlarda dinin belli bir özelliği, işlevi merkeze alınarak, bütün dinî sistemi ona göre düzenleme çabası göze çarpmaktadır. Gerçekte bu tür tanımlar dini bir ya da birkaç işlevine indirgeme gibi sakıncalı bir yol izlemektedir. Genel olarak bakıldığında dinin birey ve topluma yönelik birçok etki ve işlevinden söz etmek mümkündür:

1. İnanılması gereken doğruları açıklar; Allah’la ilişki kurmanın yol ve yöntemlerini, kurallarını verir.
2. Hayat, ölüm, kader, acı, mutluluk..gibi temel varoluşsal sorunlarla ilgili açıklamalarıyla insana bütüncü bir dünya görüşü kazandırır.
3. Din, varoluşu ve gerçekliği yorumlayarak kimliğin bir tanımı vasıtasıyla insanı bu bütünlüğün içerisine yerleştirir. Böylece bireyin hayatını anlamlı kılar; anlam arayışına bir cevap oluşturur.
4. İnsana sınırlarını ve görevlerini bildirerek, vicdanında büyük bir sorumluluk duygusu uyandırır. Nasıl yaşanması gerektiğine dair bir hayat rehberi sunarak insanı aydınlatır, belirsizlikten kurtarır.
5. Kişinin kendi öz karakteri, duygu ve gönül dünyasında yer tutar; arzu ve ihtiyaçları, korku ve ümitleri, eksikliği ve sınırları ile ilgilenir. Değer ve anlamın en üst ilkesi olarak kişide köklü değişimlere ve gelişmelere yol açar.
6. İnanan bireyler arasında bir gönül birliği, ortak amaç ve hedefler belirleyerek dini grup, cemaat ve birliklerin oluşumuna imkân sağlar. Toplumun değişik kesimleri arasındaki bütünlüşmeyi ve dayanışmayı güçlendirir.
7. İşlevsel olarak din hayattaki önemli amaçların pek çoğu için bir araştırma yapmayı temsil etmektedir. Bu bakımdan din, statik, donuk bir varlığa sahip değildir. Dini varış noktası ve dini yollar kutsalla bağlantılıdır ve hem bireysel hem sosyal dini ifadeleri kuşatmaktadır. Din gönül huzuru,

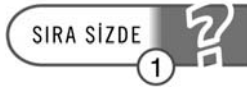
hayatın anlamı, kontrol, bu konuda uzmanlaşma, kendini geliştirme, iyi bir fiziksel sağlık gibi bireysel amaçları kapsamaktadır. Bununla beraber din, Allah'la yakınlık arzusu, diğer insanlarla dostluk, dini bir cemaate üyelik, dünyada huzuru ve adaleti hâkim kılma amacı gibi sosyal hedefleri de içermektedir.

8. Dini metotlar ve amaçlar yüce değerleri de yıkıcı ve geriletici davranışları da kapsamaktadır. Örneğin bazı kişiler, diğer insanları harcama, kendini yüceltme, sosyal yükseliş gibi dindar olmayan veya dindarlığa karşı olanların en nihai ihtiraslarını başarmak üzere birtakım dinî yolları (mesela bir dinî gruba katılma) kullanabilirler. Üstelik insanlar önemli varış noktalarına doğru yıkıcı dinî yollar kadar kendilerini geliştirici dinî yolları da takip edebilirler. Örneğin belli bir dinî cemaatin amaçları daha geniş bir cemaat içerisinde diğer insanları kucaklama çabaları olabileceği gibi; bir başka dinî cemaatin amaçları gördükleri farklı olan insanlara zulmetme, dar kafalılık ve hoşgörüsüzlük de olabilir.

Bu ve benzeri dinin daha sayılabilecek birçok psikolojik ve toplumsal ihtiyaçları karşılamadaki rolü bilimsel incelemelere konu yapılabilir ve yapılmaktadır. Fakat dinin bütün bir gerçekliğini bu işlevlerinden ibaret saymak, bilimin dinin bütün sırrını keşfedebileceğini iddia etmek isabetli bir yaklaşım olarak kabul edilmez.

Yukarıda belirtildiği gibi dinin bireysel ya da toplumsal pek çok işlevleri tespit edilebilir. Fakat bunların biri ya da tamamı dinin kendisini ifade etmez. Birçok din psikoloğu böyle bir yanılgıya düşerek, "indirgemeci" bir din anlayışı ortaya koymuştur. Ayrıca dinin sınırını alabildiğine genişleterek, belirlenen bu işlevi yerine getiren her türlü insani bağlanmayı din kategorisi içerisine almıştır. Bu, geçerli olmayan bir bilimsel yaklaşımdır.

Dinin birey ve topluma yönelik benzer işlevlerini yerine getirebilen bazı ideolojiler, insanî sistemler (Komünizm, Kapitalizm, Liberalizm, Milliyetçilik vb) ile kişinin bütün zihniyetine, duygu ve davranışlarına hâkim olan bağlanmalar (para tutukusu, müzik, spor fanatizmi vb.) "din" kategorisi altında neden ele alınmaz? Bunların din ile aralarındaki en önemli fark nedir?

Dinin Özsel-İşlevsel Tanımı

Üçüncü bakış açısı din olgusunun hem özsel hem de işlevsel özelliklerini birleştirerek, bir bütün olarak bunları bir araya getirmeye çalışan tanımlardır. Buna örnek olarak ta şu tanım verilebilir:

"Din, genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve güdüler yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve güdülerin eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan bir semboller sistemidir." (Geertz, 1975, s.90)

Bu tanımda din, kültür içerisinde yer alan bir *semboller sistemi* olarak ele alınmaktadır. *Sembol* terimi burada işaretlerin geniş anlatımı manasındadır. Dini oluşturan semboller bir sistem oluşturur. Bir başka ifadeyle dini meydana getiren unsurlar (dil, âyin, nesnelere, şahıslar..) bir biriyle uyumlu bir bütündür. Bu bütünün tek bir unsurunu tecrit ederek ele alıp onu anlamak imkânsız olduğu gibi, dinin tek bir unsurundan yola çıkarak onu açıklamaya çalışmak ta doğru değildir. Dinî sembolik sistem, insanı onunla karşılaşmaya, kullanılan sembollere hayat vermeye, ya da onlarsız ya da onlara karşı

olmaya davet ederek, kişi üzerinde zorlayıcı değil, belirleyici bir etki yapmaktadır.

Bu tarifi en büyük faydası psikolog ve sosyoloğun göz önünde bulundurmak zorunda olduğu dinin konumunu doğru bir şekilde ifade etmesidir. Bu tanımda, dinî sembollerin gündelik hayatın ötesinde özel bir yaşam biçimiyle, belli bir aşkınlık ya da birey ötesi (metapsişik) bir gerçeklik arasında temel bir uyarlılık formüle ettiği dile getirilmektedir. Böylece bir halkın “yaşam tarzı ve kalitesi” ile “dünya görüşü”, yani varoluş düzenine dair geniş çerçeveli düşüncelerini bireşime kavuşturan bir işlev gördüğünü söyler. Geertz’e göre özü itibarıyla dini inançların üçlü bir işlevi vardır:

1. Sıra dışı, akıl ötesi olay ve deneyimler için açıklamalar getirme,
2. İnsanın acı ve sefaletini anlama ve duygusal destek verme;
3. Şeylerin nasıl olduğu ile nasıl olmaları gerektiği arasındaki süreksizliği(kopukluğu) açıklamak için işe yarar ahlaki ölçütler sağlama yolunda anlam üretme.

Bilimsel araştırmanın konusu olan din iki boyutlu bir gerçeklik olarak kendisini gösterir. Dinî olguları insani çerçevede anlamak, onların tümünü içine alan bütünlüklü bir bakış açısı gerektirir. Dindarlığın oluşumu bu bütünlüklü yapının bir sonucudur. O halde önce dinin insan hayatında kendisini gösterdiği bu iki yüzün nelerden ibaret olduğunu tanımak gerekir.

Nesnel Bir Gerçeklik Olarak Din

Din psikolojinin araştırma konusu olan din her şeyden önce **kültürün içinde bir gerçekliktir**. Kültürel bir gerçeklik olarak din bireylerin dışında var olan *nesnel* bir olgudur. Bireyler kendilerini bu gerçekliğin içinde ve onun tarafından kuşatılmış olarak bulurlar. Onunla etkileşim içine girerler ve belli bir tutum geliştirirler.. Kültürel bir gerçeklik olarak din, birçok unsurdan oluşan bir bütünlük oluşturur. Bu bütünlüğün başlıca unsurları şunlardır:

1. **Dinî Topluluk ve Gelenek:** İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik; Sünnilik, Hanefilik, Şafilik, Caferilik, Alevilik; Nakşilik, Kadirilik, Bektâşilik; Katoliklik, Protestanlık, Ortadoksluk; Evanjalistlik, Mormonlar, Moonculuk, vb.
2. **Dinî Kurumlar:** Şeyhu'l-İslamlık, Diyanet İşleri Başkanlığı, Müftülük; Papalık, Patriklik, Hahamlık vb.
3. **Din Dili:** Allah, tanrı, peygamber; helal-haram, günah-sevap; vahiy, mucize, keramet; kutsal/mübarek; mümin-münafık-kâfir(gâvur); kıyamet-ahiret, cennet, cehennem; şeytan, melek; ibadet, namaz, oruç, hac, zekat, sadaka, cihad; “Allah razı olsun”, “Allah’a emanet” vb. din alanını niteleyen kavram ve ifadeler.
4. **Dinî Şahıslar:** Peygamber, veli, hoca, imam şeyh, dede, pir, mürşit; aziz, rahip, Papa; ilâhiyatçı, vb.
5. **Dinî Nesnelere:** Mushaf, seccade, rahle, takke, sarık, cüppe, örtü, tespih; haç, ikon, vb.

6. **Dinî, Zaman ve Mekânlar:** Mekke-Medine, Kâbe, Mescid-i Aksâ; cami, mescit, tekke, türbe, cem evi, kilise, havra. Kadir Gecesi, Ramazan ve Kurban Bayramı, Cuma; muharrem ayı, vb.

7. **Dinî Törenler:** Yeni doğan Müslüman çocuğun kulağına ezan okunması, cemaatle namaz, kurban, dua, zikir ve âyin, mevlit; vaftiz, kutsama, günah çıkarma vb.

Dinin bütün bu unsurları biri diğerini bütünleyen ve biri diğeri ile anlam kazanan bir bütünlük içerisinde kendine özgü bir sistem oluştururlar. Dolayısıyla bunların her birinin dinî gerçekliği temsil edici sembolik bir değeri vardır. Yani din aynı zamanda **sembolik bir sistemdir**.

Sosyo-kültürel bir gerçeklik olarak din, kendine ait dili ve kavramları, geleneği, kurumları, sembolleri, ibadetleri, temsil edici eşya ve şahısları ile bütünlüklü bir sistemdir. Dinî bir söylemi işitmek, törensel bir ibadeti izlemek veya sembolik bir figürü idrak etmek çok çeşitli dinî duygu ve tecrübeleri harekete geçirebilir. Kendisini dine yakın hisseden insanlar da mutlaka birtakım dinî tercih, ilgi ve etkinliklerde bulunurlar. Dolayısıyla **din psikologlarının görevi dinin kendisini değil, insan tecrübesinde ortaya çıkan dinî tezahürleri incelemektir**. İnsan zihninde, toplumda ve kültürde dinî biliş, duyuş ve davranışı, psikolojik bakış açısıyla araştırmaktır.

SIRA SİZDE

Dinî gerçekliği temsil edici her şey bir "dinî sembol" olduğuna göre, belli bir kültürde yaşayıp ta dini sembollerle hiç karşılaşmayan, olumlu ya da olumsuz bir etkileşim içerisine girmeyen kişilerden söz edilebilir mi?

Öznel Bir Gerçeklik Olarak Din

Belli bir ortamda dinin sembolleri ile karşılaşan bireyler onlarla girdikleri iletişime bağlı olarak, kendi kişisel dindarlıklarını oluştururlar. Kulağına ezanın okunmasıyla dinî olguyla karşılaşan bir Müslüman çocuğu, evde aile üyelerinin konuşma ve uygulamalarında yer aldığı şekliyle dinin tecrübesine sahip olur. Onun iç dünyasında *öznel bir hayat* olarak din yerini almaya başlar. Böylece dış dünyada var olan dinî olgular, bireylerin iç dünyasında da bir gelişme süreci içerisinde varlık ve yapı kazanırlar. *Öznel bir gerçeklik* olarak dini meydana getiren unsurlar da şunlardır.

1. Dinî yetenek ve eğilimler
2. Dinî güdüler
3. Dinî inançlar
4. Dinî sözler, ifadeler, kavramlar
5. Dinî yargılar
6. Dinî tasavvurlar
7. Dinî tutumlar
8. Dinî duygu ve heyecanlar
9. Dinî uygulama, eylem ve etkinlikler.

Buna göre, bilimsel araştırmanın konusu olan dinî gerçekliğin bu iki farklı yönü, bir biriyle ilişkili olarak mevcut olurlar. Nesnel, bireyin dışında bir referansı, atif kaynağı olmayan bir dinî inançtan söz edilemez. Bir Müslüman, içinde yaşadığı kültürün kendisine öğrettiği bir Allah'a inanç besler, onunla ilişki anında duygu ve heyecanlar duyar, ona dua ve ibadette bulunur. Bu öğrendiği dinî bilgilerine uygun dinî tasavvurlar ve yargılar geliştirir. Bu dinin kutsallarına saygı gösterir ve dinî törenlerine katılır.

SIRA SİZDE

3

Birey içinde yaşadığı kültürde kendisine öğretilen bir Allah'a inanç beslediğine göre, o kültürde yaşayan herkesin Allah tasavvuru aynı mıdır? Bu ikisi arasında fark var mıdır?

Öte yandan, din insanın bütününe nüfuz eden bir etki gücüne sahiptir. Dinin insan tecrübesinin herhangi bir alanını boş bırakmaksızın bütününe kuşattığı görülmektedir. İnsanın bütün bir anlam dünyasını kuşatan dinî inanç ve değerler biliş, duyuş ve davranışın her türünde, bireysel ve ilişkisel tecrübelerimizin her alanında etkinlik gösterebilmektedir. Çok boyutlu bir varlık olan insanın her bir boyutunda dinin etki ve tezahürlerini görmek mümkündür. Dinî inancın, kişisel hayatın tüm öğelerini belirleyip, birleştirebilir bir özelliği vardır. Son zamanlarda din psikologlarının bireylerin dindarlığın ölçmek için geliştirdikleri çok boyutlu ölçekler bu anlayışın bir sonucudur.

DİNDARLIK

Dindarlığın Tanımı

Hayata gözlerini açan her insan yavrusu, kendisini bir dinî geleneğin ve kültürün içerisinde bulur. Dinî sözler ve telkinlerle karşılaşır, dinî nesne ve mekânları müşahade eder, dindar kimselerle görüşür ve onlarla iletişim içerisinde hayatını sürdürür. Din hakkında ailesinden, çevresinden çeşitli bilgiler öğrenir; dinî ibadetlerini yerine getiren insanları görür ve zaman zaman bu ibadete kendisi de katılır. Sorular sorar, araştırmalar yapar, dinî söz ve kavramları kullanmaya yönelir. Böylece kişisel anlamda **dindarlık** denilen yaşantı ortaya çıkmaya ve yapılanmaya başlar. O halde dindarlık, *belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını* ifade etmektedir. Dindarlık hem kişinin bağlı olduğu dine ait inançlar ve değerlerle ilgilenme ve etkinliklerle meşgul olma düzeyi ve hem de bireysel ya da grup düzeyinde bunların yapılaşmış biçimlerini ihtiva eden bir kavramdır. Dindarlık, bir kişinin ya da grubun günlük hayatında dinin önemini ifade eden, dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavramdır. Denebilir ki dindarlık, yaşanan dindir; dinin hayata geçirilerek bilfiil yaşanan biçimidir. Allah'a inanma ve bağlanma derecesi, O'nu zihnimize tasavvur etme tarzı, ibadet alışkanlıkları, ahlaki tercih ve kararlar, aile içi yaşam ve diğerleriyle ilişkiler, tutum ve davranışlar temelinde anlaşılıp, ele alınabilir.

İnsanlar dinlerine çeşitli derecelerde bağlanırlar ya da dinin farklı unsurlarından kendilerince bir din anlayışı oluştururlar. İşte bu dinî algılamalar ve bunların etkilerinin arkasında yatan olumlu ya da olumsuz psikolojik unsurlar gözlemlendiğinde, bu gerçekler psikolojik olarak anlamlı olurlar. Psikolojik bakımdan din hem insanların duygu ve düşüncelerinde, ifade ve davranışlarında hem de kültürel dünyada bir referans çerçevesi

olarak vardır. Bir kimsenin dindarlığı bu karşılıklı ilişki ve etkileşim içerisinde ortaya çıkar. Bu bakımdan din psikolojisi hem öznel, bireyin iç dünyasında yer alan dini ele alır hem de kültürel bir gerçeklik olarak var olan dinin psikolojik yönünü inceler. Dinin psikolojik olarak incelenmesi bu **karşılıklılık** ve **etkileşim** bakış açısı içerisinde yapılmak durumundadır.

Dindarlığın Özellikleri

Dindarlığın bazı özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dindarlık tek biçimli, değişmez/sabit bir durum değil, kişi ve gruplara göre değişen, gelişen dinamik bir yapı ve süreçtir. (Çocuk, genç, yetişkin, yaşlı kişinin dindarlığı; muhafazakâr dindarlık/ yenilikçi dindarlık, vb.) Dinin etkisi kişiye, kişinin bağlandığı dine, ait olduğu mezhebe ya da cemaate, dine kendini verme derecesine, sosyo-kültürel çevreye, kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığına ve daha birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.
2. Bireylerin ve grupların hayatında çeşitli faktörlere bağlı olarak(yaş, cinsiyet, bilgi seviyesi, ekonomik durum, siyasi ve toplumsal olaylar ve durumlar vb) dine bağlanma, dini inanç ve değerlere kendini verme, yaşantı ve uygulamaya dönüştürmenin değişen ve gelişen dereceleri vardır. Bazı özel olaylar ve durumlar (doğal felaketler, toplumsal baskı, dindar bir şahıs ya da kaynakla karşılaşma, yeni bir tecrübe, rüya ve ilham vb.) dinî bağlılığı artırabilir ya da azaltabilir. Kültürel gelenekler ve insan gruplarına göre değişik tarzlarda algılanan ve uygulanan çok çeşitli dindarlık tip ve tarzları kendisini gösterir. Kişi ve grupların din anlayışları belli değerlere ve uygulamalara verdikleri öneme göre farklılaşabilmektedir. Bu yüzden bir kişinin ya da grubun dindarlığı hakkında kesin yargılarda bulunmak son derece zordur. Ancak, kişilerin “nasıl” bir dindar ya da “hangi yönelimde dindar” oldukları ile ilgili tasvir edici anlatımlar yapılabilir.
3. Dindarlık birey ve toplumun hayatında belli bir alanla sınırlı olmayıp, hayatın her alanında etkisini gösterir. İnanç, ibadet, duygu, bilgi, ahlaki değer ve tutumlar, toplumsal ilgi ve ilişkiler, tutum ve davranışlar olarak geniş bir alanda dindarlığın varlığını ve etkilerini görmek mümkündür. Dindarlığın gerek derinlemesine gerekse genişlemesine, gerek dikey ve gerekse yatay düzlemde oluşan çeşitli boyutlarından söz edilebilir.

DİKKAT

Dindarlık, dinî öğeler ile insani özelliklerin bir karışımıdır. Dolayısıyla bir kimsenin ve bir toplumun dindarlığı kişilik ve kültüre göre bir şekil alır. Bu yüzden samimi ve ihlâslı dindarların yanısıra ikiyüzlü, yüzeysel ve gösterişçi dindarlar vardır. Tutucu, fanatik, saldırgan dindarların yanında hoşgörülü, tahammüllü, yumuşak yüzlü dindarlardan söz edilebilir. Aynı şekilde, Türk Müslümanlığı, Arap Müslümanlığı, İran Müslümanlığı vb. kendine has çizgilerle diğerlerinden farklılaşır.

Dindarlığın Boyutları

Dünyadaki çeşitli dinlere bağlı kişi ve grupların hayatları incelendiğinde, dindarlığın kendisini tek değil birçok alanda ifade ettiği ve açığa vurduğu görülmektedir. Farklı din mensuplarının bu anlamda dindarlık yaşantıları bakımından ortak bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu ortak özellik yaşanan

dindarlığın boyutlarında kendisini ortaya koyar. Bir kimsenin ya da grubun nasıl bir dindar olduğu, bu boyutlar çerçevesinde inceleme ve tanımlama konusu olabilmektedir. Din psikologları dindarlığı incelemek için bilimsel olarak geçerli çerçeveler ve tanımlamalar yapma ihtiyacı duymuşlardır. İlk zamanlar ibadetleri yerine getirme gibi tek boyutlu bir yaklaşım zamanla yerini çok boyutlu yaklaşıma bırakmıştır. Dindarlığı, çok boyutlu bir tarzda tanımlama ve araştırma düşüncesi birçok bilim adamı tarafından az çok farklı şekillerde dile getirilmiştir. Bunlar içerisinde *Glock ve Stark'ın* ortaklaşa ve *Stark'ın* kendisinin yalnız olarak yaptığı araştırmalar sonucunda ortaya koydukları dindarlığın beş boyutlu tanımlaması yaygın bir kabul görmüştür. Araştırmalarda dindarlık daha çok şu boyutlar çerçevesinde ele alınıp tasvir edilmektedir.

1. İdeolojik(İnanç) Boyutu

Bütün dinlerin özünü birtakım inançlar oluşturur. İnançların içeriği ve kapsamı farklı dinlere ya da aynı dinin çeşitli mezhep ve gruplarına göre az çok farklı olsa da inançların tüm dini geleneklerde merkezi bir konumu vardır. Bir kimsenin din ile bağ kurması, öncelikle o dinin temel inanç esaslarını kabul etmesi ile başlar. Tabiatüstü, kutsal bir varlık ya da Tanrı inancı tüm ilahi dinlerde yer alır. Dindar kimseler, bağlandıkları dinin öğretileri çerçevesinde bir Tanrı inancı ve kendi eğilimleri doğrultusunda bir tanrı tasavvuru geliştirirler.

Bazı dinî inançlar, bir dinin kimliğini belirleyici niteliktedir. Diğer bütün dinî öğreti ve anlayış için bir kaynak, bir temel oluşturur. *Tevhid inancı* İslam'ın, *teslis* inanç ve öğretisi ise Hıristiyanlığın ayırt edici vasfını oluşturur. Bir Müslüman, Allah'ın birliği ve hiçbir şeye benzemezliği anlayışı ile dinî dünyasını kurar. Bir Hıristiyanın bütün inanç dünyası, Baba-Oğul-Ruhu'l-Kuds üçlüsünün oluşturduğu bir ulûhiyet anlayışı ile şekillenmiştir. İnançın varlığı ve yokluğu yanında, şiddet ve kuvvet derecesine göre kişilerde bir farklılaşmaya yol açtığı da bir gerçektir. Ayrıca, dinî inançların zihniyet oluşturucu ve bir dünya görüşüne kaynak teşkil etmedeki işlevselliği de dikkate alınması gereken bir husustur.

2. Törensel (İbadet ve uygulama) Boyut

Hemen her dinî gelenek bünyesinde birtakım uygulama, eylem ve etkinliğe yer verir. Dua, namaz, oruç, hac, kurban, kutsal kitabı okuma, ayin gibi çok değişik şekillerde olabilen dini ibadet ve törenler dinî hayatın temel unsurlarından birisidir. Bir dinin bağlısı olan ve onun inanç sistemini benimseyen dindar bir kimsenin yapması gereken ödevleri ve görevleri vardır. Bunlar, inanılan ilahi ve kutsal varlığa itaati simgeleyen ve onunla canlı bir ilişkiye, onunla yakın olmaya, rızasını kazanıp, öfkesinden korunmaya imkân veren eylem ve etkinliklerdir. Dinin belirlediği ibadet görevlerini yerine getirmedeki gayret, dikkat ve devamlılık bir kimsenin dindarlığının hem göstergesi hem de inançları benimsemedeki samimiyet ve içtenliğin bir ifadesi olarak kabul edilir.

İnanan kişilerin bağlı oldukları dinin ibadet kurallarını yerine getirme sıklığı ve derecesi farklılıklar gösterebilmektedir. Ayrıca, bir ibadet uygulamasının ona katılan kişiler için taşıdığı önem ve anlam da değişik olabilmektedir. Dindarlık araştırmalarında her iki hususun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

3.Tecrübe(Duygusal) Boyutu

Her din mensubu, inandığı Yüce Varlığı doğrudan içinde hisseder ve onun etkilerini fark eder. Allah'la ilişki halinde olan inançlı insanda, bu ilişkiye bağlı olarak uyanan sezgiler, duygular, algılar ve duyular vardır. *Dinî tecrübe* denilen bu vasıtasız yaşantıların çok değişik türleri bilinmekte ve tanımlanmaktadır. Bazı dinî gelenekler bu içsel tecrübelerle çok büyük bir önem verirken, diğer bazıları daha çok dini ibadet ve ahlaki değerleri ön planda tutar. Genel olarak dindarlığın mistik/tasavvufi yorum ve uygulamaları, dinî tecrübenin yoğun olarak yaşanmasını amaç edinmiştir ve bunu gerçekleştirecek özel tekniklere başvurulur. Bu yüzden din duygusunun en coşkulu ve zengin örneklerine tasavvuf alanında rastlanır.

Esasen din duygusu dindarlığın diğer boyutları içerisinde içkin olarak yer alır. Bundan dolayı bu boyutun araştırılması, dindarlığın her bir boyutu ile ilişkili olarak yapılabilir. Diğer boyutlar dikkate alınmadan dinî duygu ve tecrübe tam olarak ortaya konulamayacağı gibi, dini tecrübeyi dikkate almadan da dindarlığın diğer boyutları anlaşılabilir.

4.Zihinsel(Bilgi) Boyutu

Her dinin bağlıları az ya da çok kendi dininin temel inanç ve değerleri hakkında az ya da çok bir bilgiye sahiptir. Dinî inançlar, ibadetler, değerler, kavramlar, gelenekler, kurallar, tarihsel olaylar vb. konularda sahip olunan bu bilgiler, kişiden kişiye, gruptan gruba değişik düzeylerde yer alsa da dindarlığın ayrılmaz bir vafıdır.

Dindarlık yaşantısında bilgi boyutunun diğer boyutlarla ilişki ve etkileşimi olması kaçınılmazdır. Dinî bilginin özellikle inançla yakın ilişkisi vardır. Dinî bilgi ancak inançla değer ve işlevsellik kazanır; inancı olmayan kimsenin bilgisi ne kadar çok olursa olsun, dindarlığının bir göstergesi olarak ele alınamaz. Dinî bilginin seviyesi yanında, dini öğrenmeye karşı isteklilik, bunu önemseme derecesi ve dini öğrenme için ayrılan zaman, kişinin dindarlığının bir işareti olarak kabul edilir.

5. Etki Boyutu

Dindarlık yaşantısı hem kişinin ve grubun dinî hayatını geliştirir ve hem de hayatın bütün alanlarında birtakım etkiler meydana getirir. Beslenme alışkanlıklarından nezaket kurallarına, bireysel ahlaki tutum ve davranışlardan sosyal ilişkilere varıncaya kadar dinin etkileri vardır. Dindarlık yaşantısı; beden ve ruh sağlığı, kişilik, ahlak ve karakter gelişimi, benlik algısı ve benlik saygısı, toplumsal ilgiler, tercihler ve tutumlar, dünya görüşü, yaşam biçimi ile çok yakından ilişkilidir. Bütün bunların her birinin araştırılması, bu etkilerin yönünü, derecesini anlamamıza imkân verir.

SIRA SIZDE

4

İslam bilginleri de din tanımlarında bazı temel unsurlara yer vermişlerdir. İslami kaynaklarda yapılan din tanımlarını hatırlayarak, bunlarda genel olarak hangi boyutların yer aldığını tespit edip sonra bunları bugünkü kavramlaş-tırmalarla karşılaştırınız.

Dindarlık Yönelimleri

İnsanların kendilerini dine veriş derecesi, dinî hayatı yaşamadaki dikkat, ilgi, samimiyet ve yoğunluğu şu ya da bu düzeyde olabilir. Fakat bundan daha önemlisi belki de dininin gereklerini yerine getirmedeki asıl niyet ve ulaşılmak istenen amaçtır. Dinî niyetin saf ve katışıksız olması kadar, dindışı başka amaçlar elde etmeye yönelik olması da mümkündür. Genel olarak dindarlıktaki bu farklı yönelimler ilk olarak **G.W. Allport** tarafından iki temel tip halinde ele alınıp tanımlanmıştır. Bir bakıma dindarlık yaşantısındaki samimiyet ve içtenlik farklılığına dayalı bu yönelimler *dış güdümlü* (intrinsic) dindarlık ve *iç güdümlü* (intrinsic) dindarlık olarak adlandırılmıştır. Günümüzde din psikologlarının araştırmalarında en çok başvurdukları dindarlık ölçütleri bu tanımlamayı esas almaktadır.

Dış Güdümlü Dindarlık

Dindarlık yaşantılarında dış güdümlü bir dindarlık yönelimi taşıyan kimseler için dinî değerler, birinci derecede önem ve anlam taşıyan bir konuma sahip değildir. Daha çok, kişisel ya da grupsal istek ve amaçlara ulaşmada elverişli ve yararlı bir araç durumundadır. Böyle bir yönelime sahip kimseler, dini çeşitli bakımlardan faydalı bulabilirler. Onlar açısından din, toplumda bir makam ve mevki elde etme, başkaları nezdinde değerli ve itibarlı olma, dert ve sıkıntılar için teselli, yoksunluklar için telafi sağlama, korkuları yatıştırıp güven ve rahatlık sağlama gibi istek ve ihtiyaçlarını karşılamada elverişli bir vasıta durumundadır. Bu yüzden onlar inançlarına sıkı sıkıya sarılarak, katı ve hoşgörüsüz bir taraftarlık sergileyebilirler. Çünkü din onların insani istek ve ihtiyaçlarına hizmet etmesi ölçüsünde ve durumunda önem ve değer taşır. Dış güdümlü kişiler dini, her durumda gözetilmesi gereken aşkın ve evrensel bir değer değil, kendisinden yararlanan bir kaynak olarak görürler. Dua ve ibadeti, Allah'a karşı sorumluluk ve tapınma görevinin bir gereği olmaktan çok, başları sıkıştığında başvurulan geçici bir ilişki olarak algırlar. Dolayısıyla Allah'ı, kendi kişisel ya da grupsal istek ve taleplerini yerine getirmeye hazır ya da yerine getirmesi gereken bir konumda görürler.

Dış güdümlü dindarlar kendi içlerinden gelmeksizin, benliklerinden vazgeçmeksizin Allah'a yönelirler. Kendilerini dinî değerlere değil, dinî değerleri kendilerine uyarlarlar. Din onlar için benliğin hizmetinde, benlik savunmasında kullanılan bir araçtır.

İç Güdümlü Dindarlık

Dinî değerler içlerine iyice yerleşmiş, güçlü kişilik sahibi kimseler için din, bütün benliği kuşatıcı, her konuda tek başvuru kaynağıdır. Kişiliğin merkezinde yer alan iman, bütün davranışları belirleyici bir etki ve denetim odağı olarak etkinlikte bulunur. İç güdümlü dindarlar kendilerini dine uyumlu hale getirme çabası içindedirler. Allah rızası için, kendi istek ve arzularından vazgeçerler; kendilerini dine adarlar. Bu tip dindarlar için din, benliğin hizmetinde olması sebebiyle dıştan gelen bir değer değil, daha çok kişiyi bütünüyle aşan ve ilahi iradeye uygun yönde kişiyi değişime sevk eden, benlikten daha geniş bir alana yayılan, içten doğma bir değerdir. Ne kadar güçlü olursa olsun diğer arzu ve ihtiyaçlarına, anlamı ve önemi ikinci derecede olan şeyler olarak bakarlar ve güçleri yettiği ölçüde bunları dinî inanç ve değerleriyle uyumlu hale koymağa çalışırlar. İman içlerinde

canlanmaya başladığı andan itibaren onu içlerine iyice yerleştirmeye ve tamamen onu izlemeye çaba gösterirler.

Dini yaşamadaki bu farklı eğilimleri karşılaştırmak gerekirse, şu özellikleri ayırt etmek mümkündür.

1. Dış güdümlü olarak dine yönelmiş kimseler dini kullanırken ve dinden yararlanırken; iç güdümlüler dinlerini yaşarlar. Dış güdümlü kimseler kendileri için yaşarlar, içgüdümlü dindarlar ise ilahi gayeleri gerçekleştirmek için yaşarlar.
2. Dış güdümlü dindarlar için dinî inanç ve değerler ancak zaman zaman başvurdukları, benliğin hizmetinde olan bir dış değerdir. İçgüdümlü dindarlar içinse, benliği bütünüyle aşan, benlik için bir standart oluşturan ve kişiyi değişime zorlayan içten doğma bir değerdir.
3. Dış güdümlü dindarlar, bazı kişisel istek ve ihtiyaçlarını dinin dışında daha kolayca elde edebileceklerine inandıklarında, dinî ilişki ve bağlarından kolayca vazgeçebilirler. Buna karşılık iç güdümlü dindarlar dinleri için yaşarlar, dinî inanç onların kişiliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dinî görevlerini yerine getirmede devamlılık ve tutarlılık gösterirler.
4. Dış güdümlü dindarlar için din toplumsal makam, itibar, kimlik kazandırma, güvenlik sağlama, yoksunlukları teselli ve telafi etme, kendini haklı gösterme aracıdır. İç güdümlü dindarlar için din nihai ilgi ve amaç konusudur; hayatı ve inancı bütünleştirip, içselleştirirler.

Araştırma Olarak Din

Batson ve Ventis adlı araştırmacılar buna üçüncü bir tip dinî yönelim daha eklemiştir. Onlara göre, din ile bağı olan bazı kimseler dini ne amaç ve ne de araç olarak değil, fakat *araştırma* olarak algırlar. Böylesi bir dinî yönelime sahip kimseler, hayatın ortaya koyduğu varoluşla ilgili ve nihâi hakikat konusundaki soruları korkusuzca karşılamaya büyük isteklilik duyarlar. Bununla birlikte, bunların kendisine kesin cevaplar taşıması imkânı hususunda belli bir şüphecilik eğilimi taşırlar. Araştırmacı ya da sorgulayıcı dinî yönelim, daha çok din ile zihinsel düzeyde ilgilenen bilim adamı ya da entelektüel kimseler arasında görülür.

İslam bilgileri de dindarlığın boyutları ya da türleri konusunda bazı tanımlamalar yapmışlardır. Bunlardan en dikkate değer olanı Gazzali'ninkidir. Dindarlığı gelişimsel bir düzeyde ele alan Gazzali'ye göre dinî hayat ilkel şeklienden olgun ve kâmil şekline kavuşuncaya kadar üç farklı dönemden geçer. Bir başka ifadeyle, insanların yaşadıkları dinin üç farklı yapısı vardır. Bunlar *iman(taklit)*, *fikir(ilim)* ve *marifet(sevk, şevk)* devreleridir. Buna "dindarlığın uzunlamasına boyutları" denilebilir.

MANEVİ YAŞAM

Kurumsal/Geleneksel Dindarlık ve Bireysel Dindarlık

Batı Hıristiyan toplumlarında dindarlık geleneksel şekliyle kurumsal bir nitelik taşır. Bir başka deyişle, ancak belli bir kilisenin üyesi olarak, onun aracılığı ve rehberliği ile insanlar dinlerini yaşamak durumundadırlar.

Bireysel iman ancak dinî otoritenin onayı ile meşruluk kazanır. Bu durum zaman içerisinde bazı değişimlere uğramıştır. Dinî kurumların dışında, onlara bağlı olmaksızın, bireysel merkezli ve tamamen yeni bir dindarlık anlayışı gelişmeye başlamıştır. Son 40 yıldır kurumsallaşmış din, önemsiz ve değişime bir engel, *aşkın*'ın bireysel tecrübesini geliştirmesinden ziyade onu engelleyen bir unsur olarak nitelendirilmektedir. Aynı zaman dilimi içerisinde temel dinî kurumlar gerilemekte; bunun yanında **manevi yaşam** (*spirituality*) etiketi altında imanın yeni şekillerinde bir artış görülmektedir. *Yeni Dinler, Yeni Dini Akımlar* denilen bir çerçevede tanımlanmaya çalışılan bu dindarlık biçimleri, aynı zamanda geleneksel dinî kurumlara alternatif yaklaşımlar sergilemektedir. Böylece Batı dinî kültüründe bireyselleşme geleneği bağlamında geleneksel dinî kurumlar alanının dışında yeni manevi pratikler, özerkleşmiş ve bireyselleşmiş dinî tecrübeler gelişmektedir.

Bu hareketlerin teolojik veya sosyal bir temeli olsa da *dogmadan özgürleşme ve doğallaşma* olduğu vurgulanmakta ve bu hareketler kültür karşıtı bir çizgi olarak tasvir edilmektedir. Pek çok insan geleneksel imanın yozlaştırıcı kabul edilen yollarında seyahat etmek yerine, kendileri için öznel anlamlara sahip çeşitli dinî ve manevi teklifleri seçip, tercih etmektedirler. Sonuçta, manevi yaşam dinden (ve dindarlıktan) ayrıldığı gibi biçimlendirici olarak dinin içinde yer alan unsurların bir kısmını da ihtiva ettiği söylenebilir.

İslam geleneğinde böyle bir dindarlık anlayışı ve benzeri bir gelişme sözkonusu değildir. Ancak, geleneksel dinî anlayış ve mezhep eksenli bir dinî bağlılıktan farklı, dindarlığın daha bireysel ve öznel biçimlerine burada da rastlamak mümkündür. İslam geleneğinde dindarlığın toplumsal olduğu kadar bireysel unsurlar da içermesi, Batı'daki gibi köklü bir ayrılmaya yol açmamıştır. Fakat bu alanda şimdilik Batı'lı din psikologlarının kavram ve teorileri geçerli olduğu için, onların tanım ve analizlerini tanımak gerekmektedir.

Manevi Yaşam Nedir?

Manevi yaşam (*spirituality*) kavramı ile anlatılmak istenen şey uzmanlar tarafından değişik şekillerde ifade edilmiştir. Buna göre manevi yaşam, **“Aşkın”la ilgili eksiksiz bir farkında oluş tecrübesi veya bireyin olgun bir var olma tarzıdır.** Bu, kendilik (self), yaşam gibi kesin tanımlanabilen değerler vasıtasıyla karakterize edilen bir var oluş tarzıdır. Bir başka deyişle, her ne olursa olsun insanın *nihai olan bir gücü düşünmesidir.* Böylece manevi yaşam daha çok insan tecrübesindeki *aşkın bir boyuta yönelik ilgiyi* ifade etmektedir. Bu ilgi, bireysel varoluşun anlamı hususunda soruların önemini keşfederek, sonuçta bireyin kendi benliğini sınırsız bir varoluşsal bağlama yerleştirme girişiminde bulunmasına yol açmaktadır.

DİKKAT

“Aşkın” kavramı, görünür dünyanın sınırları ötesinde, tabiatüstü, insan ötesi ve insanüstü, kutsal kabul edilen varlık alanını, sonsuz bir gücü ifade eden bir kavramdır. Bu “Tanrı” olarak adlandırılabilir veya kimliği belirsiz yaygın bir güç olarak da anlaşılabilir.

Dinin dışında çok boyutlu bir yapı olarak anlaşılan manevi yaşam, hâlihazırdaki bütün kavramları ile dinle bağlantılı değildir. Manevi yaşamla ilgili pek çok tanım, ruhî tecrübenin bir yönüne işaret etmektedir: Sonsuzluğa yönelik bir ilgi ve özlem veya duygulanma kaynağı; kişiliğin içinde bütünleştirici ya da birleştirici bir faktör olarak anlamlı bir kimlik ve amaç bulma ve “Tanrı ile bir birlik” hissi içerisinde hayatını yönlendirme gibi

yaşantıları içine aldığı söylenebilir. Manevi yaşam içerisinde yer alan bütün bu yaşantıları şu maddeler altında toplayabiliriz:

1. *Yaşamda bir anlam arama*
2. *Aşkınlıkla (yücelikle) bir karşılaşma*
3. *Bir bağlanma hissi*
4. *Nihai bir gerçek ya da en yüksek bir değer arama*
5. *Gizemli bir varlığa saygı ve minnettarlık*
6. *Kişisel bir değişim.*

Manevi yaşamın şimdiye kadar ki ele alışlarda üç farklı türü ya da anlamı olduğu görülmektedir:

1. Teolojilerdeki düşünce ve pratiğin nedeni olarak ileri sürülen, hem geniş hem de dar olarak tasavvur edilen **Tanrı- yönelimli** bir manevi yaşam.
2. Bir kimsenin çevre bilim ya da tabiat ile ilişkisini vurgulayan **dünya- yönelimli** bir manevi yaşam.
3. İnsan(ın) başarısını ya da potansiyelini vurgulayan **“humanistik”** (ya da insan- yönelimli) bir manevi yaşam.

Din ve Manevi Yaşam

Bilim adamları genel olarak “kurumsallaşmış”, “sosyal”, “geleneksel” dinî inanç ve pratikleri; “bireysel”, “aşkın”, “karşılıklı bağlantılılık” ilkelerine sahip maneviyatçılıktan ayırmaktadırlar. Manevi yaşam, daha çok bireysel tecrübeyi tasvir etmekte ve “kişisel üstünlük”, “bilinç üstü duyarlılık ve anlamlılık” gibi şeylerle tanımlanmaktadır. Manevi yaşam terimi, giderek artan bir şekilde hayatın daha yüce/fonksiyonel tarafına tahsis edilmektedir. Buna göre manevi yaşam daha geniş, kapsamlı ve sonsuzdur. Manevi yaşam kuralcı değildir; manevi yaşam için kişinin kendi iç dünyasının özellikleri önemlidir. Bu özellikleri yargılamadan, değiştirmeden daha da geliştirmek, kişiyi daha çok kendisi yapmak ister. Dışarıdan hiçbir ölçüt, kıyaslama ve başvuru kaynağı kullanarak kişiyi yargılamaz. Onun olduğu gibi değerli olduğunu kabul eder ve kendi özellikleri içinde bilincini derinleştirerek, evrendeki ilişkiler ağı içinde yerini bilmesine doğru kişiyi götürür.

SIRA SİZDE

5

İslam geleneğinde medrese ve okulların daha çok ilmi gelişmeye ağırlık vermesi yanında manevi eğitime ağırlık veren ve bireyin manevi gelişimini dindarlığın başlıca gayesi kabul eden kurum ve bu konuda araştırmalar yapan disiplin hangisidir?

Buna karşılık din, daha ziyade katılıkla ya da insan potansiyelini sınırladığı ya da engellediği düşünülen “şekilsel olarak yapılanmış”, dinî kurumlarla tanımlanmaktadır. Maneviyatçılık hayatın anlamı, bütünlük, diğer bireylerle ilişkileri ve hakikat, bireyin kendi içsel potansiyeli gibi her durumda insanların ulaşmaları gereken amaçlar çeşidini temsil etmektedir. Buna göre maneviyatçılık net bir şekilde din kavramından farklıdır. Din ve

maneviyatçılık kutuplaşmıştır. Dış-güdümlü, kurumsallaşmış din; bireysel, karşılıklı ilişkiye dayalı maneviyatçılıkla zıtlık oluşturmaktadır. Katı, dogmatik din, fonksiyonel maneviyatçılıkla zıtlık teşkil etmektedir. Din olumsuz olarak ele alınırken, maneviyatçılık ise olumlu olarak değerlendirilebilmektedir. Sonuçta dindarlık, insan potansiyellerine kurumsal engeller olarak veya sıradan, sıkıcı bir iman olarak yerilmekteyken, maneviyatçılığın daha yüksek insan potansiyelini ve yaşamın daha yüce yönünü somutlaştırdığına inanılmaktadır.

Bu görüşler çerçevesinde dile getirilen maneviyatçılık şu noktalarda eleştirilmektedir:

1. “*Bireysel*” maneviyatçılık, manevi meselelerle istekli bir tarzda ilgilenen büyük dinî kurumların ve geleneklerin var olduğu gerçeğine hemen hemen hiç önem vermemektedir. Tek başvuru kaynağı olarak insanın iç dünyasını esas almaktadır.
2. Biçimsel dinî uygulamalardan ziyade duygusal coşkunluk ve manevi haz elde etme maneviyatçılığında ön planda gelmektedir. Bazı gruplarda, yoğun duygusal yaşantılar bireyi Allah’a yaklaştırmada daha etkili olabilmekte iken, diğer bazı gruplarda bu amaç gücünü kaybetmiş olarak bir belirsizlik ve boşluğa, sapkınlık ve kuralsızlığa yol açabilmektedir.
3. Maneviyatçılığın kavrama gücü, neredeyse felsefi içerikli ilhamları, varoluşla ilgili soruları, doruk deneyimleri, bireysel değerleri, manevi arayışları kuşatmış olsa da bu konular hususunda oldukça düşük düzeyde iletişim kurmaktadır. Kutsal ve katı dogmatik bir çekirdeği olmaksızın fonksiyonel maneviyatçılık aşırı derecede yüzeysel ve akışkan olmaktadır.
4. Bir ayırım yapmaksızın her tür maneviyatçılığın “iyi” olarak kabul edilmesi, büyük sayıdaki bilgi ve uzman grubunun, potansiyel olarak manevi yaşamın yıkıcı yönünü ihmal etmesine öncülük etmektedir. İnsanlar etkili ya da etkisiz, yararlı ya da zararlı bir takım unsurları içeren pek çok farklı metotlar vasıtasıyla en yüce ve en asıl manevi amaçların peşine düşmektedirler. Tarih, en uç düzeyde kendini-öldürüsiye her türlü dünyevi zevkten ve işten kendini soyutlayarak Tanrı’yla yakınlık kurmaya çalışan bireylerin ve grupların öldürücü mücadelelerinin, tehlikeli intihar eylemlerinin örneklerini ortaya koymaktadır.

Bazıları maneviyatçılığı “*kutsalın bir arayışı*” olarak tanımlamaktadır. Bu anlamda ele alınırsa maneviyatçılık dinin kalbi ve özüdür; o, dinin en merkezi fonksiyonudur. Maneviyatçılık bireylerin hayatlarını kutsallara dönüştürme, hayatlarında kutsalı bulma ve koruma çabaları içerisinde insanların girdiği birtakım yollara sahiptir. Oysaki din kutsal olan veya kutsal olmayan pek çok nesnenin anlamını araştırmayı kuşatmaktadır. Maneviyatçılık ise özel ve direkt olarak kutsalı araştırma hususuna odaklanmaktadır. Dinle beraber maneviyatçılık da bireysel ya da kurumsal; geleneksel ya da geleneksel olmayan, faydalı ya da zararlı şekilleri alabilir. Bu merkezi kavramları dikkatli bir şekilde kavrama girişiminde dindarlık ve

maneviyatçılığın tanımlarını kutuplaştırmadan kaçınmak suretiyle birçok insani olguyu ortaya çıkarma fırsatı bulunabilir.

Hem din hem de manevi yaşam tecrübesi için merkez, bir *kutsal* anlayıştır. Din ve manevi yaşam araştırmasını, diğer araştırma alanlarından ayırt eden bu anlayıştır. Esasen manevi yaşam dinin merkezi ve önemli bir işlevidir. Bu yüzden de manevi yaşam ve dindarlık birlikte meydana gelebilir (ve çoğunlukla da öyle olur). Bir kimse ya da belirli bir grup, destek aldıkları birtakım manevi yollar ve amaçlar çerçevesinde maneviyatla meşgul olduğu için, manevi yaşam aynı zamanda dindarlık yaşantısı için de bir temel olabilmektedir. Manevi yaşam din bağlamında ortaya çıkabilir ve çoğunlukla da bu şekilde ortaya çıkar, fakat böyle olmayabilir de. Aynı sebeple, manevi yaşam uygulaması, kişilerin dindar olmalarına ve organize olmuş veya ortaya çıkmakta olan bir dinin bir mensubu olmalarına yol açabilir, fakat yol açmayabilir de. Ayrıca, manevi yaşam kutsal olanın az ya da çok tutarlı bir tasavvuru olarak ve kutsalın bu tasavvuruna karşılık gelen inançları, tutumları, değerleri ya da davranışları ihtiva eden bir yaşam tarzı olarak tanımlandığı için, din, diğer şeyler arasında bir ya da daha fazla maneviyat için bir depo olarak anlaşılabilir.

Yahudi-Hıristiyan geleneğinde dindarlık, ancak bir dinî kurum ve otoriteye resmi bağlılıkla mümkündür. Belli bir kiliseye bağlı olmayan kimseler resmen “dinsiz” sayılır. Bu kurumsal dindarlık anlayışı günümüz insanların yönelimleri ile çatışmaktadır. Bu yüzden kurumsallık dışı, bireysel manevi arayış ve bağlanmalar ortaya çıkmaktadır. İslam Dini geleneğinde bağlayıcı bir kurumsal otorite söz konusu olmadığı için, Batı’dakine benzer dinî gelişmeler yaşanmamaktadır. Ancak Müslümanlar geleneksel dinî anlayış ve kabullerle modern durum arasındaki çelişki, boşluk ve çatışmalardan kaynaklanan sorunlarla uğraşmaktadır.

Özet

Din psikologları kültürde var olan ve bireylerin ruhsal yayşayış ve davranışlarına konu olan dini gerçeklik üzerinde çalışırlar. Fakat bu şekilde ele alınan din çok boyutlu bir yapı gösterdiği ve araştırmacıların her biri de kendisine göre bunlardan birisine öncelik verdiği için, ortak tek bir tanıma ulaşamamıştır. Bununla birlikte, dinin psikolojik olarak özsel ve işlevsel bazı tanımları yapılagelmiştir. Özsel din tanımları, kutsal, tabiatüstü, aşkın bir varlıkla ilişki gibi değişmeyen bir özden hareket ederler. İşlevsel tanımlar ise, bireye anlam ve amaç sağlama, ölüm korkusu ve çaresizlikler karşısında güven verme gibi dinin yararlarını esas alırlar.

Kültürel bir gerçeklik olan dinin nesnel ve öznel olmak üzere iki varlık alanı vardır. Birey, içinde yaşadığı ve kendisini kuşatan bir kültür dünyası içerisinde belli bir dini gelenek, dini grup, dini kurumlar, dini şahıslar, dini zaman ve mekânlar, dini törenler, dini nesnelere, dini kavram ve ifadelerle karşılaşır. Çok küçük yaşlardan itibaren ya da hayatının belli dönemlerinde bunlarla etkileşim içerisinde girerek bir takım dini inançların, dini bilgilerin, dini düşünce ve tasavvurların, dini duygu ve heyecanların, dini tutum ve davranışların sahibi haline gelir. Böylece bireyin dindarlığı, kendine göre belli bir yapı kazanarak, kişilikte önemli bir etken olarak yerini alır.

Dindarlık; yaşanan, hayata geçirilen, uygulanan dindir. Belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasıdır. Dindarlık hem kişinin bağlı olduğu dine ait inançlar, ilgiler ve etkinliklerle meşgul olma düzeyi ve hem de bireysel ya da grup düzeyinde yapılaşmış biçimlerini ihtiva eder Dindarlık, bir kişinin ya da grubun günlük hayatında dinin önemini ifade eden, dine inanma ve bağlanma derecesini gösteren bir kavramdır. Dindarlık bireysel ya da toplumsal çeşitli faktörlere göre değişen, gelişen ve etkileri hayatın her alanına yayılan bir özellik gösterir.

Dindarlık çok boyutlu bir kavram olarak ele alınıp tanımlanabilmektedir. “İnanç”, “bilgi”, “uygulama”, “tecrübe” ve “etki” olmak üzere beş boyutlu dindarlık ölçümleri en yaygın olanıdır. Bunun yanında, dini inanç ve değerlere bağlanmada ki esas niyet ve yönelim bakımından “dış güdümlü” ve “iç güdümlü” dindarlık ayrıştırmaları söz konusudur. Buna daha sonra “araştırmacı”ya “sorgulayıcı” dindarlık yönelimi eklenmiştir.

Batı toplumlarında son yıllarda önemli artış göstermiş olan kurumsal/geleneksel dinin dışında, bireysel ve özel bir maneviyat arayışını bilim adamları “manevi yaşam”(spirituality) başlığı altında ele alırlar. Maneviyatçılığın, dindarlık ile örtüşen yanları olduğu gibi, örtüşmeyen, dine ters düşen yanları da bulunmaktadır. Dinden bağımsız bir maneviyatçılığın hiçbir Aşkın ilke ve inanca bağlı olmayışı ve bir kısım yıkıcı etkilere yol açması eleştiri konusudur.

Kendimizi Sınayalım

1. I-Kutsal

II-Aşkın

III-Tabiatüstü

IV-İlahi

Yukarıdakilerden hangisi/hangileri özsel olarak dini tanımlayan en önemli kavramdır?

- Yalnız I
- Yalnız II
- Yalnız III
- Yalnız IV
- I-II-III veIV

2. Aşağıdakilerden hangisi dinin öznel unsurlarından biridir?

- Dinî şahıslar
- Dinî zaman ve mekânlar
- Dinî duygu ve heyecanlar
- Dinî törenler
- Dinî nesnelere

3. Belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasına ne ad verilir?
- Dindarlık
 - Manevi yaşam
 - Dinî inanç
 - Dinî kültür
 - Dinî tecrübe
4. Dinî duygu ve heyecanlar dindarlığın hangi boyutunu oluşturur?
- İdeolojik
 - Bilgi
 - Tecrübe
 - Uygulama
 - Etki
5. Dindarlığı içgüdümlü/dışgüdümlü olarak iki farklı yönelim şeklinde tanımlayan bilim adamı aşağıdakilerden hangisidir?
- W.James
 - G. W. Allport
 - Batson-Ventis
 - Freud
 - Jung

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse, “Dinin özsel tanımı”nı yeniden okuyunuz.
2. c Yanıtınız doğru değilse, “Öznel Bir Gerçeklik Olarak Din”i yeniden okuyunuz.
3. a Yanıtınız doğru değilse, “Dindarlığın Tanımı”nı yeniden okuyunuz.
4. c Yanıtınız doğru değilse, “Dindarlığın Boyutları”nı yeniden okuyunuz.
5. b Yanıtınız doğru değilse, “Dindarlık Yönelimleri”ni yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bunlar din kategorisi altında ele alınamaz. Yerine getirdikleri psikolojik işlevler benzerlik gösterse de dinin diğer insani bağlanmalardan en önemli farkı “kutsal” ve “aşkın” bir atıf kaynağı ile Tanrısal olanla belirlenmiş olan özüdür. Din kutsal’la canlı bir ilişkidir. İnsani bağlanmalarda böyle bir boyuttan söz edilemez.

Sıra Sizde 2

Herkes dinî semboller dünyasında yaşar, bunlarla değişik düzeylerde karşılaşır ve kültürel olarak bir dinin kimliğini taşır. Fakat bireysel olarak bu dinî sembolere ilgi duyabilir veya duymayabilir. Sonuçta inançlı ya da inançsız birisi olabilir. Toplumunun dinî değerlerine ilgisiz, dinsiz ya da din karşıtı kimseler bile, günlük hayatlarında dinî söz, kavram, ifadeler kullanmaktan, bazı dinî tören ve âyinlere katılmaktan uzak kalmazlar.

Sıra Sizde 3

Tanrı inancı, aynı dine inanan insanlar için bir ve ortaktır fakat Tanrı tasavvuru kültürel ve bireysel olarak farklı özellikler taşır.

Sıra Sizde 4

Genel olarak “nanç”, “ibadet” ve “ahlak” olmak üzere üç boyutludur. “Muamelât” boyutunu ilave olarak zikredenler de vardır. Bu durumda modern anlayışlarla büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir.

Sıra Sizde 5

Manevi eğitim İslam dünyasında *Tekke* ve *Dergâh*larda yapılmıştır. Bu eğitimin hocasına şeyh, öğrencisine mürit, sâlik, derviş denilir. Bu eğitimin usûl ve âdabı, sufi ve dervişlerin yaşayışları, hâl ve makamları hakkında bilgi veren ilme de *Tasavvuf* denilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Batson, C.D.- Ventis, W.L.(1982). **The Religious Experience. A socio-psychological Perspective**, New York.

Geertz, C.(1975). **The Interpretion of Cultures**, Londra.

Fromm, E.(1982). **Psikanaliz ve Din**, Çev. A.Aritan, İstanbul.

Hökelekli, H.(2001). **Din Psikolojisi**, Ankara.

Hökelekli, H. (2010). **Din Psikolojisine Giriş**, İstanbul.

James, W. (2002). **Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature**, London and New York.

Morris, B. (2004). **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler**, Çev. T.Atay, Ankara.

Palotzian, R.F.-Park, C.L. (Edt. 2005). **Handbook of The Psychology of Religion and Spirtuality**, New York –London.

Tamminen, K. (1991). **Religious Experience in Childhood and Youth: An Emprical Study**, Helsinki.

Vergote, A. (1983). **Religion, Foi, İncroyance**, Bruxelles.

Vergote, A. (1999). **Din, İnanç ve İnançsızlık**, Çev.V.Uysal, İstanbul.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İnancın insan için ihtiyaç ya da zorunluluk arz edip etmediğini tartışabilecek,
- Dindarlığın insan açısından anlamı ve önemini tanımlayabilecek,
- Dindarlığın karmaşık bir ruhsal yapılanma olduğunu değerlendirebilecek,
- Dindarlığın ardında etkin olan kaynak ve güdülerin çeşitliliğini ve etki boyutlarını tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İnanma ihtiyacı
- İnanç geni, fitrat
- Anlam arayışı
- Ölüm korkusu, ölümsüzlük arzusu
- Engellenme, çaresizlik duygusu
- Anlama, bilişsel tatmin, mutlak kesinlik arzusu
- Suçluluk, günahkârlık duygusu
- Dinî öğrenme, toplumsallaşma ve eğitim

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Bir önceki üniteye yer alan dindarlık konusunu okuyunuz
- Anahtar kavramların anlamları ile ilgili sözlüklere bakınız; internet ortamında araştırma yapınız.
- Dindarlığın kaynakları ile ilgili Hayati Hökelekli ve Hüseyin Peker'in Din Psikolojisi kitaplarının ilgili bölümlerinden yararlanınız.

Dindarlığın Kaynakları

GİRİŞ

İnsan-din ilişkisini ele alan pek çok araştırma, dünya üzerinde yaşadığı bilinen büyük-küçük tüm insan topluluklarının güçlü dinî yönelişlere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu çerçevede her toplumun insan-üstü ilahî bir varlık anlayışı ve ölüm ötesi inancı geliştirdiği; ayrıca inançlara uygun bir takım ibadet ve dinî törenler icra ettiği tespit edilmiştir. Günümüzde dünyada yaşayan insanların dörtte üçünün bir dine inandığı ve davranışlarına yön verecek ölçüde inançlarına değer verdikleri kabul edilmektedir.

Dinî yaşantıya dair mevcut bulgular göstermektedir ki, kutsallık atfedilen bir varlığa inanma, dua ve ibadet etme ya da herhangi bir varlığı saygıyla yüceltme gibi dinî eğilimler, insanların ortak nitelikleri arasında yer alır. Bu genellemeden hareket eden araştırmacıların büyük bir kısmı, içeriği konusunda hemfikir olmamakla beraber, insanda doğuştan yüce bir varlığa **inanma ihtiyacı** ve dinî bir hazırlığın mevcut olduğu hususunda birleşirler. İslam literatüründe dinî kabiliyet ve eğilim anlamında **Fıtrat** kavramı, bu konuyla ilgilidir. Bu niteliğiyle insan, yaratıcısını tanımaya ve O'na bağlanmaya doğuştan eğilimli olarak kabul edilir. İnsan-din ilişkisiyle yakından ilgilenenler inanma ihtiyacının insan tabiatının temel taşlarından birisi olduğunu ısrarla vurgularlar. Gerçekten de insan, yaratıcısına yönelik bir varlıktır ve böyle bir yönelişe uygun olarak programlanmıştır (Gareis, 1992). Buna göre, insanı dine yönelten ya da dindar olmasını sağlayan doğuştan bir inanma ihtiyacından ya da inanma eğiliminden bahsedilebilir mi?

Din psikologlarının yanında, ilahiyatçı, antropolog ve diğer sosyal bilimcilerin çoğunluğu, doğuştan bir inanma ihtiyacının varlığını kabul ederler. Beklenmedik ya da hak edilmediği düşünülen en acı ve en olumsuz olaylar karşısında ya da kendi emeğiyle ulaşılabilecek tüm arzuların gerçekleştiği durumlarda bile dinî bağların koparılmadığını gösteren pek çok bulgu söz konusudur. Başka bir ifadeyle insanlar Tanrı'ya öfkelenedikleri veya O'na muhtaç olmadıklarını düşündükleri zamanlarda bile kutsallık duygusunu kaybetmezler. Bunun yerine başka dayanaklar arar ve bazen kutsallık atfettikleri başka varlıklara yönelirler. Bu çerçevede olmak üzere, modern dünyada *Satanizm* (şeytana tapma) gibi uç noktalara varan çok sayıda dinî anlayışın ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, inanmanın zorunlu bir ihtiyaç olarak kabul edilmesi daha gerçekçi görünür. 1950'li yıllardan itibaren yaygınlık kazanan ve özellikle ABD ile Avrupa'da çeşitli

açılardan incelenen yeni inanç hareketleri ile ilgili geniş çaplı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmada söz konusu hareketlerin ardındaki temel nedenlerin tespiti hedeflenmiştir. Bulgulara göre engellenmiş inanma ihtiyacını karşılama çabası, en çok dikkat çeken nedenlerin başında gelmiştir.

DİKKAT

Açıklamalarda kullanılan **inanma ihtiyacı**, genel bir kavram olup insanı ruhunun derinliklerinde kutsallık affettiği yüce bir varlığa yönelten güçlü bir eğilimi ifade eder; **Fitrat** kavramı ise İslamî bir kavram olup, Allah'a yönelik dinî bir kabiliyet ve hazır oluş anlamında kullanılmaktadır.

İnsanın kutsal ile etkileşiminde dinlerin temel görevi, inanma ihtiyacını karşılamak ve böylece insanın ruhunda maneviyat için ayrılmış boşluğu en uygun şekilde doldurmaktır. Yapı ve fonksiyonları itibarıyla tüm sistemli dinler, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçları için eşsiz imkânlar sunar. İnananlar bu imkânları, kendi kişisel bilgi ve deneyimleri ölçüsünde kullanarak kendine özgü farklılaşmış bir dindarlık biçimi geliştirirler.

K İ T A P

Dinin boyutları ile ilgili geniş bilgi için Hayati Hökekleli'nin Din Psikolojisi kitabının "Dinin Tanımı ve Boyutları" başlığı altında aktarılan bilgileri okuyabilirsiniz.

İnsan-din ilişkisinin farkına varıldığı ilk zamanlardan beri bu ilişkinin kaynağını, boyutlarını ve sonuçlarını ele alıp yorumlayan pek çok açıklama biçimi ortaya atılmıştır. Başta Din Psikologları olmak üzere din bilimlerinin hızla geliştiği geçen asırdan itibaren araştırmacılar, söz konusu ilişkiyi incelemektedirler. Bu bağlamda savundukları fikirleri, sistematik bir temele oturtmaya ve görüşlerini çeşitli bulgularla desteklemeye çalışmaktadırlar. Her ne kadar din ve dindarlık ile ilgili ortak tanımlamalara ulaşılmamışsa da her iki kavram için gittikçe zenginleşen bir literatür oluşmaktadır. Konunun devamında dindarlığın biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel kaynakları üzerinde durulmaktadır.

SIRA SİZDE

Bir önceki ünitedeki açıklamaları da hatırlayarak dinin insanın dışında yer alan ve içinde yer alan iki yönlü gerçekliği nasıl adlandırılmaktadır?

DİNDARLIĞIN BİYOLOJİK KAYNAKLARI

İnsanı bir inanca bağlanmaya yönelten doğuştan bir eğilimin var olup olmadığı sorusu, her zaman bilim ve din adamlarını meşgul etmiştir. Özellikle *inanma ihtiyacı*, *dinî kabiliyet*, *dinî eğilim* ve hatta *dinî tevarüs* gibi doğuştan kişiyi dine yönlendirdiği iddia edilen bir takım ruhsal faktörlerin var olabileceği konusyla ilgili din psikologları arasında ciddi bir görüş ayrılığı yoktur. Ancak, bu tevarüs ya da aktarımın biyolojik olabileceği düşüncesi, henüz yeni sayılır ve son yıllarda yapılan bir kısım araştırmaların ürünü olarak tartışma alanındaki yerini almış görünmektedir.

Nörobiyoloji ve Din

Nörobiyoloji, sinir sistemi biyolojisidir. Sinir sisteminin ve bu sistemin merkezi olan beynin yapısı, fonksiyonları, gelişimi, genetiği ve hastalıklarıyla ilgilenir. Nörobiyolojik yaklaşımı benimseyenlere göre insan davranışlarının temeli biyolojiktir. Genel olarak bütün psikolojik olayların beyinde ve sinir sisteminde bir karşılığı söz konusudur. Bu yaklaşım, tüm

davranışları bedende, özellikle de beyin ve sinir sisteminin içinde oluşan elektriksel ve kimyasal olaylarla ilişkilendirir.

INTERNET

Nörobiyoloji'nin gelişimi, alanla ilgili tanımlama ve araştırmalar için <http://www.bilimvesaglik.com/psikiyatri/beyin-ve-norobiyoloji.html> adresinde yer alan A. Cöngöloğlu'ya ait "Beyin ve Nörobiyoloji" adlı yazıyı okuyabilirsiniz.

Son yıllarda nöroloji alanında yapılan çalışmalar, insanların davranış, duygu, tutum ve inançlarının beyindeki karşılıklarını bulma konusunda oldukça ilerleme kaydetmiştir. Geliştirilen beyin görüntüleme yöntemi sayesinde, insanlar olumlu ya da olumsuz duygular yaşadıklarında beyin hangi bölgesinin aktif olduğu tespit edilebilmektedir. Tespitlere göre dinî ve mistik tecrübeler yaşandığı durumlarda özellikle beyin belirli bölgelerindeki aktivite artmaktadır. Beynin bir bölümü hasar görmüş kimselerin dinî yaşantılarında gözlenen değişim, konuya dikkatleri çekmiş ve yapılan araştırmalarda önemli bulgular elde edilmiştir. Tüm bu çalışmalar sonucunda yeni bir yaklaşım olarak **Nöroteoloji** doğmuştur. Nöroteoloji'nin çalışma alanı, *dinî ve mistik yaşantıların biyolojik temelleridir*.

Gerçekleştirilen birçok araştırmada, sinir sistemi, sinir iletileri ve beyin kimyası ile dinî ve ahlakî deneyimler arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Bu incelemeler sonunda önemli bulgular elde edilmiştir. 1990'lı yılların başında ilk olarak nöropsikolog M. Persinger, daha sonra 1997'de nörolog V. S. Ramachandran ile ekibi, insan beyininde doğuştan var olduğu öne sürülen **Tanrı Noktası** üzerine araştırmalar yapmışlardır. Bu ruhsal merkez, beyin şakak loblarındaki sinir bağlantıları arasında konuşlanmıştır. Beyin görüntüleme yöntemi (Pozitron Emüsyon Topografisi) kullanılarak yapılan taramalara göre denekler, manevi veya dinî konularla ilgili konuştukları her defasında, bu sinir alanları aydınlanmıştır. İncelemelere göre, Batılılar Tanrı'dan bahsedildiğinde, Budistler ve diğerleri ise, anlamlı buldukları dinî sembollerle karşılaştıklarında tepki vermişlerdir.

Araştırmalarında **SPECT Beyin Haritalama Yöntemini** kullanan A. Newberg, Tanrı'nın beyin sabit bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Tibetli Budistlere, derin trasa geçtikleri sırada radyoaktif boya şırınga ederek yaptığı deneyde, beyin belli bölgelerinin değişime uğradığını saptamıştır. Newberg'in kullandığı SPECT yöntemi, Tanrı tecrübesi yaşayan beyin canlı resmi olarak nitelendirilmektedir. Bu yöntem, daha çok mistik deneyimler sırasında beyin görüntülenmesinde kullanılır. MR görüntüleme yöntemi ile yapılan bir kısım araştırmalar, mistik tecrübe sırasında, evrenle bütünleşme, kendilik algısının ortadan kalkması gibi bir takım ruhsal farklılaşmaların ortaya çıktığını göstermiştir. Dindar insanların bu tür mistik tecrübe yaşadıkları sırada çekilen MR görüntüleri, kafatasının ön tarafında yer alan beyin bölümlerinde önemli değişmelerin meydana geldiğini göstermiştir.

Beyin ve inançlar arasındaki ilişki, çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarla da incelenmiştir: Çocukların canavar, cin, peri gibi doğaüstü varlıklara kolayca inanmaları, ön beyin bölgesinde çok fazla sayıda nöron bulunmasına bağlanmıştır. Diğer taraftan ön beyin yapılarının (prefrontal korteks) toplumsal değerlere uyma, hataları bulma ve kurallara bağlanma gibi işlevlerden sorumlu olduğu iddia edilmiştir. Bu iddialar göz önünde bulundurulduğu takdirde, dindarlık ile beyin ön bölgesi arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu düşünülebilir.

Nöroteoloji araştırmaları, şakak, yani beyin yan tarafları ile dinî inanç arasında anlamlı bir ilişki olduğu fikrini uyandırmıştır. Özellikle beyin sağ

bölgesi ile mistik deneyimler arasında bir bağlantı olabileceği üzerinde durulmaktadır. Başka bir bağlantı da beynin üst arka bölgesinde yer alan *parietal lob* ile kurulmuştur. Bu bölge, zaman ve mekân algısından sorumludur. Mistik tecrübe esnasında hissedilen zaman ve mekân algısını yitirme durumunun, beynin bu bölgesiyle ilgili olabileceği iddia edilmiştir. Beyin yarımkürelerinin dinî davranışla ilgisinin araştırıldığı bir incelemeden şu sonuç çıkarılmıştır: Dindarlarda görülen tutucu kişilik özelliği, beynin sol yarımküresiyle ilgiliyken, mistik tecrübe özelliği olan doğüstü inanç ve deneyimler, beynin sağ yarımküresiyle ilgilidir.

Mistik tecrübe ve beyin ilişkisi ile ilgili olarak, Nevzat Tarhan'ın İnanç Psikolojisi kitabındaki ilgili bölümlerinden; ayrıca Ertuğrul Eşel'in "Dinî ve Mistik Deneyimlerin Muhtemel Bilişsel ve Nörobiyolojik Düzenekleri" adlı makalesinden yararlanabilirsiniz.

Beyin-inanç ilişkisiyle ilgili ortaya atılan teorilerden biri de, beyin uzmanı E. D'Aquili tarafından geliştirilmiştir. O, beynin farklı bölümlerinin din ile ilgili farklı işlevler üstlendiğini iddia etmiştir. Ona göre beynin bir noktası, din açısından büyük önem taşıyan **vahdet/birlik fikrini** anlamaya odaklanmıştır. Diğer bir noktası ise, Tanrı'nın dünyada olup bitenleri nasıl düzenlediğini anlamakla ilgilenmektedir. Dinî tecrübelerden bir kısmı, insanın belleğinden ölüncüye kadar silinmeyecek ölçüde etkili olabilir. Yapılan son araştırmalar, böyle bir tecrübenin yaygın olarak yaşandığını ortaya koymaktadır. Ancak, bu dinî tecrübelerin çoğunun daha ziyade dünya hayatıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir. D'Aquili'ye göre bu açıdan bakıldığında, samimi bir dindarın yaşadığı her olayı dinî tecrübe gibi yorumlamasına şaşmamak gerekir. Zira beynin Tanrı'yla ilgilenen kısmı bu işin yanı sıra başka işlerle de ilgilenmektedir. Beynin gündelik olaylar arasında bağlantılar kurmaya çalışan herhangi bir bölümü, yeri geldiğinde Tanrı konusunu da işleyebilmektedir.

Yukarıdan beri sıralaya geldiğimiz bulgular, her ne kadar inanç, maneviyat ya da mistisizm ile beyin yapısı ve işleyişi arasında belirgin bir ilişkiye işaret ediyorsa da doğrudan ve kesin kanaatler için yeterli görünmemektedir. Zira bunlar henüz az sayıda sayılabilecek yeni çalışmaların ürünleridir ve farklı yorumlara yol açabilecek içeriklere de sahiptir. Nitekim konuyla ilgili çalışmaları olanların birçoğuna göre manevi tecrübeler sonucunda beyinde oluşan nörolojik değişmelerin, bizzat beyin tarafından meydana getirildiğini tespit etmek mümkün değildir. Beyinlerimizdeki devrelerin Tanrı ile ilişkisi tamamen inanca bağlı bir konu olarak kalacaktır. Aynı şekilde, bunların manevi bir gerçekliğin algılanması olduğu da belirlenemez. Diğer bir ifadeyle, beynin dinî bir tecrübe sırasında ne yaptığını görmek, bizzat din hakkında, özellikle Tanrı'nın var olup olmadığı hakkında somut bir bilgi sağlamaz. Bir Kâbe resminin dinî hayranlık duygusu uyandırması, beyindeki **görüntü-ilişkilendirme** bölgesine bağlıdır. Bu bölge, gözün gördüklerini yorumlar; görüntülerle duygu ve anılar arasında bağlantı kurar. Dua ya da meditasyon sırasında ortaya çıkan görüntüler de bu görüntü-ilişkilendirme bölgesinde oluşturulmaktadır.

İnanç Geni ve Din

Nörobiyolojik yaklaşım, bir yandan insan psikolojisini beyindeki süreçlerle açıklarken, diğer yandan da davranışların kalıtsal özellikler ve genetik yapılardan kaynakladığını iddia eder. Genetik alanda ortaya çıkan yeni gelişmeler, genlerin insanın kişilik özellikleri, davranışları ve eğilimleri

üzerindeki etkileri ile ilgili ciddi iddiaların öne sürülmesine neden olmuştur. Yeni bir alan olan **Davranış Genetiğinin** amacı, genetik ile çevrenin insan davranışındaki bireysel değişimlere olan katkılarını anlamaktır.

Genler, hücrenin kromozomlarında yerleşik olarak bulunan, canlıların kalıtsal karakterlerini taşıyan ve zamanı geldiğinde ortaya çıkışını sağlayan kalıtım faktörleridir. Bu faktörler, türe ait nitelikleri nesilden nesile aktarır. Genler, yapılarında saç ve göz renginden şeker ya da kanser hastalığına yakalanma yatkınlığına ve hatta zekâ derecesine kadar pek çok bilginin şifresini taşır.

Dinin evrensel bir olgu olarak dünyanın her yerindeki toplumlarda var olduğu gerçeği, onun bir ölçüye kadar biyolojik bir alnyazısı olup olmadığı düşüncelerini de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede son birkaç yıldır, insanda bir tür **Tanrı Geninin** mevcut olduğuna yönelik görüşler ortaya atılmıştır. 2004 yılında konuyla ilgilenenlerden birisi olan D. Hamer, *Tanrı Geni* (The God Gene) adlı çalışmasıyla maneviyatın genini bulduğunu iddia etmiştir. Hamer, maneviyatın böylesine etkili ve evrensel bir güç olmasını, genetik karakterine bağlamıştır. Ona göre insanların manevi değerlere, mutluluktan, sağlıktan ve güçten daha fazla önem göstermeleri, maneviyatın kısmen genlerle bağlantılı olduğuna işaret etmektedir.

DİKKAT

Tanrı geni ile ilgili Hamer'in öne sürdüğü fikirler günümüzde birçok tartışmalara yol açmıştır. Lehte ve aleyhte görüşler sürüp gitmektedir. Fıtrat kavramı ile Tanrı geni arasında bir benzerlik olup olmadığını araştırabilirsiniz.

Hamer, manevi davranışta, genetik karakter, biyolojik desen ve bilinç arasındaki karmaşık örüntünün önemine dikkat çeker. Ona göre bu karmaşık örüntü, genetik ya da çevresel özelliklerin maneviyat üzerinde tek başına etkin olmadığını gösterir. İnsanları manevi inanca yönelten olgu, kişisel tecrübe ve kültürel çevre tarafından şekillendirilen genetik yatkınlıktır. Genler, beynin çeşitli yetenekleri ve bilincin farklı formları ile etkileşmek suretiyle manevi tecrübeler için temel teşkil eder. Hamer'ın ifadesine göre Tanrı Geni, aslında öne sürdüğü teorisinin son derece basitleştirilmiş şeklidir. Çünkü maneviyat, muhtemelen tek bir genden ziyade pek çok gen ile ilişkilidir. Bu durumda insanın dinî inancını Tanrı Geni diye adlandırılan tek bir genle açıklamak da doğru değildir. Çevresel etkilerin de en az genetik kadar önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Hamer'a göre Tanrı Geni, birebir geleneksel dini eğilimlerle ilgili olmaktan çok, insanın mistik bir güce inanmasıyla ilgili manevi seviyesini belirleyen biyokimyasal bir şifredir. Maneviyatı yüksek kişiler, kendini aşarak kutsal bir yücelikle bütünleştiklerini ve o bütünü bir parçası olduklarını hissederler. Bu hissediş onlarda hayata daha iyimser yaklaşma imkânı sağlar. Hamer, **kendini aşkınlama** ile Tanrı Geni arasında açık bir ilişki bulunduğunu iddia eder. Ona göre bu bölgeye Tanrı Geni ismini vermek, bilimsel olmayabilir. Ancak, insanı yaratıcısını aramaya yönelten bir fonksiyonu bulunduğundan dolayı hiç olmazsa **Tanrı'yı Arama Geni** adı verilebilir.

K İ T A P

Konuyla ilgili geniş bilgi için, Nevzat Tarhan'ın İnanç Psikolojisi kitabındaki ilgili bölümlerinden; ayrıca Faruk Karaca'nın Dinî Gelişim Teorileri adlı kitabından yararlanabilirsiniz.

Genetik ve dindarlık ilişkisi kapsamında L. Koenig'in çalışmaları, dindarlıkta çevre ilişkisine de işaret etmesi bakımından burada kayda

değerdir. İkizlerin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında Koenig, yeni bulgular elde etmiştir. Bulgularına dayanarak O, diğer kişilik özelliklerinde olduğu gibi dindarlığın da kalıtsal bir özellik taşıdığını ve gelişim sırasında ortaya çıkan değişimlere rağmen oldukça kalıcı olduğunu belirtmiştir. Araştırmasında ayrıca, çocukluk döneminde çevrenin çocuğun dindarlığı üzerindeki etkisinin daha fazla olduğunu, yetişkinliğe geçişte bu etkinin nispeten azaldığını tespit etmiştir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, genlerin üzerimizde büyük bir etkisi olduğuna hiç şüphe yoktur. Bununla birlikte moleküler biyoloji uzmanlarına göre her şeyin sorumlusu genler değildir. Genler çevre ile sürekli etkileşim halindedir. Gen ve çevre arasındaki ilişki, son derece önemlidir ve çevre dediğimiz şey tek tip bir olgu değildir.

Araştırmacılar, günümüzde öne sürdükleri inanç geni, Tanrı geni, Tanrı noktası vb. gibi beyin ve gen tabanlı dinî düşünceleriyle din-davranış ilişkisi konusunda yeni tartışmalara yol açmışlardır. Kuşkusuz bu yaklaşımların öne sürdüğü fikirler, en azından inanç bağlamı açısından henüz yeni sayılır. Bu zamana kadar yapılan araştırmalar, öne sürdükleri iddiaları tam anlamıyla desteklememektedir. Bununla birlikte, dinî değişimler ya da dua, ibadet, mistik tecrübe vb. kutsala ulaşmayı hedefleyen uygulamalar sırasında, özellikle beynin belirli bölgelerinde enerjik değişmelerin ve farklılaşmaların yaşandığı da bilimsel bir vakıdır.

Ruh-beden bütünlüğü çerçevesinde psikolojik değişmelerin aynı zamanda bedensel yansımaları olduğu ya da bedensel değişmelerin aynı zamanda psikolojik yansımaları olduğu ilkesi, biyoloji-din ilişkisinin mevcudiyetine yönelik iddialarda haklılık payının var olduğunu gündeme getirmektedir. Ünitenin girişinde üzerinde durulan din ihtiyacı, fıtrat, inanma eğilimi vb. doğuştan geldiğine inanılan niteliklerden hareket edildiği takdirde, biyoloji-din ilişkisiyle ilgili mevcut tartışmaları, dindarlığın farklı bir boyutunun işaretleri olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Tabiatıyla burada çevre ilişki ve etkisi, akıldan uzak tutulmamalıdır.

DINDARLIĞIN PSİKOLOJİK KAYNAKLARI

Bir önceki ana başlık altında özellikle son onlu yıllarda gündeme gelen ve günümüzde sıkça dillendirilen biyoloji-inanç ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu başlık altında ise, dindarlığa yönlendirdiği iddia edilen zihinsel ve ruhsal kaynaklardan bahsedilmektedir.

Anlam Arayışı ve Din

Anlam arayışı, düşünce, tutum ve davranışları belirleyen en önemli güdülerden biridir. Varoluşsal bir olgu olarak insan, öteden beri gerçekliğin bilgisine ulaşma çabasındadır. Bu amaçla tarih boyunca kimi zaman felsefeye, kimi zaman sanata ve kimi zaman ise, dine müracaat etmiştir. **Hakikat arayışı** olarak da tanımlanan bu arayışta insanın temel hedefi, hayattaki konumunu olumlu yönde belirleyecek nihai bir anlama kavuşmak ve böylece varlığı anlamlandırma ihtiyacını gidermektir.

Hayat nedir, anlamı veya hedefi var mıdır? İnsan ile dünya arasındaki ilişkinin aslı, esası nedir? Ölüm nedir, ölümden sonra ne olacak? Ben kimim,

neyim, niçin varım, nereden geldim, sonum ne olacak? Bunca ıstırap, keder ve acı niçin vardır? Bu ve benzeri mümkün sorular, hakikat ve anlam arayışının ifade şekilleridir. Konunun merkez kavramı olan **anlam arayışı**, hayatı tüm eksiklikleriyle birlikte bir bütün olarak anlamayı ve olumlamayı ifade eder. Yaratılışı gereği bir anlama inanmak zorunda olan insan için **anlam inancı**, insan ötesi, manevi bir kategoride yer alır.

V.Frankl, modern insanın en büyük sorununu anlam ihtiyacı ve arzusunun engellenmesinde görür. **Logoterapi** adını verdiği bir düşünce ve tedavi ekolü çerçevesinde görüşlerini dile getirmiştir. Logoterapi'nin amacı, bir taraftan insanın en temel ihtiyacı olan **anlam arzusunun** tatmin etmek suretiyle anlamlı bir hayatın teşekkülüne yardımcı olmak, diğer taraftan ise, modern insanı içine düştüğü çağın hastalığı **anlamsızlıktan** kurtarmaktır. Logoterapi'ye göre insanda doğuştan var olan anlam arzusu, onu en acımasız ve en korkutucu şartlar altında bile sarılabileceği bir değere, bir amaca veya hedefe yöneltebilir. Ancak, anlam arzusu engellendiği ve engelin çözümlenmediği durumlarda insan, anlamsızlığa düşer. İçine düştüğü anlamsızlıktan ancak anlam arzusuna yeniden işlerlik kazandırmakla kurtulabilir.

Anlam arayışının kavramsal çerçevesi ile Logoterapi hakkında daha geniş bilgi edinebilmek için Viktor Frankl'ın İnsanın Anlam Arayışı ile Duyulmayan Anlam Çılgılığı adlı kitaplarını okuyabilirsiniz.

Anlam arayışının insan hayatında sahip olduğu etki gücü ve değerini belirlemek amacıyla çeşitli yerlerde ve zamanlarda pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sonucunda insanların %80-90'ının, *hayatta bir anlam bulmayı* en temel ihtiyaçları olarak belirttikleri görülmüştür. Ülkemiz de de1999'da Bahadır tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcıların % 90.2 gibi büyük bir kısmı, *"anlamlı, huzurlu, belirli amaçları ve hedefleri olan düzenli bir hayat kurma"*yı en büyük arzu olarak dile getirmişlerdir.

Anlam arayışındaki insan, en uygun çözüme ulaşmak ve böylece içine düştüğü gerginlikten kurtulmak amacıyla çözüm arar. Bu çerçevede bazen bilime, bazen ideolojilere, zaman zaman da dinin mesajlarına müracaat eder. Ancak, ne bilim ne de fikir ve ideolojiler onu bu arayışında yeterince tatmin edebilmektedir. Özellikle insan-ötesi bilgiler konusunda fikir ve ideolojiler, ciddi eksikliklere sahiptir. Buna karşılık dinin söyleyeceği pek çok şey vardır. Anlamsızlıktan kurtulma ve böylece anlamlı bir hayata kavuşma sürecinde dinî değerler ile anlam arayışı arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Din, tüm hayatı ele alıp yorumlayan; bilinmeyen pek çok hususu, sunduğu tatminkâr cevaplarla açıklığa kavuşturup anlamlandırır eşsiz bir sistemdir. Birçok din psikoloğu, bulgularına dayanarak dini geniş ölçülü bir **anlam sistemi** (Meaning System) olarak tanımlamışlardır. G. W. Allport da dinin zihinsel ve ruhsal yönden en mükemmel anlam kaynağı olduğunu vurgulayarak şöyle der: *"Din, her şeyin derinliğinde bulunan anlamı keşfetmede en büyük güçtür. Zira din, bütün dünya görüşleri arasında en tutarlı ve en kapsamlı olanını ortaya koyar"*.

Okuduklarınızı düşündüğünüzde anlam arayışını hangi çerçevede tanımlarsınız? Zihinsel bir uğraş mıdır, ruhsal bir arayış mı?

Anlam arayışı bağlamında insan-din ilişkisini belirleyen temel referanslar ile ilgili daha geniş bilgi edinebilmek için Abdülkerim Bahadır'ın İnsanın Anlam Arayışı ve Din adlı kitabının dördüncü bölümünü okuyabilirsiniz.

Hemen her alanda doyurucu cevaplar veren değer sistemiyle din, sahip olduğu anlam imkânlarıyla insanın arayışlarına hizmet eder. En temel işlevlerinden biri olarak din, kültür veya ideolojilerin açıklamaktan aciz kaldığı zihinsel ya da ruhsal pek çok konuda, bilgi kaynakları sunar. *Semboller sistemi* olarak din, insanın yaşadığı dünyayı daha iyi anlayabilmesine yardım eder. İnsan psikolojisinin temel ihtiyaçlarına yönelik bu kuşatıcı karşılıklarıyla dinî inanç, bir başka şekilde cevaplanamayacak gibi gözükken varlık nedeni ve hayat ile ilgili pek çok soruyu cevaplamakla zihni ve ruhu rahatlatır. Diğer taraftan din, zihnin aşmakta zorluk çektiği mantık-ötesi sorulara hazır cevaplar sunmakla onu gereksiz detaylardan ve kısır döngülerden korur.

Ölüm Korkusu, Ölümsüzlük Arzusu ve Din

Tabiatı gereği hayatın en temel niteliği yaşamaktır. Doğan her canlı, içgüdüsel olarak hayatta kalmaya, hayatını korumaya ve sürdürmeye çalışır. İnsan bu amaçla hayatı boyunca çalışır, çoğu zaman ölümü akla getirmeyecek planlar yapar. *Ölüm*, insanın yaşama arzusunun en büyük tehdidi, hayatı sonlandıran tek gerçektir. Günümüze kadar hayatı daha iyi koruma, sürdürme ve kalitesini artırmaya dair ortaya konan bunca teknolojik imkân ve gelişmelere rağmen insan, ölümün gizemi ve etkisi karşısında hala aciz ve çaresizdir. Bu nedenle ölüm, genel olarak korkunç, ürkütücü ve endişe verici bir olay; *ölüm korkusu* ise, korkuların en büyüğü ve en kaygı verici olanı kabul edilir. Tarihte basit ya da gelişmiş tüm kültürlerin, ölümle baş edebilmek için tören ve ayinlerden oluşan çeşitli uygulama biçimleri geliştirmiş olması, bu noktada anlamlıdır.

Ölüm korkusu özel bir korku çeşididir. Gerek her insanda gizli-açık varlığını koruması; gerekse sahip olduğu etki gücü bakımından diğer korku türlerinden ayrılır. Konuyla ilgilenen araştırmacıların bir kısmı, bütün korkuların temelinde ölüm korkusunun yattığını iddia eder. Onlara göre ölüm korkusu, insanın en temel kaygısıdır. Bu kaygı, hayatın erken dönemlerinden itibaren kendisini hissettirir; kişiliğin oluşmasında rol oynar ve hayatının sonuna kadar bireyi hastalıklar, kazalar, afetler gibi çeşitli ölüm habercileri eşliğinde tehdit eder.

Ölüm korkusu, birbirinden farklı korku ve kaygı türlerini bünyesinde barındıran karmaşık ve büyük ölçüde belirsiz bir duygusal yapı olarak tanımlanabilir. Bu karmaşık yapıyı oluşturduğu tespit edilen korku türleri şu şekilde sıralanabilir: *Belirsizlik korkusu, bedeni kaybetme korkusu, acı duyma korkusu, yalnızlık korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu, denetimi kaybetme korkusu, kimlik duygusunu kaybetme korkusu, gerileme korkusu.*

Ölüme karşı tepkiler ve ölüm korkusunu doğuran korku türleriyle ilgili geniş bilgi için Hayati Hökelekli'nin Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din adlı kitabının birinci bölümünü okuyunuz.

Ölüm korkusu yanında insanın sahip olduğu en güçlü arzulardan birisi de **ölümsüzlük arzusu**dur. Bu arzu, insanda doğuştan vardır, hayatın tümünü kuşattığı gibi ölüm ötesine de uzanır. Ölümsüzlük ya da ebedîlik arzusunun

duygusal ifadesi olan **sonsuzluk duygusu**, psikolojik bir gerçeklik olarak tüm insanlarda kendini hissettirir. İnsan hayatı, ölümün çizdiği sınır ile ölümsüzlük arzusu arasında geçen dinamik bir örüntü olarak düşünülebilir. Sonsuzluk duygusu, insanın geçici ve sınırlı varoluşundan kurtulma umududur. Günümüzde yüz milyarlarca paralar harcanarak gerçekleştirilen araştırmaların önemli bir kısmı, insan ömrünü uzatmaya yöneliktir. Genetik, kozmetik, gıda ve sağlık sektöründe gittikçe yaygınlaşan ve yıllarca süren çalışmalar; aynı şekilde, öldükten sonra gelecek zamanda yeniden hayat bulma umuduyla hücrelerin özel saklama koşulları altında dondurulması yönündeki çabalar ile kopyalama(*klonlama*) ya da kök hücre nakli alanında ortaya çıkan gelişmeler, esasen ölümsüzlük arzusunun veya sonsuzluk duygusunun somut yansımaları olarak kabul edilebilir.

Bu noktada konumuz açısından sorulması gereken soru şudur: Ölüm korkusu, ölümden sonra yaşamayı sürdürme arzusunun harekete geçiren ve böylelikle dine yönlendiren bir güdü olabilir mi? Sonsuzluk duygusu, dindarlığa nasıl kaynaklık edebilir?

Daha önce de ifade edildiği üzere genel olarak insanın en büyük arzusu olabildiğince yaşamaktır. Tabiatının doğuştan gelen bir parçası olan bu arzu ölüm olayı ile tehdit edilmektedir. Din, sunduğu inanç ve değer sistemine uygun yaşamak koşuluyla insana ölümün, hastalıkların ve eksikliklerin olmadığı ebedî bir hayat vaat eder. Vaat edilen bu **Cennet hayatında** dindar, her türlü korku ve endişeden uzak, her istediğine sadece istemesi yetecek kadar yakın tarifi imkânsız bir lütuf içinde olacaktır. Üstelik ahiret inancıyla din, insanın dünyada çektiği tüm acı, ıstırap, haksızlık ve adaletsizlikleri telafi edeceğini; suçluların cezalarını çekeceklerini de vaat eder. Dinin ölüm sonrası hayat ile ilgili çizmiş olduğu bu olumlu tablo içerisinde ölümün anlamı değişir: Bu tabloda ölüm, yok edici, ürkütücü ve korkutucu bir olgu olmaktan çıkmış, huzurun, iyiliklerin ve adaletin hâkim olduğu sonsuz bir hayata geçişi ifade eden manevi bir köprü kimliğine kavuşmuş durumdadır.

Dinin ölüme kazandırdığı bu olumlu anlamın psikolojik açıklaması herkes açısından aynı değildir. Freud ve onun takipçilerine göre ölüm ötesiyle ilgili inançlar, dünyada yüz yüze gelinen sıkıntı ve engellemeler karşısında teselli bulmak amacıyla insanın uydurduğu hayali tatmin kaynaklarıdır. Bazıları daha da ileri giderek dinî yaklaşımların özünde en belirgin güdünün ölüm korkusu olduğunu iddia etmişlerdir. Dini ölüm korkusuna indirgeyenlere karşılık olarak Jung ve onu izleyenler, ölüm ötesi bir hayata inanmanın insan için kaçınılmaz zorunlu bir yöneliş olduğu üzerinde birleşmişlerdir. Bu görüşte olanlara göre ölümden sonra yeniden dirilişi ve sonsuz bir hayatın varlığını haber veren dinin en önemli fonksiyonlarından birisi, inananların ölüm kaygısını gidererek sonsuzluk duygusunu tatmin etmesidir.

Ölüm, ölümsüzlük arzusu, sonsuzluk duygusu ile dindarlık ilişkisini araştıran pek çok çalışma yapılmıştır. Genel olarak sonuçlar sınıflandırıldığında bu araştırmaların bir kısmına göre bu değişkenlerle dindarlık arasında olumsuz bir ilişki vardır; yani ölüm korkusu dinden uzaklaştırılmaktadır. İnsanlar sonsuzluk duygularını, dinin dışında başka tecrübelerle doyurmaktadırlar. Bir kısım araştırmalara göre ölüm korkusu ve sonsuzluk duygusu ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu çerçevede olmak üzere özellikle Batı'da yapılan pek çok araştırma, ölüm korkusu ve sonsuzluk duygusunun tek başına tutarlı bir dinî inanç ya da ahiret inancı doğuracak bir etkiye sahip olmadığını göstermiştir. Asıl ilginç olan, Tanrı'nın varlığına inanan bir kısım dindarların yeniden diriliş, hesaba çekilme, cehennemde

ceza görme gibi bazı dinî inançlara karşı ciddi şüphe ve hatta inkâr eğilimi taşımalarıdır. Diğer bir kısım araştırmalara göre ise, söz konusu değişkenler ile dindarlık arasında olumlu bir ilişki vardır; yani ölüm korkusu ve sonsuzluk duygusu dine yaklaştırmaktadır. Bu yöndeki bulgular, özellikle tutarlı, içten ve farklılaşmış bir dindarlık geliştirenlerde en üst düzeydedir.

Hökelekli, Karaca, Yıldız gibi bilim adamları tarafından ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalarda, Batı'dakilerden nispeten farklı, bazı konularda ise benzeşen sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Çok yönlü araştırma bulguları için Faruk Karaca'nın Ölüm Psikolojisi adlı kitabının "Ölüm ve Din" başlığı altındaki bilgilerden yararlanabilirsiniz

Engellenme, Çaresizlik ve Din

İnsanın bir ihtiyacını, istek ya da arzusunu karşılamak üzere harekete geçtiği sırada gerek kendi içinden, gerekse dışardan kaynaklanan çeşitli nedenlerden dolayı hedefine ulaşamaması durumuna **engellenme** denir. Engellenme durumunda insanda gerginlik artar; öfke, korku, kaygı, sıkıntı ve *çaresizlik duygusu* ortaya çıkar. Engellenen birey, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için çözümler ve tatmin yolları arar. Özellikle insan gücünü aşan engellemeler karşısında dinî inanç ve değerler güçlü telafi işlevi görürler.

Din psikologlarının tamamına yakını, dinî inanç ve değerlerin insanın kendi güç ve çabasıyla üstesinden gelemediği zor durumlar karşısında telafi edici, güç ve güven sağlayıcı bir kaynak olduğunu kabul ederler. Fakat Feud ve Marx gibi din karşıtı kişiler bireyin dindarlığını yalnızca çaresizlik durumlarına indirgerler. Onlara göre bir bütün olarak din, esasen yolunu şaşırmış bir insanî arzu, aslı esası olmayan gerçek dışı bir hayal, yanılsama veya sapmadan ibarettir. Dinî tutum ve davranışlar onlar açısından aciziyet ve tatminsizlikten doğan hastalıklı yapılarıdır.

Tarih boyunca kişisel ve toplumsal tecrübeler göstermiştir ki, insan üstesinden gelemediği sıkıntı, acı ve kayıplardan ötürü kendi ötesinde bir kurtarıcı arayarak çeşitli ibadet şekilleriyle ondan yardım dilemektedir. Bilindiği üzere hayatı üst seviyede düzenleyen ve kontrol eden, insanın çözemediğini çözebilen yüce ve güçlü varlıklardan sadece dinler bahseder. Bu durumda insan doğal olarak dine yönelir. İnsanda böyle bir yönelişin var olduğu hususunda araştırmacılar arasında bir ihtilaf yoktur. Tartışmalar, daha çok böyle bir yönelişi ortaya çıkaran içsel ve çevresel sebepler üzerinde düğümlenmektedir.

Sebepler oldukları engellenme ve çaresizlik duyguları nedeniyle insanları ilahî yardım talebine yöneltten başlıca iki kaynaktan bahsedilebilir. Bunlardan biri, depresyon, sel, kuraklık, hastalık gibi insanın üstesinden gelemediği için engellendiği tabiat ve dünya olaylarıdır. Diğerisi ise, statü, saygınlık, özgüven kaybı; başkalarıyla ilişki ve iletişim güçlüğü; iş ve meslek sorunları gibi yine insanın tek başına kolaylıkla aşamayacağı **sosyal mahrumiyetler**dir.

Engellenme kaynakları ile ilgili tasnif ve açıklamalar için Hayati Hökelekli'nin Din Psikolojisi Kitabında yer alan "Engellenme ve Dinî Davranış" başlığı altında aktarılan bilgileri okuyunuz.

Yukarıdaki açıklamalardan hareket ettiğinizde dine yönlendirdiği düşünülen engellenme ve çaresizlik kaynakları kaç grupta ele alınabilir, hangileridir?

Çeşitli dönemlerde bilim adamları tarafından gerçekleştirilen araştırmalar, çaresizlik ve mahrumiyetlerin özellikle yoksul olanları dinî davranışa yönelterek dindar bir kişiliğin oluşumuna katkı sağladığını ortaya koymuştur. Din, dünya ötesi amaç ve hedefler göstererek; çektiklerine karşı çeşitli telafi ve mükâfatlar vaat ederek engellenmiş insana, güven aşılır; gerilimini dengeleyerek rahatlamasını sağlar. Araştırmalara göre insanlar, beklenmedik felaketlerle, savaş, hastalık ve ölüm tehlikesiyle karşılaştıklarında dua ve ibadetlere daha fazla özen göstermekte ve daha fazla devam etmektedirler. Engellenmenin yoğun olduğu böylesi durumlarda dindarlar, Tanrı'nın umulmadık güçlü müdahalelerine büyük bir önem vermektedirler.

Konuyla ilgili açıklama ve bulgular için Argyle-Hallahmi, Dinî Davranış Teorileri, www.sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_16/15_kusat.pdf adresinde yer alan çeviriyi okuyabilirsiniz.

Benzer bir eğilim, sosyal mahrumiyetler karşısında da söz konusudur. Yaşadığı toplum içerisinde bireysel kimliğini tehdit eden çeşitli engellerle karşılaşan, ekonomik ve sosyal statüsünü kaybedenler; kendilerini toplumdan soyutlanmış kimsesiz kalmış hissedenler, doğal olarak sosyal destek bulacaklarına inandıkları hedeflere yönelebilirler. Bu noktada özellikle dinî gruplar, cemaat ve tarikatlar, besledikleri birliktelik ve kardeşlik ruhuyla sosyal destek arayanlar için eşsiz ortamlar sunar. Dinî gruplar, sağladıkları maddi ve manevi imkânlarla bir taraftan toplumda haksızlığa ya da başarısızlığa uğramış insanla dayanışmaya yönlendirirken, diğer taraftan da onlara kaybettikleri sosyal statüyü, aidiyet duygusunu ve sosyal kimlik algısını yeniden kazandırabilir. Böylece grup içinde sürüp giden değerler sistemi içselleştirilerek yeni bir dindarlık şekli gelişebilir.

Bütün bunların yanında, sırf çaresizlikten kaynaklanan dinî yönelimin sürekli ve kalıcı bir dindarlığı garanti etmediğini belirtmemiz gerekir. Çünkü şartlar normale döndüğünde çoğu kişilerin eski din dışı alışkanlıklarına geri döndüğü görülmektedir. Bazıları ise, bu durumlarda dinî inanç ve değerlere karşı daha isyankâr ve tepkili bir tutum geliştirebilmekte ya da umutlarını tamamen kaybederek büyük bir ruhsal çöküntüye sürüklenmekte ve her tür olumlu gelişmeden uzak kalmaktadırlar.

Anlama, Bilişsel Tatmin ve Din

İnsan algılama, düşünme, yorumlama, tasarlama gibi diğer canlılarda bulunmayan özel zihinsel süreçlere sahiptir. Kuşkusuz sahip olduğu bu özel zihinsel donanımınla o, içinde yaşadığı hayatı ve evreni, karşılaştığı her olayı, kendini tatmin edecek ölçüde anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu yöneliş, temel bir ihtiyaç olarak zihinsel yapısının en önemli özelliğidir. Daha açık bir ifadeyle, zihin boşluk ve belirsizlik kabul etmez; mutlak kesinlik arzusuyla **bilişsel tatmin** arar. İnsan, zihninde oluşturduğu bilişsel haritalarla hayatı anlamlandırır; durumlar ve olaylar karşısındaki konumunu tayin eder; kendisi ve kendi ötesi ile olan ilişkilerini düzenler.

Ne kadar özel donanımlı olursa olsun insan zihni, bilinç alanına intikal eden soruların tümünü cevaplama, açıklama, yorumlama ve çözümleme

yetisine sahip değildir. En zeki insanların sıra dışı çalışmaları bile, zihinlerini ancak belirli bir noktaya kadar geliştirebilir. Sınırlı depolama ve işleme kapasitesinden doğan bu bilişsel eksiklik, zorunlu olarak insanı kendi dışında ve çoğu zaman ötesinde farklı anlamlandırma kaynakları aramaya sevk eder. Arayışlarının bir kısmına bilim ve ideolojiler cevap verebilir. Ancak insana ait zihinsel ürünler olarak bu bilgi kaynakları, sınırlılıkları nedeniyle bilişsel tatmin ve *kesinlik arzusu* için yeterli olmaz. Zira özellikle aklı aşan dinî-metafizik konularda bilimin ya da insan ürünü açıklama sistemlerinin söyleyebileceği çok şey yoktur. İşte bu alan, dinin hâkim olduğu ve sözünün geçtiği özel bir alandır. İnsan, ancak dine müracaat etmekle, zihninde başka bir şekilde doldurulamayacak boşlukları telafi edebilir ve böylece ruhunu gerginlikten kurtarıp rahatlayabilir. Nitekim inanç ve tutumlar üzerinde yapılan birçok araştırma, dinî inancın çoğu zaman bilişsel ihtiyaçları tatmin ettiğini; uyumlu, dengeli, anlaşılabilir bir değerlendirme anlayışı sunduğunu ortaya koymuştur. Peki din, kendini insanın zihinsel dünyasına hangi nitelikleriyle takdim eder?

SIRA SİZDE

4

Bilişsel tatmin ve kesinlik arzusu açısından dinin en önemli avantajı nedir? Üzerinde düşününüz.

Her şeyden önce din, insanın yaşadığı hayat içinde kendini uygun bir yere yerleştirmeyi mümkün kılacak özel bir başvuru çerçevesi hazırlar. Bu hazırlıkta o, önce yaşanan gerçekliği yorumlar; sonra insanı bu gerçekliğin içinde uygun bir yere yerleştirir. Sonra da ona, nasıl yaşaması gerektiği ile ilgili rehberlik sunar. Bu noktada din, bir yandan özellikle zihinsel alana gelen verileri, anlamlı bütünler halinde düzenleyici fonksiyonuyla, diğer yandan da zihnin kendi başına açıklayamadığı ya da aşamadığı metafizik sorunları açıklayıcı yönüyle, büyük bir işlev görür. Bazı din psikologları dinî inançları bireylerin çevresel şartlarla baş edebilmek, olayları açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için başvurdukları zihinsel kategoriler olarak tanımlar. Fonksiyonu gereği din, zihinsel unsurları ayırıştırma, birleştirme, uzlaştırma gibi etkinlik noktasında olduğu kadar, zihinsel çatışmaların, karmaşaların ve belirsizliklerin çözümlenmesinde de önemli bir düzenleyicidir.

Ergenler üzerine yapılan araştırmalar, onların dine yönelişlerindeki zihinsel etkenlere dikkat çekerler. Gençlerin din ile ilgilenmelerinde en çok dinin bilinmeyenlerle ilgili gerçekçi açıklama ve yorumlar sunması; hayatın amacı ve bireysel kimlik problemlerine yönelik oldukça doyurucu ve tutarlı hazır çözümler ortaya koyması olduğu görülmektedir.

Toparlayacak olursak, bilinç alanına gelen tüm verileri zihin değerlendirir. Ancak bunların hepsini, sahip olduğu sınırlı kapasiteyle anlaşılır kılamaz. Bilimsel veriler ona ancak sınırlı bir katkıda bulunabilir. Zira ne kadar ilerlemiş olursa olsun bilimin susmak zorunda kalmasına karşın dinin açıklayabileceği pek çok konu vardır. Bu bağlamda zihnin ancak dinin yardımıyla çözebileceği temel problemleri, beş ana grupta toplamak mümkün görülmektedir. Bunlar:

1. Evrenin ve dünyanın yaratılışı; hayatın anlam ve amacı gibi mantıksal çözümü olmayan sorular;
2. Acı tecrübeler, doğal felaketler, ölüm gibi hayatın zorlayıcı ve olumsuz görünen yönleri;
3. Haksızlık, adaletsizlik, başarısızlık, fakirlik gibi bireysel ya da toplumsal engellenme ve mahrumiyet şekilleri;

4. Şuur, yaratıcılık, estetik ve mistik tecrübeler gibi bilimin henüz açıklayamadığı tabii süreçler;

5. Zihinsel boyutta ele alınan kimlik problemleri ve hayat felsefesi.

Suçluluk, Günahkârlık Duygusu ve Din

Her insan, düzenli ve huzurlu bir hayat yaşayabilmek için kendisi ve başkaları ile olan ilişkilerinde belirli kurallara uymak zorunda olduğunu bilir. Bu kuralları birey, doğduğu zaman kültürün bir özelliği olarak ailesi ve yakın çevresinde hazır bulur. Zamanla toplumsallaştıkça, onları içselleştirerek ahlakî değerler olarak kendisine mal eder. Böylece o, davranışlarını bu değerlerin süzgecinden geçirerek planlar ve uygular. Din, ortaya koyduğu bütüncü ve tutarlı değerler sistemiyle hem bireyin, hem de toplumun hayatını düzenleyen en güçlü sosyal kurumdur. Dinde inanç esaslarının ahlakî ilkelerle de yakından ilişkisi vardır. Dolayısıyla dine bağlı olanlar, bütün yapıp ettiklerinde iman ile ahlaki birlikte ve bir bütün olarak yaşarlar.

Din, ahlakî değerlere özel bir önem verir ve bağlılarından bunlara uymalarını ister. Davranışları değerlendirirken **iyi** ve **kötü** kavramları yanına **sevap** ve **günah** nitelendirmelerini de ekleyerek dinî bir çerçeve hazırlar. Dinî her emir ve tavsiyede, ahlakî ilkelere sarılmayı özendiren bir yöneltme varken, her yasağın ve sakındırmanın özünde de mutlaka bir ahlakî ilkeyi koruma söz konusudur. Bu yapısıyla din, ahlakî ilkelere uyanları dünya ve ahirete yönelik vaatlerle ödüllendirirken, uymayanları da ceza müeyyidesiyle uyarır. Dinî inançlar ahlakî değerleri destekleyip özendirdiğine göre iyi ve sevap arayışında olanlar, doğal olarak dine yönelebirlirler. Burada sorulabilecek soru şudur: Acaba ahlaki kaygılar; kötülük ve günahın yol açtığı suçluluk ve günahkârlık duyguları dine yönelir mi?

Her şeyden önce **suçluluk duygusu**, insan tabiatının güdüleyici evrensel niteliklerinden birisidir. Psikanalistlerin özellikle vurguladığı gibi temelleri daha çok çocukluk dönemi ana-baba-çocuk ilişkilerine dayanır. Ancak, bu duygu, yaşanan bir vakia olarak hayatın her döneminde işlenen suçlara bağlı olarak tekrar tekrar ortaya çıkabilir ve insanı ciddi tercihlerde bulunmaya zorlayabilir. Suçluluk duygusunun kaynakları, toplumda suç veya yasak kabul edilen davranışlara bağlı olarak değişir. Bununla birlikte yaygın kanaate göre temel kaynaklardan biri, cinsellik içgüdüsünün yarattığı ahlakî sorunlardır; diğeri ise, bencillik ve diğergamlık arasında çıkan çatışmalardır. Yani, kendi kişisel istekleri ile içinde yaşadığı kültürün beklentileri arasında çıkan tercih çatışmasıdır.

Vicdan, toplumun kabul ve kurallarının insandaki temsilcisidir. Vicdan, başlangıçta anne-babanın, daha sonraları ise toplumun iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin gibi temel kabullerinin içselleştirilmesiyle oluşur. Duruma göre çok katı olabileceği gibi çok esnek de olabilir. Başka bir ifadeyle vicdan, bireyin sergilediği davranışlarında toplumun değerlerine uyup uymadığını denetleyen iç hâkimdir. Birey suç işlediği zaman, vicdan devreye gider ve suçluyu işlediği suçun muhtemel sonuçlarına göre yargılar ve mahkûm eder. Kuşkusuz bu mahkûmiyet, bireyde sıkıntı ve gerilimlere yol açabilir. Bu durumda o, vicdanını rahatlatmak ve gerilimden kurtulmak için suçunu telafi edecek bir takım arayışlara girebilir.

Suçun dindeki karşılığı günahdır. Vicdanın mahkûmiyetini ifade eden suçluluk duygusunun dindeki karşılığı **günahkârlık duygusu**; vicdanı

mahkemenin karşılığı ise, **ilahî mahkemedir**. Dinin emirlerine uymadığı ya da yasaklarını çiğnediği zaman, dindarda günahkârlık duygusu doğar ve neticede kendini ilahî mahkemede mahkûm edilmiş hisseder. Doğal olarak o da, mahkûmiyetten doğan gerilimden kurtulabilmek için dinî telafi arayışlarına girer. Bu durumda suçluluk ve günahkârlık duyguları dine yönelten kaynaklar arasında sayılabilir. Nitekim yapılan pek çok araştırma sonucunda, bu kabulü doğrulayacak bulgular ortaya çıkmıştır.

Suçluluk ile günahkârlık duygusu arasında fark var mıdır, varsa farkı doğuran temel öge nedir? Üzerinde düşününüz.

A.B.D’li ilk din psikologlarının ergenler üzerine yaptıkları araştırmalar, dindışı bir hayattan sonra dine dönüş yapan gençlerin dinî değişim öncesi güçlü bir suçluluk duygusu yaşadıklarını ortaya koymuştur. Yapılan bir araştırmada ani dine dönüş yapanların %55’inin günahkârlık duygusundan şikâyet ettikleri ve ancak bu dönüşten sonra kendilerini rahatlık ve gönül hoşluğu içinde buldukları tespit edilmiştir. Gençlerle ilgili yapılmış diğer araştırmalarda da benzeri sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre dindar gençler, güçlü bir günahkârlık duygusuna sahiptirler.

Netice olarak konunun başında sorduğumuz soruya tekrar dönersek, cevabı şu şekilde özetleyebiliriz: Dinî inanç ve değerler suçluluk ve günahkârlık duygularının yaşanmasına yol açtığı kadar, bu duyguların kışkırtıcı ve vicdanı sızlayan kimseler için de telâfi ve teselli kaynağı oluşturmakta, böylece çift yönlü bir güdüsel etkinlikte bulunmaktadır.

DİNDARLIĞIN SOSYAL VE KÜLTÜREL KAYNAKLARI

Her insan, kendini diğer sosyal yapılardan ayıran temel özelliklere sahip belirli bir toplum içinde doğar. Her toplumun, kökleri uzun bir geçmişe dayalı belirli duygu, düşünce, tutum ve davranış kalıplarından oluşan özel bir kültürü vardır. Daha bebeklik döneminden itibaren birey, toplumun kültür özellikleriyle tanışır ve onları içselleştirerek zamanla toplumun bir üyesi olur. Din, kültürü düzenleyen ve şekillendiren en önemli kurumların başında gelir. Çocuğun kültürle tanışması, aynı zamanda din ile tanışması anlamına gelir. Bu tanışıklık, bir taraftan model aldığı kişilerin etkisiyle; bir taraftan toplumdaki dinî kurumlarla olan etkileşimiyle ve son olarak da eğitim yoluyla gerçekleşir.

Sosyal Öğrenme ve Din

Öğrenilen ve zamanla alışkanlık haline gelen her davranışın kişisel ve çevresel boyutları vardır. Dışarıdan gelip algılanan uyarıcılar, ancak zihinde düzenlenip değerlendirildiğinde davranış haline gelebilir. İnsan sürekli bilgi alan, öğrenen bir varlıktır. Öğrenmelerinin %80-82 kadarını görerek; %10-12 kadarını ise işiterek kendine mal eder. Görme ve işitmeye dayalı bilgilenmelerde, diğer insanları taklit etmenin payı oldukça büyüktür. Her insanın kişilik gelişiminde, özellikle taklit ettiği veya benzemeye çalıştığı belirli **özdeşim örnekleri** ve **davranış modelleri** vardır. Bunlar, başta anne-baba olmak üzere aile üyeleri; yakın arkadaşlar; ilgi alanına göre din, bilim, sanat, spor ve eğlence dünyasından sevilen ve sayılan bireylerdir. İnsanın kişilik ve kimliği, büyük ölçüde seçtiği modellerin görtüş ve davranışlarından

etkilenecek oluşur. Buna **model alma yoluyla öğrenme** denir. Sosyal çevrede gerçekleşen en yaygın öğrenme *model alma; gözlemleyerek öğrenme, taklit, özdeşleşme ve içselleştirme* süreçlerini birlikte ihtiva eder. Sosyal öğrenmede davranışın kazanılması ya da değiştirilmesinde, **pekiştirmenin** de özel bir yeri vardır. Ancak, insan sadece kendisini pekiştirmekle değil, bunun yanında başkalarının davranışlarını ve bu davranışların sonuçlarını gözlemleyerek **dolaylı pekiştirmeler** yoluyla da öğrenir

INTERNET

Teoriyle ilgili açıklamalar için Demirbaş ve arkadaşları tarafından kaleme alınan "Sosyal Öğrenme Teorisine Dayalı Öğretim Etkinlikleri..." başlıklı makaleyi, <http://w3.gazi.edu.tr/web/muratde/m3.PDF> adresinden okuyabilirsiniz.

Konun devamında cevap arayacağımız soru şudur: Sosyal öğrenme, dindarlığa kaynaklık edebilir mi? Dindarlıkta ve dinî davranışta sosyal öğrenmenin hangi boyutu en fazla etkindir?

Araştırmalara göre model ile öğrenme, yoğunluğu gelişim dönemlerine bağlı olarak değişmekle birlikte, hayatın her aşamasında geçerliliğini koruyan bir öğrenme biçimidir. Çocukluk döneminde en fazla taklit edilen ve özdeşleşilen modeller anne-babadır. Doğal olarak çocuk, daha bebekliğin başlarından itibaren duygusal yakınlıklarını derinden hissettiği ebeveynine yöneliktir. Güven ve sevgi esasına dayalı ilişkileri, zamanla çocuğun anne ve babasıyla özdeşleşmeyi; yani kendisini onlarla bir tutmayı beraberinde getirir. Özdeşleşmenin etkisiyle çocuk, anne babasının tüm davranışlarını taklit etmeye ve onlara uygun davranmaya çalışır. Böylece dinî davranışlar da çocuğun dünyasında yer bulmaya başlar. Konuyla ilgili yapılan araştırmaların tümünün ortak tespitine göre, dinî tutum ve davranışların temellenmesinde en etkili faktör, ilk çocukluk dönemindeki aile ilişkileridir.

Çocukta **korunma ve bağlanma ihtiyacının** ve **merak duygusunun** güçlü olduğu; bu nedenle de ilk dinî etkilere açık ve istekli olduğu hususu, bilinen bir gerçektir. Çocuk en yakını olarak anne-babasının söz ya da davranışlarını merakla izler ve çoğu zaman acemice tekrarlamaya çalışır. Bilindiği üzere çocuğun bu taklit çabaları, ebeveynlerin hoşuna gider ve sevgi gösterileriyle ödüllendirilir. Zamanla bunun farkına varan çocuk takdir ve onay kazanmak için dinî davranışlar da dâhil taklitlerini sıklaştırır ve daha özenli davranır. Böylece dinî kavram, söz ve uygulamalar yaygınlık kazanarak pekişir. Araştırmalara göre, çocuğun bulunduğu bir ortamda ibadetlerin yerine getirilmesi; çeşitli ödüllerle ibadetlere katılmaya özendirilmesi, dindarlığının temellenmesinde model davranışlar olarak büyük bir rol oynamaktadır. Bu noktada dikkat çekilen başlıca husus, namaz kılma, dua etme ya da Kur'an okuma gibi ibadetler yerine getirilirken bunların beğenilen, takdir edilen iyi bir davranış biçimi olarak yüceltilen davranışlar halinde ortaya konmasıdır.

Artan yaşla birlikte çocuğun anne-babasından bağımsızlaşıp arkadaş gruplarına yönelmesi, model anlayışında da farklılaşmalara yol açar. Çocuğun özdeşim örnekleri değişir. Anne-babanın model etkisi güç kaybeder, yeni modeller güç kazanır. İlkokul yıllarında başta arkadaşlar olmak üzere, öğretmenler, medyada sıkça gündeme gelen çeşitli meslekten ünlüler, yeni özdeşim örneklerini teşkil edebilir. Araştırmalara göre ergenlik döneminde en güçlü model, akranlardır. Bu dönemin ayırıcı özelliği olarak ergenin biyolojik, psikolojik ve sosyal hayatında kritik değişimler gündeme gelir. Ergen, çocuk ile yetişkinlik arasında sıkışmış bir psikoloji yaşar. Her

konuda zihnini meşgul eden soruları vardır ve bu nedenle ciddi bir rehberlik ihtiyacı duyar. Sorunlarını genellikle akranlarıyla paylaşır. Onlardan bilgi almaya çalışır.

Bu dönemin ayırıcı niteliklerinden bir diğeri, ergenin etrafındaki çeşitliliğin farkına varmasıdır. Bu fark ediş, onu kendi kabullerinin doğru olup olmadığıyla ilgili sorgulamaya yöneltir. Bu arada dinî kabullerini de sorgular. İşte bu noktada dinî modeller yeniden önem kazanır. Yapılan bir araştırmaya göre özellikle çocukluk döneminde olumlu bir dinî gelişim yaşayanlar, ergenlik döneminde, en fazla dinî açıdan güvendikleri modellere yönelmektedirler. Bu yönelişin amacı, sadece ergenin açıklayamadığı metafizik sorulara cevap bulmak ya da dinî sorunlara çözüm aramak değil; aynı zamanda belirli bir kimlik yapısı ve hayat görüşü geliştirmede uygun davranış kalıpları bulmak amacını da taşımaktadır.

Kişilik ve kimlik gelişiminde din ve dinî modellerin rolüyle ilgili açıklamalar için A. Ulvi Mehmedoğlu'nun *Kişilik ve Din* Kitabı ile Naci Kula'nın *Kimlik ve Din* adlı kitabının ilgili bölümlerini okuyunuz.

Dindarlığın temellenmesi ve gelişmesinde en önemli sosyal öğrenme imkânlarından birisi, kuşkusuz vakıf, dernek, cemaat gibi teşekküllerin oluşturduğu dinî gruplardır. Dinî gruplar, öne sürdükleri kişilik ve davranış modelleriyle üyelerinin dinî yaşantılarını doğrudan etkiler. Bu tür grupların aidiyet, kimlik, bilgilenme gibi pek çok ihtiyacın din bağlamında giderilmesinde önemli bir boşluğu doldurduğu, araştırmalarla tescil edilmektedir. Sonuç olarak birey, hayatı boyunca toplumda süregelen dinî ilişkilerden, dolaylı ya da dolaysız etkilenir. Dine ihtiyaç duyup duymamasına bağlı olarak din ve dindarlarla bağlantısını sürdürür; çevreden etkilendiği gibi çevresini de etkiler.

Toplumsallaşma ve Din

En basit tanımıyla toplumsallaşma, insanın zamanla birlikte toplumun bir üyesi haline gelmesidir. **Toplumsallaşma**, *bireyin belirli bir toplumsal çevrede kişilik kazanması, toplumla bütünleşmesidir*. Sosyolojik bir kavram olarak toplumsallaşma; yaşamını devam ettirebilmek için yardıma ihtiyaç duyan insanın, içinde doğduğu topluma uyum sağlama sürecidir. Bu süreç içinde insan, içine doğduğu toplumun kültürel değerlerini öğrenir ve kendine mal eder. Toplumsallaşmada tüm ilişkiler, kültürel unsurlar üzerinden sağlanır.

Her toplumun kendini diğerlerinden ayıran özel bir **kültürü** mevcuttur. Sosyolojik bir olgu olarak kültür, en geniş anlamıyla bir yaşam biçimi olup *bir topluma has tüm ifade ve etkileşim şekillerini* içerir. Bu anlamda o, insanın toplum içerisinde yapıp ettiklerinin toplamı sayılır. Kültür, toplumun binlerce yıldan beri oluşturduğu ortak amaçların, beklentilerin, değerlerin, inançların, duygu ve düşüncelerin; kısaca ortak değer ve davranış kalıplarının depolanıp saklandığı bir tür toplumsal bellek olarak da kabul edilebilir. Bu toplumsal bellekte, sonraki kuşakları aşılayacak özel bir **kültür mayası** korunur.

Kültürün sonraki kuşaklara aktarılması kültürleme ile olur. **Kültürleme**, toplumların kendisini oluşturan bireylere belli bir kültürü aktarma, kazandırma eylemidir. Bu süreçte toplumun istediği insanı eğitme; onu

denetim altında tutarak kültürel birlik ve beraberliği sağlama; bu yolla da toplumsal barış ve huzuru sağlama hedeflenir.

INTERNET

Toplumsallaşma ve kültür kavramlarının tanımı ve boyutları için, http://www.historicalsense.com/Archive/Fener64_1.htm adresinde yer alan bilgileri okuyunuz.

Her kültür, biri somut ya da maddi, diğeri soyut ya da manevi olmak üzere iki temel yapıdan oluşur. Kültürün maddi yapısında toplanan öğeler, köprüler, kervansaraylar, camiler, müzik aletleri vb. sanat, mimari ve edebiyat eserlerinden oluşur. Giyim-kuşamla ilgili öğeler ile günlük hayatta kullanılan çeşitli araç ve gereçler de maddi kültür öğeleridir. Manevi kültür yapısı; dil, ahlak kuralları, din, estetik anlayışlar, örf ve adetler, gelenek ve görenekler, düşünce eserleri, tarih bilinci vb. öğelerinden oluşur.

Din, kültürü oluşturan, zenginleştiren ve koruyan önemli bir öğedir. Dinin en büyük işlevi, kültürü tutarlı ve güçlü bir sistem etrafında bütünleştirmesidir. Esasen din, kültürün içinde bir parça değil, onu aşan ve organize eden çok daha güçlü bir değerler sistemidir. Öyle ki, din birçok milli kültürü birbirine bağlayabilir ve bütünleştirebilir. Örneğin İslam kültürü, doğudan batıya ve kuzeyden güneye pek çok milletin kültürü için şemsiye görevi görür ve birbirine bağlar. Bu anlamda Müslüman kavramı, Türk, Arap, Mısırlı, İranlı gibi kimliklerin üzerinde bir **üst kimlik** ifade eder.

Her kültür, inanılan dinin izlerini taşır. Kültürün ayrılmaz bir ögesi olan din, diğer kültür öğeleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Hepsinin yapısında dinin izleri mevcuttur. Bu izleri somut olarak, ibadethanelerde, tarihi eserlerde ya da sanat eserleri üzerinde süsleme ve işleme olarak görmek mümkündür. Bunlar bazen resimler, bazen de yazılar halinde aktarılır. Aynı şekilde dinin soyut ya da manevi izleri de; dinî ve edebî törenlerde, örf ve ananelerde kutsal metinleri okuma, ilahiler, dualar şeklinde icra edilen uygulamalar olarak görülebilir. Kişilik toplum içerisinde geliştiğine göre acaba kişisel dindarlığı toplumsal öğeler mi oluşturur. Bu öğelerin insanın dindarlaşmasındaki yeri ve fonksiyonu nedir? Bu soruya, insanın kültürel öğelerle ilişkisinden hareketle cevap vermek mümkün görünmektedir.

İnsan kişiliği, toplum ve kültürün oluşturup biçimlendirdiği bir yapıdır. Kişiliğin iki temel bölümünden birisi olan **karakter**, bireyin toplumla olan ilişkileri sonucu kazanmış olduğu sosyal, dinî ve ahlakî değerlerin uyumlu bir bütününden ibarettir. Bu kişilik yapısı, davranışların doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olduğunu belirler ve bireyde otokontrol sağlar. Dinî-ahlakî bir karakter kısa bir sürede gelişmez. Çocukluğun ilk yıllarında başlar; başka insanlarla ve kültürel öğelerle etkileşim sonucunda olgunlaşır ve hayat boyunca değişip gelişmeye devam eder.

Konuya Türk kültürü bağlamında yaklaştığımızda, mimariden sanat ve edebiyata, dilden örf ve ananelere kadar her kültürel öğede, İslam dininin izleri rahatlıkla tespit edilebilir. Çocuk çoğu zaman daha ilk dil deneyimlerinde namaz, oruç, ezan, sevap, günah gibi dinî kavramları kelime dağarcığına katar. Dinî-kültürel zenginlikle tanışması, esasen sosyal hayata açılıp toplumsal kurumlarla ilişkiye girmesiyle mümkün olur. Zamanla çevresini tanır; cami, Kuran kursu, vakıf, müftülük gibi dinî kurumların; cuma namazı, bayram namazı, ramazan, kurban gibi ibadet şekillerinin; kandil, düğün, cenaze gibi din referanslı örf, adet ve uygulamaların var olduğunu ve toplumsal hayatta önemli etkiler icra ettiğinin bilincine varır. İşte gerek hayatın içinden bu tür pek çok dinî sembollerle karşılaşması; gerek

dinin sosyal uyum ve bütünleşmeyi sağlayan hayır, sadaka vb. olumlu uygulamalarla insanlara hizmet sunduğunu fark etmesi ve gerekse eğitim ve eğitim dışı bir takım etkinliklerle bizzat dinî mesajlarla yüz yüze gelmesi, bireyin dindar bir yapı kazanmasına yol açar.

Özet olarak birey, hayatının ilk yıllarında ailesi ile olan etkileşiminde din ile ilk defa karşılaşır. Bu karşılaşmanın kalitesi ve işe yararlılığı, ailenin dine bakış açısına göre değişir. Çevre ile ilişkilerinin başladığı andan itibaren birey, toplum ve kültürdeki dinî çeşitlilik ve zenginliğin farkına varır. Bu farkındalık, onu hem toplumun dinî uygulamalarına, hem de kültürün dinî muhtevalarına ortak kılar. Zamanla toplumsallaşmadan edindiği dinî birikimi, karakterinin temel çizgisini belirler ve böylece dindar bir kimlikle hayata katılır, öteden beri etkilendiği çevreyi bizzat etkilemeye başlar.

Eğitim ve Din

Her ne kadar dine yönelik ruhsal bir hazırlıktan söz edilebiliyorsa da insan, doğuştan dindar olarak dünyaya gelmez. Dindarlık, temelleri ilk çocukluk yıllarında atılan; her gelişim evresine bağlı olarak değişen, gelişen ve nihayet olgunlaşan uzun soluklu bir dinî yapılanmadır. Esasen çocuğun kendini diğer insanlardan ayırmaya başladığı 2-3 yaşlarından itibaren yaşanan her türlü bilgi ve deneyim, onun din ve ahlak gelişimini de etkiler.

En geniş anlamıyla **eğitim**, insanın doğumundan ölümüne kadar süren amaçlı kasıtlı bir davranış değişikliği çabasıdır. Bu anlamda eğitim, bireyin, hayata ortak olmasında gerekli olan tüm biyolojik, psikolojik ve sosyal süreçleri içerir. İnsan hayatında ortaya çıkan tüm değişme ve gelişmeler, sistemli ya da resmî, gelişigüzel ya da gayri resmi bir eğitim faaliyeti olarak düşünülebilir. Dindarlık ile eğitim kavramını birlikte değerlendirdiğimiz bu noktada cevabı aranacak soru şudur: Kişisel bir dinî hayatı ifade eden dindarlığın gelişmesinde eğitimin katkısı nedir? Bu katkının sağlanmasında hangi kurum ve öğeler rol oynamaktadır?

Yukarıda işlenen “sosyal öğrenme ve din” ile “toplumsallaşma ve din” alt başlıkları altında özellikle dikkat çekilen önemli bir kurum olan aile kurumu, dindarlığın eğitim boyutu konusunda da en önemli kurum niteliğini taşımaktadır. Kaba bir basamaklandırma yapılacaksa, dindarlığın aile ortamında temellendiği; daha sonra okul, kurs, ibadethane, vakıf, kitle iletişim gibi örgün ve yaygın eğitim kurumları aracılığıyla geliştirildiği söylenebilir. Bu süreçte birey, duruma ve koşullara göre sözü edilen kurumların sadece birinden, bir kısmından ya da hepsinden yararlanabilir. Konun devamında sözü edilen kurumların eğitim ve din bağlamı üzerinde durulmaktadır.

Eğitim ile yakından ilgilenen tüm uzmanlar, insan hayatında en köklü ve kalıcı etkilerin aile kurumunda gerçekleştiği hususunda fikir birliği içindedirler. Aile eğitimi çerçevesinde çocuk daha çok pasif-alıcı tarafı, anne-baba ise aktif-verici tarafı temsil eder. Dolayısıyla aile içi eğitim, psikolojik hazırlık itibarıyla çocuğun en kolay şekillendiği eğitim sürecini teşkil eder. Bu çerçevede çocuğun dinî duygu, düşünce ve tutumlarının büyük bir kısmı, anne-babanın dinî tercihlerine bağlı şekillenir. Ebette, söz konusu dinî yapıların karmaşık ve kararsız ya da düzenli ve tutarlı olması, anne-babanın çocuklarına aktardıkları dinî içeriklerin düzenli ve tutarlı olup olmamasına bağlıdır. Doğal olarak çocuğun dindarlığı, sahip olduğu dinî-ahlakî birikiminin kişiliği üzerindeki bir yansımaya olacaktır.

Çocuk, okul çağıyla birlikte, daha önce ailede şekillendirdiği ilk dindarlık biçimiyle çevreye açılır. Aileden topluma uzanan çevre içerisinde o, pek çok şeyi yakından görür ve gördüklerinden etkilenir. Kuşkusuz yeni yeni tanıştığı bu sosyo-kültürel çevre, çocuğun duygu, düşünce, tutum ve davranışlarını belirler, değiştirir ve zenginleştirir. Bu çerçevede çocuk içerisinde yaşadığı toplumun diniyle de doğal olarak karşılaşır ve dinî olgularla ilişki kurar. Böylece din, değişik biçimlerde kendini çocuğa duyurur. Çocuk da çevresinin ve doğuştan gelen içsel eğilimlerin yardımıyla gelecekte yaşayacağı dinî inançları bu aşamada sistemleştirmeye başlar.

Toplumsal anlamda zamanla zenginleşen ilişkileri, çocuğa bir taraftan çevresinde yaşanan dindarlık biçimlerinin ne kadar farklı olabileceğini gösterirken, diğer taraftan da yaşadığı çevrede etkin olan dinî kurumlarla tanışma fırsatı verir. Dindarlık gelişimini belirleyen iç ve dış faktörler, onun bundan sonraki dindarlık yapılanmasının nasıl devam edeceğini büyük ölçüde tayin eder. Bu bağlamda örneğin aile ve çevresi tarafından güdüldüğü takdirde birey, çevresindeki dinî kurumlardan doğrudan da yararlanabilir. Türk kültüründe cami, Kuran kursu, özel vakıf ya da cemaatler, yaygın din eğitimi noktasında etkin kurumların en önemlileridir. Bunun yanında örgün eğitim kapsamında öğretim veren İmam-Hatip liseleri ve İlahiyat fakültelerinde okutulan meslek ve din bilimleri dersleri ile diğer orta öğretim kurumlarında verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, uygun ve sistemli bir dindarlığın geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Gerek yaygın ve gerekse örgün eğitim kurumlarında verilen dinî eğitimin, dindarlık adına temelde iki önemli işlevinden bahsedilebilir: Her şeyden önce bu kurumlarda verilen din eğitimi, aile çevresi ve diğer dinî kurumlardan aktarılan önceki dinî birikimin doğruluğunu ve yeterliliğini test etme imkânı verir. Diğer taraftan ise, daha yeni, güncel dinî bilgi ve deneyimlerin kazanılması noktasında önemli imkân ve fırsatlar sağlar. Eğitim süreci; çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde yoğunluğu değişmekle birlikte kesintiye uğramayan bir süreçtir. Dolayısıyla birey, ihtiyaç duyduğu her dönemde dinî öğretim ve eğitim alma imkânına sahiptir. Ülkemizde yapılan araştırmalara göre yetişkinlerin önemli bir bölümü, başta TV olmak üzere, radyo, CD, DVD, gazete, dergi gibi kitle-iletişim araçlarından yararlanarak dinî bilgi ve deneyimlerini artırmaktadırlar. Diğer bir bölümü ise, Diyanet İşlerine Başkanlığına bağlı din hizmetlerinden ya da özel vakıf, dernek ve cemaat etkinliklerinde doğrudan yararlanmayı yeğlemektedir.

Özet

Günümüzde her kesimden insanın tereddütsüz kabul edebileceği bir gerçekten bahsedebiliriz: İnsan, antropolojik araştırmaların da tescil ettiği üzere tarihin derinliklerden günümüze kadar hiçbir dönem kutsalla ilişkisini koparmamıştır. Dahası, bugün dinin evrenselliğinden hareketle insanı tanımlarken dindar insan ya da inanan-insan (*homoreligious*), kavramı yaygınlık kazanmaktadır. İnsanı din ile bağlantılı hale getiren en temel faktörlerin başında inanma ihtiyacı ve buna bağlı olarak hakikat arayışı gelir. Bunun anlamı, inanç ve insan ayrılmaz bir bütünden ibarettir. Kuşkusuz bu kabulün bilimsel temelleri, geçtiğimiz asrın başlarına uzanır. İnsan-din ilişkisi, özellikle sosyal bilimler alanında zamanla en fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Din Psikolojisi çevreleri, tartışmaların başını çekmiştir.

Lehte ve aleyhte pek çok fikir dile getirilmiştir. Bu fikirleri dinî davranışın kaynakları ya da dinî güdüler gibi başlıklar altında din psikolojisi kitaplarında bulmak mümkündür.

Tabiatı gereği insan anlam ve bütünlük arayışındadır. Din ise insan bütününe hitap eder; yani, insanın makul tüm ihtiyaçlarının çözümüne cevap verme iddiasındadır. İnsanın kutsal ile etkileşiminde dinlerin temel görevi, inanma ihtiyacını karşılamak ve böylece insanın ruhunda maneviyat için ayrılmış boşluğu en uygun şekilde doldurmaktır. Yapı ve fonksiyonları itibarıyla tüm sistemli dinler, sahip oldukları genişlemesine, derinlemesine ve uzunlamasına boyutlarıyla, insanın biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçları için eşsiz imkânlar sunar. İnananlar bu imkânları, kendi kişisel bilgi ve deneyimleri ölçüsünde kullanarak kendine özgü farklılaşmış bir dindarlık biçimi geliştirirler.

İnsanı dine yönelten ve böylece dindar bir kişilik yapısı geliştirmesine yol açan bir takım biyolojik, psikolojik ve soyo-kültürel kaynak ya da güdülerden bahsedilmektedir. Özellikle muhtevaları ve işlevleri açısından bu güdüler, temelde inanma ihtiyacının çeşitli görüntüleri olarak kabul edilebilir. Yapılan araştırmalar ana hatlarıyla değerlendirildiğinde, ünite içinde açıklamaya çalıştığımız söz konusu kaynakların dine yönelttiği tescil edilebilir. Ancak akılda tutulması gereken önemli bir husus olarak bu kaynaklar, tek başına dindarlığa yönlendirebilecek içerik ve güce sahip değildir. Bir başka önemli husus da şudur. Bir kısım araştırmaların da gösterdiği gibi insanı dine yönelten güdü ve ihtiyaçlar, bazılarını din dışı arayışlara da yönltebilmektedir. Bu insanlar, dinî içeriklerin dışında kendilerini tatmin eden farklı fikir ve kabuller bulabilmektedirler. Aynı şekilde bu ihtiyaçlar, duruma göre dine yaklaşımın yerine dinden uzaklaştırabilmektedir. Bütün bunlar, dindarlığın ne kadar değişken olabileceğinin bir göstergesi olarak görülmelidir.

Kendimizi Sınayalım

1. I-İnanma ihtiyacı

II-Hakikat arayışı

III-Anlam arayışı

IV-Fıtrat

Yukarıdakilerden hangisi/hangileri Allah'a yönelik dinî kabiliyet ve eğilimi tanımlayan kavramlardan birisidir?

a. Yalnız I

b. Yalnız II

c. Yalnız III

d. Yalnız IV

e. I-II-III-IV

2. Maneviyat ile beyin arasındaki ilişkiyi inceleyen bilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Psikobiyoloji

b. Nörobiyoloji

- c. Teoloji
d. Biyofizyoloji
e. Nöroteoloji
3. Canlıların kalıtsal karakterlerini taşıyan ve zamanı geldiğinde ortaya çıkışını sağlayan kalıtım faktörlerine ne ad verilir?
- a. Beyin
b. Gen
c. Hücre
d. Sinir
e. Doku
4. I-Psikoterapi
II-Neoterapi
III-Logoterapi
IV-Fizyoterapi
- Yukarıdakilerden hangisi/hangileri Anlam Arayışını öğretisinin merkezine yerleştiren yaklaşımdır?
- a. Yalnız I
b. Yalnız II
c. Yalnız III
d. Yalnız IV
e. I-II-III-IV
5. I-Toplumsallaşma
II-Bireyselleşme
III-Sosyal öğrenme
IV-Eğitim ve öğrenme
- Taklit, benzeme ve özdeşleşme davranışları yukarıdakilerden hangi süreçle daha çok ilgilidir?
- a. Yalnız I
b. Yalnız II
c. Yalnız III
d. Yalnız IV
e. I-II-III-IV

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, “Giriş”i yeniden okuyunuz.
2. e Yanıtınız doğru değilse, “Nörobiyoloji ve Din” konusunu yeniden okuyunuz.
3. b Yanıtınız doğru değilse, “Tanrı Geni” konusunu yeniden okuyunuz.
4. c Yanıtınız doğru değilse, “Anlam Arayışı ve Din” konusunu yeniden okuyunuz.
5. c Yanıtınız doğru değilse, “Sosyal Öğrenme ve Din” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İnsanın dışında, sosyal ve kültürel bir olgu olarak mevcut olan dine Nesnel(objektif)Din, kişinin iç dünyasında duygu, düşünce, tasavvur olarak yaşanan dine de Öznel(sübjektif)Din denir.

Sıra Sizde 2

Hem zihinsel hem de ruhsaldır. Anlam arayışı bir bütündür. İnsanın hem zihinsel boyutuna, hem de ruhsal boyutuna hitap eder. Bilgi ya da sorularına cevap arayan insan da, huzur arayan ya da anlamsızlıktan kaçan insan da anlam arıyor demektir.

Sıra Sizde 3

Birincisi, insanın karşı koymadığı tabiat ve dünya olayları ikincisi de insanın tek başına kolayca aşamayacağı sosyal mahrumiyetlerdir.

Sıra Sizde 4

İnsan tecrübesini aşan, tabiatüstü, metafizik ve evrensel kesin doğrular.

Sıra Sizde 5

Suçluluk duygusu normal insani/ahlaki gelişimin, günahkârlık duygusu din ve inanç gelişiminin sonucudur.

Yararlanılan Kaynaklar

Argyle, M. - Hallahmi, B. (2004). “Dinî Davranış Teorileri, Çev. A. Kuşat ve diğ.) **Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16/1.

- Bahadır, A. (2002). **İnsanın Anlam Arayışı ve Din**, İstanbul
- Bernhard, G. (1996). **Religionspsychologie**, München
- Emmons, R. - Paloutzian, R.(2010). “Din Psikolojisi: Dün Bugün ve Yarın”, **Din Psikolojisi**, (Çev. A. Ayten), İstanbul.
- Eşel, E. (2009). “Dinî ve Mistik Deneyimlerin Muhtemel Bilişsel ve Nörobiyolojik Düzenekleri”, **Klinik Psikofarmakoloji Bülteni**, Cilt: 19, Sayı: 2
- Frankl, V. (1992). **İnsanın Anlam Arayışı** (Çev S. Budak), Ankara.
- Gunther, S. (1995). **Wege zur religiösen Wirklichkeit**, Darmstadt.
- Hökelekli, H. (1993). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- Hökelekli, H. (2008). **Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din**, İstanbul.
- Huxley, A. (2003). **Algı Kapıları**, Ankara.
- Karaca, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**, İstanbul.
- Karaca, F. (2007). **Dinî Gelişim Teorileri**, İstanbul.
- Kurz, W. (1989), **Die sinnorientierte Konzeption religiöser Erziehung**, Würzburg.
- Mardin, Ş. (1993). **Din ve İdeoloji**, İstanbul.
- Tarhan, N. (2004). **Psikolojik Savaş**, İstanbul.
- Tarhan, N. (2009). **İnanç Psikolojisi**, İstanbul.
- Vergote, A. (1999). **Din, İnanç ve İnançsızlık**, Çev. V. Uysal, İstanbul.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dindarlığın çok yönlü etkileri olduğunu değerlendirebilecek,
- Dindarlığın etkilerinin, kalitesi ile doğru orantılı olduğunu belirleyebilecek,
- Dindarlığın psikolojik etkilerini açıklayabilecek,
- Dindarlığın fizyolojik etkilerini açıklayabilecek,
- Dindarlığın sosyal etki ve işlevlerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dindarlık
- Ruh sağlığı
- Başa çıkma
- Beden sağlığı
- Değer
- Mutluluk
- Ahlak

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Asım Yapıcı'nın Ruh Sağlığı ve Din adlı kitabının Din ve Ruh Sağlığı bölümünü inceleyiniz.

Dindarlığın Etkileri

GİRİŞ

Dinin en çok kabul gören tanımlarından birisi, *insanın tabiatüstü özelliklere sahip bir varlık olarak algıladığı Tanrıyla kurduğu ruhsal ve manevi bir ilişkidir*. Her ilişkide olduğu gibi, karşılıklı ve canlı olan bu ilişkide de tarafların birbirlerinden birtakım talepleri ve beklentileri bulunmaktadır. İnsanın bu ilişkiden beklentisi en genel anlamda inandığı varlığı yanında ve yardımında hissetmek iken, Tanrının insandan beklentileri ise tavsiye, emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşamasıdır. Din psikolojisi literatüründe “dindarlık”, “dinî hayat” gibi kavramlarla ifade edilen bu hayat tarzı genel olarak “*Allah’la uyumlu bir hayat*” yaşama çabasına karşılık gelir. Fakat Allah’la uyumlu bir hayat her dindar için ve her zaman aynı kalite ve içtenlikle yaşanmaz. Dinî anlamda Allah rızasının temel alındığı ve psikolojik olarak Allport tarafından *iç güdümlü dinî yönelim* olarak nitelenen dindarlık anlayışının yanında bireysel ya da toplumsal beklenti, yarar ve işlevin ön planda olduğu *dış güdümlü dinî yönelim* söz konusudur. Dinin etki ve işlevlerini ön plana çıkaran bu yaklaşım, tamamen niyet faktörü üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, kişinin dinî niyeti ve asıl yönelimi, yaşadığı dindarlığının etkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Yapılan bütün araştırmalar içgüdümlü bir dindarlık yöneliminin, dış güdümlü dindarlık yönelimine göre çok belirgin olumlu etkiler yaptığını ortaya koymaktadır.

Çok boyutlu bir olgu olan dinî hayat biçimlerinde görülen çeşitliliğin dindarlık derecelerindeki farklılıkla birleşmesi ortaya son derece değişken bir tablo çıkarmaktadır. Dinin insan hayatında yayıldığı alanlar (*inanç, ibadet, bilgi, tecrübe, sosyal hayat*) ve insanın iç dünyasında inmiş olduğu derinlik seviyeleri ve bu derinliğin oluşum ve gelişim süreçlerindeki farklılıklar dindarlığı her birey için farklı ve biricik bir hale getirmektedir. Yaşanan din veya dindarlık hakkında yorum ve değerlendirme yaparken, bu durumun dikkate alınması bir zorunluluktur.

Dinin insan üzerindeki etki ve işlevleri fizyolojik, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç temel kategoride incelenebilir. Bunlar arasında dinin özellikle psikolojik etki ve işlevleri diğerlerine oranla biraz daha ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu konuda üretilen teorilerin büyük çoğunluğu da, dinin temel işlevinin psikolojik olduğunu ileri sürmektedir. Zira psikolojik bir olgu olan dinî inanç ve değerlerin, insanın ruhsal yönü, kişilik ve karakteri, ruh sağlığı, ahlaki tutum ve davranışları üzerinde etkili olması son derece tabiidir. Ayrıca dinî inancın diğer alanlara olan yansımalarının psikolojik yapı ile olan yakın ilişkisi ile ilgili olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

DINDARLIĞIN PSİKOLOJİK ETKİ VE İŞLEVLERİ

Dindarlık ve Ruh Sağlığı

Dinin psikolojik etki ve işlevleri dendiğinde ilk akla gelen şey, dinî inanç ve uygulamalar ile ruh sağlığı arasındaki ilişkidir. Tarihî süreç içinde bu konuda iki zıt görüş ortaya konmuştur. Başta **Freud** ve takipçileri olmak üzere bazı araştırmacılar dinlerin insan psikolojisini zorlayan, dolayısıyla ruh sağlığını bozan etkilerinden bahsetmiş ve bu durumu ispatlamaya çalışmıştır. Ancak özellikle son dönemlerde, dinî inanç ve uygulamalar (özellikle iç güdümlü) ile ruh sağlığı arasında anlamlı derecede olumlu ilişkiler tespit eden çokça tecrübî araştırma yapılmıştır.

Bazı araştırmacılara göre dinî inanç ve pratiklerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemesi konusunda kanaatlerin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinde birisi, insanların dinî kuralları sığ ve katı bir tarzda ele almalarıdır. Buradaki katılığın daha çok dinî inançların ve kuralların tek boyutlu, yüzeysel, son derece dar kalıplar içerisinde algılanması sonucu ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Zira bu tip köktenci ve insan psikolojisini zorlayan yaklaşımların, bütün din ve kültürlerde ortaya çıkabildiği ve dinî kaynaklı olmayan hayat felsefelerinin de bu şekilde uygulanmaya çalışılmasının benzer sonuçlar doğurduğu sıklıkla gözlemlenmektedir. Dinî inanç ve uygulamaların ruhsal hastalıklı (*psikopatolojik*) bir durum olarak değerlendirilmesine, bu tip yaklaşımları benimseyen dindarlarda ortaya çıkan bazı davranış özelliklerinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, bütün toplumlarda bu tip yaklaşımların, genele oranlandığında hemen hemen son derece küçük bir kesimi oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca bazı normal dışı olaylara, aralarındaki birtakım benzerliklerden hareketle dinî özellikler atfedildiği ve bu olaylara dinî bir nitelik yüklendiği de unutulmamalıdır.

Dinî inanç ve pratiklerin psikopatoloji ile birlikte anılması veya bu gibi durumların meydana gelmesini teşvik eden olgular olarak görülmesinin nedenlerinden birisi de mistik tecrübelerdir. Zira *mistik tecrübeler* esnasında ortaya çıkan bazı anormal haller, zaman zaman bazıları tarafından ruhsal hastalığın işaretleri olarak algılanmıştır. Ancak burada görmezlikten gelinen husus, bu tür tecrübelerin, insanların toplumla bütünleşmesi ve çevrelerine uyumlarını kolaylaştırıcı etkilere sahip olduğudur. Ayrıca mistik tecrübe ile şizofrenik düşünce ve davranışlar arasındaki farkları ortaya koyan birçok araştırma bulunmaktadır. Yine mistik tecrübe yaşayan insanlar üzerinde yapılan araştırmalarda, bu tip bir tecrübe geçiren insanların psikopatoloji ölçeklerinden düşük, psikolojik sağlık ölçeklerinde yüksek skorlar göstermiş oldukları görülmüştür.

Mistik tecrübeler ile psikopatolojik olaylar arasındaki benzerlik ve farklılıklar için Hayati Hökelekli'nin Din Psikolojisi kitabının 8. Bölümü "Tasavvuf Psikolojisi" ne başvurabilirsiniz.

İnsanları dine güdülemede sıklıkla kullanılan bazı yöntem ve yaklaşımların ve bunların etkisiyle dinî hayatta ortaya çıkabilecek bazı psikolojik durumların insanların ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebileceği düşünülebilir. Zira dinî amaçlara tam olarak uygun bir hayat yaşayamamanın ortaya çıkardığı suçluluk ve günahkârlık duygusu, beraberinde, bunu telâfi etme arzu ve ihtiyacını da güçlü şekilde uyarmaktadır. Bu duygu şiddetli bir hal alıp, saplantıya dönüştüğünde hastalıklı (patolojik) durumlara neden olabilmektedir. Nitekim Hıristiyanlık dinindeki "aslî günah" öğretisi ve bu inanç öğretisi ekseninde gelişen "cezalandırılma korkusu" kişilerde derin suçluluk kaygısı doğurabilecek niteliktedir. Hıristiyan guruplar üzerinde yapılan araştırmalarda, Cehennem varlığına olan yaygın inancın, bazı araştırmacılar tarafından ağır suçluluk duygusu ve buna bağlı olarak cezalandırılma arzusunun izlerini taşıdığı kaydedilmektedir. Aşırı bir günah duygusu ve Cehennem tehdidi içeren dinî söylemlerin hangi kültürde olursa olsun bazı dindarlarda bu tür bir etki yapması beklenebilir. Taraftarlarından tam ve sorgusuz bir teslimiyet isteyen dinî kurum ve liderlerin bunu sağlamak için cezalandırıcı bazı tehdit ve yaptırımları lüzumundan fazla kullanmaları bu tür sonuçlar doğurabilir.

Hıristiyan din adamlarının Tanrı adına insanları affedebilme yetkisi taşımaları ve "günah çıkarma" adı altında dini törenler düzenlemelerinde, bu suçluluk duygusunun ortaya çıkardığı bunalımın etkisini azaltmak amacı güdülmüş olabilir. Zira insanların büyük çoğunluğunun tecrübe ettiği evrensel bir olgu olan suçluluk duygusu kişilerin dinî hayatında rol oynayan önemli bir güdü olmakla birlikte, bazı durumlarda dinî hayatı olumsuz yönde de etkileyebilmektedir. Özellikle şiddetli bir hal alıp, bir saplantıya dönüştüğü durumlarda suçluluk duygusu ruhsal sağlığı tehdit edici bir görünüm arz edebilmektedir. Zira bu duygu çok yoğun ve dayanılmaz olduğunda, kimi insanlarda buna neden olan ahlakî ve dinî değerlere karşı bilinçli bir mücadeleyi de destekleyebilmektedir.

Dinî inanç ve pratiklerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilediği yönündeki görüşler, günümüzde artık eskisi kadar itibar görmemektedir. Mesela modern psikanalistler, bugün artık Freud'un yaklaşımlarının birçoğunu kabul etmeyerek, dine artık daha olumlu bir bakış açısından bakmaktadırlar. Hatta bazıları biraz daha ileri giderek, din adamlarının ruhsal sağlığı koruma hareketinin ilk halkasını oluşturduklarını kabul etmektedir. Özellikle Amerika'da son zamanlarda psikoloji ile İlahiyat (teoloji) arasında büyük bir yakınlaşma görülmektedir. Din ile İnsan ve Toplum Bilimleri arasında kurulacak işbirliğinin, insanın psikolojik açıdan iyileştirilmesi için esas olduğu neredeyse genel kabul haline gelmiştir. Bunun en önemli göstergesi, din ile psikolojinin uzlaşmasını ifade etmek için "*psikoteoloji*" diye yeni bir kavram geliştirilmiş olmasıdır. Zira günümüzde artık din ile psikolojinin her ikisinin de hemen hemen aynı amaca yönelik işlev icra ettikleri kabul edilmektedir. Esasen dinin psikolojiye nazaran daha büyük kitlelere hitap ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü her ikisinin de insana yol gösterme ve hayatında ona kılavuzluk etme gayretinde olmasına rağmen, çok sayıda insanın psikolojiden ziyade dinin kendilerine sunmuş olduğu çözüm yollarını kabullenmiş olduğu gözlemlenmektedir. Hastalarının hayatlarında dinî inançlarının hayatî bir işlev icra ettiğini gören psikolojik danışmanların büyük çoğunluğu ise, bu inançların tedavi sürecine olumlu

katkılar sağlayabileceğini kabul etmektedir. Bu bağlamda özellikle din adamları, ruhsal hastalığın erken teşhisinde hem cemaatlerine hem de psikiyatristelere faydalı olabilecek bireyler olarak değerlendirilmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse, özellikle Batı dünyasında din, anormal düşünce ve davranışların normalleştirilmesi sürecinde işlevsel bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gerçekten de dinî inançlar; insanların kontrol ve özsaygı duygularını besleyici, kaygının azaltılması konusunda alternatifler sunan, ümit aşılacağı, sosyal davranışı kolaylaştırıcı düzenlemelerle sosyal bütünleşmeyi destekleyen ve kişisel mutluluğu artıran bir işlev icra edebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında dinin icra ettiği bu işlevler, ruhsal hastalıkların tedavisiyle uğraşan uzmanlar tarafından kullanılabilirliği gibi, bu tip rahatsızlıkları bulunmayan insanlar için ise koruyucu amaçlarla kullanılabilir.

Din ve ruh sağlığı üzerine bu genel değerlendirmelerden sonra şimdi dinî inanç ve değerlerin ruh sağlığını hangi alanlarda ve nasıl etkilediğini aşağıdaki başlıklar altında ele alalım.

Dindarlık, Anlam ve Değerler

İnanan insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey dinî içerikli kavramlardır. Bu anlamda dinî sembol ve inanç sistemleri önemli birer “anlam kaynağı” pozisyonundadır. Anlam arayışı, aynı zamanda güçlü bir dinî güdü durumundadır. Yapılan araştırmalarda, insanlara niçin dindar oldukları sorulduğunda en yaygın olarak “*din hayatımıza anlam veriyor*” cevabını verdikleri görülmektedir. V.Frank’ın Logoterapi anlayışına göre ne cins olursa olsun, her ruhsal tedavinin (psikoterapi) üç özelliği vardır: 1. Hastanın kendine olan güvenini ve saygısını kuvvetlendirmek; 2. Ona daha iyi durumlara yönelmesi için çalışma gücü vermek, 3. Davranışlarını uydurması için kendisine daha iyi bir takım davranış örnekleri göstermek, yeni ve sağlıklı uyum kazandırmak. Dinî inançların da benzer etkileri, bireyin günlük hayatında karşısına çıkacak farklı durumlarda ne yapacağını, çok az şüphe bırakacak şekilde belli kurallara bağlayarak temin ettiği söylenebilir. Benzer bir şekilde zorluklar ve tehlikelerle dolu bir dünyada yaşayan insanın, kader inancıyla birlikte inandığı varlığın koruyuculuğunu hissederek rahatlaması (Sebe 34/21; Hud11/57) da ruh sağlığı açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirilmektedir.

Anlam arayışı ile din arasındaki ilişki konusunda ayrıntılı bilgi için, Abdülkerim Bahadır’ın, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din* adlı kitabını okuyunuz.

Önceleri değerlerin izafi olduğu ve psikoterapinin değerlerden bağımsız olması gerektiği savunulmasına rağmen, son zamanlarda bazı değerlerin ruh sağlığının temelini teşkil ettiğini kabule yönelik bazı yönelimlerin olduğu görülmektedir. Zira birçok değer, ruhsal dengenin bozulmasını önlemek veya dengesi bozulanların durumlarını iyileştirmek için hayatı düzenleyici ve davranışlara rehberlik için bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır. Değerlerin hem ruh sağlığına hem de psikoterapiye katkıları bazı araştırmacılar tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: Dinî inanç ve pratikler ekseninde şekillenen değerler; kimlik sahibi, dürüst ve samimi olmak, kişisel sorumluluk duygusu kazanmak, belli amaçlara sahip olmak, gelişmeyle ilgili

motivasyon ve kişisel duyarlılıkta derinleşmek, stres ve krizlerle başa çıkma konusunda uyum sağlayıcı stratejiler geliştirmek, kendi kendine karar verebilme yeteneği kazanmak, fiziksel sağlıkla ilgili iyi alışkanlıklar geliştirmek gibi ruh sağlığını olumlu yönde etkileyecek birçok davranışın gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

W. James dini, inanan insan için yaşama gücü ve hayat kaynağı olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde Jung'da, dinî inanç ve pratiklerin ruh sağlığına olumlu yönde katkıda bulunduğu konusundaki klinik tecrübelerini pek çok kez ifade etmiştir. Kısacası din, insanın ruh sağlığını koruyucu bir etkiye sahip olduğu gibi, ruh sağlığı bozulma eğilimi gösteren insanlar için de bir çıkış kapısı olarak görülebilmektedir. Nitekim dinî bir arayış ve değişim yaşayan çoğu kimseler yeni durumlarında bazı ruhsal sorunlarının çözümünü bulabilmekte, daha önce bulamadıkları huzur ve güveni yeni dinî hayatlarında yaşayabilmektedir.

Baş Çıkma Davranışı ve Din

Dünyada yaşanan sorunlarla başa çıkma konusunda dinî olmayan birçok yöntem bulunmaktadır. Bu konuda dinin, bu sürece sağladığı özel katkının, insanın yetersizliği ile ilgili problemlere bir çözüm sunması olarak anlaşılabilir. Zira insan, kişisel eylemlerinde başarılı olmaya ne kadar sıkı çalışırsa çalışsın, belli sınırları aşmamakta yani insan olarak kalmaktadır. Başa çıkılmaz durumlarla karşılaşıldığı durumlarda ise, Kutsalın dili (*sabır, hikmet, ıstırap, ümit, sınırlılık, ilahi amaç, kader* vb.) daha uygun bir hale gelmektedir. Toplumsal desteğin diğer biçimleri yetersiz kaldığı zaman, ruhsal destek daha etkili bir hale gelmektedir. Diğer açıklamalar ikna edici olmadığı zaman, dinî açıklamalar daha makul karşılanmakta, hayat kontrolden çıktığı izlenimini verdiği zaman, Kutsalın kontrolünün devam ettiği düşünülmekte, eski alternatifler geçerliliğini kaybettiği zaman din, insana yeni alternatifler bulma konusunda yol gösterici olmaktadır. Yani bu durumda dinî başa çıkma, insanın bireysel gücünün sınırlılığına da atıfta bulunarak bazı alternatifler önermekte ve dinî olmayan başa çıkmayı tamamlamaktadır. Zira her şeye gücü yeten bir otoritenin varlığına inanmak ve ona içten bağlılık göstermek, bireysel güçlerin Tanrının gücüyle birleştirilip, sorunlara onun gücüyle meydan okuma sonucunu beraberinde getirmektedir. Nitekim bütün dinlerde Tanrının tabiatüstü güçlere sahip olduğu inancı bulunmaktadır. İnanan insanın Tanrıyı yanında ve yardımında hissetmesiyle bireysel gücünü Tanrının gücüyle birleştirmesi ise, onu rahatlatılabilmekte ve mevcut potansiyellerini kullanmasına imkân tanımaktadır. Tanrıyla kurulan ilişkinin, bütün çabalar sonucunda çok az bir başarı sağlansa bile, inanan insanın psikolojik dengesi için bir sigorta işlevi gördüğü söylenebilir. Zira inanan insan, bu gibi durumlarda, mazhar olduğunu kabul ettiği diğer nimetleri düşünerek, kendisini yoksunluk ve terk edilmişlik duygularının oluşturacağı olumsuz etkilerden koruyabildiği gibi, hak etmediği zülüm ve haksızlıklarla karşılaşsa bile, inancı sayesinde bu gibi elverişsiz durumları da dirençle karşılayabilir. Zira dinî inançlar metafizik boyutları ile ölümü ve ölüm sonrası “âdil dünya” inancını bünyesinde barındırmaktadır. Burada dinin işlevinin sadece tamamlayıcı bir görevden ibaret olduğu gibi bir durum akla gelmektedir. Ancak dinin, insan hayatının diğer alanlarına olan katkılarıyla birlikte, dinî olmayan başa çıkma yollarını da teşvik ettiği ve ancak bunların yeterli olmadığı durumlarda

psikolojik bir yatışma sağladığı düşünülürse, dinin bu konudaki önemi daha iyi anlaşılır.

Düşük düzeyde yeterliliğin insanları dindar yapıp yapmadığı, kısmen de olsa insanların yetersizliklerinin ve ruhsal sarsıntılarının ileri düzeye ulaştığı zaman yaptıklarının gözlemlenmesiyle test edilebilir. Şöyle ki, psikolojik olarak sarsılmış insanların en genel belirtilerinden birisi, çekilme ve gerilemedir. Meselâ yüksek düzeyde kaygılı insanlar, normal sosyal ilişkilerinden çekilme eğilimi gösterirler. Sorunlarla başa çıkma yetenekleri ve etkinlik duyguları azalan insanlar, sosyal ve duygusal olarak yalnız bırakılmış bir hale gelebilirler. Daha fazla terk edilmişlikle ortaya çıkan şiddetli durumlar, daha az yeterliğe ve hatta daha fazla geri çekilmeye yol açabilir. Bu yüzden ruhsal olarak hasta olan insanlar, genel olarak sosyal etkinliklere daha az katıldıkları gibi, daha az dinî bağlılık gösterebilmektedirler. Bu açıdan dinî inanç ve pratiklerin, ruhsal dengesi bozulmuş olanlara tedavi edici olmaktan ziyade koruyucu bir işlev icra ettiği söylenebilir.

Din özellikle *zorluklarla mücadele* süreci ile birlikte hayatın diğer aşamalarında insanın birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Dini, basit bir şekilde kaygıya karşı bir savunma aracı olarak görmek, dinî hayatın çok amaçlı tabiatını küçümsemek anlamına gelir. Zira din, başa çıkma sürecinden etkilense bile, o bu süreci büyük oranda etkilediği gibi, zor ve ıstırap veren gerçeklerle karşılaşan insanların kaygılarını yatıştırarak koruyucu bir işlev icra etmektedir. Ancak din, kaygıyı azaltan bir metottan daha öte bir şeydir. Çünkü insanlar sadece rahatlamak için değil, kutsalla samimiyet kurmak, hayata mana vermek, kendini gerçekleştirmek ve ruhsal olgunluğa ulaşmak amacıyla da dine yönelebilmektedirler.

Esasen **üç tür dinî başa çıkma** yönteminden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi olan *kendini yönetme* modelinde birey Allah'ın kendisine kendi sorunlarıyla başa çıkma yeteneğini verdiği inandır. İkinci başa çıkma yöntemi olan, *takdire uymada* ise birey, işi tamamen Allah'ın takdirine bırakarak pasif bir şekilde sonuçları beklemektedir. Üçüncü başa çıkma yolu ise, *işbirliği* yoluyla başa çıkma yöntemidir. Bu yönetime göre bireyin kendisi sorunları çözmede sorumludur ancak sorunların çözümünde Allah'ı bir dost ve yardımcı olarak algılamaktadır

Dinî başa çıkma; yaşamsal sorunlarda, Allah'ın bu sorunların çözümüne yardım ettiği hissi sağlayarak, “anlam bulma”da güçlü bir kaynak işlevi görebilmektedir. Yani dinî inanç sayesinde insanlar, duygusal bir rahatlık ve sakinlik, sosyal destek, daha düşük düzeyde ölüm kaygısı ve geçirdikleri hastalıklarda bir hikmet arama yollarıyla önemli derecede rahatlayabilmektedirler. Ancak başa çıkma sürecini sadece dinî açıdan ele almak doğru değildir. Zira bazı kişiler, başlarına olumsuz bir şey geldiğinde, bunu Allah'ın kendilerini terk ettiği ya da yaptığı hataların bir karşılığı şeklinde algılayabilmektedirler.

Benlik Saygısı ve Din

Benlik saygısı; *'bireyin, kendini benimsemesi, onaylaması, kendine değer vermesi ve saygı duyması'* olarak tanımlanmaktadır. Daha çok kendini algılamaya yönelik bir kavram olan benlik saygısı, bireyin, kendisine yüklediği psikolojik değeri ifade etmektedir. Kendisi hakkında değerlendirme yapan bireyin kendi kişisel özellikleriyle ilgili öznel değerlendirmelerine

kişisel benlik saygısı, içinde yaşadığı veya özdeşleştiği grupların özelliklerini temel alarak yaptığı öznel değerlendirmeye ise *kolektif benlik saygısı* denir. Bireyin benlik değerine ilişkin sahip olduğu tutumlar bağlamında ruh sağlığı alanında da önemli bir kavram olan benlik saygısının kaybedilmesi klinik açıdan depresyonun yaygın belirtilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Benlik saygısının oluşumu ve gelişimini yakından etkileyen faktörlerden birisi de dinî yönelimler ve hayat şeklidir. Benlik saygısı ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda, özellikle *iç güdümlü dinî yönelim* ile benlik saygısı arasında güçlü olumlu bir ilişkinin olduğu, yani iç güdümlü dinî yönelim arttıkça, bireylerin benlik saygısı düzeyinin de yükseldiği tespit edilmiştir. Buna paralel olarak dış güdümlü dindarların genel olarak benlik saygısı düzeylerinin ise, iç güdümlü dindarlardan daha düşük olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular, iç güdümlü dindarlık biçiminin kendi içyapısında dinî inanç ve pratikleri samimi ve adanmış bir şekilde yapmayı barındırması ve bu durumun bireylerin kendilerini daha yüksek düzeyde kabul ve onaylamasına olan katkısıyla açıklanmaktadır. Batı'da ve ülkemizde gerek gençler ve gerekse yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalarda dinî hayatın inanç, duygu, davranış ve bilgi boyutları ile benlik tasarımı arasında (Smith, 1979; Koç, B., 2009: 167; Koç, M., 2009) ve iç güdümlü dinî yönelim ile benlik saygısı arasında istatistiksel olarak anlamlı olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Dış güdümlü dinî yönelim ile benlik saygısı arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu konuda özetle dindar bireylerin, dindar olmayanlara oranla benlik saygısı düzeylerinin daha yüksek olduğu, ancak dindarlık şeklinin çeşitliliğine göre de benlik saygısı düzeylerinin değişiklik gösterebileceği söylenebilir.

Benlik saygısı ve din ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için Bozkurt Koç'un Benlik ve Din kitabını okuyunuz.

Psikolojik Danışma ve Din

Günümüzde dinin ruhsal tedavi süreçlerinde kullanılmasına yönelik artan bir ilgi bulunmaktadır. Zira bu süreçte hastaların dinî inançları, yapıcı ve faydalı amaçlarla kullanılabilir. Nitekim dünyanın birçok yerinde çözüm aramak amacıyla kişisel sorunların açıldığı ilk insanlar din adamları olduğu gibi, psikolojik danışmanların da danışma sürecinde danışanların dinî inanç ve duyarlılıklarını nazarı dikkate almaları daha faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Batı dünyasında yaygın bir şekilde kullanılan *pastoral danışma ve tedavi* uzun bir dönemden beri Kitab-ı Mukaddeste bulunan kavramlar ve ruhsal tedavi gibi din içerikli kavramlarla desteklenmektedir. Özellikle kasırga, sel, yangın ve deprem gibi insan psikolojisini altüst eden tabii afetlerden dolayı sarsılan insanlara yapılacak psikolojik hizmetlerde dinî hassasiyetlerin dikkate alınması, daha olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırmada danışanlar iki gruba ayrılarak gruplardan birine kendi dinî inançlarına atıflarda bulunan dinî muhtevalı bir danışma süreci uygulanmış, diğer gruba ise aynı danışma dinî materyal kullanılmaksızın uygulanmıştır. Her iki danışma süreci de hem dindar hem de dindar olmayan danışmanlarla yönetilmiştir. Sonuçta dindar olan danışanlara, dinî materyal ile danışma tekniklerinin birleştirilerek uygulanmasının tedavi sürecinin kolaylaşmasında daha etkili olduğu ve bu yöntemin danışanların depresyon düzeylerini azaltıcı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Hatta kendilerini dindar olarak tanımlamayan ancak danışma sürecinde dinî materyali kullanan danışmanların yürütmüş oldukları danışma sürecinde

kısmen de olsa bu etki gözlemlenmiş ve bu sonuç biraz da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Bu ve benzeri çalışmalar, psikolojik danışman ve psikiyatristlerin kendi bireysel inançları ne olursa olsun, yardım etmeye çalıştıkları insanların dinî inanç ve duyarlılıkları ile ilgili materyali, tedavi sürecinde kullanmaları, yani tedavi stratejilerini hastalarının durumuna göre ayarlamalarının daha olumlu sonuçlar ortaya çıkardığını ortaya koymaktadır.

Stres, Kaygı ve Din

Ruh sağlığının önemli belirleyicilerinden biri olan kaygı, stres ve depresyon düzeyleri ile dinî inanç ve pratikler arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, özellikle içsel dinî yönelimlerin ruh sağlığına olumlu yansımaları olduğu görülmektedir. Şöyleki dinî inançların içselleştirilmesi ve bu inançlar çerçevesinde şekillenen dinî hayatın psikolojik uyuma yardımcı olduğu, yani dinî duygu arttıkça, kaygı düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşan birçok bilimsel araştırma bulunmaktadır.

Kaygıyla yakın ilişkisi olan stres ile dinî inanç ve pratikler arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular da, dinî inanç ve pratiklerin stresin etkisini azaltıcı bir işlev icra ettiğini göstermektedir. Şöyleki insanın *dış etkilere karşı bir tür tepkisi* olarak tanımlanabilecek stres, günümüz insanın en büyük ruhsal sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Zira çocuğundan erginine, gencinden yaşlısına kadar bütün insanların az çok stres içinde yaşadıkları herkes tarafından bilinmektedir. Çünkü stresi ortaya çıkaran ve kişiden kişiye değişiklik gösteren faktörler o kadar çeşitlidir ki hatta birtakım mutlu beklentilerin bile (düğün telaşı gibi) bu tepkiye neden olduğu söylenebilir. Nitekim stresle yakın ilişkili olan kaygı kavramı, 20. yüzyıla damgasını vuran bir kavram olmuştur. Zira birçok düşünür ve yazar 20. yüzyıla özellikle bu yüzyılın ikinci yarısına “kaygı çağı” adını vermişlerdir.

Oldukça yaygın, yaygın olduğu kadar da olumsuz sonuçlar doğurabilecek olan stresin etkisini azaltma konusunda en etkili faktörlerden birisi dinî inanç ve pratikler olarak kabul edilmektedir. Örneğin yapılan bir araştırmada, operasyon geçiren yaşlı hastaların ameliyat sonrası yapmış oldukları dinî pratiklerin depresyon ve genel stres düzeylerini aşağı çekmede rolü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca dinî başa çıkma yöntemlerinin, stresin etkisini azaltma konusunda kullanılan genel yöntemlerin önemli bir bölümünü oluşturduğu ve faydalı sonuçlar verdiği saptanmıştır. Zira dinî organizasyonlar ve bu çerçevede yaşanan dinî tecrübeler, sıkıntı ve ıstırap duygularına karşı bir ilaç işlevi görebilmekte ve bir tür yatışma sağlamaktadır. Bu tecrübe ile insan kalbinde bir hafiflik, ruhunda bir ferahlık hissedebilmektedir. Bu bağlamda dinî tecrübe, bazılarının bilinmeyen ancak güven verici tatlı bir duygu verirken, bazılarının hayatına da ilâhî bir râyihâ katabilmektedir. Ayrıca dinî pratiklerin, bir yandan kederlerin acısını azaltmakta olduğu diğer taraftan da aşırı neşeyi tasfiye ederek ruhsal dengenin bozulmasını önlediği söylenebilir.

Dinle kaygı arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmaların incelenmesi sonucunda, bunların önemli bir kısmında dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerde daha az kaygı ve korku belirtisi tespit edildiği görülmüştür. Ayrıca dinin kaygıdan kurtulmada oldukça önemli bir işlevinin olduğu da anlaşılmıştır. (Koenig, 2001/2002: 100)

Depresyon ve Din

Ruh sağlığının önemli belirleyicilerinden biri de hiç şüphesiz depresyon(*ruhsal çöküntü*) düzeyidir. Depresyon düzeyleri ile dinî inanç ve pratikler arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, özellikle içgüdümlü dinî yönelimler ile depresyon arasında olumsuz bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşan birçok araştırma bulunmaktadır. Bunun yanında iç güdümlü dinî yönelimler ile ruh sağlığını olumlu bir şekilde etkileyen olumlu öz saygı, psikolojik yeterlik duygusu, hayattan memnuniyet ve hayata belli bir mana vermek arasında ise olumlu bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Dinî inançların özellikle yaşlılar için avantajlarından birisi onlara *ümit* aşılmasıdır. Ümidin depresyonla olumsuz, iyimserlik ve kişisel özsaygı ile olumlu ilişkisi olduğu tecrübî araştırmalarla ortaya konmuştur. Ayrıca dine dönüş olayı üzerine yapılan araştırmalar, bunun ruhsal hastalık durumlarında tedavi edici etkisinin olduğunu, yine buna benzer bir tarzda yoğun dinî tecrübelerin zayıflayan egonun yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki, dinî inançlar, tutum ve davranışlar arasındaki uyumu desteklediğinden, kişiliğın bütünleştirilmesine katkıda bulunabilmektedir. Çünkü tutum-inanç ve tutum-davranış arasında genellikle bir uyum olduğu bilinmekte, tutum ile davranış arasındaki uyum ise, kişiliğın duygusal, bilişsel ve isteksel yönleri arasındaki denge veya uyumluluğa vurgu yapmaktadır. Mesela kolej öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, iç güdümlü dinî yönelim ile kişisel uyum arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Bunun gibi dine dönüş üzerine yapılan çalışmalarda değişim öncesi yüksek olan kaygı düzeyinde, dinî değişimden sonra bir düşüş olduğu ve yeni inançlarını derunî bir şekilde içselleştirmeye daha eğilimli oldukları tespit edilmiştir.

Depresyon ile dinî inanç arasında birçok araştırması olan Koenig, dinî ibadetlere daha fazla katılan kişilerde depresyon göstergelerinin daha düşük olduğunu ve bu kişilerin daha az depresif belirti geçirdiklerini tespit etmiştir. (Koenig, 2001/2002: 100) Koenig Larson ile birlikte gerçekleştirdiği ve dindarlık ile sağlık arasındaki ilişkinin farklı boyutlarını irdeledikleri diğer bir araştırmada bu alanda yapılan 850 araştırmayı incelemiş ve çalışmaların % 80'inde dindarlıkla hayattan tatmin olma arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu tespit etmiştir. Aynı araştırmada depresyon ve kaygı ile dindarlık ilişkisini ele alan çalışmaların üçte ikisinde, dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin, düşük olan bireylere oranla daha az depresyon geçirdikleri ve daha düşük düzeyde kaygı hissettikleri tespit edilmiştir. Aynı şekilde değişik dinî gruplar üzerinde yapılan araştırmalar, ibadetlerini düzenli yerine getiren dindarlarda, yerine getirmeyenlere göre depresyon oranının yarı yarıya azaldığını ortaya koymaktadır.(akt.Köylü, 2010).

Ölüm Kaygısı ve Din

Dinî inançların ölüm kaygısını azattığına dair çok sayıda araştırma sonucu elde edilmiştir. Bu bulgular araştırmacılar tarafından şöyle yorumlanmaktadır: Dindar insanlar, yapılan bazı kötü davranışların hesabını vermeyi düşünüp diğer insanlardan daha fazla korku hissetme potansiyeli taşımaktadırlar. Ancak aynı dinî inançları onlara hayatın tasarımı konusunda yönlendirmekte ve onlar, ölümün hakikat olduğuna, bütün insanların önceden tespit edilmiş ecelleri bulunduğuna ve vakti geldiğinde hepsinin öleceğine

inanarak ölüme daha gerçekçi bir açıdan bakabilmektedir. Ayrıca onlar, hayatlarını inandıkları değerler istikametinde geçirmeye çalıştıklarından, ahiret hayatında kendilerine vadedilen mükafâtlara ulaşacaklarını ümit etmekte, eksikliklerinden dolayı başlanacaklarını ummakta ve ölümü bir yokluk olarak algılamamaktadırlar. Zira ebedilik inancı, ölüm korkusunun etkisini azaltabilecek en etkili faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Dinler ise insanın ebedilik duygusunun tatminine de bir kapı aralayarak, etkisi küçümsenemeyecek bir yatışma sağlamaktadır. İnsan, yapısındaki benseverlik (narsizm) özelliğinin etkisiyle kendisini şuur dışı olarak ölümsüz düşünme eğilimindedir. Dinî inançlar ise, içi boş bir çerçeve özelliği sergileyen bu inanç biçiminin muhtevasını doldurarak, ahiret inancıyla bu eğilimin tatminine kapı aralamaktadır. Dinî inançların ölümlerle birlikte yapılan kötülüklerin hesabını verme ihtimalini tetiklemesi, suçluluk duygularını ön plana çıkardığı için olumsuz bir işlev icra edebilir. Ancak din bu konuda ortaya çıkabilecek bireysel temelli olumsuz duyguları, Tanrının affediciliğini vurgulayarak aşmak ister bir görünüm arz etmekte, sosyal ilişkilerden kaynaklanacak suçluluk duygusunu devre dışı bırakarak (Tanrı, insanlar arası ilişkilerden kaynaklanan günahları affedici konumda kendisini görmeyerek), sosyal adaletin tesisine katkıda bulunmak istemektedir. Bu durum özellikle köklü dinî inançlara sahip olan hastaların genellikle durumlarını bildikleri ve sonunda rahat bir şekilde öldükleri ile ilgili klinik raporları da bir dereceye kadar açıklar görünmektedir.

Dindarlığın ölüm korkusu üzerindeki etkileri konusunda daha ayrıntılı bilgi için Faruk Karaca'nın Ölüm Psikolojisi kitabını okuyunuz.

Aynı şekilde dinî inançlarını içselleştiren insanların, çeşitli belâ, musibet ve hastalıklardan da daha az korkma eğilimi gösterebileceklerini söylemek mümkündür. Çünkü kaza ve kadere, yani ilâhî iradenin iş başında olduğuna inanmanın yatıştırıcı bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Zira bu inanç, insanın başına gelen kötü şeylere belli mânalar atfetmekte, bağlılarını sabra yönlendirmektedir. Mesela çocuklarını kaybeden ana babaların dinî bağlılıkları, onlara bu kayıptan bir mâna çıkartma konusunda yardımcı olabilmektedir. Bu tip değerlendirmeler, yani insanın başına gelen şeyleri bir tür cezalandırılma değil de bir ders olarak yorumlaması ise, sorunlarla mücadele etmesine katkıda bulunabilmektedir.

Yalnızlık Duygusu ve Din

Yalnızlık duygusu da insanın ruh sağlığını önemli ölçüde etkileyen faktörlerden birisidir. Şöyleki bazı durumlarda insanın yalnız kalması ve kendisini dinlemeye çalışması onu rahatlatıcı bir işlev icra ederken, istediği halde başkalarıyla iletişim kuramayan, kendisini tek başına, terk edilmiş olarak hisseden insanların ruhsal dengeleri bu durumdan olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Çünkü tek başına ve tecrit edilmiş olmak, insan tabiatına son derece aykırı bir görünüm arz etmekte ve onda birtakım huzursuzlukların meydana gelmesine neden olmaktadır. Zira sosyal bir varlık olan insanın, bireyselliğinin en ağır bastığı anlarda bile başkalarına karşı birtakım ilgiler taşıdığı herkes tarafından bilinmektedir.

Olaya dindar insan açısından bakıldığında, Kutsal'la ilişkiye girmenin, insanın iç dünyasında manevi bir alan yarattığı, sosyal olarak kendisini yalnız hisseden insanın en azında bu alanda yalnızlık hissetmeyeceği (Kaf, 50/16; Mücadele, 58/17) ve terk edilmişliğin insan psikolojisinde oluşturacağı yansımaların olumsuz etkisini en alt düzeye indirebileceği söylenebilir.

Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar, dindar insanların daha az yalnızlık duygusu hissettiklerini ortaya koymuştur. Ancak burada şunu ilave etmek gerekir ki, dinler hiçbir şekilde gerçeklik leminden farklı bir lem yaratıp, bireyi gerçek âlemden koparmaya çalışmamaktadır. Dinin etkisi ancak gerçeklik leminde meydana gelebilecek bazı gelişmelerin ortaya çıkarılabileceği olumsuz durumlara karşı bir tampon işlevinden ibarettir. Yani inanan insanlar zaman zaman kendilerini kurtaramadıkları sosyal tecrit duygularının oluştuğu olumsuz etkileri, Kutsal ile girmiş oldukları ilişki ile dnleyebilirler. Kur'an'da dinin bu tür bir etki ortaya koyabileceğine atıfta bulunan birçok ayet vardır. Örneğin “*Gerçek bir dost olarak Allah yeter (Nisa, 5/45)*” ayeti, bütün sosyal bağların üzüldüğü durumlarda bile, dinin inancın insanın ayakta kalmasına katkıda bulunabileceğine atıfta bulunurken; “*Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de*” (Yunus,10/62) ayeti ise, Kutsal ile girilen bu ilişkinin, huzursuzlukların etkisini azaltmada işlevsel olabileceğini ima etmektedir.

Dinlenme İhtiyacı ve Din

Hayatın çalışmayı zorunlu kıldığı, normal şartlarda insanların ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak zorunda oldukları herkes tarafından bilinen bir husustur. Durum böyle olunca çalışan insanların, iş hayatıyla epeyce yorulmakta ve yıpranmakta oldukları söylenebilir. Çünkü alışma sahaları genelde sürekli hareket ve faaliyet isteyen sahalardır. Bu yüzden çalışan insanlar, genellikle çalışma hayatının zorluklarından bunalarak stres hissederler. Bu ruhsal durum içerisindeki insanlar ise, ister istemez bu durumu hafifletip yorulan beden ve zihinlerini dinlendirecek şeyler ararlar. Özellikle günümüzde bu ihtiyacı tatmine yönelik çok değişik alternatiflerin mevcut olduğu söylenebilir. Meselâ: parklar, kamplar, dinlenme ve tatil merkezleri bunlardan sadece birkaçıdır. Ancak buralarda insanların istirahat edip, kendilerini ruhen ve bedenen dinlenmeleri her zaman mümkün olmayabilmektedir. Çünkü bu imkânlar sadece belli zümrelere hitap ettiği gibi, bunlardan yararlanmak da senenin sadece birkaç günüyle kısıtlı kalmaktadır. Ayrıca bütün insanların aynı maddi imknlarda olmaması ve bu imknlardan istifade edebilme pozisyonunda bulunan insanlar arasından intihar vakalarının daha sık görülmesi de, belirtilen faktörlerin bu konuda fazla işlevsel olmadığını düşündürmektedir.

Hal böyle olunca, dinin tecrübe sahasına açılmak, manevi bir hava teneffüs etmek için dinin bir kuruma veya bir ibadethaneye gitmek, dinin sosyal organizasyonlara katılmak, insanlara yardım etmek gibi dinin inançlardan esinlenen bir niyetle alışılagelmiş hayat formunun dışına çıkmak, inananların yorulan zihinlerinin dinlenmesi konusunda işlevsel bir katkı sağlayabileceği düşünülebilir. Nitekim insan, bir dinin otoriteye bağlanarak samimiyetle yapacağı ibadetlerle, bunalan ruhunu tekrar eski saflığına kavuşturabilir. Buna ilaveten bu şekildeki bir yönelimin, bu konuda diğer bir alternatif olan ve insanlara sıkıntılarını bir anlık unutturan, ancak beden ve ruh sağlığı açısından son derece zararlı olan alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi şeylerin riskini de azaltmaktadır. Ayrıca dinin tecrübe sahasına açılmanın, sosyo-ekonomik düzeye bakılmaksızın bütün insanlar için mümkün bir alternatif olması da, dinin etki sahasının psikoloji ve psikoterapinin etki alanından çok daha geniş olduğunu ortaya koymasından açısından dikkate değer bir konudur.

Güvenlik İhtiyacı ve Din

Güvenlik ihtiyacı fıtrî, yani insanın yaratılışıyla getirdiği ve aynı zamanda tatmini özellikle ruh sağlığı açısından zaruri ihtiyaçlardan birisidir. Zira dünyaya geldiğinde son derece aciz bir varlık olan insanın ayakta durabilmesi ve hayatını devam ettirebilmesi için güven duygusuna son derece ihtiyacı vardır. Çünkü güvensizlik duygusu sosyal olarak insanın başkalarıyla ilişki kurmasını zorlaştırırken, ruhsal olarak da ümitsizlik ve karamsarlığa itmektedir. Bu bağlamda ruh ve bedenden oluşan bir varlık olan insanın, bedeni itibarıyla kendini kuşatan tabii etkenlerin olumsuz etkilerinden korunabilmesi için bir sığınağa muhtaç olması, mânevî duygularını da benzer faktörlerin olumsuz etkilerinden koruyabilmek için madde ötesi bir sığınağa ihtiyaç duyacağı fikrini akla getirmektedir. Her şeye gücü yeten bir Varlığa ve ebedî bir hayatın geleceğine olan inancın insana verdiği güven duygusunu, diğer faktörlerin oluşturması oldukça zordur. Bu bağlamda din insana güvenlik duygusu kazandırmakta ve onu güvensizliğe karşı koruyan en etkili faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük çocukların anne ve babalarına bağlı kalmaları ve onlardan sevgi ve şefkat görmeleri onları nasıl mutlu ediyorsa, yetişkinlerin Tanrıya bağlanmaları da onları mutlu ve huzurlu yapabilmektedir. Kutsal ile girilen ilişki, şeklen de olsa çocuk-ana baba ilişkisini anırtıyorsa da, dininin öngördüğü ilişkinin bu tür bir ilişkiden daha yüce ve üstün bir ilişki olduğu açıktır. Esasen dinin bu tür bir etki ve işlev icra edebileceğine K. Kerimde çokça atıfta bulunulmuş ve dindarların inandıkları varlığı koruyucu olarak algılamaları desteklenmiştir.

İntihar ve Din

Ruh sağlığı ile din arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar, dine daha çok bağlı olan kişilerin diğerlerine oranla intihara daha az yöneldiklerini ve daha az intihar eylemi gerçekleştirdiklerini ortaya koymaktadır. İntiharla dindarlık arasındaki ilişki konusunu irdeleyen Koenig, daha dindar olan kişiler arasında daha az intihar olayının yaşandığını veya intihara yönelik tutumların daha olumsuz olduğunu belirtmiştir. (Koenig, 2001/2002: 100). Bu konuda yapılan diğer bir çalışmada kiliseye devam etmeyen kişilerdeki intihar oranının düzenli olarak kiliseye devam eden kişilerden dört kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Dinî inanç ve uygulamaların bu konudaki başarısı, genellikle intiharı tetikleyen duygusal bunalım ve depresyon durumları gibi farklı stres kaynaklarıyla baş etmede en işlevsel araçlardan biri olmasıdır. Zira inanan insan bir taraftan bireysel olarak Kutsalla kurmuş olduğu samimiyet ve ona yanaşma çabasıyla onun kendisine yardım edeceğine yönelik bir beklenti içine girip intihara karşı bir direnç kazanırken, diğer taraftan dinî ibadetlere devam eden kişiler, aynı dinden olan kişilerle arkadaşlıkları sayesinde, özellikle ruhsal sorunlarını hafifletebilmektedirler.

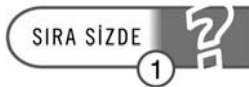
İyimserlik ve Din

Günlük işlerde bazı konularda karar verme konusunda karşılaşılan güçlükler de ruh sağlığını tehdit eden faktörlerden birisidir. Zira iradi eylemler her zaman tam bir netlikle insanın önünde durmamakta, yani insanlar özellikle kendileri için önem arz eden durumlarda kararsızlığa düşmekte ve bunalım yaşamaktadır. İnsanların bu tip durumlarla karşılaşmasının belki de en önemli nedeni, karar aşamasında gücüne en çok güvendikleri akıl ve bilişsel işlevlerinin her şeyi tam manasıyla kuşatabilecek bir düzeyde olmamasıdır.

Bu tip durumlara karşılaşılan insanlar tereddüde düşmekte ve huzursuz olmaktadır. Nitekim önemli kararların alınması süreci, insanın ruhsal dengesini bozma potansiyeli taşıdığından, alınan kararlardan sonra bile insanın hissetmiş olduğu huzursuzluk tam olarak yatışmamaktadır. Din ise içine düştüğü bu tür bunalımların aşılmasında insana yardımcı olabilmektedir. Zira dindar insan, açıklayamadığı olayları, inanmış olduğu Kutsal varlığın bir hikmete matuf olarak yarattığını, kendisinin bunları anlamaktan aciz olabileceğini düşünerek (Bakara, 2/216) kendisini rahatlatmaktadır. Bu tip bir düşünce, iyimser bir hayat felsefesini desteklemekte ve ruh sağlığına olumlu bir şekilde yansıtılmaktadır. Şöyle ki, inanan ve elinden gelen çabayı sarf ettikten sonra işi inandığı varlığa havale eden kimsenin, içten bağlılık gösterdiği otoritenin daima yardımında olacağını hissetmesi, bu iç huzursuzluğu daha düşük bir seviyeye indirmektedir. Nitekim bazı insanların, verdikleri kararlara, Tanrının kendilerine yol göstermesi neticesinde ulaştıklarını ifade etmeleri, sıkça rastlanan durumlardan birisidir. Örneğin Koenig ortalama yaşları 70 olan 542 hasta üzerine yaptığı araştırmada, araştırmaya katılan deneklerin % 90'ında dinin hayatlarında aldıkları tüm önemli kararlarda temel belirleyici bir faktör olduğunu ve Tanrı'nın yardımına başvurduklarını tespit etmiştir. (Koenig, 1998: 221). Esasen dinin kendi bünyesinde bu tip bir mekanizmayı barındırdığı ve çalıştırmak istediğini söylemek mümkündür. Zira insan ile Tanrı arasındaki ilişkinin sürekliliğini ve düzeyini koruyabilmesi, insanın her açıdan yapabileceklerinden sorumlu tutularak (Bakara, 2/286) yapabileceği en iyi bir şekilde davranması ve gerisini inandığı varlığa havale etmesiyle gerçekleşebilir. Bu şekilde din, günlük hayatın çalkantı ve kargaşasından sarsılan insanlara emniyetli bir liman işlevi icra ederek güvenli bir sığınak işlevi görebilmektedir.

Dinî inanç ve uygulamalarla ümit ve iyimserlik arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırmalar bu ikisi arasında genel olarak anlamlı olumlu bir ilişkinin var olduğu, diğer taraftan dindar kişilerin dindar olmayanlardan daha az ümitvar ya da iyimser olduğunu ortaya koyan hiçbir çalışmanın bulunmadığını ortaya koymuştur. (Koenig, 2001/2002, s.99).

Kararsızlığın yarattığı bunalımlara karşı dinin rahatlatıcı işlevinin genellikle üç şekilde meydana geldiği söylenebilir: Birinci olarak din, inanan insanın günlük hayatında karşısına çıkabilecek şeyleri, nasıl davranılacağına çok az şüphe bırakacak şekilde belli kurallara bağlamaktadır. İkinci olarak, dini organizasyonlar, sosyal reddedilme ve terk edilme korkusunu yatıştırılmaktadır. Üçüncü olarak ise dinî inanca sahip olan insanlar, kendilerini kutsalın korumasında hissederek rahatlamaktadırlar.

Dinî inanç ve davranışların etki ve işlevlerinde belirleyici olan ruhsal yönelim hangi psikolojik kavram ile ifade edilmektedir?

Namaz ibadetini asıl olarak bir tür beden egzersizi, orucu da sağlık perhizi olarak değerlendirerek uygulamaya çalışan birisinin dindarlığı hangi kavramla ifade edilebilir?

DİNDARLIĞIN FİZYOLOJİK ETKİ VE İŞLEVLERİ

Dindarlık ile beden sağlığı arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalarda, genellikle dinî inanç ve uygulamaların beden sağlığını olumlu yönde

etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda en dikkat çeken göstergelerden birisi din ile uzun yaşam arasındaki olumlu ilişkidir. Konuyla ilgili çalışmaların büyük çoğunluğunda dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin düşük olan bireylere oranla daha uzun yaşadıkları tespit edilmiştir. Aynı şekilde Hıristiyan din adamları üzerinde yapılan bir çalışma, din adamlarının kontrol grubuna göre daha uzun süre yaşadıklarını ortaya koymuştur. Dindarlık ile uzun yaşam arasındaki ilişkinin daha kapsamlı (126,000 denek) bir şekilde incelendiği diğer bir araştırmada, dindarlıkla ölüme neden olan tüm riskler arasında olumsuz bir ilişki tespit edilirken, daha dindar bireylerin % 29'unun daha az dindar olanlara oranla daha uzun yaşadıkları belirlenmiştir. (akt. Köylü, 2010).

Dinî inanç ve uygulamaların, organik hastalıkların tedavisinde olumlu etkileri konusunda her geçen gün daha fazla kanıt ortaya çıkmaktadır. Yapılan bir araştırmaya katılan 269 doktorun % 99'u, manevi inancı olan hastaların manevi inancı olmayan hastalara kıyasla hastalıklarla daha iyi baş edebildiklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada da, hastaların yarıya yakınının (% 45), dinî inançlarının sağlık durumlarını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Bunun yanında, dinî inançlarını önemseyen ve inançlarının öngördüğü pratikleri sıklıkla yerine getiren insanlarda diyastolik kan basıncı (kalp genişlemesi) rahatsızlığına yakalanma ihtimalinin daha az olduğu tespit edilmiştir. Yüksek tansiyon ile dindarlık arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda da daha dindar olan bireylerin % 90'ının daha düşük kan basıncına sahip oldukları belirlenmiştir. Dinî pratiklerin kronik kalp rahatsızlıkları ve ölüm oranlarının daha düşük olmasıyla ilişkili olma eğiliminde olduğuna dair bulgular vardır. Yine kronik rahatsızlıklar ve değer verilen insanların kaybedilmesinin ortaya çıkardığı güç durumlarla başedebilme konusunda da dinî inancın insana özel bir katkısının bulunduğu sonucuna ulaşan araştırmalar bulunmaktadır. (Paloutzian, 1997, s.256).

Özellikle son dönemlerde yapılan bazı araştırmalar, kanserle başa çıkmada dinin oldukça önemli bir işlevi olduğunu ortaya koymaktadır. Kalp hastalıklarına maruz kalmış yaşları 55 ve üstünde olan 196 hasta üzerinde yapılan bir araştırmada, dinî tutum ve davranışlar ile fiziki hastalıklar ve işlevel yetersizlikler arasında olumsuz bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir araştırmada ise dindarların daha az kalp ve damar rahatsızlıklarına yakalandıkları veya kalp ameliyatları sonrasında meydana gelen ölümle daha az karşılaştıkları, daha uzun yaşayıp sağlık hizmetlerine daha başvurdukları belirlenmiştir. (Koenig 2002, s. 267-273). Dinî inanç ve uygulamalar ile beden sağlığı arasındaki ilişki üzerine yapılan 200 araştırmanın incelendiği bir çalışmada ise, sağlıklı yaşam ile dindarlık arasında anlamlı düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu, bu ilişkinin yaş, cinsiyet, ırk, millet, din ve etnik grup vb gibi farklı bağımsız değişkenlere göre de anlamlılığını koruduğu tespit edilmiştir.

Dinî inançların organik hastalıkların tedavisinde hastaların moral ve umut düzeylerini yüksek seviyede tutarak tedaviye olumlu katkılarının yanında, koruyucu bir işlev icra ettiklerini söylemek mümkündür. Zira insan sağlığına zararlı olan birçok alışkanlık ve davranış, genellikle çoğu dinlerde yasaklanmıştır. Yani birçok durumlarda insanlar, sağlıklarını korumak için değil de dinî bir emri yerine getirmek için belli şeylerden uzak durmaya çalışmakta ve bu tür davranışlar dolaylı da olsa sağlıklarına olumlu bir şekilde yansımaktadır. Örneğin bir kimsenin dinî inancı ona, kalp hastalıklarını azaltan eksersiz, dengeli bir kilo kontrolünü kolaylaştıran

diyete, ciğer hastalıkları ve trafik kazalarından kaynaklanan ölüm ihtimalini azaltan alkolden kaçınmayı ve onu kötüye kullanmamayı tavsiye ve emrederek dolaylı da olsa fiziki sağlığına katkıda bulunabilmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, dindar insanların, daha az sigara ve içki tükettiklerini, daha az uyuşturucu maddeler kullandıklarını; bunun yanında, gayri meşru ilişkilerden daha çok sakındıkları için dindar olmayanlara oranla kısmen ya da tamamen daha sağlıklı olduklarını ortaya koymuştur. (Koenig, 2001/2002 s.102).

En yaygın dinî bir uygulama olduğu bilinen duanın, insanların ümit düzeyini yüksek tutma konusunda olumlu bir işlev icra ettiği ve organik rahatsızlıklardan kaynaklanan ıstırap duygularının hafifletilmesine katkıda bulunduğu yaygın bir şekilde gözlemlenmiştir. Dua, bir yardım isteme, bir sevgi terennümü, iç hayatı canlandıran büyük bir kuvvet olarak tanımlanabilir. Hastalığın tedavisine olan inanç, ıstırapın azalmasına ve mevcut durumun kabul edilmesine katkıda bulunmaktadır. Zira insan ruhunda durmadan kıvıldanan bir hareket, sürekli değişen bir dalga halinde olan dua, bazen bir fikir, bazen bir şiir, bazen de bir mûsikî şekline bürünmekte, fakat her zaman ruhta bir kemâl hareketi olmaya devam etmektedir. Duada sanki Tanrı insanı işliyor ve doğrudan doğruya cevap veriyor gibidir. Bunun içindir ki duayla birlikte beklenmedik olaylar olmakta ve ruh dengesi yeniden kurulmaktadır. Yalnız bırakılma ve acze düşme hissi ile çabaların boşluğu duygusu etkisini kaybetmeye başlamakta, dua eden insan, ruhunun derinliklerinde bambaşka tuhaf bir kuvvet hissederek kendinde keder ve ıstıraplara karşı dayanma kuvveti bulmaktadır. Çünkü dua, ümit kapılarını beklemeyi, mantıki motifler olmadığı halde dahi açık tutmakta ve olumsuz şartların insan üzerindeki etkisini en aza indirebilmektedir. Dua ile insan, sınırlı gücünü Tanrının sınırsız gücüyle birleştirmeye çalışmakta ve sorunlara artık kendi gücüyle değil Tanrının sonsuz gücüyle meydan okumaya başlamaktadır.

Dua yalnızca insanın duygusal dünyasını değil fizyolojik süreçlerini de etkileyebilmektedir. Bazen dua ile birkaç dakikada veya birkaç günde organik hastalıklar bile iyi olabilmektedir. Mesela Fransa'da Lourdes müessesinin kayıtlarına göre, burada iki yüzden fazla verem, kanser, kemik hastalıkları ve benzeri diğer organik hastalıklara yakalanan insan, mucize kabilinden hemen hemen aynı surette iyi olmuştur. Bu durum, son 136 yılda yaklaşık 100 milyon insanın burayı hastalıklardan şifa bulmak amacıyla ziyaret etmelerini de açıklar gözükmektedir. Toplumumuzun önemli bir kesiminin şifa bulmak amacıyla sıklıkla özellikle türbe ziyaretlerine başvurmaları da aynı düzlemde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak; fizyolojik sorunların çoğu psikolojik rahatsızlıklarla ilişkilidir. Bunlar arasında yalnızlık, ayrılık, bağımlılık, acizlik, stres, depresyon ve çaresizlik gelmektedir. Dinî inanç ve uygulamalar strese neden olan olayları azaltırken, psikolojik iyiliğin (mutluluk, hayattan tatmin olma ve moral) artmasına katkıda bulunduğu, bunların da sonuçta beden sağlığını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Araştırma sonuçlarına bağlı olarak, dindarlık düzeyi yüksek olan kişilerin işlevel açıdan daha iyi durumda oldukları, düşük kan basıncına, daha az kalp ve damar rahatsızlıklarına yakalandıkları ve bu rahatsızlıklar sonucu ölüme daha az maruz kaldıkları, genelde daha uzun bir yaşam sürdükleri söylenebilir.

SIRA SIZDE

En çok başvurduğunuz dini pratiğin hangisi olduğunu ve bunun üzerinizde nasıl bir etki bıraktığını belirtiniz.

DİNDARLIĞIN SOSYAL ETKİ VE İŞLEVLERİ

Dinlerin müntesiplerinde oluşturmaya çalıştıkları sosyal hayat formu, ahlak kavramıyla yakından ilişkilidir. Bunun içindir ki dinler, ahlakın temel kaynaklarından biri, hatta en kuvvetli olanıdır. Zira dinler, diğer ahlak kaynaklarının (vicdan, toplum, sezgi, akıl vb) sahip olmadığı metafizik motivasyonlarla insanlar üzerinde daha etkili olmaktadır.

Dindar insan açısından vazifeye bağlılık, doğruluk, adalet, şefkat ve hürmet, yardımlaşma gibi ahlâkî değerler sadece toplumsal uyum ve kabul açısından değil, ilahî otoriteye uygunluk ve ahiret mutluluğu için de önem taşımaktadır. Toplumca “iyi” olanı yapmada, dindar insan aynı zamanda sevap elde etme inanç ve düşüncesi ile de güdülenmektedir. Bu durum, dindar kimselerin toplumsal ahlak kurallarını yerine getirmede daha hassas bir yönelim ve çaba içerisinde olma sonucunu doğurmaktadır. Kul hakkını çiğnediği zaman Âhiret'te cezasını çekeceğine inanan insan, başkalarının hakkına daha fazla özen göstermekte, sosyal kurallara daha iyi uyum sağlamakta ve haksızlık yapmaktan çekinmektedir. Bilindiği gibi kanunlar, bireyi yabancı gözlerden uzak kendi başına bulunduğu yerlerde kontrol etme imkânına sahip değildir. Dini inanç ve öğretiler, bununla beslenen vicdanlarda, kanunların uzanamadığı alanlarda da etkisini sürdürerek sosyal düzen ve toplumsal barışın teminine daha fazla katkıda bulunma gücüne sahiptirler. Örneğin İslam dini, adaleti, iyilik yapmayı, yakınları koruyup gözetmeyi emrederken, başkalarına kötülük yapmayı, kötülüğü yaymayı ve azgınlık yapmayı yasaklamış, (Nahl, 90/70), dinî gelişimin üst düzeyini yakalayan insanların özelliklerini; *"Onlar, Allah'ı ve Âhiret'i tasdik eder, iyiliği yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırmasına koşarlar"* (Âl-i İmran 3/114) ayetiyle ifade etmiştir.

Dinler, etkili olduğu toplumlarda aynı zamanda güçlü bir sosyal kontrol mekanizmasıdır. Bu mekanizma aynı zamanda sosyal değerlerin korunması ve devam ettirilmesi için de hayati önem taşır. Bunun içindir ki, suç oranları dindarlar arasında daha düşüktür. Çünkü dindar kişilerce toplumsal suçlar sadece suç değil, aynı zamanda günah olarak algılanmaktadır.

Dindar ve dindar olmayan insanlar arasındaki ahlâkî yargı ve ahlaki davranış ve benzeri konulardaki farklılıkları belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda, daha dindar olan bireylerin yabancılara karşı daha yardım sever, hayır kurumlarına karşı daha cömert, kibarlık ve dürüstlükleriyle ön plana çıktıkları tespit edilmiştir. Yapılan başka bir araştırmada, dinî ve manevî yönü güçlü olan, ya da dinî ve manevî motifleri kullanan bakıcıların, yaşlı hastalarla daha kaliteli ilişki kurdukları, bu ilişkinin hastalarda depresyon düzeyini azalttığı ve hastaların psikolojik açıdan daha sağlıklı kalmalarına katkı sağladığı tespit edilmiştir. (akt.Köylü, 2010).

Dinî inanç ve değerler sosyal bütünleşmenin önemli kaynaklarından biridir. Dinî öğretiler, sosyal beceri, toplum yararına davranışları destekleme, aile içi uyum ve yardımlaşma gibi değerler aracılığıyla olumlu davranışları yöreklendirerek sosyal bütünleşme ve toplumsal barışa önemli katkılar üretir. Dinin etkisini yitirdiği toplumlarda sosyal çözümler daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Örneğin dinlerin önemle üzerinde durduğu kurumların başında aile gelmektedir. Bundan dolayı boşanma, bazı din ve mezheplerde yasaklanırken, yasaklanmayan dinlerde de hoş görülmemiştir. Dindarlar arasında boşanma oranlarının daha düşük olması ise dinlerin bu konudaki emir ve tavsiyeleriyle örtüşmektedir.

Sevgiye dayalı bir ilişki modeli, dindarlığı tanımlayan en tipik özelliklerden birisidir. İnanan insanın inandığı varlığa yönelik sevgisi, onu kendisi de dâhil olmak üzere âlemdeki diğer tüm canlı-cansız varlıklarla sevgi temelli ilişkiler kurmaya yöneltmektedir. İnanan bireyin çevresiyle girmiş olduğu sevgi ilişkisi geri dönerek ondaki İlahi sevgiyi beslemekte ve döngüsel olan bu süreç böylece devam etmektedir. Bunun içindir ki semavi kaynaklı bütün dinlerde sevgi temel faktörlerden birisidir ve bu duygu, dinlerin toplum hayatı için öngördüğü temel prensiplerin başında gelir. Esasen sevgi, insani bir ihtiyaçtır. Sevginin olmadığı bir dünyada hayatın ne kadar zor olacağı açıktır. Psikoloji alanında yapılan bazı araştırmalarda, yeterince okşanmayan ve kucağa alınmayan bebekler arasında bazen ölümlerle sonuçlanan gelişim bozukluklarına ve hastalıklara rastlandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle başka insanları sevmenin önemine vurgu yapan dinler, zımnen bu insani ihtiyacı göz önünde bulundurmaktadırlar. Hemen bütün dinî öğretilerde inananlardan başkalarını sevmeleri, affedici ve yardımsever olmaları istenmektedir. Bu tür davranışlar, dindar olmanın en temel göstergeleri olarak kabul edilerek teşvik edilmekte ve bütün dinlerin paylaşabileceği düsturların başında, *“kendin için istediğini, başkası için istemedikçe gerçek inanmış olamazsınız”* veya *“kendine nasıl davranılmasını istiyorsan, başkalarına öyle davran”* gibi ilkeler gelmektedir.

Çalışmalarında din -önyargı ilişkisine önemli bir yer ayıran Allport, önyargılar konusunda dinin rolünün çift taraflı olduğunu, yani dinin hem önyargıların gelişmesine zemin hazırladığını hem de önyargıların toplum içinde doğurabileceği olumsuz etkileri azaltabileceğini ileri sürmüştür. Yapılan araştırmalar iç güdümlü dinî yönelime sahip, düzenli olarak dini görevlerini yerine getiren kimselerin toplumda en az önyargılı kesimi oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bunun temel nedeni ise, inanç sistemlerinde başkalarını kabule ve sevmeye dair bulunan öğretilerin gönülden benimsenerek gözetilmesidir. Buna karşılık sosyal normlara bağlılık çerçevesinde gelişen ve dine içselleştirilmiş bir yaşam ve dünya görüşü olmaktan ziyade bir amaca götüren araç gözüyle yaklaşan din anlayışlarının (dış güdümlü dinî yönelim) ise önyargılara zemin hazırladığı görülmektedir.

Dinin insanların büyük çoğunluğu için güçlüklerle mücadele etme ve yaşadığı çevreye uyum sağlama konusunda önemli bir kaynak (dayanak) olduğu konusunda çok az şüphe vardır. Bu durum özellikle hayatı tehdit eden sorunların mevcut olduğu veya ciddi sağlık problemlerinin bulunduğu durumlarda daha da belirgindir. Bu bağlamda dinî inancın, insana bireysel potansiyellerini kullanmak, yani kendisini geliştirmek konusunda yardımcı olduğu ve böylece insanın sorunlarını çözebilmesi için ona uygun yöntemler önerdiği söylenebilir. Zira din aynı zamanda sarsıcı birtakım durumlarda insana bir tür sığınak oluşturmakta, bütün alternatiflerin tükendiği durumlarda bile umut kapılarını açık tutarak, insan psikolojisine ciddi bir destek sunmaktadır. Bu durumlarda din, insana değişik alternatifler sunarak çevresinde olup biten şeyleri kontrol edebileceğine olan inancını kuvvetlendirici bir işlev icra etmektedir. Bu desteğin, aynı zamanda kişinin kendisine olan özsaygısını besleyici bir rol üstlendiği söylenebilir. Böylece çevrede olup bitenler artık eskisi gibi zor ve çözümsüz gözükmemekte ve inanan insan mümkün olan en iyi şeyi yaptığına inandığından kendisini rahat hissedebilmektedir.

Bütün bunların yanında, dinin yerine getirdiği bütün bu işlevleri, onun asıl kaynakları olarak düşünülmesinin tutarlı olduğunu söylemek mümkün

değildir. Çünkü çaresizlik duyguları, her zaman dinî bir inançla sonuçlanmadığı halde, dinî inanç, inanan insanın çaresizliklere karşı direncini genellikle artırıcı bir işlev icra etmektedir. Ayrıca dinin sadece belirli durumlara değil, bütün insanî varoluş durumları içerisinde insana hitap etmesi, onun insan psikolojisinin bir yan ürünü olarak düşünülmesini geçersiz kılar. Ayrıca, dinî inancın acziyet ve mahrumiyet duygularına indirgenmesi, bu tür duyguları daha düşük düzeyde yaşayan insanların dine yönelmelerini açıklayamaz.

Okumuş olduğunuz metne göre ruhsal bakım ve korunma(hijyen) hareketinin ilk halkasını kimler oluşturabilir?

Bazı insanların dinî kuralları sığ ve katı bir tarzda ele almaları ne tür sonuçlar doğurabilir?

Özet

Dinî inanç ve değerleri benimseyen ve bunlara uygun bir hayat yaşamaya çalışan bireylerin hayatlarında çok yönlü değişimler ve etkiler ortaya çıkmaktadır. Dinin etkisi, kişiliğin bütün boyutlarını, ahlak ve karakteri, sosyal ilişkileri ve beden sağlığını içine alacak derecede genişir.

Fakat bu etkinin şiddet derecesi ve yönü, yaşanan dindarlığın niteliği ile çok alakalıdır Genel olarak “içgüdümlü” bir dinî yönelime sahip olan kimselerde bu etki olumlu ve süreklilik gösteren bir tarzda kendisini ortaya koymaktadır.

Dindarlık ile ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine birçok tecrübî çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunda (2/3) dindarlık ile ruh ve beden sağlığı arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Bu çalışmalara göre daha yüksek düzeyde ve samimi bir yönelim içinde olan dindar bireylerin düşük düzeyde dindar olanlara oranla daha az depresyona girdikleri, depresyona giren kişilerin daha hızlı iyileştikleri, intihar eğilimleri oranının daha düşük olduğu, daha düşük düzeyde kaygı hissettikleri, uyuşturucu kullanımının daha düşük düzeyde olduğu, psikolojik açıdan kendilerini daha iyi hissettikleri, geleceğe daha umutla baktıkları ve iyimser oldukları, hayatta daha fazla anlam ve amaç buldukları, tespit edilmiştir. Genelde dinî inançlar; insanların kontrol ve özsaygı duygularını besleyici, kaygının azaltılması konusunda alternatifler sunan, ümit aşılacağı, bir işlev icra etmektedirler.

Fizyolojik yönden bakıldığında samimi dindarların bağışıklık sistemlerinin daha güçlü olduğu, daha uzun yaşadıkları, kanser hastalığına ilişkin ölüm oranlarının daha düşük olduğu, daha az kalp hastalıklarına yakalandıkları, daha düşük kan basıncı ve kolesterole sahip oldukları, daha az sigara içtikleri, daha fazla egzersiz yaptıkları, daha iyi uyku düzenine sahip oldukları saptanmıştır. Dinî inançlar, organik hastalıkların tedavisinde, özellikle hastaların moral ve umut düzeylerini yüksek seviyede tutarak tedavi sürecine olumlu yansımalarla bulunmaktadır. Buna ilaveten dindar bir hayat yaşamının insanların beden sağlığı açısından koruyucu bir işlev icra ettiği rahatlıkla söylenebilir. Zira insan sağlığına zararlı olan birçok alışkanlık ve davranış, genellikle çoğu dinlerde yasaklanmış olup, dindarlar sağlıklarını korumak için değil de dini bir emri yerine getirmek için belli şeylerden uzak durmaya çalışmakta ve bu kaçınmalar, ruh sağlığına olduğu gibi, bedensel sağlıklarına da olumlu bir şekilde yansımaktadır.

Genel anlamda dinî inanç ve değerlerin sosyal davranışı kolaylaştırıcı düzenlemelerle sosyal bütünleşmeyi destekleyen ve kişisel mutluluğu artıran bir etkisi vardır. Dindarların, toplumsal sorumluluk gerektiren işlerde daha duyarlı olmalarını gerektiren pekçok dinî kural ve tavsiye bulunmaktadır. Nitekim dindar insanların evliliklerinde daha mutlu oldukları ve eşleriyle daha iyi geçindikleri, yabancılara karşı daha yardım sever, hayır kurumlarına karşı daha cömert, kibarlık ve dürüstlükleriyle ön plana çıktıkları tespit edilmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. İnanan insanın dini yaşantısında temel amacının Allah rızasını gözetmeye çalışması, din psikolojisi literatüründe aşağıdaki hangi kavramla ifade edilir?
 - a. Din duygusu
 - b. Dış güdümlü dindarlık
 - c. İçgüdümlü dindarlık
 - d. Din değiştirme
 - e. Anlam arayışı
2. I- Dış güdümlü dinî yönelim
II- Bazı aşırı mistik deneyimler
III- Uygunsuz dinî güdülemeler
IV- Şiddetli suçluluk ve günahkarlık duygusu
Yukarıdakilerden hangisi/hangileri aşağıdaki dinî davranışlardan hangisi, ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir?
 - a. Yalnız I
 - b. Yalnız II
 - c. Yalnız III
 - d. Yalnız IV
 - e. I-II-III-IV
3. Dindarlığın psikolojik etki ve işlevleri konusunda aşağıdakilerden hangisi daha doğrudur?
 - a. Dinin tedavi edici etkisinin bulunması
 - b. Dinin ruh sağlığına etkisinin daha çok koruyucu tarzda ortaya çıkması
 - c. Dindarlığın ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemesi

- d. Dindarlık ile ruh sağlığı arasında önemli bir ilişkinin bulunmaması
- e. Dış güdümlü dinî yönelimin iç güdümlüye oranla ruh sağlığını daha olumlu yönde etkilemesi
4. Etki sahasının genişliği açısından bakıldığında aşağıdakilerden hangisi ilk sırada yer alabilir?
- a. Psikoloji
- b. Sosyoloji
- c. Psikoterapi
- d. Din
- e. Felsefe
5. Ahlakın temel kaynaklarından biri olan dinler, diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldığında zaman hangi özellikleriyle ön plana çıkmaktadır?
- a. Doğrudan insana hitap etmeleriyle
- b. Hayatın her alanına hitap etmeleriyle
- c. Sosyal yaptırımlarının olmasıyla
- d. Akla uygun ilkeler koymasıyla
- e. Metafizik motivasyonlara sahip olmasıyla

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse, “giriş bölümünü yeniden okuyunuz.
2. e Yanıtınız doğru değilse, “Dindarlığın Psikolojik Etki ve İşlevları” konusunu yeniden okuyunuz.
3. b Yanıtınız doğru değilse, Dindarlığın Psikolojik Etki ve İşlevları” konusunu yeniden okuyunuz.
4. d Yanıtınız farklıysa “Dinlenme İhtiyacı ve Din” konusunu yeniden okuyunuz.
5. e Yanıtınız doğru değilse, “Dinin Sosyal Etki ve” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Niyet.

Sıra Sizde 2

Dış güdümlü dinî yönelim.

Sıra Sizde 3

Dua. Rahatlama, teselli ve umut.

Sıra Sizde 4

Din adamları

Sıra Sizde 5

Dinin veya herhangi bir hayat felsefesinin sığ ve katı bir şekilde algılanıp yaşanmaya çalışması insanların ruh sağlığını bozabilir

Yararlanılan Kaynaklar

- Allport, G. W. (1954). **The nature of Prejudice** (abridged). Garden City.
- Allport, G. W.(2005). **Birey ve Dini**, Çev. Bilal Sambur, İstanbul.
- Bahadır, A.(2002). **İnsanın Anlam Arayışı ve Din**, İstanbul.
- Bayraktar, M. (1987). **İslam İbadet Fenomenolojisi**, Ankara.
- Carrel, A. (1967), **Dua**, Çev. M. Alper Yüçetürk Ankara.
- Doniger, S.(Ed.) (1954). **Religion and Human Behaviour**, New York.
- Feifel, H.(Ed). (1959). **Meaning of Death**, , Mc Graw-Hill.
- Frankl, V. (1997), **İnsanın Anlam Arayışı**, Çev. Selçuk Budak, İstanbul.
- Hökelekli, H. (1993). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- Hökelekli, H.(2008). **Ölüm, Ölümötesi Psikolojisi ve Din**, İstanbul.
- Hood, RW, Spilka, B., Hunsbenrger, B., Gorsuch, R. (1996) **The Psychology of Religion**, New York-London.
- İbn Mâce, (Muhammed b. Yezid(1975), **es-Sünen**, Beyrut.
- James, W.(1902), **The Varieties of Religious Experience**, New York.
- Jung, C. G.(trsz), , **Psychology and Religion**, United States of America.
- Karaca, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**, İstanbul.
- Koç, B. (2009). **Benlik ve Din**, İstanbul.

- Koenig, H. G., McCullough, M., Larson D. B. (2001) **Religion and health: a century of research reviewed**, New York,.
- Köylü, M. (2010). “Ruh Ve Beden Sağlığı İle Din İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmaların Bir Değerlendirmesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 28, 5-36.
- Küçükcan, T. ve Köse A. (2000), **Doğal Afetler ve Din, Marmara Depremi Üzerine Psiko-sosyolojik Bir İnceleme**, İstanbul.
- Necati, M. O.(1989). **Kur’an ve İlimi’n_Nefs**, Beyrut.
- Paloutzian, R.F. (1996). **Invitation to the Psychology of Religion**, London.
- Peker, H.(1993) **Din Psikolojisi**, Samsun.
- Songar, A. (1971) **Psikiyatri**, İstanbul.
- Spilka, B.-McIntosh D.M. (Ed.) (1997). **The Psychology of Religion**, Colorado.
- Starbuck, E.D. (1899). **The Psychology of Religion**, New York.
- Thouless, R. H. (1971) **An Introduction to the Psychology of Religion**, London.
- Yapıcı, A. (2007). **Ruh Sağlığı ve Din**, Adana.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Bir taraftan dinlerin yapısal farklılıkları, diğer taraftan da insanların kişisel din algıları ve yorumları nedeniyle dindarlığın kesin çizgilerle tanımlanamaz bir olgu olarak yaşandığını ifade edebilecek,
- Dindarlığın psikolojik ve çevresel birbirinden farklı birçok nicel faktöre bağlı gelişen ve değişen karmaşık bir olgu olduğunu değerlendirebilecek,
- Demografik değişken olarak ele alınan yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik durum, kırsal-kentsel çevre ve medeni durumun dindarlık düzeyi ve biçimi üzerindeki etkilerini Batı'dan ve ülkemizden seçilmiş araştırma bulgularının desteğinde tartışabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Din-Dindarlık
- Demografik değişkenler
- Cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik durum, kırsal-kentsel çevre, medeni durum

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Kitabımızın 2. ünitesini teşkil eden “Din, Dindarlık ve Boyutları” konusunda yer verilen ilgili tanımları okuyunuz.
- Demografik değişkenler olarak ele aldığımız nicel faktörlerin dindarlık ile ilişkisinin nasıl tespit edildiğini merak ederseniz, bilimsel araştırmalarda yöntem kitaplarından yararlanabilirsiniz.

Dindarlığı Etkileyen Faktörler

GİRİŞ

Bu ünite, dindarlığın yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik durum, kırsal-kentsel çevre durumu ve medeni durum olmak üzere 6 demografik değişkenle ilişkisi ele alınmaktadır. Günümüze kadar gerek Batı'da ve gerekse ülkemizde yapılan çok sayıda araştırma, söz konusu ilişkinin çok çeşitli ve çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz bu çeşitliliğin ortaya çıkmasında, dine yüklenen anlamların ve bu anlamlara göre oluşan dindarlık biçimlerinin farklılığı, belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu nedenle konuya girmeden önce dine yüklenen anlamları ve bunların dindarlıktaki yansımalarını kısaca hatırlamak yerinde olacaktır.

DİKKAT

Demografik değişkenler ile dindarlık ilişkisine dair bulgular, çoğu zaman çeşitli değerlendirme yöntemlerinin ve karmaşık istatistik işlemlerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Metinde anlaşılabilirlik hedeflendiği için teknik detaylara yer verilmemektedir. Ancak, detaylar için kaynakçada gösterilen akademik eserlerin yöntem bölümlerinden yararlanabilirsiniz.

K İ T A P

Dinin ve dindarlığın tanımı ile ilgili geniş açıklamalar için Asım Yapıcı'nın *Ruh Sağlığı ve Din* adlı kitabının ilgili bölümlerinden yararlanabilirsiniz.

Dindarlık, en genel anlamıyla bireyin bağlı olduğu dinin kendi hayatındaki özel yansımasıdır. Yani dindarlık, bireyin kendine has din algısı ve yorumuna dayanır. Tek bir dine inanan bir toplumda bile, esasen inanların sayısı kadar dindarlık biçimlerinden bahsedilebilir.

SIRA SİZDE

1

Yukarıda açıklanan bilgilerden ve çevrenizdeki örneklerden hareketle dindarlığın kesin olarak tanımlanamazlığı ve çeşitliliğini doğuran başlıca faktörler hakkında fikir yürütünüz.

Din tek boyutlu olmadığı gibi dindarlık olgusu da tek bir etkenle sınırlı değildir. Demografik değişkenler adı verilen insani ve toplumsal şart ve durumlarla dindarlık arasındaki ilişkinin psikolojik ve sosyo-kültürel koşullara bağlı olarak çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Konunun devamında demografik değişkenlerin dindarlık üzerindeki etkileri, yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular eşliğinde etraflıca ele alınmaktadır. Ancak, daha öncesinde bu noktada bilinmesinde yarar gördüğümüz bir husus dile getirilmelidir. Genel olarak din psikolojik çalışmaların, özel olarak da dindarlıkla ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu Batı kaynaklıdır. Bunun temel nedeni, ilgili çalışmaların Batı dünyasında uzun bir geçmişe sahip olması ve çok sayıda gerçekleştirilmesidir. Dolayısıyla metin içerisinde

değişkenlerle ilgili yapılan değerlendirmelerde daha çok Batı'ya ait bulguların aktarılması doğal karşılanmalıdır. Bununla birlikte ülkemizde yapılan araştırmalar da göz ardı edilmeyecektir.

Demografik değişkenlerin dindarlıkla ilişkisi ile ilgili ülkemizde yapılan bir çalışmayı şu internet adresinde bulabilirsiniz: [www.efdergi.hacettepe.edu.tr/1996 12NİLÜFER %20VOLTAN%20ACAR.pdf](http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/1996%20NİLÜFER%20VOLTAN%20ACAR.pdf)

CİNSİYET VE DİNDARLIK

Cinsiyet değişkeniyle dindarlık ilişkisini ele alan araştırmalar, ulaştıkları genel sonuçlar itibarıyla üç grupta toplanabilir. Bir kısım araştırmalara göre kadınlar, erkeklerden; diğer bir kısmına göre erkekler kadınlardan daha dindardırlar. Bir kısım araştırmalara göre ise, cinsiyet ile dindarlık arasında istatistik açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Birinci grupta yer alan araştırmalar, genel çizgileri itibarıyla daha ziyade Batı kaynaklı iken, ikinci gruptakiler Doğu kaynaklı görünmektedir. Bu başlık altında cevabını arayacağımız soru şudur: Cinsiyet faktörü, yani erkeklik ve kadınlık durumu, dindarlığın farklılaşmasında önemli bir etken midir? Cinsiyet-dindarlık ilişkisinde sonucu belirleyen muhtemel iç ve dış faktörler nelerdir?

Araştırmalar incelendiğinde, cinsiyetle dindarlık arasındaki ilişkiye dair bulguların geniş bir yelpaze üzerinde farklılaştığı tespit edilebilir. Doğal olarak bu farklılaşma, kısmen bireyin kendisinden, kısmen de dış çevreden kaynaklanan psiko-sosyal pek çok faktöre bağlıdır. Bireyin kişisel eğilimleri, dinî kabulleri ve dinden beklentileri; inanılan dinin mahiyeti, dinî mesajların dindardan talepleri, dinin toplumsal etkisi, kültürün dine yüklediği anlam, yaşanan zaman ve ortamın koşulları vb. faktörler, bu çerçevede ifade edilebilir. Diğer önemli bir farklılaşma nedeni ise, yapılan araştırmalarda söz konusu ilişkiyi incelerken bazen dinî hayatın tek boyutundan, bazen de çok boyutundan hareket edilmesidir.

Demografik değişkenlerle dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların çoğunda, dindarlığın çok boyutlu ara değişkenleri sürece katılmaktadır. Bu noktada özellikle çok boyutlu (inanç, ibadet, duygu, bilgi ve etki) dindarlık ölçekleri kullanılmaktadır. Dindarlığın boyutlarıyla ilgili geniş bilgi için kitabınızın 2. Ünitesine bakabilirsiniz.

Genel olarak Batı Avrupa ve ABD eksenli pek çok araştırma, *kadınların erkeklere oranla daha dindar olduklarını* ortaya koymuştur. Bu araştırmaların bir kısmına göre Hıristiyan mezheplerin tamamında kiliseye gidenlerin oranı, kadınlarda daha yüksektir. Erkeklerle karşılaştırıldıklarında kadınlar, kendilerini Tanrı'ya daha yakın hissetmekte ve ibadetleri sırasında daha yüksek bir ruhanilik yaşamaktadırlar. Yine kadınlar, daha fazla ibadet etmekte, kutsal kitapları okumakta ve dua etmektedirler.

Batı dünyasında dinî hayatın çok boyutluluğunu esas alarak yapılan çalışmaların sonuçlarına göre bazı boyutlarda kadınların, bazılarında ise erkeklerin daha dindar olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, erkek ve kadınların hangi boyutlarda daha önde oldukları, çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Örneğin Fukuyama'nın tespitlerine göre kadınlar; dinin *inanç, ibadet ve duygu* boyutunda; erkekler ise, *bilgi* boyutunda daha yüksek puan almışlardır. Buna göre erkekler daha fazla dinî bilgiye sahip olmalarına karşın inanç ve ibadetlerinde daha zayıf kalmaktadırlar. Dindarlığı, yedi boyutta ele alan benzer bir araştırma sonuçlarına göre kadınlar, *genel*

dindarlık, sosyal dindarlık, Tanrı'ya bağlılık ve tövbe boyutlarında; erkekler ise *otoriter/yargılayıcı bir Tanrı inancında* daha yüksek puan almışlardır. Buna göre kadınlar erkeklere oranla daha dindardır.

Mevcut bulgulardan hareketle bir genelleme yapılarak dindarlık ve dinî ilginin hemen her türlü ölçümünde kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları dile getirilmiştir. Aynı şekilde dinî inanç ve dinî davranışlar üzerinde yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu belirtilmiştir. Buna göre kadınlar, dinî organizasyonlara daha sık katılmakta; dinsizliğe daha az eğilimli, inançlarında ise daha samimi ve tutarlı bir duruş sergilemektedirler.

Batılı toplumlarda yapılan araştırmalarda, her ne kadar kadınların erkeklere nispetle daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşılmışsa da bu durum, her yer için geçerli evrensel bir olgu olarak kabul edilemez. Hatta büyük ölçekli bazı çalışmalarda gerek kişisel dindarlık gerekse dinî etkinliklere katılma hususunda her iki cinsiyet arasında belirgin bir farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca, Yahudiler ve Müslümanlar arasında gerçekleştirilen pek çok araştırmada erkeklerin kadınlardan daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Gerçekten de Müslüman Türk örneklemini üzerinde yürütülen bazı çalışmalarda erkeklerin dindarlık puanlarının kadınlardan daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda olmak üzere, İzmir, İstanbul ve Erzincan'da halka yönelik; Ankara, Konya ve Kayseri'de üniversite öğrencilerine yönelik yapılan araştırmalarda Allah'a, Hz. Muhammed'in Peygamberliğine, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna kesin olarak inanma ile ibadetleri yerine getirme oranının erkeklerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak erkekler lehine olan bu farklılık da genelleştirilemez. Zira kadınların erkeklerden daha dindar olduğunu ortaya koyan araştırmaların yanı sıra, dindarlık açısından her iki cinsiyet arasında anlamlı farklılıkların olmadığını tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Her iki sonuç ile ilgili çalışmalara örnek vermek yerinde olacaktır: Buna göre Günay (1999), Çelik (2002), Kayıklık (2003), Kirman (2005) ve Yapıcı'nın (2007) tespitine göre kadınlar erkeklerden; Bayyığıt (1989), Karaca (2000), Kula (2001), Mehmedoğlu (2004), Onay (2004) ve Uysal'ın (2006) bulgularına göre erkekler kadınlardan daha dindardır.

Cinsiyet-din ilişkisiyle ilgili bulguların bu şekilde farklı çıkmasında kuşkusuz her iki cinsin yaş, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, meslek, medenî durum gibi kişisel koşullarının önemli bir etkisi olmalıdır. Nitekim hem Batı'da hem de ülkemizde bu yargıyı destekleyen birçok bulgu vardır. Ülkemizde yapılan bir araştırmada (Çelik, 2002) kadınların çalışıp çalışmamasına göre ibadet davranışlarının farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Yine, Almanya'da yaşayan Türk işçileri üzerinde yapılan bir araştırmada da (Taştan 1996) benzeri bir sonuca ulaşılarak çalışan kadınların erkeklere göre daha az namaz kıldığı belirlenmiştir.

Burada sonuçları aktarılan çalışmalarda farklı sonuçların çıkmasındaki belirleyici başka bir neden daha söz konusudur. Çoğu araştırmalarda dindarlık, farklı ölçütlerden hareketle tanımlanmakta; farklı ölçek ve yöntemlerle tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda araştırmaların sonuçlarının seçilen örneklem ve kullanılan ölçekle sınırlı olduğu hususu akıldan çıkarılmamalıdır.

Cinsiyet-dindarlık ilişkisini bir bütün olarak değerlendirdiğimizde ortaya çıkan çok yönlü farklılıkların temel nedenleri hakkında ne söyleyebilirsiniz?

Kadınların erkeklere göre daha dindar olduklarıyla ilgili olarak birbiriyle örtüşen ve çelişen farklı görüşler mevcuttur. Bu çerçevede genel olarak kadınların günlük hayatlarında daha fazla risk altında buldukları, bu nedenle tehlikelerden korunma arzusuyla dine daha fazla yöneldikleri ve önem verdikleri ileri sürülmektedir. Ayrıca ahiret hayatına daha çok inanmaları ve öldükten sonra ceza görebileceklerine yönelik korkuları, kadınları dindarlaşmaya daha yatkın hale getirmektedir. Genç kadınların dinî inanç ve bağlılıklar sayesinde daha güçlü ve daha başarılı bir sosyalleşme yaşadıkları, aile içindeki konumlarını meşrulaştırıp devam ettirdikleri genellikle vurgulanan bir husustur. Bu da çocuk yetiştirmeye ve aile birlikteliğine önem veren kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları şeklinde değerlendirilmiştir.

Bazı araştırmacılar tarafından, kadınların erkeklere göre daha dindar olmalarını açıklayan bazı görüşler dile getirilmiştir. Bunlar şu yedi madde altında toplanmıştır:

1. İki günahkârlık duygusuyla ilişkilidir. Bu görüşe göre dinin temel işlevlerinden biri, bu duyguyu hafifletmektir. Kadınlar erkeklere nispetle daha fazla suçluluk ve pişmanlık yaşadıkları için daha fazla dindar olma eğilimi göstermektedirler.
2. Kadınlara has bazı kişilik özellikleri onları dindar olmaya yöneltmektedir. Örneğin, erkeklere nispetle daha az saldırgan, daha fazla çekingen, daha çok itaatkâr, bağımlı ve pasif, daha çok kaygılı, endişeli ve sıkıntılı olmaları; yine, gündelik hayatta maruz kaldıkları stresle başa çıkmada ciddi biçimde zorlanmaları, kadınları dine daha fazla yaklaştırmaktadır.
3. Ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışı, kızların ve erkeklerin yetiştirilme biçimlerini farklılaştırmaktadır. Bu çerçevede örneğin kızlar itaat ve sorumluluğu, erkekler ise kendine güvenmeyi ve bağımsız olmayı öğrenmektedirler. Din, öncelikle yüce bir kudrete ve onun koyduğu kurallara itaati emretmektedir. Bu durumda kadınların eğitim ve sosyalleşme sürecinde öğrendikleri itaat davranışından dolayı, dinî hayata daha rahat yöneldikleri söylenebilir.
4. Kadınlar, etkilenmeye ve ikna edilebilirliğe daha açık bir tabiattadır. Bu da yine onların ilk yetişme ve sosyalleşme süreçleriyle yakından ilişkilidir. Kadınlar, bu özelliklerinden dolayı dinî telkine daha açık, dinin öğretilerini kabul etmeye daha yatkın ve dini yaşamaya daha eğilimlidir.
5. Mahrumiyet-telâfi görüşüne göre kadınlar erkeklere göre kendilerini gerçekleştirme, meslek edinme, ekonomik bağımsızlık ve cinsel hayat başta olmak üzere çeşitli konularda daha fazla hayal kırıklıkları yaşamakta, dolayısıyla kendilerini daha fazla engellenmiş hissetmektedirler. Bu engellenmişlik, onları telâfi mekanizması işlevi gören dine yönlendirebilmektedir.
6. Modern hayatın dışında kalan kadınların daha dindar olduğunu ileri süren görüştür. Bu durum, özellikle kadının iş hayatında yer alıp almamasına, yani çalışıp çalışmamasına göre dindarlık düzeyinin farklılaştığı anlamına gelmektedir. Henüz kadınlar, erkeklere göre pek çok sektörde yeterince iş

bulamamaktadırlar. Dolayısıyla çalışmayan kadınların geleneksel dinî hayata daha fazla yöneldiği düşünülebilir.

7. Psikoanalitik Kuram çerçevesinde erkek çocukların anneyi, kız çocukların ise babayı tercih etmesiyle ilişkilidir. Eğer Tanrı, baba figürü olarak yansıtılırsa, gelişme döneminde babayı daha fazla tercih eden kız çocukların, gerçek babadan sembolik babaya, yani Tanrı'ya geçiş yapmaları daha kolay olmaktadır. Diğer bir ifadeyle söz konusu süreç, onları Tanrı'ya inanmada daha avantajlı bir hale getirmektedir.

Batı kaynaklı gündeme getirilen bu nedenler, daha çok Hıristiyan topluluklar üzerinde yapılan çalışmalara dayandığı için, bunların tümünün Müslüman toplumundaki kadınlar açısından geçerli olup olmadığı tartışılabilir. Yakın zamanlarda tamamlanan bir araştırmada (Yapıcı, 2007) değerlendirildiği üzere kadınların daha çok dua etmesi, onların hem duygusal olmalarıyla hem de baş edemeyecekleri sorunlar karşısında Allah'ın yardımını arama arzularıyla ilişkili olabilir. Daha çok tövbe edip af dilemeleri ise, kısmen suçluluk duygusuyla ilişkili olsa da, genelde dindarlıklarının doğal bir sonucu olarak kabul edilebilir. Yani dinî daha fazla önemseyen ve ona iç dünyalarında önemli bir yer ayıran kadınlar, dinî hayattan uzaklaştıkları düşüncesine kapıldıkları zaman, daha sık tövbe etme ihtiyacı duyarlar. Araştırmada üniversiteli kızların dinî önemli görmeleri ve dinin etkisini üzerlerinde daha fazla hissetmeleri başlıca iki nedene bağlanmıştır: *Birincisi*, onlar kendilerini din ile koruma altına almak istemiş olabilirler. *İkincisi*, genç kızlar din ile iç içe geçmiş geleneksel sosyo-kültürel değerlerin yaygın etkisini hâlâ güçlü bir şekilde hissetmeye devam etmektedirler. Özellikle dinin etkisini hissetme düzeyi ile dua ve tövbe etme sıklıklarının fazla olması, onların dindarlık algılarını farklılaştırmaktadır. Dolayısıyla erkeklere kıyasla kendilerini daha fazla dindar olarak algılamaktadırlar.

Ülkemizde erkeklerin kadınlara göre daha dindar olduğunu ortaya koyan araştırma bulgularından hareket ettiğimiz takdirde, bu neticenin ardındaki nedenleri şu şekilde sıralamak mümkün görünür:

Hıristiyan dünyasının aksine Müslüman toplumlarda cami, Kur'an Kursu gibi din hizmeti veren kurumlardan faydalanma; dinî bilgilendirme programlarına katılabilme; dinî konuları tartışabilme ya da dinî sorunlarını paylaşabilme; cemaate iştirak edip hutbe ve vaaz dinleme fırsatlarından yararlanma açısından erkekler kadınlara oranla daha fazla imkânlarla sahiptirler. Türk toplumunda daha çok örf gereği olarak kadınlar, dindarlıklarını vaaz ve hutbeleriyle olumlu yönde etkileyebilecek Cuma, bayram namazları vb. gibi bir takım dinî uygulamalardan ya da konferans, seminer vb. dinî bilgilendirme etkinliklerinden erkeklere göre daha uzak kalmaktadırlar. Buna ev işleri, iş hayatı, çocuk yetiştirme sorumluluğu gibi kadının vaktini ve rolünü belirleyen ilave faktörler eklendiği takdirde, durum daha da karmaşık hale gelebilmektedir. Zira ev hanımı, eş ve annelik rolleri, kadının zamanının büyük bölümünü evde ve işbaşıda geçirmesi anlamına gelmektedir. Diğer taraftan çalışma hayatında, erkekler için büyük sorunlara yol açmadan yerine getirilen ibadetler, kadınlarda başörtüsü, abdest, namaz vb. birçok uygulama noktasında güçlükleri de beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, yurtdışı ve yurtiçi araştırmaların da gösterdiği gibi cinsiyet değişkeninin dindarlıkla ilişkisi, oldukça değişken bir karakter arz etmektedir. Bu ilişkide dine yönelik kişisel bilgi, deneyim ve eğilimlerin etkisi kadar dinî yapının, toplumsal yapının ve kültürün de etkisi belirleyicidir.

YAŞ VE DİNDARLIK

Dindarlık biçiminin yapı ve kalitesini belirleyen demografik değişkenlerden biri, yaş değişkenidir. Yaş-dindarlık ilişkisiyle ilgili çalışmalar ABD başta olmak üzere, daha çok Batı kaynaklıdır. Ülkemizdeki araştırmalar, henüz belirgin bir kanaate ulaştırabilecek yeterlilikte değildir. Yapılan araştırmalar ise, insanın tüm gelişim dönemleri hakkında fikir vermekten çok bir veya iki gelişim dönemiyle sınırlı görünmektedir. Bulguların büyük çoğunluğu gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerine karşılık gelen 17-30 yaş aralığındaki üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen araştırmalara dayanmaktadır.

Konuyu daha iyi anlayabilmek için kitabınızın 6. ünitesinde “Dindarlığın Gelişimi” başlığı altında işlenen çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılıkta din ile ilgili bilgilerden yararlanabilirsiniz.

Araştırmalar incelendiğinde yaş-dindarlık ilişkisiyle ilgili genel sonuçların esasen cinsiyet-dindarlık ilişkisinde görüldüğü gibi çeşitlilik arz ettiği görülür. Buna göre yapılan araştırmaların bir kısmı, yaşın artmasıyla birlikte dindarlığın da güçlendiğini ortaya koyarken bir kısım araştırmalar, yaşın artmasına bağlı olarak dindarlığın zayıfladığını göstermiştir. Diğer bir kısım araştırmalarda ise, yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İnsanlar arasında yaşlıların daha dindar olduklarıyla ilgili kanatın yaygın olduğu bilinir. Gerçekten de insan yaşlandıkça dine daha mı yakınlaşır? Dindarlaşmada ya da dinî yönelişlerin zayıflamasında yaş faktörü etkin midir? Etkinse, bunun muhtemel nedenleri ne olabilir?

Dinî hayatın şekillenmesinde yaş değişkeninin etkisini araştıran ABD’li bilim adamları, ortaya çıkan çeşitliliğin ortak sonuçlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Daha sonra benzer sonuçlar bir araya getirilerek kuram halini almıştır. *Geleneksel, Kararlılık ve İlgisizlik* kuramları, bu çerçevede gündeme gelen açıklama tarzlarıdır. *Geleneksel Kuram*, 18-30 yaş aralığında dinî etkinliklerde önemli bir düşüşün yaşandığını, dinî yönelişlerde yeniden artışın ancak 30’lu yaşlardan itibaren gerçekleşebileceğini savunur. *Kararlılık Kuramı*, yaşlanmayla birlikte dinî hayatta kayda değer önemli değişmelerin ortaya çıkmadığını öne sürer. Bu kurama göre bireyin dindarlığı belirli bir çerçeve içerisinde sürüp gider, ciddi bir değişime uğramaz. *İlgisizlik Kuramı* ise, yaş ile dindarlık arasında ters orantılı bir değişimin söz konusu olduğunu iddia eder. Buna göre yaş ilerledikçe dindarlık zayıflar.

ABD ve Batı Avrupa’da yapılan araştırmalara bütüncü bir yaklaşımla bakıldığında şöyle bir genel netice çıkarılabilir: Gençlik dönemiyle birlikte dindarlık zayıflamaya başlar; ilk yetişkinlik döneminin başlangıcından 30 yaşlarına doğru dindarlıktaki düşüş nispeten sürer; daha sonra durağan bir süreç ortaya çıkar. 40-45 yaşlarından itibaren dindarlıkta yeni bir yükseliş eğilimi görülür (Spilka ve ark., 1985; Francis ve Subbs, 1987; Beith-Hallahmi ve Argyle, 1997). Görüldüğü gibi bu araştırmalar, daha çok yukarıda tanımlanan *Geleneksel Kurama* uygun bir çizgiyi göstermektedir.

İlgili literatüre genel olarak bakıldığında, yaş büyüdükçe dindarlığın da arttığı yönünde bulgularla karşılaşmak mümkündür. Dindarlığın çok boyutlu olarak ele alındığı bir araştırma (Kendler ve ark. 2003) bulgularına göre yaş ilerledikçe *genel dindarlık, sosyal dindarlık, Tanrı’ya adanmışlık ve tövbe etme* eğilimlerinde artış kaydedilmiştir. Ancak yaşın ilerlemesiyle *otoriter-yargılayıcı Tanrı ve şefkatli Tanrı* tasavvurları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bunun dışında bazı çalışmalarda her iki değişken arasında

olumsuz ilişki tespit edilirken, bazılarında ise herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Ülkemizde yapılan araştırmalar ana hatlarıyla ele alındığı zaman, genel bir kanaate ulaşmak oldukça zor görünmektedir. Her şeyden önce araştırmalar, yaş ile dindarlık arasında anlamlı ilişkiye işaret edebilecek düzeyde tatmin edici bulgular sunmamaktadır. Diğer taraftan gerçekleştirilen araştırmalar, genel olarak birbiriyle çelişir bulgulara sahiptir. Birinde pozitif bulunan ilişki diğerinde negatif bulunabilmektedir. Bu durum, yaş ile birlikte kişisel ya da çevresel daha farklı bir takım faktörlerin de işe karıştığını akla getirmektedir.

Ülkemiz sonuçları açısından değerlendirildiğinde, yukarıda dile getirilen kuramların iç içe geçtiği söylenebilir. Buna göre çocukluk sonrasında itibaren 20'li yaşlara doğru, ergenliğin yol açtığı karmaşa ve dinî şüphelerin etkisiyle dinî kabul ve davranışlarda bir tür gerilemeden söz edilebilir. Dolayısıyla bu dönemin *ilgisizlik* kuramına uygun düştüğü düşünülebilir. Başlangıcı ve sonu kesin olarak belli olmamakla birlikte 18-30 yaş aralığında, ergenlik dönemi dinî kabullerdeki kararsızlık yeni dinî tercihlerle önemli ölçüde giderilmişse de dinî uygulamalarda belirgin bir düşüşün yaşandığı tespit edilebilir. Ancak 30'lu yaşlarla birlikte bu düşüş, yeniden yön değiştirerek yaşlanmaya bağlı olarak belirli bir düzeye kadar yavaş yavaş yükselmeye devam eder. 17-18. yaşla başlayıp sürüp giden bu dönemdeki değişimler, büyük oranda *geleneksel* kuramla uygunluk arz eder. Bu iki sürecin dışında ayrıca, başlangıçtan beri temel çizgisi değişmeden süren dindarlık tiplerinden de söz edilebilir. Özellikle uyarıcı zenginliğinden uzak, hayatın belirli rollerle paylaşıldığı, dış müdahalelerin olmadığı ya da ciddi değişimlerin gündeme gelmediği bir bakıma sıradan tek düze hayatın sürdüğü kırsal bölgelerde veya kapalı ailelerde bu tür bir dindarlıktan bahsedilebilir. Bu tip dindarlık da *kararlılık* kuramına uygun düşer.

Yukarıdaki sınıflamadan bağımsız olarak hayatın tümünü içine alacak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, ülkemizdeki çalışmalardan elde edilen sonuçların, *yaşla birlikte dindarlığın da artma eğiliminde olduğuna* işaret ettiği söylenebilir. (Taplamacıoğlu 1962; Mehmedoğlu 2006). Ayrıca bu ve benzer çalışmalar, dindarlıkla yaş arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını göstermektedir. (Yapıcı 2003; 2006; Uysal 2006).

Yukarıda örnekler verdiğimiz yerli çalışmalar kendi aralarında değerlendirildiğinde, üç temel kuram içerisinde en fazla *geleneksel kuramın* destek bulduğu çalışmalar olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, Müslüman örneklemde elde edilen bulgular, -ortalama olarak 18-35 yaş istisna edilirse- genellikle yaş ilerledikçe dindarlığın yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bu da ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde dine olan ilginin kısmen azaldığı, daha sonra ise artma eğilimi gösterdiği şeklindeki yaklaşımları akla getirmektedir.

Ergenlik ve ilk yetişkinlik döneminde dine olan ilginin zayıflaması çok çeşitli sebeplerle ilişkili olabilir. Bu bağlamda şöyle bir görüş dile getirilmiştir: *Ergenlik* dönemi, özellikle 17-22 yaş arası gencin ailesinden uzaklaştığı bir devredir. Genellikle üniversiteyle birlikte girilen yeni bir sosyal çevre, yeni bir arkadaş grubu ve okulun başka bir şehirde olması durumunda ailesinin yaşadığı şehirden uzakta bulunmanın getirdiği serbestlik ortamı, bu uzaklaşmayı hızlandıran etkenler olabilmektedir. Bunların etkisiyle ergenin, hayatını şekillendirmede dine yönelmek yerine daha dünyevi davranacağı kabul edilmektedir. Bu dönemin sonlarına doğru, kendi gerçekleriyle hayatın gerçeklerinin örtüşmediğini; sahip olduğu kabiliyetlerin

hedeflerini gerçekleştirmede yeterli olmadığını kavradığı zaman veya evlenip çocuklarının eğitimiyle ilgilenmeye başladığında önceden gereksiz olduğuna inandığı veya reddettiği bazı gelenek ve dinî değerlerin hayatın zorluklarını aşma ve bilinmezlerini anlamlandırmada geniş bir alan oluşturduğunu görür. Bu yeni farkındalık onu dine karşı daha esnek ve olumlu yaklaşıma yönelir. (Pargamet ve ark.1992)

Genel bir anlayışla, 22-40 yaş aralığını temsil eden *ilk yetişkinlik* dönemi, ergenlikte yaşanan dinî şüphe, kararsızlık ve çalkantıların durulmaya başladığı ve zamanla ortadan kalktığı bir dönemdir. Bu dönemin başlarından itibaren dinî yaşantıda bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkların gözden geçirilerek düzenlenmesi yönünde gelişmeler yaşanır. Bu gelişmeler duygusallıktan akılcılığa doğru bir seyir takip eder. Ancak bu süreçte gençlerin temel ilgisi din üzerinde değil, gelişim döneminin genel özelliklerine uygun olarak meslek, kariyer ve evlilik, yani kişisel gelecek tasarımı üzerinde yoğunlaşır. (Hökelekli, 2005). Yirmili yaşların başlarında ve ortalarında bulunan gençlerin büyük bir kısmı, henüz evlenmemiş ve çocuk yetiştirme tecrübesi yaşamamıştır. Onlar evlendikleri, çocuklarını büyütme ve eğitmeye yöneldikleri zaman, kültürel mirasın bir parçası olan dinî inanç ve değerlerin önemini daha iyi kavrarlar. 20'li yaşlarda henüz anne ve babanın davranışlarını belirleyen samimiyet ve dindarlık yeterince anlaşılabilir. Genellikle otuzlu yaşlardan sonra bireyler anne ve babanın kötü değil, bilakis iyi birer model olduğunu kavramaya başlarlar. Sonra, hayatın zorluklarıyla ve güçlükleriyle karşılaştıklarında da yaşlıların deneyim ve bilgeliğiyle davrandıklarını fark ederler.

SIRA SIZDE

3

17-30 yaş aralığındaki psikolojik ve sosyal değişimleri dikkate aldığınızda, bu dönemde dindarlıkta ortaya çıkan düşüşün 40'lı yıllara yaklaşırken tersine dönüp yükselişe geçmesinin ardında hangi nedenler etkili olabilir? Üzerinde düşününüz.

Orta yaş döneminde dine ilginin yeniden canlanması hayatın anlamına ilişkin sorgulamaların yaşanmasıyla, yaşam kalitesi ve mutluluk düzeyiyle, içinde bulunulan bunalım, kararsızlık ve gerilimlerden kurtulma arzusuyla da yakından ilişkilidir. Bu noktada şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki, kişinin aile ortamı, sosyalleşme tarzı, aldığı eğitim, bağlı olduğu grupların etkisi, dinî kimliğiyle özdeşleşme düzeyi ve şahsiyeti, onun dine olan ilgisi ya da ilgisizliğini belirlemede önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla 18-35 yaş arası yetişkinlerde dindarlığın kısmen zayıflamasının çok çeşitli sebeplerden beslendiği söylenebilir.

ÖĞRENİM DURUMU VE DINDARLIK

Bireyin dindarlık düzeyini etkileyen demografik değişkenlerden bir diğeri, öğrenim durumudur. Öğrenim durumu-dindarlık ilişkisini iki boyutta ele almak uygun görünmektedir. Boyutlardan biri, eğitim-öğretim düzeyidir; diğeri ise, yapılan eğitim-öğretimin içeriğidir. Konumuz itibarıyla öğrenim düzeyi-dindarlık ilişkisi, bireyin ilköğretimden üniversiteye kadar geçirdiği eğitim-öğretim aşamalarının kişisel dindarlığı üzerindeki etkilerini içermektedir. Öğrenim içeriği-dindarlık ilişkisi ise, eğitim kurumlarında alınan eğitim-öğretim içeriklerinin bireyin dindarlığının kalitesi üzerindeki etkilerini içermektedir.

Bireyin dindarlığının oluşmasında ve daha sonraki dinî hayatının şekillenmesinde en etkili kurumun aile kurumu olduğu konusunda

eğitimcilerin hepsi fikir birliği içindedir. Nitekim kişisel dindarlığı doğrudan ya da dolaylı olarak konu edinen hemen tüm araştırmalar, aynı hususa vurgu yapmaktadır. Bu nedenle aile kurumu, ilk eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir. Kuşkusuz aile, sadece ilk dinî temellerin atıldığı veya ilk dinî eğilim ve etkilerin geliştiği ortam değildir; aynı zamanda o, bireyin sonraki dinî eğitim tercihlerini de birinci derecede belirleyen en önemli sosyal yapıdır.

DİKKAT

Kitabınızın 3. ünitesinde “Dindarlığın Sosyal ve Kültürel Kaynakları” başlığı altında yer alan “Eğitim ve Din” alt başlığında ailenin eğitim ve din eğitimi üzerindeki etkileri işlenmiştir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, aile ortamında dine yönelik güdülenmelerle dinî temelleri atılan çocuk, aile ve yakın çevresinin etkisiyle din ağırlıklı bir öğretim programına yönelebilmektedir. Bu çerçevede düşündüğümüzde geride bırakılan her eğitim sürecinin, dindarlıkta artışı da beraberinde getireceği söylenebilir. Küçüklüğünde hafızlık yapmış birisinin isteyerek ve severek İmam Hatip Lisesini okuması ve bu okuldan mezun olduktan sonra aynı istekle İlahiyat Fakültesine devam etmesi, aldığı temel dinî eğitimin doğal bir sonucu olarak dindarlığını arttıran bir süreçtir. Nitekim din öğretimi veren okullarda yapılan araştırmalar bu neticeyi desteklemektedir.

Din dersinden bağımsız olarak alınan eğitim ve öğretimin mevcut dindarlığa etkisi var mıdır? Varsa hangi yöndedir? Eğitim düzeyi yükseldikçe dindarlığın kalitesinde de yükselme oluyor mu? Diğer yandan, yapılan eğitim veya öğretimin içeriği dinî yaşayışta nasıl bir farklılık doğurmaktadır. Din eğitimi, dindarlığın kalitesine güvence sağlar mı? Metnin devamında bu sorulara cevap arayacağız.

Eğitim-öğretim düzeyinin dinin anlaşılması ve yaşanmasında nasıl bir rol oynadığı hususu, Batılı ve yerli kaynaklarda tartışılan bir konudur. Bu bağlamda eğitim düzeyiyle dindarlık arasında farklı faktörlerle ilişkili olarak, bazen olumlu bazen de olumsuz ilişkilerin tespit edildiği araştırmalara rastlamak mümkündür. Buna göre eğitim düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve çok boyutludur. Kuşkusuz bu çok boyutlulukta, eğitim alan bireyin dinî alt yapısı, dine bakış açısı, eğitim aldığı kurumun müfredatına yaklaşımı; içinde doğduğu yakın ve uzak çevrenin yapısı, eğitim gördüğü çevrenin sosyo-kültürel etkileri vb. pek çok iç ve dış faktörler rol oynamaktadır.

Bu çerçevede ele alındığında bazı araştırmalara göre eğitim düzeyi yükseldikçe, dine olan ilgi artmakta; yaşanan dindarlığın kalitesi yükselmektedir. İlgili bulgular incelendiğinde, bunların daha çok etkin din hizmetleri veren Hıristiyan, Yahudi ya da çeşitli mezheplere bağlı eğitim kurumlarında yürütülen din merkezli öğrenim hayatının göstergeleri olduğu tespit edilebilir. Kur'an Kursları, İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri, ülkemizde bu çerçevede benzer sonuçların gündeme geldiği örnekler arasında yer almaktadır.

Bazı araştırmalara göre eğitim düzeyi yükseldikçe dine olan ilgi azalmakta ya da dinin başta ibadet olmak üzere tecrübe, etki boyutlarında önemli düşüşler yaşanmaktadır. İlköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim çerçevesinde yürütülen bu araştırmalara göre ilköğretim seviyesindekiler ortaöğretim düzeyindekilerden, bunlar da yüksek öğretim seviyesindekilerden daha fazla dinden etkilenmekte; karar verirken dinî hassasiyetlere

daha fazla dikkat etmekte; dinî sorumlulukları ve ödevleri daha fazla içselleştirmekte ve psiko-sosyal sorunlar karşısında daha fazla dine müracaat etmektedirler. Müslümanlar üzerinde yapılan bazı araştırmalar, burada gündeme getirilen ilişkiye uygun düşmektedir. Bu araştırmalara göre, öğrenim düzeyi yükseldikçe özellikle namaz ibadetine devamlılık düşmekte, seçim ve tercihlerde dinî ilkelere uyma davranışı azalmakta, sadaka vb. dinî yardım ve bağışlar düşmekte ve dinî organizasyonlara katılım zayıflamaktadır.

Ülkemizde üniversite düzeyinde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular incelendiğinde *-ilahiyat fakülteleri hariç-* yüksek öğretimle dindarlık arasında ters yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Başka bir ifadeyle *öğrenim düzeyi yükseldikçe dindarlık düzeyinde düşüş yaşanmaktadır*. Kuşkusuz bu durumu besleyen sebepler çok çeşitlidir. Sadece seküler odaklı eğitim veren fakülte ve bölümlerde zaman zaman din ile bilimin karşı karşıya gelmesi ya da yüksek öğrenim sürecinin beraberinde getirdiği sorgulayıcı akademik zihinsel yapıyla dinin eleştirel bir tarzda değerlendirilmesi, akla ilk gelen nedenler arasındadır.

Diğer bir kısım araştırmalara göre ise, eğitim düzeyi yükseldikçe ya herhangi ciddi bir değişiklik ortaya çıkmamakta ya da karmaşık ve tutarsız ilişkiler gündeme gelebilmektedir. Eğitim düzeyi yükseldiği halde dinî hayatında ciddi değişimler yaşamayanlar, daha çok belirli standartlara bağlı kurulu bir dinî çevreden gelenlerden ya da özellikle dinî bunalım ve şüphelerle boğuşup sonrasında kendini tatmin edecek belirli dinî kalıplara sarılmayı tercih edenlerden oluşmaktadır. Kapalı dinî grup ve cemaatlerde yetişenleri de bu çerçevede örnek teşkil edebilecek başka bir kesim olarak sayabiliriz. Öğrenim düzeyi-dindarlık ilişkisinin karmaşık sonuçlara yol açtığıyla ilgili iki örnekle yetinebiliriz: Bir araştırma bulgularına göre eğitim dinî organizasyonlara katılımı desteklediği halde, eğitim seviyesi artan bireyler arasında dinî organizasyonlardan ayrılma, din değiştirme ve dinden dönme oranları daha fazladır (Sherkat ve Ellison, 2004). Yine, eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak dindarlıklarında daha dürüst ve tutarlı olmaya çalışanların bir kısmı, eski olumlu dinî alışkanlıklarının bir kısmından uzaklaşabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle bazı dinî tutum ve davranışlarda kalite artarken bazı dinî davranış ve uygulamalar ortadan kalkmaktadır. Öğrenim durumu-dindarlık ilişkisiyle ilgili konunun başında bahsettiğimiz ikinci boyuta geçmeden önce burada şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Genel olarak eğitim seviyesinin düşüklüğü, dindarlığın daha basit, fakat daha içten ve samimi bir atmosferde sürüp gitmesiyle ilişkilendirilebilir. Buna karşılık eğitim seviyesinin yüksekliğine paralel olarak dindarlık, daha düşük etkinlik düzeyinde, fakat daha akli ve tutarlı temellere oturmuş bir karakter kazanabilmektedir. Doğal olarak din eğitimi veren kurumların durumu, hem dinî inanç, bilgi, tecrübe, ibadet, hem de etki boyutu açısından olumlu yönde farklılaşmalar gösterecektir.

Konuya eğitim ve öğretimin içeriğinin dindarlığa etkisi bağlamında yaklaştığımızda, önemli farklılıkların gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Yukarıda da verilen örnekler çerçevesinde ifade edildiği gibi, eğitim programlarında din eğitimi ve öğretimini merkez alan eğitim kurumları, verdikleri eğitimin verimliliği ölçüsünde dindarlık düzeyleri yüksek ve koşullara göre kaliteli bireyler yetiştirirler. Bu yönleriyle diğer eğitim kurumlarından tamamen farklı bir yapı ve işlev ortaya koyarlar.

Ülkemizde üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, hiç din eğitimi almayanların Allah'a inanç hususunda kararsız eğilimler

geliştirdiklerini ve inanç sorunları yaşadıklarını, ayrıca bunların dua ve ibadet davranışlarında resmî ya da özel din eğitimi alanların çok gerisinde kaldıklarını ortaya koymuştur.(Fırat,1977). Liseli gençler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada ise Allah'a iman konusunda en yüksek puanları İmam-Hatip öğrencileri almasına karşın liseler arasında en düşük puanları Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencileri almıştır. Ayrıca dinî şüphe ve tereddütler noktasında bu iki okul, en yüksek oranlarla başı çekmiştir. (Bahadır, 1993). Bir başka araştırma da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre İmam-Hatip Lisesi öğrencileri, diğer liseler arasında en dindar kesimi temsil ederken en düşük dindarlık düzeyi, özel lise öğrencilerinde tespit edilmiştir.(Onay, 2004). Her iki araştırma da özel okullarda öğrenim gören öğrencilerin en düşük dindarlık seviyelerine sahip oldukları hususuna dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan ülkemizde yapılan diğer birçok araştırma bulguları, din eğitimi alan öğrencilerin daha dindar olduklarını gösteren ilave veriler sunmaktadır. Ayrıca, fiziksel ve sosyal olayları anlamlandırırken dinî referansları kullanma düzeyleri bakımından İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin diğer fakülte ve bölümlerden anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür. (Yapıcı, 2003, 2004, 2007). Bir diğer araştırmaya göre de, İlahiyat Fakültesi öğrencileri hem dinin etkisini daha fazla hissetmekte hem de dinî değerleri öncelikli olarak tercih etmektedirler.(Yapıcı ve Zengin, 2003).

İlahiyat Fakültesi örneğinde görülebileceği gibi, yüksek seviyede yapılan din eğitiminin dinî yaşantı üzerinde olumlu etkilerde bulunmasına karşın, din dışı alanlarda yapılan yüksek eğitimin dinî hayatı, belirli ölçüde olumsuz etkilediği pek çok çalışmada ortaya konmuştur. Ancak, eğitim düzeyine bağlı olarak yaşanan düşüşler, dinî hayatın tamamından ziyade dindarlığın çeşitli boyutlarında ortaya çıkmıştır

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun İmam-Hatip Lisesi kökenli oldukları dikkate alınacak olursa, yukarıda bahsi geçen çalışmalardan elde edilen sonuçları doğal karşılamak gerekir. Zira daha lise öncesinde din eğitimi almaya başlayan, bu çerçevede dini anlamaya ve yaşamaya çalışan, nihayet yüksek seviyede din eğitimi alarak dinî inanç ve değerleri benimseme düzeyi artan gençlerin hem genel anlamda dinî duyarlılıklarının güçlü olması, hem de dinî pratikleri daha fazla yerine getirme eğilimi göstermeleri beklenen bir durumdur. Bununla birlikte gerek İmam-Hatip Lisesi gerekse İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim gören gençlerin bu okulları tercih nedenleri dikkate alınarak bir çözümleme yapılabilir olursa, bireysel ilgi ve amaçların dışında ayrıca başta aile olmak üzere, ders programı farklılığının, yaşanan ve öğrenim görülen sosyo-kültürel çevrenin yönlendirici ve biçimlendirici etkisine yeniden dikkat çekmek gerekir.

SOSYO-EKONOMİK DURUM VE DİNDARLIK

Genel olarak toplumsal çeşitlilik incelendiği zaman, bu çeşitliliğin ardındaki en önemli unsurlar arasında sosyo-ekonomik farklılıkların var olduğu sonucuna ulaşılabilir. Kuşkusuz sosyo-ekonomik durum, toplum içerisinde yaşam standartlarıyla farklı olduğunu gösteren sosyal sınıf ya da tabakaları ifade eder. Barınmadan korunma ve eğlenmeye kadar sahip oldukları imkânlar açısından sosyo-ekonomik düzeyi yüksek zenginler sınıfı, orta hallilerden, özellikle de sosyo-ekonomik düzeyi düşük fakirler ya da yoksullardan bariz çizgilerle ayrılır. Daha açık bir ifadeyle zenginlerin dünyası, daha çok imkân ve fırsatlar dünyasını temsil ederken fakir ve

yoksulların dünyası, birçok imkânsızlık ve sınırlılıklar içerir. Doğal olarak bu farklılık, bütün diğer ilişkilerde düzenleyici bir rol oynadığı gibi dine ve kutsala yaklaşımda da etkin bir rol oynar. Toplumsal mahrumiyetlerin, yoksulluk, dışlanmışlık ya da kimsesizliğin dine yönelmede özel bir önemi var mıdır? Zenginlik, refah, toplumsal saygınlık ve güç sahibi kimseler daha çok dinî değerlere ilgisiz ve uzak bir hayatı mı tercih etmektedir? Sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu sorular, konun devamında cevabını arayacağımız sorulardır.

DİKKAT

Kitabınızın 3. ünitesinde “Dindarlığın Sosyal ve Kültürel Kaynakları” başlığı altında yer alan “Engellenme, Çaresizlik ve Din” alt başlığında tabiatın ve sosyal nedenlerden dolayı ortaya çıkan engellenme durumlarının dindarlıkla ilişkisini gözden geçiriniz.

İçerdiği değişken faktörler nedeniyle sosyo-ekonomik durumun tanımlanması kolay değildir. Mevcut tanımlamalara bakıldığında, bunların kültüre ve ekonomiye yüklenen anlamlara bağlı olarak değiştiği görülür. Örneğin Batı’da yapılan çalışmalarda sosyo-ekonomik durum kavramı, gelir durumu, meslek alanı, eğitim düzeyi; bireyin bağlı bulunduğu kilise, grup veya kuruluşlar; azınlık olup olmama durumu vb. değişik faktörleri içine alacak şekilde geniş tutulmaktadır. Buna karşılık ülkemizde yapılan araştırmaların çoğunda sosyo-ekonomik durum, sadece gelir durumunun düzeyini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Doğal olarak bu farklılık, değişik sonuçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Gelir düzeyi farklılıklarının dinî hayat üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı; bu çerçevede sosyo-ekonomik düzey ile dindarlık arasında nasıl bir ilişki bulunduğu konusu, din psikologlarının ve din sosyologlarının dikkatini çeken hususlardandır. Bu nedenle gelir durumu ile dindarlık arasındaki ilişki, yerli yabancı pek çok araştırmaya konu olmuştur. Demografik değişkenlerle ilgili kurulan hemen her çalışmada, sosyo-ekonomik durum da dikkate alınmıştır. Her ne kadar bazı araştırmalarda *çok düşük-düşük-orta altı-orta-orta üstü-yüksek-çok yüksek* şeklinde çoklu sınıflandırmalar kullanılmışsa da, en yaygın kullanım, *alt-orta-üst* ya da *düşük-orta-yüksek* şeklindeki üçlü sınıflamadır. Açıklamalarımızda da bu üçlü sınıflama esas alınmıştır.

Amerika ve Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalar, dinî faaliyetlerin daha çok ekonomik durum itibarıyla orta gelir düzeyinde olanlar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Zenginler daha ziyade göze hitap eden dinî faaliyetler içerisinde yer alırken, fakirler genellikle dinin duygusal ve manevî boyutuyla ilgilenmektedirler. Buna göre gelir düzeyleri farklı olanlar, dinî hayatın değişik boyutlarında farklı tutum ve davranışlar sergileyebilmektedir. Esasen sosyal statü ile dindarlık ilişkisi, farklı görüntüler altında yansıma bulabilir. Bu bağlamda örneğin gelirlerine kıyasla yaptıkları katkılar düşük görünse de gelir seviyesi yüksek olanlar, dinî organizasyonlara daha fazla bağış yapabilmektedirler. Başka bir ifadeyle onlar, bu tür organizasyonlara doğrudan katılmak yerine, genellikle maddî katkı sağlamayı tercih edebilmektedirler. Bu durum, zenginlerin dinî hayatla ilişkilerinin kısmî ve dolaylı olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hıristiyanlar üzerinde gerçekleştirilen çeşitli çalışmalardan elde edilen bulgular, sosyo-ekonomik düzeyle kiliseye devam arasında olumlu yönde seyreden anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte alt sosyo-ekonomik kesimlerin, yani fakir ve yoksulların çaresizlik ve mahrumiyetten kaynaklanan mevcut konumlarını, din ile meşrulaştırmayı tercih ettikleri ileri sürülmektedir (Kirman, 2005). Bu durum dinin herhangi

bir hak ve menfaatten mahrum kalan birey ve gruplara ümit ve güç kaynağı olarak hizmet sunmasından kaynaklanmış olabilir.

Görüldüğü üzere sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasındaki ilişkiler tek yönlü ve tek boyutlu değildir. Bu nedenle dindarlık ile gelir düzeyi arasındaki ilişkilerin farklı sebeplerden beslenerek şekillendiğini söylemek mümkündür. Araştırma bulgularında kültür farklılıklarının oynayabileceği roller de hesaba katıldığında, sonuçların da doğal olarak farklılaşacağı öngörülebilir. Nitekim Hıristiyan ve Müslüman örneklem üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları, konunun sadece gelir düzeyiyle ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır (Yapıcı, 2006). Bu noktada Batılı çalışmalardan elde edilen bulgular, ülkemizde yapılan çalışmaların sonuçlarıyla kısmen benzerlik arz etse bile, birçok yönüyle uyuşmadığı söylenebilir. Örneğin Batı'daki çalışmaların bir kısmına göre dinden en uzak kesimi dar gelirli teşkil ederken ülkemizde yapılan çalışmalarda, orta ve alt sosyal tabakada olanların din ile daha fazla ilgilendiği; en az ilgili olanların ise, üst tabakaya ait oldukları tespit edilmiştir. (Günay,1986). Bu çerçevede ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalar, *gelir düzeyinin artmasına paralel olarak dine olan ilginin de azaldığını* ortaya koymuştur.

SIRA SİZDE

4

Batıda yapılan araştırmaların sonuçları ile ülkemizde yapılanların sonuçları arasındaki farklılaşmalarda hangi nedenlerin etkin olabileceği üzerinde düşününüz. Özellikle üst sosyo-ekonomik düzeydekilerin bulgularındaki farklılaşmalarda sahip oldukları rolü hatırlayınız.

Diğer taraftan yine ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda sosyo-ekonomik durumla dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bununla birlikte Allah'a iman, namaz kılma ve oruç tutma ile gelir düzeyi arasındaki ilişkilerin çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebildiği görülmektedir. Farklı gelir gruplarının şehirde kalış süreleri, eğitimleri ve meslekleri, dinî hayatları üzerinde belirleyici bir role sahiptir (Çelik, 2002). Fakat farklılaşmanın sadece inanç ve bilgi boyutlarında ortaya çıktığını gösteren bulgular da vardır. (Yıldız, 2006).

Bu konuda ülkemizde elde edilen bulgulara göre, genelde orta gelir düzeyinde olanlar, üst gelir grubundan daha yüksek dini yönelim göstermektedir. Gelir grupları açısından en dindar olanlar, orta gelir düzeyinde yer almaktadır. Onları alt ve üst gelir grupları izlemektedir. Alt gelir grubunu oluşturanlar ise, dinî yaşayış itibarıyla orta ile üst gelir grubu arasında yer almaktadır. Dolayısıyla üst gelir grubundakilerin orta ve alt gruplara göre, dine daha ilgisiz bir tavır sergilediği söylenebilir. (Yapıcı, 2007).

Sosyo-ekonomik düzey- dindarlık ilişkisinde ortaya çıkan farklılaşmaların ardında pek çok neden etkili olabilir. Bu noktada kişisel, toplumsal ve kültürel nedenler, en genel çerçeveyi oluşturur. Daha derinlemesine analizlerde, aynı toplumda, yörede ve kültürde yaşanmasına karşın mevcut koşullara göre gelir düzeyine bağlı değişen dindarlık biçimlerinden de bahsedebiliriz. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanların din ile daha az ilgilenmelerini, muhtemel birkaç nedene bağlamak mümkün görünmektedir: Özellikle Batılılaşma ve modernleşme süreciyle birlikte, *aydın* kavramıyla tanımlanan entelektüel üst kesimlerin ve sanat camiasından önemli simaların dine ilgisiz yaklaşımları, diğer zenginlerin dine ilgisiz kalmalarına örnek teşkil etmiş olabilir. Doğal olarak böyle bir anlayışta din, gelir düzeyi düşük fakir ve yoksullar tarafından sahiplenilen ve yaşanan bir olgu olarak mahkûm edilmiş olur. Yine, ülkemizde

sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanlar, sahip oldukları imkân ve fırsatlar nedeniyle modern hayatın teşvik ettiği, fakat dinin kabul etmediği pek çok alışkanlık geliştirebilmektedirler. Ekonomiden siyasete ve eğlence alışkanlıklarına kadar pek çok konuda dinin getirdiği özel düzenleme ve sınırlamalar, zenginlerin dinden uzak kalmalarına yol açmış olabilir.

Öğrenim durumu-dindarlık ilişkisinde üzerinde durulduğu üzere, genellikle özel okullardan yetişen zengin kesimin aldığı pozitivist-akılcı eğitimin etkisiyle dine mesafeli bir zihniyet oluşturması, bu bağlamda akla gelen başka bir nedendir. Bu çerçevede olmak üzere zengin aile çocuklarının özel okul-dershane-ev üçgeninde geçirdikleri çalışma temposu sırasında isteğe bağlı din eğitimi alamamaları, zamanla dinî bilgisizlik nedeniyle onları dine yabancılaşmış bireyler haline getirebilir. Kuşkusuz aile içi dinî eğitim eksikliğinin, çocuğun dinî temellerden yoksun olarak hayata atılmasındaki önemli payı, burada ayrıca vurgulanmalıdır.

Diğer taraftan içinde buldukları yoğun iş ortamı nedeniyle zenginler, ibadetlere zaman ayırma noktasında kendilerini mazur sayabilir. Böyle bir gerekçe, gittikçe onları dine daha da ilgisiz hale getirebilir. Yine, üst gelir grubunda bulunanların dinî hayata ilgisiz kalması, kendi içinde bir sebep-sonuç ilişkisine de dayanabilir. Yani zenginlerin içli dışlı olduğu sosyal çevre, çeşitli nedenlerle dini daha az önemseyen bir ilişki ağı kurmuş olabilir. Doğal olarak bu ağla bağlantılı olanlar, dinden uzaklaşabilir.

Çoğaltılması mümkün yukarıdaki gerekçeler, orta ve alt gelir grubundakilerin çoğunluğu için geçerlilik arz etmez. Her şeyden önce alt ve orta gelir grubun çocukları, başta aile ortamı olmak üzere dinî değerlerin yaşandığı bir eğitim ve sosyalleşme süreci geçirdikleri için, geleneksel kültürle birlikte inançları, ibadetleri ve dinin dünyaya görüşünü, çoğu zaman farkında olmadan içselleştirirler. Bu da onların kendilerini dine daha yakın bulmalarına ve dolayısıyla dine daha fazla ilgi göstermesine neden olabilir. Kuşkusuz bu yakınlık, zamanla tutum ve davranışları şekillendiren bir dindarlığın gelişmesinin temellerini oluşturur.

Sonuç olarak, Batı dünyasında zenginlerin din ile kurmuş oldukları kısmî ve dolaylı ilişkiyi bir tarafa bırakacak olursak genel olarak araştırmalardan şu sonucu çıkarabiliriz: Sosyo-ekonomik durum ile dindarlık ilişkisinde en yüksek dindarlık düzeyine, orta sosyo-ekonomik düzeyde olanlar ulaşmaktadır. Bunları ikinci sırada alt sosyo-ekonomik düzeydekiler takip etmektedirler. Dinî hayatla ilişkisi en zayıf olanlar, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip olanlardır. Bu genellemede istisnaların olabileceği hususu, elbette akılda tutulması gerekir önemli bir husustur.

KIRSAL-KENTSEL ÇEVRE VE DİNDARLIK

Önceki başlıklar artında zaman zaman dile getirildiği üzere dindarlık, sadece ruhun derinliklerinde filizlenen, dış etkilerden bağımsız gelişip olgunlaşan bir yaşantı değildir. Dindarlık, iç dinamiklerin yanında kişisel eğilimlerin ve çevresel etkilerin birlikte harmanlandığı karmaşık bir örüntüdür. Bu başlık altında, kişi, kurum ve sosyal hayat itibarıyla nispeten farklı toplumsal yapıları karakterize eden köy, kasaba, ilçe ve il yerleşim birimlerinde yaşayanların dindarlıkları üzerinde durulmaktadır. Acaba sahip oldukları sosyo-kültürel farklılıklarıyla yerleşim birimleri, barındırdıkları insanların dinî hayatlarını nasıl etkilemektedir? Başka bir ifadeyle dindarlığın oluşup

olgunlaşmasında ya da kalitesinde kırsallık ve kentsellik belirleyici bir değişken midir?

Yapılan araştırmalar, bireyin yaşadığı yerleşim biriminin köy, kasaba ya da şehir olması ile dindarlığı arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, büyük yerleşim birimleri olan şehirlere oranla köy, kasaba veya ilçe gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşayanların dine daha fazla yakın olduklarını ve dindarlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Batıda yapılan araştırmalarda genel olarak kırsal kesimlerde yaşayanların, özellikle de çiftçilerin geleneksel dinî değerlere daha bağlı olduklarını ve dindarlık düzeylerinin şehirlerde yaşayanlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Hunter, 1983; Brown, 1988). Bazı araştırmalar, köy-şehir ayırımı yerine küçük yerleşim birimi-büyük yerleşim birimi ayırımını benimsemiştir. Bu ayırımı göre yapılan araştırmalarda nüfusu 50000'e kadar olan yerleşim birimlerinde dinî hayatın, büyük şehirlere oranla daha canlı olduğu tespit edilmiştir. (Glock ve Stark, 1966; Mol, 1972).

Genel olarak incelendiğinde Batıdaki çalışmaların çoğunluğu, sosyal çevre-din ilişkisini sekülerleşme/dünyevileşme bağlamında ele almaktadır. Buna göre kırsal kesimlerde yaşamının toplumsallaşma açısından olumlu etkisi, dindarlığa da yansımaktadır. Şehir ortamı ise, sosyal hayatta dünyevî katkılar sağladığı için dindarlığı da bu yönde etkilemektedir. Bunun anlamı şudur: Kırsal ya da nüfusun az olduğu yerlerde yaşayanlar, şehirlerde ya da nüfusu kalabalık yerlerde yaşayanlara göre geleneksel inançlara daha çok bağlanmakta; dinî aktivitelere daha çok katılmakta ve dinî inançlarında daha muhafazakâr olmaktadır.

Kırsal-kentsel ayırımının dindarlığa etkisiyle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalarda da Batı'dakilere benzer sonuçların çıktığı görülmektedir. Bir araştırmada köy kökenli olan deneklerin şehirlerde yaşayanlardan daha dindar oldukları; şehirdekilerin inançsızlık noktasında daha fazla yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Aynı araştırma, köy ve kasabadan gelenlerin dinden etkilenme ve dinî aktivitelere katılma yönünden şehirden gelenlere göre daha ileride olduklarını ortaya koymuştur.(Fırat,1977). Bir başka araştırmada köyden gelen üniversitelilerin şehirden gelenlere göre değişime daha açık oldukları; ibadet ve dinî hükümleri uygulama noktasında ilgili ve istekli oldukları tespit edilmiştir. (Bayyığıt,1988). Özetle ifade etmek gerekirse köy ve kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinden gelenlerin dindarlıkları, şehirden gelenlerinden daha yüksek durumdadır.(Şahin, 2007). Bu konudaki yeni bir araştırma, çarpıcı sonuçlar ortaya koymuştur. Bulgulara göre gündelik yaşamında dinin önemli olmadığını belirtenlerin oranı illerden gelenlerde, kır kökenlilerin oranından yaklaşık 2.5 kat daha yüksektir. Her gün beş vakit namazı eksiksiz kılanların oranı kır kökenlilerde, il kökenlilerin oranının 2 katıdır. Faizli banka kredisi kullanmanın günah olmadığını düşünenlerin oranı illerden gelenlerde, köyden gelenlerin oranından yaklaşık 2.5 katıdır. (Korkmaz, 2010).

Üniversite öğrencileri üzerinde derinlemesine analiz yapan Onay (2004), dindarlık konusunda ilçelerde yaşayanların durumuna özel bir vurgu yapmaktadır. Yaptığı araştırmaya göre ilçelerde yaşayanlar; il, kasaba ve köylerde yaşayanlara göre daha dindardırlar. Bununla birlikte köy ve ilçelerden gelenlerin dindarlık düzeyleri, ilden gelenlerinden anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Köy ve ilçe karşılaştırmasında köyden gelenler dinin inanç boyutunda, ilçeden gelenler ise, dinin davranış boyutunda daha ileridirler. Daha açık bir ifadeyle köyden gelenler dinî inanç açısından daha

güçlü bulunurken ilçelerden gelenler, ibadetleri yerine getirme bakımından daha istekli ve tutarlı bulunmuşlardır. Onay, ilçelerden gelenlerin daha dindar oluşlarını, ilçelerin dinî faaliyetler bakımından daha canlı olduğuna; din hizmetleri açısından köy ve kasabalara göre daha fazla imkânlarla sahip bulunduğuna işaret etmektedir. İsteğe bağlı din eğitimi imkânlarının daha geniş ve daha kolay ulaşılabilir olması; müstakil müftülüğün ve çok sayıda din görevlilerinin hizmet vermesi; ayrıca orta öğretim kurumlarında görev yapan meslek dersleri öğretmenleri ile din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinden yararlanma fırsatının bulunması, bu bağlamda ilçelerin sahip olduğu ayrıcalıklar olarak sıralanabilir.

Yukarıdaki sonuçları özetleyecek olursak, genel olarak il ve büyük şehir gibi nüfusun yoğun olduğu yerleşim birimlerinde yaşayanlar, diğer daha küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlara oranla dine daha ilgisiz ve uzak durmaktadırlar. Kuşkusuz bu neticede, kalabalık yerleşim bölgelerinde sosyal ilişkilerin oldukça gevşek olması ve bencilliğin artması; sosyal kontrol mekanizmalarının işlevini yitirmesi veya çoğu zaman etkisiz kalması; modernleşmeye bağlı hızlı, bireyselleşmiş, paylaşım ve yardımlaşma gibi dinî değerlerden uzak bir yaşam standardının gelişmesi gibi pek çok faktör belirleyici bir rol oynar

MEDENİ DURUM VE DİNDARLIK

Dindarlığı etkileyen demografik değişkenlerden biri de medeni durumdur. Medeni durum bekâr, evli, boşanmış ve dul şeklinde bireyin başka birisiyle olan ilişki ya da ilişkisizlik durumunu ifade eder. Medeni durum, insanın yaşadığı hayatla bağlantılarını, toplumsal hayatta üstlenmesi gereken rolleri ve başkalarına yönelik temel sorumluluklarını belirleyen en önemli olgulardan biridir. Araştırmaların da gösterdiği gibi bekârlık, evlilik ya da boşanmışlık ve dulluk, bireyin hayata ve olaylara bakışını, nerede ne zaman, nasıl davranabileceğini yönlendiren iç ve dış dinamikleri içerir. Bu bağlamda medeni durum ile dindarlık arasında karşılıklı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Buna göre dindarlık evliliğe yön verirken, evlilik de dindarlığın biçimini şekillendirir.

Medeni durum ile dindarlık ilişkisini konu edinen birçok araştırma mevcuttur. Batı'da yapılan araştırmalara genel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda, bunların birbirinden farklı sonuçlar ortaya koyduğunu görebiliriz. Genel olarak evlilerin bekârlara göre daha dindar olduklarına dair bulgular yaygın olmasına karşın, birçok araştırmada evlilik ve bekârlık açısından evlilerin lehine küçük farklılıklar bulunmuştur. Yapılan bir araştırma sonucuna göre, bekâr kadınların kiliseye devamda evlilere oranla daha önde oldukları gözlemlenmiştir. Evlilerin bekârlara göre daha yaşlı olabilecekleri göz önünde tutulduğunda bu durum, çarpıcı bir sonuç olarak görünür. Zira ilerleyen yaşla birlikte dinî aktivitelerde belirgin bir artış söz konusudur. Eşini kaybetmiş dulların bekâr ve evlilere göre özellikle günlük dua ve ölüm sonrası hayata inanmada daha çok dinî davranış sergiledikleri görülmektedir. Dulların daha yüksek yaş ortalamalara sahip olmaları, bu bulgunun bir açıklaması kabul edilebilir. Ayrıca tespitlere göre dullar, maneviyata ve ölüm sonrası hayatta sevdikleriyle kavuşacaklarına inanma eğilimindedirler. Boşanmış ve ayrı yaşayanlar da evlilerden ortalama olarak daha yaşlıdırlar ve muhtemelen dullardan daha gençtirler. Ancak onlar küçük istisnaların dışında birçok dinî aktivitede, evlilerle benzer özellikler sergile-

mektedirler. Bazı kiliselerin boşanmayı kınaması ya da hoş karşılamaması, bu durumun açıklaması olabilir.

Türkiye’de gerçekleştirilen çeşitli araştırmalarda evlilerin dinî pratikleri yerine getirme açısından bekârlara göre genel anlamda daha önde olduğu ortaya çıkmıştır. Batı’da yapılan araştırmaların karmaşık sonuçlarının aksine ülkemizdeki araştırmalar, evlilik ile dindarlık arasında daha güçlü bir bağın söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırmalarda, *evli yetişkinlerin bekâr yetişkinlerden daha dindar* olduğu tespit edilmiştir. (Yıldız, 1998).

Erzurum ve çevre köylerinde yapılan bir araştırmada, namazlarını düzenli kılanların oranı, evlilerde % 40; dullarda % 34,4; bekârlarda ise, % 21,3 bulunmuştur. Evlilerin, özellikle evli kadınların, dinî tutum ve davranışlar bakımından bekârlara kıyasla daha güçlü bir dindarlık eğilimi içinde oldukları anlaşılmaktadır.(Arslan, 2004; Uysal, 2006). Bunu detaylandıran bir çalışmada, evli bireyler arasında dindarların oranı % 55; din ile ilgisi olmayanların oranı ise, % 9 olarak tespit edilmiştir. Buna karşılık bekâr bireyler arasında dindarların oranı % 33; din ile ilgisi olmayanların oranı ise, %15 bulunmuştur. Görüldüğü gibi evlilerin dine ilgi oranları, bekârlara göre oldukça yüksek, dine ilgisizlik oranı ise, oldukça düşüktür. Araştırmada dikkati çeken başka bir bulgu, boşanmış bireylerin dörtte birinin (% 25) din ile ilgilenmediklerini belirtmiş olmalarıdır. (Voltan-Acar, Yıldırım ve Ergene, 1996).

Bekârlarda dine karşı ilginin az olması, yaşları itibariyle onların ergenlik karmaşası içinde bulunmalarına bağlanabilir. Zira ergenlik, bünyesinde barındırdığı biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel değişimler nedeniyle ergenin baş etmekte zorlandığı karmaşık süreçler içerir. Bu arada güç kazanan bağımsızlık duygusu nedeniyle genç, otorite olarak dine karşı başkaldırabilecek bir psikoloji geliştirebilir. Dindarlığın zayıflamasına yol açabilen dinî bunalım, dinî şüphe ve tereddütler, gençlik döneminin temel nitelikleri arasında yer almaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi gençlik dönemi, insan hayatının en kritik dönemlerinden birisi olup bu dönemde ortaya çıkan sorunlar, dinî hayat da dahil her alanda yansıma bulabilmektedir. Bekârlığın gençlik döneminin yaygın özelliklerinden biri olduğu dikkate alındığında, evli olmayanların dine karşı ilgilerinin zayıf olmasının ardındaki neden, böylece daha anlaşılabilir olmaktadır.

Yukarda sözü geçen araştırma çerçevesinde boşanmış insanların dörtte birinin din ile ilgilenmediklerini ifade etmiş olmaları dikkat çekicidir. Boşanmışların değerler sisteminde ciddi farklılıkların olabileceği söylenebilir. Araştırmalara göre din ile ilgisi olmayan kişiler, daha kolay boşanmaya yönelebilmektedirler. Zira dinî inançlarının zayıflığı, ahlakî değerlerin yozlaşmasını beraberinde getirmesi nedeniyle eşler arasındaki çatışmalara kaynaklık edebilmektedir. Buna karşılık dindar evliler, aile içi sorunların ortaya çıkmaması için dinî tavsiyelerden istifade ettikleri gibi, sorunlarla baş etmede ya da onların çözümünde bir takım dinî mekanizmalar kullanabilmektedirler. Diğer taraftan dini inancı güçlü olan kesimlerin daha çok düşük sosyo-ekonomik seviyeye sahip olmaları, onların boşanmaya kolay kolay başvurmayaabileceklerini de akla getirmektedir.

Bekârların evlilere oranla dindarlık seviyelerinin daha düşük, dine karşı ilgisizlik oranlarının daha yüksek olmasının ardındaki nedenler üzerinde düşününüz.

Özet

Dindarlık, en genel anlamıyla bireyin bağlandığı dinin kendi hayatındaki özel yansımasıdır. Yani dindarlık, bireyin kendine has din algısı ve yorumuna dayanır. Tek bir dine inanan bir toplumda bile, esasen inanların sayısı kadar dindarlık biçimlerinden bahsedilebilir.

Dindarlık, sadece ruhun derinliklerinde doğuştan getirilen eğilimlerin sonradan filizlenmesiyle ortaya çıkan, dış etkilerden bağımsız gelişip olgunlaşan bir dinî yaşantı biçimi değildir. Dindarlık, iç dinamiklerin yanında kişisel eğilimlerin ve sosyo-kültürel çevreden gelen çok yönlü etkilerin birlikte harmanlandığı karmaşık bir örüntüdür.

Cinsiyet değişkeniyle dindarlık ilişkisini ele alan araştırmalar, ulaştıkları genel sonuçlar itibarıyla üç grupta toplanabilir. Bir kısım araştırmalara göre kadınlar, erkeklerden; diğer bir kısmına göre erkekler kadınlardan daha dindardırlar. Bir kısım araştırmalara göre ise, cinsiyet ile dindarlık arasında istatistik açıdan anlamlı bir ilişki yoktur. Birinci grupta yer alan araştırmalar, genel çizgileri itibarıyla daha ziyade Batı kaynaklı iken, ikinci gruptakiler Doğu kaynaklı görünmektedir. Yurtdışı ve yurtiçi araştırmaların da gösterdiği gibi cinsiyet değişkeninin dindarlıkla ilişkisi, oldukça değişken bir karakter arz etmektedir. Araştırmaların ağırlık noktası dikkate alındığı zaman genel olarak kadınların erkeklere göre daha dindar olduğu sonucuna ulaşılabılır.

Yaş-dindarlık ilişkisiyle ilgili genel sonuçların esasen cinsiyet-dindarlık ilişkisinde görüldüğü gibi çeşitlilik arz ettiği söylenebilir. Buna göre yapılan araştırmaların bir kısmı, yaşın artmasıyla birlikte dindarlığın da güçlendiğini ortaya koyarken bir kısım araştırmalar, yaşın artmasına bağlı olarak dindarlığın zayıfladığını göstermiştir. Diğer bir kısım araştırmalarda ise, yaş ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ülkemizde yapılan araştırmalar ana hatlarıyla ele alındığı zaman, genel bir kanaate ulaşmak oldukça zor görünmektedir. Her şeyden önce araştırmalar, yaş ile dindarlık arasında anlamlı ilişkiye işaret edebilecek düzeyde tatmin edici bulgular sunmamaktadır. Diğer taraftan gerçekleştirilen araştırmalar, genel olarak birbirleriyle çelişir bulgulara sahiptir. Bununla birlikte ana çizgileri itibarıyla sürecin işleyişini, ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemi hariç yaşın ilerlemesiyle birlikte dindarlığın da arttığı şeklinde tanımlayabiliriz.

Öğrenim düzeyi ile dindarlık arasında farklı faktörlerle ilişkili olarak, bazen olumlu bazen de olumsuz ilişkilerin tespit edildiği araştırmalara rastlamak mümkündür. Buna göre eğitim düzeyi ile dindarlık arasındaki ilişki oldukça karmaşık ve çok boyutludur. Bununla birlikte, ailede iyi bir dinî temel oluşturanların dinî eğitim ağırlıklı okullara devam etmeleri halinde, öğrenim durumuna paralel olarak dindarlıklarının da arttığı söylenebilir. Aksi durumlarda bu ilişki, daha ziyade tersine dönmektedir.

Sosyo-ekonomik durum ile dindarlık arasındaki ilişkiler de tek yönlü ve tek boyutlu değildir. Araştırma bulgularında kültür farklılıklarının oynayabileceği roller de hesaba katıldığında, sonuçların da doğal olarak farklılaşa-

cağı öngörülebilir. Nitekim Hıristiyan ve Müslüman örneklem üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları, konunun sadece gelir düzeyiyle ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada Batılı çalışmalardan elde edilen bulgular, ülkemizde yapılan çalışmaların sonuçlarıyla kısmen örtüşse bile, birçok yönüyle birbiriyle uyuşmadığı görülür. Bununla birlikte kabataslak olarak zenginliğin artmasına bağlı olarak dindarlık düzeyinin düştüğü söylenebilir.

Genel olarak il ve büyük şehir gibi nüfusun yoğun olduğu yerleşim birimlerinde yaşayanlar, diğer daha küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlara oranla dine daha ilgisiz ve uzak durmaktadırlar. Köy, kasaba, ilçe gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşayanların dine ilgisi ve dinî görevleri yerine getirme derecesi daha yüksek düzeydedir.

Evlilerin bekârlara göre daha dindar olduğuna dair bulgular yaygın olmasına karşın, birçok araştırmada evlilik ve bekârlık açısından evlilerin lehine küçük farklılıklar göze çarpar. Batı'da yapılan araştırmaların karmaşık sonuçlarının aksine ülkemizdeki araştırmalar, evlilik ile dindarlık arasında daha güçlü bir bağın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi cinsiyet-dindarlık ilişkisini doğrudan etkileyen faktörler arasında **yer almaz**?
 - a. Kişisel ilgiler
 - b. Dinî eğilimler
 - c. Toplumsal ilişkiler
 - d. İçgüdüsel tepkiler
 - e. Kültürel etkiler
2. Yaş-dindarlık ilişkisinde geleneksel kurama göre dindarlığın gittikçe düştüğü **en kritik** yaş aralığı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. 13-17
 - b. 18-30
 - c. 31-40
 - d. 41-50
 - e. 60-70
3. Öğretim düzeyi-din ilişkisi için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?
 - a. Dindarlığın temeli ailede atılır.
 - b. Dindarlık, resmi din eğitiminin doğal bir sonucudur.
 - c. Öğrenim düzeyi yükseldikçe dindarlık azalır.

- d. Öğrenim düzeyi düştükçe dindarlık düzeyi artar.
- e. Dindarlığın kalitesi, öğrenim düzeyine göre değişir.
4. Kırsal-kentsel çevre ile dindarlık ilişkisi için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez**?
- a. Kentlilerin geleneksel dinî değerlere ilgisi, kırsaldan gelenlerin ilgisinden daha fazladır.
- b. Kırsalda yaşayanların dinî inançları, kentlerde yaşayanlarından daha yüksektir.
- c. Kentlerde yaşayanlar, köy ve kasabalarda yaşayanlara göre daha bireysel ve bencil bir yaşam sürmektedirler.
- d. Kırsaldan gelenlerin ibadetlere düzenli devam etme sıklığı, kentlilere oranla daha fazladır.
- e. Dindarlık değişkendir. Kırsallığın olduğu gibi kentselliğin de dindarlığa etkileri söz konusudur.
5. Yapılan araştırmaların genel sonuçlarına göre demografik değişkenlerle dindarlık ilişkisi açısından aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?
- a. Genel olarak cinsiyet-dindarlık ilişkisi karmaşık bir yapı arz eder.
- b. Yaş değişkeni ile dindarlık arasında olumlu bir ilişki vardır. Yaş ilerledikçe dindarlık düzeyi de artar.
- c. Sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olanlar, dine karşı en fazla ilgisiz olanlardır.
- d. Kırsal kesimde yaşayanlar, kentte yaşayanlara oranla daha dindardırlar.
- e. Evliler, bekarlara göre dine daha yakındırlar.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, “Cinsiyet ve Dindarlık” konusunu yeniden okuyunuz.
2. b Yanıtınız doğru değilse, “Yaş ve Dindarlık” konusunu yeniden okuyunuz.
3. b Yanıtınız doğru değilse, “Öğrenim Durumu ve Dindarlık” konusunu yeniden okuyunuz.
4. a Yanıtınız farklıysa “Kırsal-Kentsel Çevre ve Dindarlık” konusunu yeniden okuyunuz.
5. b Yanıtınız doğru değilse, “Özet” kısmını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dindarlık, bireyin kendine has din algısı ve yorumuna dayanır. Tek bir dine inanan bir toplumda bile, esasen inanların sayısı kadar dindarlık biçimlerinden bahsedilebilir. Bu da dindarlığın ne kadar büyük bir çeşitliliğe sahip olduğu hakkında yeterince fikir verir.

Sıra Sizde 2

Cinsiyet-dindarlık ilişkisiyle ilgili temel farklılaşma, kısmen bireyin kendisinden, kısmen de dış çevreden kaynaklanan pek çok faktöre bağlıdır. Bireyin yaş, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, medeni durum gibi kişisel özellikleri; kişisel eğilimleri, dinî kabulleri ve dinden beklentileri; inanılan dinin mahiyeti, dinî mesajların talepleri, dinin toplumsal etkisi, kültürün dine yüklediği anlam, yaşanılan zaman ve ortamın koşulları gibi faktörler, bu çerçevede dile getirilebilir.

Sıra Sizde 3

İlk yetişkinlik döneminin sonlarına doğru birey, hem kendi sınırları ve yetenekleri hem de hayat hakkında daha gerçekçi bir görüş geliştirir. Bu farkındalıkla birlikte o, önceden gereksiz olduğuna inandığı veya reddettiği bazı gelenek ve dinî değerlerin hayatın zorluklarını aşma ve bilinmezlerini anlamlandırmada geniş bir alan oluşturduğunu görür. İşte bu yeni yapılanma, onu dine karşı daha esnek ve olumlu yaklaşıma yöneltir.

Sıra Sizde 4

Batı'da yapılan çalışmalarda sosyo-ekonomik durum kavramı, gelir durumu, meslek, eğitim düzeyi; bireyin bağlı bulunduğu kilise, grup veya kuruluşlar, azınlık olup olmama durumu vb. değişik faktörleri içine alacak şekilde geniş tutulmaktadır. Buna karşılık ülkemizde yapılan araştırmaların çoğunda, sadece gelir durumunu ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Doğal olarak bu farklılık, değişik sonuçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Sıra Sizde 5

Bekârlarda dine karşı ilginç sınırlı olması, yaşları itibariyle onların ergenlik karmaşası içinde bulunmalarına bağlanabilir. Zira ergenlik, bünyesinde barındırdığı biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel değişimler nedeniyle gencin baş etmekte zorlandığı karmaşık süreçler içerir. Dinî bunalım, dinî şüphe ve tereddütler, gençlik döneminin temel nitelikleri arasında yer almaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Argyle, M. (1999). "Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler" (Çev., T. Küçükcan), **Dini Araştırmalar II** (4).

- Argyle, M. ve Beit-Hallahmi, B. (1975). **The Social Psychology of Religion**. London & Boston.
- Bahadır, A. (2006). “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, (Ed. H. Hökelekli), İstanbul.
- Günay, Ü. (1999). “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**: Özel Sayı.
- Hökelekli, H. (2005). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- Karaca, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**, İstanbul.
- Karaca, F. (2003). “Dindarlığın Fonksiyonelliği Üzerine”, **Dinî Araştırmalar**, 6, (16).
- Kula, N. (2001). **Kimlik ve Din**, İstanbul.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). **Kişilik ve Din**, İstanbul.
- Onay, A. (2004). **Dindarlık, Etkileşim ve Değişim**, İstanbul.
- Şahin, A. (2001). **Üniversite Öğrencilerinde Dinî Hayat**, Konya.
- Tarhan, N. (2005). **Kadın Psikolojisi**, İstanbul.
- Uysal, V. (2006). **Türkiye’de Dindarlık ve Kadın**, İstanbul.
- Voltan-Acar, N., Yıldırım, I. & Ergene, T. (1996). “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 12.
- Yapıcı, A. (2007). **Ruh Sağlığı ve Din**, Adana.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dinî gelişimin ne olduğunu tanımlayabilecek,
- Çocukluk döneminde dinî gelişimin nasıl gerçekleştiğini açıklayabilecek,
- Ergenlik döneminde gerçekleşen dinî gelişim ve değişimi açıklayabilecek,
- Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde yaşanan dini hayatın temel özelliklerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Dinî gelişim
- Maneviyat
- İnanç gelişimi
- Dinî kişilik
- Aile
- Çevre

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Hayati Hökelekli'nin Din Psikolojisi kitabının ilgili bölümünü inceleyiniz.

Dindarlığın Gelişimi

GİRİŞ

Din ve dindarlık olgusu, statik olmayıp dinamik bir özelliği sahiptir. İnsan yavrusu, dinî bir yatkınlığa sahip olsa da, dindar bir birey olarak dünyaya gelmemektedir. Diğer birçok özelliğe olduğu gibi, dindarlık da belli bir noktadan gelişmeye başlamakta ve bu gelişim ömür boyu devam etmektedir. İnsanların yaratılıştan gelen dinî yatkınlıkları arasında önemli farklar olmasa da, sosyal faktörlerin önemli ölçüde etkilediği dinî ilgi ve ona bağlı olarak gelişmeye başlayan dindarlık süreci, kişilik gelişimi gibi her insan için farklı ve biricik bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla herhangi iki insanın kişilikleri aynı olmayacağı gibi, Allah'ı algılama ve tasavvur biçimleri, ona yaklaşma stratejileri, dinî gelişim hızları aynı olamayacağından, dindarlık düzeylerinin de birbirine eşit olması mümkün değildir. Dinî gelişim, sürekli artarak devam eden bir süreç de değildir. Hayat boyu devam eden ve genellikle ağır bir seyir takip eden bu süreçte zaman zaman duraklamalar veya ani sıçramalar olabildiği gibi, beklenmedik gerilemeler hatta tamamen kopmalar, başka bir dine girmek veya tekrar geri dönerek eskisinden daha hızlı bir gelişim içine girmek de olağandır.

Dinî gelişimde belki en karakteristik nokta, dinin veya Tanrının insan için ifade etmiş olduğu manadır. Şurası bir gerçektir ki; aynı dinî gelenek içinde bir birey için dinin 5 yaşında ifade ettiği mana ile 50 yaşında ifade ettiği mana aynı değildir. Dini inancın herhangi bir şekilde ifade edilmesi, seslendirilmiş bir dua veya dinî bir pratik, dışarıdan bakan birisi için aynı şeymiş gibi görülebilir. Ancak, bunlar farklı yaşlarda tamamen birbirinden farklı nedenlerden dolayı icra edilmiş olabilirler. Çünkü bu görüntülere neden olan sosyal ve psikolojik faktörler, yaşla birlikte değişmektedir. İşte bu ünite de dinin birey için ifade ettiği anlamda yaşla birlikte meydana gelen değişiklikler üzerinde durulacaktır.

INTERNET

Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için <http://www.dinpsikolojisi.org/> adresine başvurabilirsiniz.

ÇOCUKLUK DÖNEMİ DINDARLIĞI

Çocuklar bir dizi gelişim evresinden geçmektedirler. Dinî gelişim de mantıksal olarak bu gelişim evreleriyle paralellik göstermektedir. Daha gelişmiş bir dinî hayata sahip olabilmek için, bireyin öncelikle psikolojik

olarak daha fazla gelişmesi gerekmektedir. Bu durumda dindarlık da, hayatın diğer özellikleri gibi, ilk yaşlardan itibaren gelişen bir olgudur.

Çocukta tabii bir dinî kabiliyet ve eğilimin varlığı, dinî referanslar yanında bugün artık bilim çevrelerince de kabul edilmektedir. Çocukta kendiliğinden, tabii bir duygu olarak varlığını gösteren din, taklit, özdeşleşme, örnek alma ve öğrenme gibi psikolojik süreçlerle şekillenmekte ve gelişmeye başlamaktadır. Çocuklar ancak 3 yaşından itibaren dinî mahiyette söz, duygu ve davranışla ilgilenmeye başlamaktadır. Başlangıçta dinî kavramların muhtevasını anlayamasa da, çocukların dualara ve ibadetlere karşı ilgisi oldukça yüksektir. İlk olarak aile büyüklerinin icra etmiş olduğu dinî pratikleri gözlemleyen çocuklardaki dinî ilgi, taklit ve özdeşleşme yoluyla kendini göstermeye başlamakta, zamanla sosyal çevrenin dinî ortamı ve kendi ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek kişiliğe mal olmaktadır.

Çocukluk dönemi dindarlığını, çocukların diğer psikolojik özelliklerinden ayrı tutarak anlamak mümkün değildir. Sınırlı hayat tecrübeleri ve bilişsel kabiliyetleriyle birlikte küçük çocukların belli bir inancı benimseme konusunda anlamlı bir karar vermeleri mümkün görülmemektedir. Kız veya erkek olsun, çocuklar büyüdükçe, genellikle ailelerinin dinî inançlarını kabul etmekte ve ergenlik dönemine kadar ciddi bir soru veya şüpheyle karşılaşmamaktadır. Ergenlik dönemi boyunca ise yeni bilişsel kabiliyetler ve sosyal faktörler, çatışmaları ve karar verme süreçlerini ateşlemektedir.

Çocukluk döneminin en karakteristik özelliklerinden biri olan düşünmeden kabul, din konusunda da geçerlidir. Bunun için çocuklar din konusunda çok küçük içsel çatışmalar yaşar veya hiç yaşamazlar. Dinî hayat onların yaşamında normal bir şekilde, derece derece yayılmaya başlar. Bunun için inançları, yaşayan bir iman haline gelen bir şahıs örneği, bu gelişme sürecinde hassas ve güçlü bir uyarıcıdır. Çocuğun dinî kurumlara ilişkisi ve zaman zaman bu kurumlarda yapılan etkinliklere katılması diğer bir uyarıcı faktördür.

Çocukta gelişmeye başlayan fizyolojik ve bilişsel özellikler yanında “*hımaya altında bulunma*” ihtiyacı da kendisini göstermeye başlamaktadır. Temel güdülerden biri olan ve az çok insanın bütün hayatı boyunca devam eden bu eğilim, dinî yaşayışın çekirdeğini teşkil eden, “Allah’ın yardımına sığınma ve O’na bağlanma” duygusuna oldukça benzer özellikler taşımakta, başlangıçta ana-babanın varlığı tarafından sağlanan *temel güven duygusu*, çocukta Allah’la ilgili bilgi ve inancın gelişmesine bağlı olarak güç ve süreklilik kazanmaktadır.

Çocukluk dönemi dindarlığının diğer bir karakteristiği *benmerkezciliktir*. Çocukta gelişim sürecinin ilk aşamalarında “ben” duygusu ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki çocukların duaları kişisel korunma ve lütuf istekleriyle doludur. Yine çocuğun Allah tasavvurunda ben-merkezci özelliklere rastlanmaktadır. Zira bu tasavvur, onun “benine dayalı” bir tasavvurdur. Allah çocuğun yaratıcısıdır, ona anne-baba ve kardeş vermiştir. İsteklerini ve dileklerini her zaman yerine getirmeye hazırdır; yani Allah çocukla, onun istek ve ihtiyaçlarıyla, korku ve ümitleriyle, beklenti ve sorunlarıyla biraradadır. Çocuk Allah’ı kendinden uzaklaştırmaz, O, daima kendisinin yanında, kendi yönelişleriyle içindedir.

Çocuklar, tıpkı büyükler gibi Tanrı kavramını diğer insanlarla olan ilişkilerinden yaptıkları çıkarsamalarla algılamaya çalışırlar. Bunun içindir ki

Allah onlar için genellikle büyük bir insan şeklinde tasavvur edilir. Çocuklarda Allah tasavvuru 6 yaşından 11 yaşına kadar gittikçe ruhanileşmeye devam eder. 8 yaşından itibaren insanbiçimcilik (*antropomorfizm*) hafifleyerek, çocuklar Allah'ı diğer insanlardan farklı, onlara benzemeyen çok büyük ve çok yüce bir insanın tezahürleri altında tasavvur ederler. 12 yaşında ruhanileşmiş bir Allah inancı kesinleşmeye başlar. O her yerdedir, görünmez, resmi çizilemez. Böylece çocuklar, Allah'ı beşeri bir modele göre tahayyül ederken, Onu bir insan kadar "gerçek" olarak tasavvur ederler. Ancak onlar aynı zamanda Allah'ı başka bir âlemde teşekkül ettirmek için insandan ayırırlar.

Çocuğun hayatında duygu unsuru, bilişsel yönden daha etkili olduğundan, dinî gelişimde bu unsuru harekete geçirici faktörlerin kullanılması salık verilmektedir.

Çocuğun dini hayatının büyük bir bölümü, taklit ve telkin şeklindeki öğrenmelerden oluşmaktadır. Çocukluk dönemi dinin taklidî özelliği yanında, bazı açılardan kendiliğindenliği de göze çarpmaktadır. Örneğin çocukların hayata anlam verme ihtiyacı pek kuvvetli değildir. Onların ilgi alanları dar, motifleri kısa süreli ve küçük, gayeleri yetişkinler kadar kuvvetli olsa da, varlığın hikmeti onun için içinde bulunulan anın yaşanmasıdır. Ancak zaman zaman dinî ilgilerin bazılarında şaşırtıcı kendiliğindenlik ve yenilik işaretleri göstermeleri de mümkündür. Çocukluk dönemi dindarlığının diğer bir özelliği de, hayretle karışık merak eğilimiyle karakterize edilmesidir. Bu eğilim, entellektüel anlamda yaratıcı bir düşünce ve tefekküre götüren bir merakten değil, genişleyen çevrelerinde kendilerine açılan şaşırtıcı derecede yenedünyada yeni tecrübelerden bir tür haz alma isteğiyle motive olmaktadır.

Okul öncesi çocukların dinî sembollere, öğretilere ve pratiklerin etkisine açık bırakılması, hemen hemen tamamen ailenin denetimi altındadır. Bu yüzden anne babalar, çocuklarının dinden ne anlayacaklarını belirlemede büyük etkiye sahiptir. Diğer insanların farklı inançları ve davranışları fikri, küçük çocuğun zihninde canlı bir seçenek değildir. Zira onlar, herkesin kendileri gibi inandığı ve davrandığını zannetmektedirler.

Erken çocukluğun tek boyutlu bu zihni bakış açısı, çocuklar okula başladıkları zaman değişmektedir. Çocuklar okul saatlerinin dışında birbirleriyle oyun oynamaya başladıkları ve okul dışı şeylerden konuştukları zaman, dindar ailelerin çocukları diğer insanların kendileri gibi niçin inanmadıkları ve davranmadıkları konusundaki şaşkınlıklarını ifade etmeye başlarlar. Örneğin evde, Allah hakkında konuşmaya alışık olan bir çocuk, bunu bir okul arkadaşıyla yapmasının mümkün olmadığını öğrenince hayretler içinde kalır. Bu durum diğer çocuğun Tanrıya olan düşmanlığından değil, tek kelimeyle onun için Tanrının hiçbir mana ifade etmemesindedir. Bu durumun muhtemel nedeni, arkadaşının ailesinin o zamana kadar Allah kavramını çok az ya da hiç kullanmamış olmasıdır.

Benzer durumlar, dinî pratikler için de geçerlidir. Diğerleri serbest konuşma şeklinde dua ederken, başka bir çocuk dua etmeyi sadece diz çökerek ve belli bir metnin ezberlenmesi şeklinde öğrenebilir. Bir çocuk camiye Cuma günleri giderken, diğeri Cumartesi gidebilir. Örneğin camiye veya kiliseye gitmeyen çocuk, arkadaşının o zamanlarda neden oyun oynamaya gelmediğine şaşırabilir. Sonuç, insanların bu şekillerde farklı davranışlarına yönelik samimi bir şaşkınlık olabilir. Bilişsel gelişimcilere göre bu şaşkınlıklar, çocuklar için normal yüzleşmelerdir. Onlar çocukları içinde

buldukları evreden bir sonrakine geçmeye itecek problem çözmeye yönelik gelişim görevleridir.

Sosyal çevresinin, çocuğun dinî gelişimini destekleyerek hızlandırması veya desteklemeyerek geciktirmesi ya da yavaşlatması mümkündür. Aile ve dini kurumların etkisi açık bir şekilde destekleyicidir. Fakat daha büyük çocukların okula gittikleri zaman, kendi tecrübelerinden farklı kişi ve fikirlerin etkisine daha açık olma ihtimalleri yüksektir. Bu dönemde çocuklar ailesi tarafından icra edilen pratiklere ilave olarak değişik seçeneklerin mevcut olduğunu fark etmeye başlamaktadır. Ergenlik dönemi eşliğine gelen çocukların çevreden aldığı bu etkiler ile bilişsel kabiliyetlerdeki gelişmenin birleşmesi, ergenlik dönemi boyunca, çocukluk döneminde öğrenilen şeylerin sorgulanmasını ve şüpheyle karşılanmasını teşvik eder. Ancak, ergenler geçmişinin bir parçası olan bağlanma tipine bağlı olabilecek olan bu duruma farklı tepkiler gösterebilirler. Annesi veya temel bakıcısıyla *güvensiz bağlanma* ilişkisinde olanlar, bu durumu telafi etmek için, o zamana kadar ilişkide bulunmadıkları Tanrıyı güvenli bir bağlanma figürü şeklinde kullanarak dindar olabilirler. Bunun aksine dindar olmayan ana babasıyla güvenli bağlanma ilişkisinde olanların ise bu nedenlerden dolayı dindar olma ihtimali daha azdır.

Okul öncesi dönemde, sosyal çevreyle karşılıklı ilişkiye giren çocuk aidiyet, sevgi ve onaylanma gibi temel kişisel ihtiyaçlara sahiptir. Çocuklar sevgi ve onay kazanabilmek için büyük enerji harcarlar. Çünkü okul öncesi çocuklar için bu ödüllerin temel kaynağı ailedir. Çocuklar, ailelerini model aldıkları ve onlar tarafından onaylanmak istedikleri için dinî pratikler icra etmeye çalışırlar. Bu durum, okul öncesi çocuk için din ile ilgili temel gerçek haline gelir. Zira bu dönemde din, inançtan ziyade pratik olarak yaşanmaktadır.

Çocuklarda inançla ilgili ifadeler, daha çok taklidî tarzda söylenen sözler görünümündedir. Bu durum, yemekten önce söylenen “bismillah” veya yemekten sonra söylenen “elhamdulillah” vb. gibi ana baba örneğinden tekrarlanan veya taklit edilen dinî ifadelerde görülebilir. Taklidî olarak tekrarlanan bu kavramların derinliği muhtemelen çok zayıf veya hiç yoktur.

Okul öncesi çocuklar için duanın manası da basittir. Dua sıklıkla, diğer alternatiflerin işe yaramadığı zaman kullanılacak yedek bir plan gibi (B planı) herhangi bir şeyi elde etmek için kullanılan bir araç şeklinde anlaşılmaktadır. Örneğin, oyun oynayan dört yaş erkek çocuğun istediği hareketi yapamaması üzerine “Bir dahakine, zar atmadan önce dua edeceğim” demesi gibi. **Dua** ve diğer dinî pratikler, ancak çocuklar daha yüksek bir bilişsel seviyeye ulaştıkları zaman daha derin manalar kazanacaktır. Dua, temel eğitim (ilkokul) çocukları için de hemen hemen aynı şekilde algılanmaktadır. “*Tanrıdan bir şeyler istemek*” şeklindeki dua formu en çok kullanılan dua şeklidir.

Çocukluk (ve Ergenlik) Dönemi Dinî Gelişimiyle İlgili Teoriler

Çok boyutlu bir olgu olan gelişimin farklı yönlerini açıklamak üzere birçok teori geliştirilmiştir. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi, İsviçreli Psikolog **J. Piaget** tarafından ileri sürülen ve genel kabul gören teorilerden biri olan “*bilişsel gelişim modeli*”dir. Günümüzde dinî gelişimle ilgili olarak ileri sürülen teorilerin büyük çoğunluğu, bu teorinin entelektüel uzantıları olarak değerlendirilmektedir. Piaget’in çocukluktan yetişkinliğe kadar

meydana gelen değişim süreçleriyle ilgili görüşleri konusunda genel bir bilgi sahibi olmak, dinî gelişimin doğasını anlama konusunda önemli katkı sağlayacaktır.

Bilişsel Gelişim Teorisi

Piaget teorisinin temel görüşü, çocukların her biri bir öncekinden daha karmaşık ve nitelik olarak birbirinden farklı olmak üzere birbirini izleyen bilişsel evrelerden geçerek gelişmeleri ile ilgilidir. Bu bakış açısından yapılan araştırmalar, çocukların geçirmiş olduğu ahlaki yargı ve dinî gelişim aşamalarının genel bilişsel aşamalarla paralel gittiğini öne sürerler. Bu yaklaşımdan beslenen araştırmalar, çocuk gelişirken, onun algısında, sosyal çevresinde, sembollerini anlamlandırma kabiliyetinde, dilinde ve kavramsal düşünme kabiliyetinde kritik değişikliklerin meydana geldiğini dile getirirler.

Piaget'in bilişsel gelişim teorisinin ilk aşaması 0-2 yaş aralığına tekabül eden *duyuşsal devimsel* evredir. Bu aşamada çocuklar henüz bir yaşına erişmeden nesne sürekliliği kavramını kazanamamakta ve herhangi bir nesnenin sadece kendisini gördükleri zaman varmış gibi davranmaktadırlar. Buna göre hayatın ilk dönemlerinde, gerçek, çocuğun herhangi bir zamanda hissettiği şeye eşittir. Bu dönemde algıya temel teşkil edebilecek hafıza, zaman, geçmiş ve gelecek algısı yoktur. Çocuk için yaşadığı anda ne varsa gerçek olanlar sadece onlardır. Bundan dolayı çocuk için kelimeler sadece somuttur ve manaları sınırlıdır. Böylece çocukların soyutlama kapasiteleri, iyilik-güzellik gibi genel prensiplerle veya fiziksel olmayan (Tanrı, cennet) kavramlarla düşünme kabiliyetleri düşük düzeydedir. Yani çocuklar sadece somut şeyleri ve eylemleri anlayabilmektedir.

2-7 yaş çocukları, *işlem öncesi evre*dedirler. Bu dönem boyunca çocukların zihni soyut mantıksal açıdan düşünemez. Dahası, çocuğun algıladığı şey, realiteye eşittir.

7-11 yaş arasında bulunan çocuklar, *somut işlem* aşamasındadırlar. Bu evrede çocuklar, mantıksal kuralları ve sınıflandırmaları kullanabilmektedir. Ancak bunlar sadece somut olay ve objelere uygulanabilir. Zihinsel kabiliyetlerin tam olarak gelişmesi ise, 11 yaşından sonra ortaya çıkmaktadır. Piaget, bu evreye *formal işlem evresi* demiştir. Bu aşamadaki bireylerin, soyutlama ve kavramsallaştırma kabiliyeti gelişir.

Bu aşamalar dine uyarlandıklarında, bireylerin gelişim aşaması boyunca dinin daha derin manalarını anlayabilme, din adına daha önceden öğrenmiş oldukları şeylerin gerçek değerini takdir edebilme ve din hakkındaki kendi kararlarını bağımsız bir şekilde verebilme konusunda daha kabiliyetli oldukları görünmektedir. Küçük çocuklar ise, dini somut terimlerle yorumlayıp, aynı şekilde yanlış ve doğruları somut kavram ve maddesel sonuçlarla değerlendirirler. Daha büyük çocuklar ise, dinin manasını ahlaki değerlendirmelerde olduğu gibi daha soyut seviyede kavrayabilirler.

Çocuk dilinin manası sorunu, din ile ilgili konularda son derece önemlidir. Çünkü çocuk somut kavramlarla düşünür, onun için din dili somut varlıklar anlamına gelmektedir. Böylece Allah küçük çocuklar için büyük bir ihtimalle büyük bir insan manasına gelmektedir. Eğer Allah "baba" olarak isimlendirilirse, çocuk temelde gerçek babasına benzer daha güçlü ve daha büyük bir biçimde Tanrıyı düşünür. Dil gelişimine bağlı olarak Tanrının uzayda yaşlı ve büyük bir adam şeklinde zihinsel izlenimleri oluşmaktadır.

9-10 yaşlarına kadar çocuklar ölümü bir tatil olarak düşünmektedir. Zira onlar daha ziyade ölüme, ceza, hastalık, olağanüstü bir hadise, uyku, yolculuk vb. gibi mânâlar atfederek genellikle hayatın sürüp gideceğinden şüphe etmezler. Bahsedilen örnekler bu dönemdeki çocukların somut düşündüklerini ve dinî dile çok sözel bir mana yüklediklerini göstermektedir. Daha önce ifade edildiği gibi çocuklar büyüdükçe, Tanrı hakkındaki somut düşünceler gittikçe daha soyut, daha kavramsal ve daha sembolik bir şekle dönüşme eğilimindedir.

Sosyal Öğrenme Teorisi

Çocukluk dönemi dinî gelişimini daha iyi anlamamızı sağlayan teorilerden birisi sosyal öğrenme teorisidir. Bu teoriye göre sosyal öğrenme ilkeleri, *ödül, ceza, pekiştirme, taklit ve model alma* fikirlerine dayanmaktadır. Basit bir şekilde çocuklar herhangi bir ödül kazandıkları davranışları hatırlamaları veya onları tekrarlamaları kuvvetle muhtemelken, cezalandırıldıkları davranışları tekrarlama ihtimalleri azdır. Bu teorinin daha yeni sürümüne göre, pekiştirilen davranışlar, daha sonradan bu hatıraları yeniden üretsin ve onlarla temsil edilen davranışlar yasalasın ve yeniden üretilebilsin diye, bilişsel dönüşüm sisteminde bellek parçacıkları olarak kaydedilmektedir. Taklit ve model alma süreçleri de aynı şekilde işlemektedir. Çocuk yetişkin birini herhangi bir davranışı yaptığını gördüğünde, bu algının kısmi bir temsili, çocuğun bilişsel sisteminde bellek parçacıkları olarak kaydedilmekte ve daha sonra çocuk yeterince motive olduğu zaman bu davranış yeniden üretilmekte ve uygulanmaktadır.

Buna göre, dinî uygulama ve ifadelerin küçük çocuklarda taklit ve model alma yoluyla geliştiği ödül ve ceza ile pekiştirildiği söylenebilmektedir.

Duygusal İlişki veya Bağlanma Teorisi

Çocukluk dönemi dindarlığını anlamayı kolaylaştıran diğer bir teori “duygusal ilişki veya bağlanma teorisi”dir. Çocuk ve ailesi arasındaki duygusal ilişkinin doğasını ve bu ilişkinin çocuğun dindarlığını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışan bu teori, dindarlıktaki bireysel farklılıkları daha iyi anlamaya katkıda bulunabilecek önemli teorilerden biridir. Bağlanma teorisinin temel fikri, çocuk yaratılıştan (tabii olarak) ana babaya veya temel bakıcısına fiziksel olarak yakınlık hissetmesini sağlayan biososyal bir sisteme sahiptir. Bu teoriye göre çocuk ile annesi veya temel bakıcısı arasındaki iyimser ilişki veya bağlanma figürü, iki şey üretir:

1. Herhangi bir tehdit anında ve üzüntülü zamanlarda başvurabileceği rahatlama ve güvenlik limanı.
2. Tehlike zamanlarının dışında çevrenin keşfedilmesi konusunda güvenlik üssü.

İlk çekirdeği **Bowlby** tarafından atılan “*bağlanma teorisi*”ne göre, çocuk-ane ilişkisinde özellikle ilk altı ayın daha önemli olduğu ve yaklaşık ilk altı yaşa kadar bu şekilde durağanlığını koruduğu daha sonraki yıllarda yaşanan önemli duygusal tecrübelerle bazı değişikliklere uğrasa da, bu ilişkinin genellikle kalıcı izlere sahip olduğu kabul edilmektedir.. Bu ilişki ne kadar iyimser olursa, duygusal-davranışsal-bilişsel sistemde hayat boyu meydana gelecek davranışları etkileyecek şematik bir çalışma modeli oluşturarak, daha

sonra da aktif olabileceği veya en azından yeniden elde edilebileceği tahmin edilen izler bırakmaktadır.

Bu konunun uzmanları bebekle anne arasında üç türlü bağlanma olabileceğini belirtmişlerdir. Bunlar; *güvenli*, *güvensiz* ve *gerilimli / kaçınılımlı* bağlanmadır. Gerilimli/kaçınılımlı bebeklerin anneleri bebeğin sinyallerine duyarsız, reddedici, fiziksel temastan uzak duran ve bebeğe uygun olmayan zamanda ilgi gösteren bir davranış özelliği gösterirler.

Bu fikrin din psikolojisinde uygulaması, **Kirkpatrick** tarafından yapılmıştır. Ona göre, Tanrı ister lâfzî ister ruhsal manada olsun, insanı her zaman tehlikelerden koruyan ve ona güvenlik hissi veren bir baba gibidir. Hemen bütün dinî geleneklerde Tanrı'nın güvenilir bir bağlanma figürü olduğuna işaret eden Kirkpatrick, dinin özellikle stres ve diğer güçlüklerle başa çıkmaya yardımcı bir faktör olduğu ve bireye bir tür güvenlik hissi sağladığına dikkat çekmiştir. Ayrıca, ilk dönem gelişim süreçleri ile din arasındaki ilişkinin ergenlik ve yetişkinlik dönemi dindarlığına etkisini de açıklamak istemiştir.

Kirkpatrick, duygusal ilişkiye girilen bağlanma figürünü ister Tanrı, ister peygamberler, melekler, evliyalar, din büyükleri veya tabiatüstü diğer varlıklar olsun, benzerliğin dikkat çekici boyutta olduğunu vurgulamıştır. Zira dindar insanların Tanrı'nın her yerde hazır ve nazır olduğuna inanmaları, tehlike anlarında koruyucu bir işlev görmektedir. Tehlike anlarının dışında ise Tanrı'nın her an kendileriyle birlikte bulunması, onların günlük hayatın problem ve zorluklarına güvenle yaklaşmalarını mümkün kılmaktadır. Zira bağlanma teorisi, dinin tehdit anlarında güvenlik hissi sunması kadar, tehdit olmayan zamanlarda bireyin kendini rahat ve huzurlu hissetmesi ve bundan güç alarak çevresini keşfetmesine de eşit derecede önem vermektedir.

Küçük bir çocuğun ağlayarak veya bağıarak annesinden bir şey istemesi ile dindar bir insanın Tanrı'dan bir şey istemesi arasında da benzerlik kurulmuştur. Nitekim dindar bir insan Tanrı'ya dua ederken, karşısında kişilik sahibi canlı bir Varlıkla konuştuğuna inanmakta ve kendisini bu kişilik sahibi Tanrı'ya son derece yakın hissettiğine inanmaktadır. Kirkpatrick'e göre dua vasıtasıyla kendisiyle doğrudan iletişime geçilen Tanrı'nın son derece kişisel ve ulaşılabilir bir varlık olarak algılanması, bağlanma teorisini desteklemektedir.

Bağlanma ve din ilişkisi çerçevesinde, ana babaları veya ilk bakıcılarıyla güven eksenli bir ilişkiye sahip olmayan bireylerin, bu eksikliği "sevgi dolu, kişisel ve ulaşılabilir bir Tanrı'ya inanarak telâfi etmeye eğilimli olacaklarını öngören "*Ödinleme Teorisi*" geliştirilmiştir. Diğer taraftan bireyin erken dönem bağlanma ilişkileriyle ilgili etkin modellemelerin, Tanrı imajları ve diğer dinî inançları yapılandıran temel bir referans işlevi görebileceği öngörülmüştür. Bu son yaklaşım, "*zihinsel model hipotezi*" olarak isimlendirilmiştir. Buna göre insanların dindarlığı, kısmen de olsa çocukluk dönemi bağlanma ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Birçok araştırma, dinî inancı kaybetmenin ana-baba ile ilişkilerin kötü olmasıyla yakından ilişkili olduğunu, hatta ateizm ile agnostisizmin kaçınılımlı bağlanma örüntüsünün doğrudan yansıması olabileceğini ortaya koymuştur.

Baldwin Teorisi

Baldwin'in dinî gelişim teorisinin ana teması, *bağılılık ve gizem* vasıtasıyla Tanrı anlayışının değişmesi ve gelişmesidir. Bu eşzamanlı ve zıt kutuplu

boyutlar, dindarlığı Tanrı karşısında hissedildiği varsayılan olumlu veya olumsuz tutumlardan daha iyi karakterize etmektedir. Dışsal sembollere atfedilen sübjektif manalarla daha somut bir şekilde ilgilenen Baldwin teorisinin evreleri şöyledir:

1. *Evre: Fiziksel kendiliğindenlik:* Bebeklerin baskın sosyal ilgileri; bedensel ihtiyaçlar ve kendiliğinden gelişen duygusal bağlanmalara odaklanmıştır. Gizem hissi, evrenin bekçisinin tahminlerin ötesinde olmasıyla (tahayyül edilemezliğiyle) oluşmaktadır.
2. *Evre: Entelektüel (zihinsel) aşama:* Çocuklar annelerini veya babalarını bütün problemleri açıklayabilen ve bütün bulmacaları çözebilen bireyler olarak algılamaktadır. Bu evre dinî alana kaydırıldığı zaman, bütün her şeyin nedeni ve düzenleyicisi olan Tanrı'ya bağlanma hissi gelişmeye başlamaktadır.
3. *Evre: Ahlâki aşama:* Ahlâki özelliklerin baskın olduğu bu evrede ahlâki norm ve değerlerle ilgili kaygılar gelişmektedir. Bağlılığın dinî manası, ahlâki mükemmelliğe yönlendirme ve rehberlik etme açısından ideal olarak iyi (Kutsal) olan şahsa güvenme deneyimi olarak tecrübe edilen gelişimle beslenmektedir.
4. *Evre: Estetik deneyim:* Bu evre, olayların gerçek yüzünün, fikirler ve idealler vasıtasıyla gerçekleştirilen derin düşünmenin ötesine gidebilecek kadar doğrudan algılanmasını içermektedir. Bu algı vasıtasıyla 3. evrede algılanan sıradan çelişkinin üstesinden gelmenin mümkün olduğu bu evre mistik izler taşımaktadır.

Harms Teorisi

Tanrı konusundaki düşüncelerini belirlemek amacıyla yaşları 3 ile 18 arasında değişen 5000'den fazla çocuk üzerinde bir araştırma yapan Harms'ın teklif ettiği teorisinin aşamaları şöyledir:

1. *Peri masalları evresi: (3-6 yaş):* Diğer evrelere kıyasla daha tekdüze olan bu evrede Tanrı'yla ilgili düşünceler; devler, konuşan hayvanlar, hayaletler, kanatlı melekler ve Noel Babayla ilgili hikâyeler seviyesinde algılanmaktadır. Bu evre çocukları Tanrı'yı bir kral, bütün çocukların babası, bulutların üstünde bir evde yaşayan, bulutları yapan veya bir hayvan formunda uzayda yüzen bir bulut şeklinde resmetmiş ve tasvir etmiştir. Bu evrede çocuklar Tanrı ile peri masalı karakterleri arasında çok az farklılık görebilmektedir.
2. *Gerçekçi evre: (7-12 yaş):* Bu evrede çocuklar, dinî kavramları somutlaştırma eğilimindedirler. Tanrı ve melekler, gerçek insanlar olarak düşünülmektedir. Onlar insanüstüdürler ancak eski Yunan Tanrılarında olduğu gibi dünyada meydana gelen olaylardan etkilenmektedirler. Tasvirlerinde daha gerçekçi olan ve kurumsal dine uyum sağlamada daha yetenekli hale gelen bu evre çocukları için dinî semboller bir mânâ kazanmaya başlamaktadır.
3. *Bireysel evre: (13-18 yaş):* Tanrı'ya karşı, kişiden kişiye değişen son derece farklı kavramlaştırmalarla sonuçlanan ve daha bireyselleşmiş bir yaklaşım sergilenen bu evre, büyük oranda çeşitlilik ile karakterize edilmekte ve üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan bir grup, geleneksel

dinî fikirler edinmekte ve gruplarının temel dinî çizgisine bağlı kalmaktadır. İkinci grup daha mistiktir. Üçüncü grup ise dini, dinlerin sembolleri ve tecrübe etmedikleri halde hakkında bilgi sahibi oldukları yabancıların, ilkel kültürlerin veya eskilerin dinleri olarak düşündükleri kültürler vasıtasıyla ifade etmektedir.

Elkind Teorisi

D. Elkind, genel psikolojik gelişim süreçleri içinde meydana gelen değişimleri dikkate alarak çocukluk dönemi dinî gelişiminde gözlemlenen karakteristik özellikleri belirleyerek, Piaget teorisini ilk olarak dinî gelişime uygulamış ve bu konuda önemli teorilerden birini geliştirmiştir. Elkind, bebeklikten ergenlik dönemine kadar dinî gelişimle ilgili aynı zamanda kendiliğinden ortaya çıkan dört bilişsel ihtiyaca karşılık gelen dört aşama teklif etmiştir. Bu aşamaların her birinde dinin farklı bir yönü bu ihtiyaçları karşılamakta ve bu şekilde dinî sistem bireyin zihninde adım adım daha karmaşık bir hale gelmektedir.

1. *Evre: Korunma/himaye arayışı (0-2 yaş):* Bu birinci aşama, bebeklerin nesnenin devamlılığı konusundaki algı noksanlığı fikrine dayanmaktadır. Elkind, obje kaybıyla ilgili yeteneğin, *süreklilik arayışı* yönünde bir ihtiyaç ortaya çıkardığını ve bunun “değişen bir dünyanın tam ortasında bulunan insan için hayat boyu süren bir süreklilik arayışına dönüştüğünü” ifade etmiştir. Zaman içerisinde “insanların ölümlülüğü” tecrübesini elde eden çocuğun daha önceden nesnenin sürekliliğine yönelik olan arayışları, bu sefer hayatın sürekliliğine yönelmektedir. Bu noktada din, zaten korunmasız bir durumda olan küçük insana, hazır bir çözüm sunmakta, hayatın sürekliliği ile ilgili problemin cevabı, din tarafından verilmektedir. Elkind’e göre, birey hangi yaşta olursa olsun Tanrı kavramının kabul edilmesiyle birlikte Tanrı’nın ölümsüzlüğü fikrine katılmakta ve böylece, bebeklik döneminde başlayan hayatın sürekliliği problemini çözümlenmektedir.
2. *Evre: Temsil arayışı (3-6 yaş):* Okul öncesi yıllarda başlayan bu arayış, çocukların yaşça büyümesiyle kendileri dışındaki fiziksel ve sosyal çevreyle karşılıklı etkileşimlerini düzenlemede kullanabilecekleri zihinsel bir temsil geliştirme zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla alevlenmektedir. Son derece önemli olan bu temsil türlerinin ikisi, *zihinsel imajlar* ve *dildir*. Süreklilik arayışında olduğu gibi, temsil arayışı da bir kez başladıktan sonra hayat boyu devam eden bir özelliğe sahiptir. Çocuk Tanrı’nın varlığını kabul eder etmez, O’nu temsil edecek şeyler bulmak zorunluluğu hissetmekte ve temsil arayışı bazı özel sorunlara neden olmaktadır. Maddesel, uzaysal veya zamansal sembollerden hangisini geliştireceği konusunda sıkıntı yaşayan çocuğun imdadına dinler yetişmektedir. Zira dinler, basit bir Tanrı kavramı sunmaktan ziyade, onu temsil edecek sembolleri de bildirmektedir.
3. *Evre: İlişki arayışı (7-12 yaş):* Okul dönemine tekabül eden bu evrede, 6-7 yaşlarında itibaren çocuklar, sayı ve mantık kurallarını çevrelerinde gözlemledikleri olaylar ve olgular arasında ilişkiler kurma konusundaki arayışlarında bir araç olarak kullanmaya başlamaktadırlar. Bu tema din ile ilişkilendirildiğinde, Tanrı’yı ve Kutsal kitaplardaki Tanrı imajlarını kabul eden çocuklar, artık şimdi Tanrı’yla nasıl bir ilişki kuracağı problemiyle karşı karşıyadırlar. Bu konuda hazır bir çözümün olmaması durumunda, çocuklar kendilerine göre geçici birtakım çözümler

üretmektedir. Ancak dinler bireylerin Tanrı'yla nasıl ilişki kurabileceğini bildirmiştir.

4. *Evre: İdrak arayışı (Ergenlik dönemi)*: Ergenlik dönemi boyunca birey, sadece ilişki kazanımının ötesine geçerek, basit çıkarımlardan çok daha üstün yeni bir zihinsel sistemin devreye girmesiyle kuramsal düşünme yeterliliğini geliştirmektedir. Kendi iç dünyasına yönelen çocuk, başkalarının duygu ve düşüncelerini dışsal objeler olarak algılamakta ve onları denemeye ve üzerlerinde düşünmeye başlamaktadır. Ergenler bu yeterlilikleriyle birlikte, gözlemediği ilişkilerin arka planında yatan sebepleri yakalamak için tahminler yürütmeye başlamaktadırlar. Kendileri de dâhil olmak üzere insanların niçin böyle davrandıklarını, davranışlarının arkasındaki motivleri açıklamak isteyen bireylerin bu tam idrak arayışı, hayatta mevcut birçok şeyin açıklanamaz görüntüsünden dolayı şaşırtıcı olabilmektedir. Elkind'e göre, insanların tam idrak arayışına meydan okuyan şeylerle ilgili açıklamalar yapan dinler, bu konuda insanlara bazı çözümler sunmaktadır.

Çocukluk dönemi dinî gelişim teorileri hakkında ayrıntılı bilgi için Faruk Karaca'nın *Dinî Gelişim Teorileri* kitabını okuyunuz.

Goldman ve Dinî Düşünce Gelişimi Teorisi

Harms'ın ileri sürdüğü evrelere son derece yakın, ancak ondan farklı bir şekilde Piaget'nin terminolojisiyle ifade edilen Goldman teorisi, Piaget'nin bilişsel gelişim teorisini dinî düşünceye uyarlayarak, dinî düşüncenin biçim ve gelişim sırası itibarıyla dinî olmayan düşünceden farklı olmadığını ileri sürmüştür.

Dinî düşünce gelişimi, ikisi geçiş evresi olmak üzere toplam beş aşamada gerçekleşmektedir.

1. *Evre: Sezgisel Dinî Düşünce (0-7 yaş)*: İşlem öncesi veya dinsel düşünce öncesi aşama olarak da isimlendirilen bu evre, 7-8 yaşlarına kadar devam edebilmektedir. Bu evrede dinî hikâyelerde geçen delillerin tümü üzerinde düşünebilmek için gerekli olan dinî materyal yeteri derecede anlaşılabilir değildir. Zira bu evrede dinî düşünce sistematik değil, parça parça bir özelliğe sahiptir. Çoğunlukla mantıksız düşünen ve tutarsız sonuçlara ulaşan bu evre çocuklarının dinî hayata dair gerçek bir fikirleri yoktur.
2. *Evre: Birinci Geçiş Aşaması*: Bu evre, sezgisel dinî düşünce ile somut dinî düşünce arasında bir evreye tekabül etmektedir. Sezgisel düşünme sınırlarını kırmaya çalışan çocuklar, bu evrede mantıksal açıklamalar yapmaya çalışmalarına rağmen, tecrübesizlikten dolayı başarılı olamamaktadırlar. Zira bu evrede tümevarımsal ve tümdengelimsel mantık girişimleri başlasa da, geçişsel düşünce birtakım açık hatalara neden olmaktadır.
3. *Evre: Somut Dinî Düşünce Aşaması (7/8-13/14 yaş)*: İkinci temel evreyi oluşturan bu aşama, Piaget'nin "somut işlem aşama"sına tekabül etmekte ve yaş aralığı Piaget'ninkinden biraz daha ileri taşmaktadır. Düşüncenin somut objeler ve çocuğun kendi tecrübeleri ile sınırlı olduğu bu aşamada dinî ifade ve semboller, lâfzî olarak anlaşılabilir. Tanrı tasavvurlarının büyük oranda insanbiçimci özellikler taşıdığı bu evrede çocuklar, Tanrı'yı

bir insan veya işlemiş oldukları belli günahlardan dolayı insanları cezalandıracak bir tür güç kaynağı olarak algılanmaktadır.

4. *Evre: İkinci Geçiş Aşaması:* Bu evre, somut ve soyut dinî düşünce arasındaki orta aşamaya tekabül etmektedir. Bu safhada çocuklar, dinî kavramlarla ilgili soyut düşünmenin bazı biçimlerini gerçekleştirmeyi denemekte, ancak daha önce kazandıkları somut düşünme alışkanlıkları, çoğu durumda onları böyle davranmaktan alıkoymaktadır.
5. *Evre: Soyut Dinî Düşünce aşaması 13/14 + yaş:* Burada kullanılan “soyut” kavramı, Piaget’in kullandığı “formel işlem” kavramına tekabül etmekte ve somut nesnelere bağlı olma sınırlarını aşarak varsayımsal ve tündengelimli düşünme kapasitesinin son evresini ifade etmektedir. Bu evrede çocuklar düşüncelerini tersine çevirebilmekte, geriye doğru iz sürerek başlangıç noktasından başka ne tür ihtimaller ortaya çıkabileceğini kestirebilmektedir.

Dinî düşünce gelişimi konusunda önemli ölçüde bireysel farklılıkların olduğuna dikkat çeken Goldman, bu konuda iki faktöre işaret etmiştir. Bunlardan birincisi hızdır. Bazı çocuklar yavaş bir gelişim seyri gösterirken bazıları da yaşitlarına oranla çok hızlı bir gelişim gösterebilmektedir. Bu durum dinî düşünce gelişimine uyarlandığında, daha zeki çocukların diğer birçok alanda olduğu gibi daha hızlı bir dinî düşünce gelişimi göstereceği beklenebilir. Ancak dinî gelişimin bilişsel güç de dâhil olmak üzere birçok faktörün bir araya gelmesiyle oluşan bir örüntüden beslendiği düşünülürse, zekâ itibarıyla daha düşük düzeyde olan çocukların kendilerinden çok daha zeki olan çocukları geçebilecekleri düşünülebilir.

Çocukluk ve ergenlik dönemi dinî gelişimi ile ilgili çalışmalarıyla geleneksel bilişsel evre yaklaşımlarının bir adım ötesine geçen **Tamminen**, araştırmalarının genel sonuçlarının yukarıda tanıtılan evre modelleriyle uyumlu olduğunu ifade ederek, erinlik ve ergenlik dönemindeki gençlerin dinî deneyimlerinin çoğunlukla cemaatsel(kurumsal) ilişkilerle, çocukluk dönemi dinî deneyimlerinin ise günlük dualar gibi günlük etkinliklerle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Tamminen’e göre, dinî inanç somut ve yüzeyselden, daha soyut, daha kapsamlı ve içselleşmeye doğru giden gelişimsel bir çizgi takip etmektedir.

Dini inanç gelişimiyle ilgili yukarıda tanıtılan teoriler, birer kanun olmayıp olguyu açıklamaya çalışan farklı yaklaşımlar olarak algılanmalıdır. Zira her alanda olduğu gibi din psikolojisi alanında da üretilen teoriler, birtakım eleştirilerle karşı karşıya olup her birinin kuvvetli ve zayıf yanları bulunmaktadır. Gelecekte bu alanda yapılacak çalışmalar, mevcutların bir kısmını destekleyebileceği gibi bazılarının geçerliğini ortadan kaldıracak, üretilecek yeni teoriler ise problemi daha iyi aydınlatma gücüne sahip olabilecektir.

SIRA SİZDE

Çocukların ilgi duyduğu objeyi sadece onu görülebilirken kovalaması, görüş alanı dışına çıktığı zaman ise artık takip etmemesi hangi durumun habercisi olduğunu düşününüz.

ERGENLİK DÖNEMİ DİNDARLIĞI

Çocukluk dönemi dini, ergenlik dönemi duygusal ve entelektüel ihtiyaçlarını tatmin edebilecek durumda değildir. Bunun nedeni, bilişsel gelişim başta

olmak üzere ergenin gelişen diğer özellikleri ve değişen çevresidir. Dinî gelişim konusunda en çok bilimsel araştırma ergenlik dönemi üzerinde yapılmıştır. Yapılan araştırmalar, ergenlerin bazı açılardan çocukluk döneminden daha dindar, bazı açılardan ise dine karşı daha mesafeli davranmaya başladıklarını göstermektedir. Zira bu dönemde ergenler, bir taraftan dinî ilgi, pratik, diyalog ve tartışma konusunda yüksek düzey göstermelerine rağmen diğer taraftan aynı zamanda daha fazla şüphe, geleneksel veya lâfzî dinî öğretileri daha az kabul eğilimi göstermektedir. Bu eğilimler sonucunda bazı ergenler, dinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşabilmekte veya dinin önemini inkâr ederek eski inançlarını reddedebilmektedirler. Ergenlerden bazıları daha derin bir şekilde yüzleşmek durumunda olacağı dinî sorunlardan kaçınmak için kör bir şekilde dine yapışabilmekte, bazıları yeni sorun ve şüphelerle boğuşmak zorunda kalmakta, bazıları ise geniş bir şekilde düşünmeyi ve alternatifleri değerlendirmeyi, alternatiflerin öngördüğü yeni tecrübeleri denemeyi ve sonunda dinî sorunlarla ilgili tatmin edici bir sonuca ulaşmayı denemektedir.

Ergenlik dönemi gelişim özellikleri, çocukluk dönemine kıyasla oldukça farklı olmakla birlikte, hem nicelik hem de nitelik bakımından oldukça yoğundur. Bu bakımdan ergenlik dönemine “*yeniden doğuş*” diyen psikologlar olmuştur. Bu dönemdeki dinî gelişim üzerine yapılan çalışmalar, genellikle çocukluk döneminde ortaya çıkan dinî ilginin, bu dönemde de devam ettiğini, bu durumda nesilden nesile önemli bir değişikliğin olmadığını ortaya koymaktadır.

Ergenliğin asıl bunalımlı safhasına girmeden önceki bir-iki yıl içerisinde dinî ilginin yüksek bir seviyesi yaşanır. İbadetleri yerine getirme, camiye veya kilise ayinlerine katılma, helâl-haram, günah-sevap gibi konulara karşı ilgi ve duyarlılıkta belirgin bir artış müşahade edilir. Fakat bu “saadet devri” çok sürmez ve ergenliğin kendine has bunalımlarından din de nasibine düşeni alır. Ergenlik döneminde her ne kadar bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla birlikte dinî görev ve Allah'a karşı borç duygusunda bir azalma, dinî pratikleri yerine getirmede büyük ölçüde uzaklaşma eğilimleri güçlenmekte ise de, ergenlerin birçoğu yine de dinî hassasiyetlerini koruyabilmektedir. Örneğin ülkemizde yapılan araştırmalarda ergenlerin dinî ilgi, inanç ve dine yönelişteki içtenlik düzeyleri oldukça yüksek bulunmuştur. (Hökelekli 1993, s.277; Karaca 2000, s. 301). Gallup'un ABD'de yaptığı bir araştırma ise 13-18 yaşları arasında bulunan ergenlerden oluşan örneklemin yetişkinlerin yüzdeliklerine benzer bir şekilde %95'inin “Tanrı veya Evrensel bir Ruh”a inandıklarını ortaya koymuştur. Araştırmaya katılan ergenlerin yaklaşık 2/3'ü dua/ibadet ettiklerini belirtmiş, yarıya yakınları ise anket yapıldığı günden bir önceki hafta kilise veya sinagoga gittiğini ifade etmiştir. Gençlerin %44'ü, bir genç için dini inancı öğrenmenin “son derece önemli” olduğunu söylemiştir. Buna benzer bulgulara daha başka araştırmalarda da rastlamak mümkündür. (Paloutzian 1996, s.107-108).

Ergenlik Dönemi Dinî Gelişiminde Ayrıcı Özellikler

Şüphe

Ergenlik döneminde dinî ilgi ve tecrübeye ilave olarak yüksek düzeyde dinî şüphe ve sorgulama da ortaya çıkma eğilimindedir. Bu dönemde ortaya çıkan dinî şüphe ve tereddütlerin birçok nedeni olabilir. Ancak bu konuda belki de

en temel olan şey, ergenlik döneminde yaşanan bu tipik şüphelerin özel bir öğretiyi reddetmekten ziyade, bu dönemde ortaya çıkan sorgulamaya yönelik genel eğilimin bir ifadesi olmalarıdır. Ergenler daha çok öğrendikleri şeyleri ve alternatif durumları sorgulamaktadırlar. Özel doktrinlerle ilgili sorular, büyük bir ihtimalle ergenlerin çoğunluğu için önemli bir sorun değildir. Ancak neyin doğru neyin yanlış olduğunun nasıl bilineceği belki de en kritik sorunlardan biridir. Öğrenmenin arka planında yatan bütün süreçler ve bireyin kendi öğrenme kabiliyeti bu sorunun kapsamında bulunmaktadır. Dini konularla ilgili soru ve şüpheler, bu gelişim döneminin genel çizgisinin bir yansıması niteliğindedir. Bazı ergenlerde bu şüpheler açıkça ifade edilebildiği gibi, muhtemelen bağımlı bir kişilik özelliğine sahip ve muhafazakâr eğilimli olanlarda, insanlarla asla paylaşmadıkları gizli şüpheler tespit edilmektedir. (Paloutzian 1996, s.110-111). Dinî şüpheler, bu tecrübeyi yaşayan ergenlerin hepsinin imanı üzerinde olumsuz bir etki de meydana getirmezler. Uygun şartlar altında bu şüphelerin, dinî inançları rafine edici ve daha şuurlu bir dindarlığı besleyici etkileri bulunmaktadır.

Batı ülkelerinde yapılan birçok araştırmada yaş ve sınıf seviyesi yükseldikçe, Tanrının varlığını kuvvetli bir şekilde kabul eden gençlerin yüzdesinin anlamlı bir şekilde azaldığı ve aynı zamanda bu konuda fikri olmayanların yüzdesinin çarpıcı bir biçimde arttığı tespit edilmiştir. Bütün bu araştırmalar ortalama erkeklerin %75, kızların da %50'sinin dinî şüphe tecrübesini yaşadığını ortaya koymaktadır. Mısır'da yapılan bir araştırmada ise, Müslüman erkek ergenlerin %27'sinin, kızların ise %21'inin dinî şüphe krizi yaşadıkları tespit edilmiştir. Hökelekli ise bizzat yaptığı ve yönettiği tecrübî çalışma bulgularına göre ülkemizde dinî şüphe tecrübesi geçirdiğini ifade eden ergenlerin %30 dolaylarında olduğunu bildirmiştir. (Hökelekli, 1988).

Dini şüpheler genellikle 17-18 yaşlarına doğru yatışmaya başlamaktadır. Daha ileri yaşlara sarkan şüpheler ise duygusal arka plandan çok düşünsel temele dayalı özelliklerle ön plana çıkmaktadır. Dinî şüphelerini çözüme kavuşturmak amacıyla ergenlerin en fazla tercih ettikleri çözüm yolları Allah'a sığınma ve O'ndan yardım dileme, bilgisine güvenilen şahıslara açılma, ilgili kitap, kaset vb. teknik araçlardan faydalanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çelişki ve Çatışmalar

Ergenler, dinî gelişimleri boyunca bazı dönemlerde güncel dinî düşünce tarzlarıyla çözümledikleri çelişkilerle karşılaşmaktadır. Dengesizlik ve gerilik dâhil bu yüzleşmeler, bir yandan hala şüphe içinde sorgulanıyorken dinle ilgili kendiliğinden ortaya çıkan daha genel dinî çelişkileri beslerler. Bununla birlikte, bu uyumsuzluk, ergenlik yıllarının genel çelişki eğiliminin bir örneği olarak anlaşılabilir. Bu çelişkiler, örneğin hala onlara bağımlı iken ana babadan bağımsız olma ihtiyacı, Allah'a inanmak ve ilahi kuralları dikkate almak ile kendi arzu ve heveslerine göre yaşamak eğilimi, daha yüksek bir ahlaki prensibe inanmak ve ahlaki görelilik gibi çelişkileri içerir. Yetişkinleri hayatları boyunca rahatsız eden bu temel sorunlar, ergenlik dönemi boyunca kuvvetlenmeye başlar.

Bilişsel gelişim sonucu güç ve kapasite yönünden artan düşünce faaliyeti, ergende bir "bağımsızlık ve güçlülük" duygusunun uyanmasına yol açmaktadır. Artık kendisini yetişkinlerin seviyesinde hissetmeye başlayan ergen,

daha önceleri sınırlarını keşfetmiş olduğu ana-babasının düşünce ve davranışlarını tenkit etmeye yönelir. Bağımsız bir kişilik olarak “kendini ifade etme” güdüsünün etkisinin yoğunluk kazanması, ebeveynle ilişkileri çatışmalı bir duruma getirir. Genellikle ergenin dinî bunalımının başlangıcı, ana babasıyla olan bu çatışmadan beslenir. Ergenlik döneminde kendini gösteren, cinsellik, bağımsızlık gibi güdülerin yanısıra, “katı akılcılık” ve “iradecilik”, kendi benliğini en üstün tutma eğilimleri, tam bir dinî bağlanmaya engel olabilmekte, böylece ergenler dinî bakış açısına kapalı kalabilmektedir.

Ergenlerin yaşadığı temel çatışma konularından birisi cinsellikle ilgilidir. Cinsel olgunluğa ulaşılmış olmakla birlikte, hayatın sosyal ve ekonomik zaruretleri bazı ergenler için bu ihtiyacın meşru tatminini engellemekte veya ertelemektedir. Öte yandan, bu yöndeki arzuları tahrik eden sosyal ya da ticarî nitelikli uyarıcılar bu çatışmayı daha da alevlendirmektedir. Cinselliği sınırsız bir şekilde göz önüne seren ve bu yolla elde edilen zevk ve tatmini hayatın başlıca amaçlarından birisi olarak takdim eden çağdaş kültüre rağmen, cinsî davranışın hiçbir kayıt altına alınmadan icra edilmesi birçok toplumda yasaklarla kuşatılmıştır. Bu yasakların çoğu zaman dinî tasviple desteklenmesi ise, dinin yasaklayıcı faktör olarak algılanmasına neden olduğundan çoğu zaman çatışmayı dinin aleyhine çevirmektedir. Böylece, gençlerin önemli bir bölümü, dinî ve cinsel eğilimler arasındaki çatışmadan doğan *suçluluk ve günahkârlık duygusundan* rahatsız olmaktadır. A.B.D.'de yapılan bazı araştırmalar, gençlerin büyük çoğunluğunun, “büyük günâh”ı bir çeşit seks suçu olarak algıladıklarını ortaya koymuştur. Suçluluk ve günahkârlık duygusu hastalık ölçülerine varmadığı sürece ergenlerin dinî gelişiminin dinamik kaynaklarından birini oluşturur. Zira yapılan bazı araştırmalarda gençlerin “günah” olarak değerlendirdikleri bir cinsel davranışta bulunmaları durumunda en yüksek oranda başvurdukları çözüm yolunun “pişmanlık ve Allah'tan af dileme” olduğu tespit edilmiştir. (Hökelekli 1993, s.276).

Ergenlerin yaşadığı çatışmaların, şüphe, kararsızlık hatta geçici inkâr durumlarının yaşandığı olumsuz bir devreden sonra, yeniden dine dönüş yapmasını hazırlamaları bakımından olumlu sonuçlar üretmesi de mümkündür. Özellikle çocukluk döneminde sağlıklı bir dinî gelişim gösteren gençlerin, geçici bir kararsızlık ve bunalım devresinden sonra, dinî inanç ve değerlerini şuurulu olarak yeniden keşfetmeleri ve onlara kuvvetle bağlanmaları, sıklıkla karşılaşılan durumlardandır.

Ergenliğin sonlarına doğru çatışmaların şiddetinde azalma ve bir tür kişilik değişimi gözlemlenir. Ergen, çocukluktan beri kendisi için huzur kaynağı olmuş olan dinî inançlarına yeniden sarılır. Dine dönüş, farklı eğilimler arasında kararsız kalmış olan ergene kendi birliğini ve Allah'da varolmanın delilini verirken, aynı zamanda şiddetli sevgi, mükemmellik ve yorum ihtiyacını tatmin etmeye imkân verir. Böylece, derin bir sezisile varlığını hissettiği Allah, ergenin iç fırtınasını dindirir. Dinî değerler çerçevesinde hayatını yönlendirmeye çalışan ergende bir rahatlama, yatışma, sevinç ve güven duygusu gelişir.

Ergenin hayatında din, hayatın çatışma halindeki istek ve ihtiyaçlarıyla ilgilenme girişimindeki genel başa çıkma örüntüsünün bir parçası olarak anlaşılabilir. Bazı din psikologları (Cole ve Hall) dinin ergenlik döneminde en az üç ihtiyacın karşılanmasında özellikle faydalı olduğuna işaret etmiştir.

1. *Günahkârlık duygusunun hafifletilmesi ve ahlak.* Dua, itiraf ve din adamlarıyla konuşma sayesinde gençler, affedilme, gerginliğin azalması duygularını hissederler ve daha iyi bir uyum geliştirirler.
2. *Güvenlik.* Dinî inanç ve pratikler, gençlerin bunlar sayesinde ölümün bile (bu inanç ölüm korkusunu da azaltmaktadır) üstesinden gelen dışsal büyük bir güce bağlandıkları hissi verdiği için, güvenlik hissi üretebilirler. Bunun gibi gencin kendini (dini) bir gruba ait hissetmesi ve grup tarafından kabul edilmesi de güvenlik hissi uyandırır.
3. *Hayat felsefesi.* Ergen, dini sayesinde hayat değerlerindeki öncelikler, yanlışlıklar ve doğruluklar gibi konularda bir yönelme kazanır. Ergenlik hayatının diğer yüzleri de dine ilave olarak bu başa çıkma mekanizmalarının içindedir.

Ergenlerin, gözlemedikleri ilişkilerin arka planında yatan sebepleri yakalamak için tahminler yürütmeye başlamaları onların hangi arayışına tekabül ettiğini düşününüz.

Ergenlik Dönemi Dinî Gelişiminde Belirleyici Faktörler

Bilişsel Faktörler

Ergenlik dönemi boyunca gençler, dinî meseleleri düşünebilmek için zorunlu olan *soyut kavramsallaştırma* yeterliğine erişirler. Bazı kültürel farklar olmakla birlikte yetişkinlik dönemine benzer bir dinî hayat 12-13 yaşlarında görülmeye başlar ve bu yaşlar, “*dinî uyanış ve gelişim*” yaşları olarak değerlendirilir.

Dinî şuurun uyanışı yalnızca bilişsel gelişimle sınırlı bir olgu olmayıp, bütün ruhsal yapının işleyişine bağlıdır. Başlangıçta dinî gelişme duygusal bir yoğunlukta kendisini gösterirken, ergen ruhsal uyanış sebebiyle kendini yeni bir dünyanın eşliğinde bulur. Kendisini çevreleyen şeyleri artık basit bir şekilde görmeyen genç; iç dünyasında olup bitenlere karşı şaşkınlığa düşebilir. Kendisini sıkıştıran bir tür deruni kararsızlık içine düşen ergen bu kararsızlık ve şaşkınlık ortamında, içgüdüsel olarak Allah'a yönelebilir. Dinî inanç ve değerler bir anda onun için büyük bir önem kazanmaya başlar. Ölüm, cennet ve cehennem, kader, insanlar arası eşitsizlikler gibi konular ilk defa derinlemesine düşünölmeye başlanır. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan dinî arzu ve arayış, bilişsel gelişimin yardımıyla şuurulu bir dinî uyanışı hazırlar.

Zihnî bakımdan bütünleşmiş benliğinin farkına varan ergenler, hayatın sentezini tenkitçi bir şekilde yapabilecek güçte ve yapmak zorunda olduklarını hissettikleri için, artık gerçeği tecrübe etmeksizin kabul etmeyerek herşeyi tenkit süzgecinden geçirmek isterler. Ergenler aynı zamanda dinî inançlarının anlamını ve dinî gerçeklerin mahiyetini de zihinsel olarak anlamak ve bunları yaşanan hayatla bağdaştırmak isterler. Bir dünya görüşü geliştirme, kendine yön verecek değerleri araştırma, hayatın anlamı ve kendisinin yeri ve rolü konusunda tatmin edici cevaplar bulma gibi arayış ve yönelişler gençlik döneminin kendine has özellikleridir.

Sosyal Faktörler

Çocukluk dönemi boyunca, iki temel faktör olan aile ve dinî kurumlar dine yönelik olarak (dindar olmayan ailelerde dine karşı) çocuğu farklı derecelerde etkilerler. Diğer taraftan ergenlik döneminde ise resme yeni sosyal faktörler girer ve bu faktörler eskilerle karşı karşıya gelir. İlk yeni etki, *akranların etkisidir*. Akran etkisi çocuklar üzerinde de varsa da, çocuklar akranlarından daha fazla etkilenme potansiyeline ergenlik döneminde ulaşmaktadırlar. Dindar gençler, kendi dinî inançlarına uymayan hatta onlara meydan okuyan inançlara bağlı yeni arkadaşlar edinirler. Akran etkisi öylesine büyük olabilir ki, belli yasaklara karşı açık bir meydan okuma meydana gelebilir. Gençler davranışlarını kısmen sosyal kıyaslamalar vasıtasıyla düzenlemeye giriştikleri için, örnek alınan modeller gençleri kendi bakış açılarına uymaya zorlayabilir. Akranlar bunu yapmak için ergenler üzerinde doğrudan bir baskı kurmasa da, onların mevcut kıyaslama merkezleri belli derecelerde kendini yeniden değerlendirmeye iter.

İkinci kritik sosyal etki kaynağı okuldur. Ergen, evde olaylarla ilgili dinî açıklamalar öğrenmiş olabilir. Yani o, tabiatüstü yüklemeler yapmak için Kutsal dili ailede öğrenmiş olabilir. Ancak okulda vurgu, tabî (natüralist) açıklamalar üzerinedir. Okuldaki ağırlıklı vurgu, bilim ve objektiflik üzerinedir ve bu bakış açısı, ergenin zihninde dini yorumlamaların değerinde güvensizlik meydana getirir. Bu durum sadece bilimsel mantığın ürettiği bir durum değildir. Zaman zaman bizzat öğretmenler dinin yanlış olabileceği ihtimalini göstermeye çalışırlar. (Paloutzian 1996 s.126). Dindar ailelerden gelen gençler, kendilerini daha samimi bir şekilde dine verebilmektedirler. Din eğitimi veren okullara giden gençler de, ergenlik dönemleri boyunca bu tür okullara gitmeyenlerden daha yüksek düzeyde dinî inanç ve davranış düzeyi göstermektedir.

Kişisel Faktörler

Kişisel faktörler, *bireyselleşme* ve *kimlik* kavramlarıyla özetlenebilir. Bireyselleşme, farklı, ayrı bir birey olma sürecine, kimlik ise kararlı bir kendilik tanımı geliştirmeye referansta bulunmaktadır.

Ergenlik dönemine kadar, bireyselleşme süreci şu fikirle desteklenir: “*Ben kendime özgü diğer varlıklardan ayrı ve farklı bir varlığım. O halde kendime özgü bir kimliğim olmalıdır.*” Ergenlik döneminde ergenlerin çözümünde en çok güçlük yaşadığı tek sorun, kimlik problemidir.

Bireyselleşme sürecinin birçok psikolojik sonuçları vardır. Belkide bu aşamada en temel olan, gençlerin kendileriyle ilgili kişisel tanımlamalara ulaşmak durumunda olmalarıdır. “*Ben kimim? Niçin buradayım? Hayatın amacı nedir? Neye inanabilirim? Neye değer verebilirim? Nasıl yaşamalıyım?*” Kimlik krizi, sadece dinî bir arayış değildir. O, hayatın birçok cephesini ilgilendiren bütün bir boyutlar dizisinin bir parçasıdır. Dinî kimlik krizi de diğer konularla ilgili krizlerde olduğu gibi bir seyir izler. Kimlik krizinin doğal bir sonucu olarak, ergenler ayrı bir birey olma ve sorumluluk duygusu geliştirmeye başlarlar.

Bu üç faktörün birbiriyle etkileşimi bir taraftan ergeni dinî bir arayışa iterken diğer taraftan onu arayışı doğrultusunda hareket etmeye muktedir kılar. Diğer taraftan bilişsel kabiliyetler, ergene olgun bir bakış açısıyla

sorunları düşünüp değerlendirme gücü verirken, aynı zamanda yeni bir bilgi kaynağı durumunda olan sosyal çevre zorunlu bir meydan okuma da üretir. Bireyselleşme ve kimlik geliştirme süreci, sorunlarla ilgili bireyi tatmin edici çözümler üretmeyi teşvik eden kişisel bir güdü üretir. Bu süreç boyunca tamamen dinî kökenli olan sorular da tabii bir şekilde sorulur. Bu olgunlaşma süreci genci, hem dini hem de diğer konularda kendi başına bağımsız karar vermeye yönlendirir.

YETİŞKİNLİK VE YAŞLILIK DÖNEMİ DİNDARLIĞI

Bireyin ruhsal işlev ve süreçlerinde hayatın sonuna kadar değişimler yaşanmakta, bunlar çeşitli hayat devrelerinde karşılaşılan değişik sorunlarla tetiklenebilmektedir. Psikolojik açıdan hepsinden önemlisi, yaşlandıkça insanların hayat algılarının gelecek yönelimli olmaktan geçmiş yönelimli olmaya yönelik değişmesidir. Genç insanlar, geleceği dört gözle bekler; geriye bakacak pek fazla bir şeyleri yoktur. Bunun zıddına yaşlı insanlar ise kaçınılmaz olarak ürkütücü ve daha yakın olan ölüme bakarlar. Orta yaş ve yaşlılık döneminde vücut fonksiyonlarındaki azalma ve ölümlü yüzleşme, gerçekte ruhsal ve manevi yükseliş için bir şans yarattığı ileri sürülmeğe de, bu durum büyük oranda insanların dinî ve manevi meselelerle ilgileniş tarzı ve yaşlanma sorunlarıyla ilgileniş biçimine göre değişmektedir.

Genç Yetişkinlik Dönemi

Ergenliğin son döneminde genel olarak dinî arayışlar, bocalamalar, şüphe ve kararsızlıklar yatışmakta ve bir sonuca ulaşılmaktadır. Zira genç artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihni ve duygusal olgunluğa ulaşmıştır. Genellikle yirmili yılların başında başlayan ve kırklı yaşların ortalarına kadar devam ettiği kabul edilen genç yetişkinlik döneminde din ile ilgili kesin tercihler ve kararlar ortaya çıkmaktadır. Dinî hayatta bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme yönünde gelişmeler yaşanan bu dönemde birey genellikle ya dinî şüphelerini çözümlyerek kendisi açısından tatmin edici bir dinî hayat şekline kavuşmakta veya yeterince anlamlı bulmadığı ya da çok az bir öneme sahip olduğunu düşünerek ailesinin dinini reddetmektedir. Bu dönemde mevcut dinin hepsi olduğu gibi kabul edilebileceği gibi bazı noktaların benimsenip bazılarının reddedilmesi de mümkündür. Örneğin bazı bireyler dinin inanç yönünü alıp ibadet yönünü erteleyebilmektedir.

Genç yetişkinler kendi kimliklerine kavuşma konusuna odaklanmakta ve bu kimliği diğerleriyle geliştirerek, samimi bir dostluk ve arkadaşlık arayışı içine girmektedir. Zira bu dönemi diğer dönemlerden ayıran ve belirleyici olan üç temel psikolojik özellik; *bağımsızlık, kişilik, yakın ilişki* ve *dostluktur*. Kimlik ile dostluk kurma arasında sıkı bir ilişki olsa da, önce kişilik sonra dostluk gelmektedir. Bu dönemde hem bireylere hem de tüm insanlığa karşı empati eğilimi de ortaya çıkabilmektedir. Yetişkin insan, kişilik özellikleri bakımından oldukça tutarlı ve özel bir yapıya sahiptir. Zira kendine özgü bir kişiliğin kurulması, ergenlik döneminden gençliğe ya da ilk yetişkinliğe geçişin önemli karakteristiklerindedir.

Genç yetişkinlik döneminde genel olarak dinî inançların içselleştirilmesinde bir artış gözlemlenmektedir. Ancak genç yetişkinler kişilik ve benlik

gelişiminde önemli mesafeler kat ettiğinden, dine karşı dışlayıcı bir tutum sergilemeleri de mümkündür. Ergenlik döneminden itibaren başlayan inanç ve değerleri sorgulamak, tecrübe etmek ve yeniden yapılandırmak bu dönemde de devam etmektedir. Zira genç yetişkinin dinî değer ve inançları artık eleştirilmeden kabul edilmiş örtülü bağlılıklardan ziyade, bilerek seçilmiş ve eleştiriyile desteklenmiş bağlılıklara dönüşmektedir. Ancak özellikle formal eğitim almamış bireylerin çoğunluğu ve hatta eğitim görmüş bireylerin önemli bir kısmı da, çocukluk döneminden edindikleri dinî inanç ve davranışlarını ömür boyu devam ettirebilmektedir.

Orta Yaş Dönemi

Evrensel olarak başlangıç ve bitiş noktalarını kesin bir şekilde belirlemek mümkün değilse de, orta yaşın genellikle 35-45 yaşlarında başlayıp yaklaşık 20 yıl sürdüğü kabul edilmektedir. Orta yaşta bulunan yetişkinler, fizyolojik değişim ve farklılaşma yanında önemli psikolojik değişiklikler yaşamaktadır. Orta yaş döneminde şehvani duygular, kırgınlık, ahlaki infial, kendini beğenmişlik, hırs, kendine ilgi gösterilmesi ve inançlarda dogmatizm gibi konularda gençlik dönemine göre zayıflamalar olabilmektedir.

Orta yaşa yaklaştıkça, önceki dönemdeki ilgi alanları zayıflayarak yerini dine bırakabilmektedir. Ölümünden sonraki hayat, cennet, cehennem gibi konularda daha net yargılara ulaşan orta yaş yetişkinleri, din konusunda önemli huzursuzluklar yaşamamakta, takip eden dönemde ise dine ilgi daha üst noktalara ulaşabilmektedir. Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre 31-40 yaşları arasında dindarlıkta bir gevşeme gözlenirken 41 yaş ve sonrasında istikrarlı bir yükselme tespit edilmiştir. Genç yetişkinlikteki bu gevşemenin bu dönemde bireyin kişisel ve toplumsal beklentilere cevap vermek için hayatın diğer alanlarına yönelmesinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmıştır. Orta yaşta dinî ilginin yeniden yükselişe geçmesinde ise evlenme, aile kurma ve çocuk yetiştirme, yaşantıyla çocuklarına iyi örnek olma isteği ön plana çıkmaktadır. Ancak dine olan bu ilgi artışı, sadece sosyal ve ahlaki güdülerle açıklanabilir özellikte değildir. Nitekim insanın psikolojik varlığı, sürekli bir “gelişme” dürtüsünün etkisi altında olup, artan yaşla birlikte yaşanan tecrübeler, kişiyi kendi kendisiyle daha fazla karşı karşıya getirmektedir.

Yetişkinlik dönemi dindarlığı üzerine yapılan çalışmalar, insanların dinî motivasyonlarını dinî hayatlarının her boyutunda eşit derecede ifade etmediklerini ortaya koymaktadır. Genel olarak bakıldığında insanların sahip oldukları dinî ilgiler ile icra etmiş oldukları dini pratikler veya biçimsel dinî uygulamaların tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Bu ayrıklık, geleneksel manada dindar olanların önemli bir kısmına ilaveten önemli bir kısmın geleneksel olmayan bir tarzda ruhsallık/maneviyat üzerine yoğunlaşma ve dindar olmama ihtimaliyle yükselmektedir.

Orta yaş döneminde bireyin yaşamının geçmiş olan kısımlarını yeniden değerlendirip kendisiyle ve çevresiyle hesaplaşmalara yönelmesiyle oluşan bilinç açılımları onu dinî bir takım gerçeklikleri fark etmeye ve inançlarını içselleştirmeye yöneltebilmektedir. Yüksek başarı beklentileri ve aşırı derecede hırslı olanlar veya çocuklarının çok başarılı olması beklentisi içine girenler, orta yaş döneminde beklentilerinden farklı bir durumla karşılaşınca depresyona girebilmektedir. Bireyin orta yaşa uyumu, meydana gelen değişikliklere hazır olmama, bedenî rahatsızlıkların boy göstermesi, öğrenme

güçlüğü ve en önemlisi motivasyon eksikliği gibi sebeplerle daha da güçleşmektedir. Hayatın kaçınılmaz olarak ölümle son bulacağı duygusu, orta yaşa yaklaşan yetişkini, bir an durup varlığının manası üzerinde düşünmeye zorlamaktadır. Daha önce, çeşitli nedenlerle az da olsa dinî deneyim sahibi olan orta yaş yetişkinleri ise, içinde bulunduğu bunalım, kararsızlık ve gerilimden kurtulmak ve izleyeceği yeni yolu belirlemek için dine yönelebilmektedir.

Orta yaş döneminde özellikle Allah'a ve ölümden sonraki hayata gittikçe artan bir dinî inanç söz konusudur. Yine bu dönemde mistik eğilimlerin güçlendiği, tasavvufî hayata yönelmelerin ve dolayısıyla manevi olgunluğa ulaşma imkânlarının daha fazla olduğu kabul edilmektedir. Nitekim bu dönemde, birçok dindar sıradan dinî hayattan, dinî arzusunun üstün olduğu davranışa doğru gelişme göstermekte veya geleneksel dinî hayattan, daha içten manevî bir hayata geçiş yapmaktadır. Böylece, esasen dindar olan şahıs, daha kuvvetli ve daha sürekli bir şekilde dinî tecrübelerine sahip olabilmektedir.

40 yaşından sonra köklü bir dinî değişim yaşayan Müslüman ve diğer din mensuplarından bazı önemli isimler kimlerdir?

Yetişkinlik dönemi dinî gelişimi hakkında ayrıntılı bilgi için Mustafa Köylü'nün Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi adlı kitabını okuyunuz.

Yaşlılık Dönemi

Yaşlılık dönemi, 60-65 yaşlarında başlayıp hayatın geri kalan kısmının tamamına yayılan bir dönem olarak kabul edilmektedir. Yaşlılıkta gelişim potansiyeli sınırlı olmakla birlikte, yine de bazı değişimlerin olması kaçınılmaz gibi görülmektedir. Zira diğer dönemlerde olduğu gibi hayat olayları yaşlıların dinî bütünlüğe olan bağlılığını değiştirme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim ileri yetişkinlik olarak da isimlendirilen yaşlılık dâhil bir bütün olarak yetişkinlik dönemi dinî gelişimi, organizmada meydana gelen değişimlerden çok, hayat tecrübelerini anlamlandırma biçimine göre şekillenmektedir. Bu yüzden yaş ve dindarlık çizgisindeki araştırmalar, kronolojik yaştan ziyade hayat olayları konusuna odaklanmaktadır.

Yaşlılık, bir yandan devam eden gelişimle birlikte diğer yandan gerileme ve yaklaşmakta olan ölümle burun buruna olan bir dönemdir. Fizyolojik gerileme bir yana yaşlılıkta tecrübe edilen en önemli duygusal sarsıntı "ayrılık kayıpları"dır. Bireyin özellikle kendi gençlik imajını kaybetmesi, giderek artan çeşitli hastalıklar, akraba, dost ve yakınlar, hatta kendi çocukları arasında meydana gelen ölümler, gençlerin çeşitli nedenlerden dolayı evden ayrılmaları yaşlılarda yalnızlık ve soyutlanma duygularına yol açmaktadır.

Yaşlıların muhafazakâr olmaları, alışkanlıkları, sosyal fırsatlardan soyutlanmaları ve eskisinden daha az enerjiye sahip olmaları gibi bazı sorunlar, öğrenme konusundaki ilgilerini azaltmaktadır. Bununla birlikte, inancı kuvvetli yaşlılarda dinî ilgi oldukça yoğun hale gelebilmektedir. Yaşlıların özellikle ahiret inancına daha çok önem atfetmeleri, dini onların hayatında diğer yaş gruplarından daha önemli hale getirmekte, ilerleyen yaşlarda insanlar dinî hayatın en belirgin göstergesi olan ibadetlerin en olgun şekillerine ulaşabilmektedir. Buna ilave olarak yaşlılar din ve dinî konularla uğraşmaktan rahatlık hissetmekte ve inançlarıyla daha çok özdeşleşerek dinî

bir hayat yaşamaya diğer yaş gruplarına oranla daha fazla gayret göstermektedir. Yaşlılık döneminde dua, ibadet ve dinî uygulamanın sıklık ve sürekliliğindeki artış, bazı araştırmacılarca geçmişî onarma ve telafi etme çabası olarak yorumlanmaktadır. Zira geçmişte yapılan yanlışlardan hissedilen suçluluk ve günahkârlık duygusu, bağışlanma arzusunu yaşlılık döneminde diğer dönemlerden daha fazla ateşleyebilmektedir.

Yaşlılık döneminde din, en önemli psiko-sosyal uyum faktörlerinden birisidir. Bu konuda yapılan araştırmaların geneline bakıldığında, yaşlılık döneminde din ve maneviyatın fiziksel, ruhsal, sağlık ve diğer problemlerle başa çıkma ihtimalini yükselttiği görülmektedir.

Hangi dönemde olursa olsun, insanın ölümü kendine yakın hissetmesi ve kendine acı ve ıstırap veren hayat olayları ile karşı karşıya kalması, o kimseyi dine ve dinin sağladığı anlam arayışına yakın bir duruma getirebilmektedir. Yaşlıların bir ihtimal olarak ölüme daha yakın olmaları ise, ölüm düşüncesinin bu tür etkilerini yaşlılarda daha olası hale getirmektedir.

Konuyla ilgili yapılan bazı araştırmalar, yaşlılarda Allah inancının daha kesin ve kararlı bir şekil aldığı, ölüm sonrası hayata, ilahî mahkemeye, cennet ve cehennemin varlığına olan inancın bu dönemdeki bireylerde belirgin bir artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte yaşlılık döneminde bireylerin genel olarak dine yöneldiklerini ileri sürmek tam olarak doğru değildir. Zira bu durumun aksini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır. (Karaca 2000, s. 301). Ancak yine de düzenli bir dinî geçmişî sahip olmayan birçok kişi, hayatın zevklerinin sona erdiği, ölüm gerçeğinin varlığını kuvvetle hissettirdiği bu dönemde dinî değerlere, hayatlarına anlam ve amaç sağladığı için kolaylıkla bağlanabilmektedir. İleri yaşlarda hem zihin hem duygularda meydana gelen önemli ölçüde donuklaşma ise, yaşlılık dönemi dindarlığını ağırbaşlı ve kararlı, kaderci bir tevekkül ve teslimiyete yönlendirmektedir.

Bu konuda ileri sürülen bazı teoriler bütün inanç türlerinin yaşla birlikte arttığı, yaş yükseldikçe daha yüksek düzeyde bir bütünleşmeye yönelik bir artış meydana geldiği ve bütünleşmiş inancın daha ziyade 70'li yaşlarda ortaya çıktığını öngörmektedir. Ancak 40'lı yaşlardan sonra dindarlıkta bir kararlılığın oluştuğu ve dinî tutumların kararlılıklarını korudukları ve yaşın gerektirdiği uyum konusunda artan bir öneme sahip olduklarını ortaya koyan araştırmalar da vardır. (Paloutzian 1996, s.129,131).

Ülkemizde konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda ise genel olarak yaş ilerledikçe insanların dine karşı daha olumlu tutum ve davranışlar içine girdiği tespit edilmiştir. (Taplamacıoğlu, 1962; Uysal, 1995).

Dinî gelişimle ilgili teorilerin neden tam olarak doğru olmayabileceğini düşününüz.

Yaşlılık döneminde dinî ilgi ve yönelişteki artışın sizce en önemli sebebi ne olabilir?

Özet

Dinî gelişim oldukça uzun soluklu ve uzun bir zaman aralığına yayılan bir süreç izler. Çocuklar dinî bir hazırbulunuşlukla dünyaya gelirler. Onlardaki

dinî ilgi ilk olarak 3 yaş civarında ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemden itibaren dinî hayat sürekli bir gelişim ve değişim içine girer. İnsanların diğer alanlarda olduğu gibi dinî gelişim hızları da birbirinden farklıdır. Dinî gelişim sürekli ileri doğru devam eden bir süreç olmayıp bu süreç içinde zaman zaman duraklamalar, geriye gidişler veya tamamen kopmalar da meydana gelebilir. Ancak bu kopmalar yeni dinî bağlanmalara neden olduğu gibi, herhangi bir dine inanıp onu yaşamaya çalışan birey, hayatının herhangi bir döneminde dinî bir yeniden doğuş yakalayarak hızlı bir gelişim sürecine girebilir. Dini hayatta, inanç, bilgi ve duygu boyutları önemli yer işgal etmesine rağmen dinî gelişimde uygulama daha ön plana çıkmaktadır. Herhangi bir dine inanan birey, dininin öngörmüş olduğu dini pratikleri uygulayarak dini şuurunu geliştirir. Bilinçli bir şuur gelişimi ergenlikten itibaren başlayarak hayatın ileriki bölümlerinde değişik gelişim çizgileri takip ederek gelişimine devam eder.

Çocukluk, gençlik ve yetişkinlik döneminde dine ilgi duyan bireyler genellikle ilerleyen yıllarda da bu ilgilerini arttırmaya devam ederler. Dindar yetişkinler ise genellikle dindarlıklarını devam ettirerek yaşlanırlar. Ancak onların dindarlıklarını devam ettirirken farklı yollar izlemeleri her zaman olasıdır. Yaşlılık döneminde dinî ilgi ve uygulamalarda artış olsa da, bu dönem zorunlu bir dini uyarıcı değildir.

Kendimizi Sınayalım

1. Çocukluk dönemi dindarlığının en karakteristik özelliği aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Sorgulama
 - b. Düşünmeden kabul
 - c. Anlam arayışı
 - d. Mistik eğilimler
 - e. Şüphe ve çatışma
2. Nesne sürekliliği kavramı hangi dinî gelişim teorisinde önemli bir yer işgal eder?
 - a. Baldwin teorisi
 - b. Harms teorisi
 - c. Elkind teorisi
 - d. Goldman teorisi
 - e. Bağlanma teorisi

3. Aşağıdakilerden hangisi ergenlik dönemi dinî gelişiminde en karakteristik unsurlardan biridir?
- Düşünmeden kabul
 - Sosyallik ve ilişki arayışı
 - Dinî şüphe ve tereddütler
 - Ölüm düşüncesi
 - Cinsel ilgiler
4. Din ve dinî konularla uğraşmaktan rahatlık hissedilen, dinî inançlarla daha çok özdeşleşilen, dini bir hayat yaşamaya daha fazla gayret gösterilen gelişim dönemi aşağıdakilerden hangisidir?
- Çocukluk
 - Ergenlik
 - Genç yetişkinlik
 - Yetişkinlik
 - Yaşlılık
5. Ergenlik döneminde ergenlerin çözümünde en çok güçlükle yaşadığı problem aşağıdakilerden hangisi olabilir?
- Maddi problemler
 - Manevi problemler
 - Sosyal problemler
 - Kimlik problemi
 - Fizyolojik problemler

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- 1. b** Yanıtınız doğru değilse, “Çocukluk Dönemi Dindarlığı” bölümünü yeniden okuyunuz.
- 2. c** Yanıtınız doğru değilse, “Çocukluk Dönemi Dindarlığı” bölümünü yeniden okuyunuz.
- 3. c** Yanıtınız doğru değilse, “Ergenlik Dönemi Dindarlığı” bölümünü yeniden okuyunuz.
- 4. e** Yanıtınız doğru değilse, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Dönemi Dindarlığı” bölümünü yeniden okuyunuz.
- 5. d** Yanıtınız doğru değilse, “Ergenlik Dönemi Dindarlığı” bölümünü yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Nesne sürekliliği kavramının henüz kazanılmaması

Sıra Sizde 2

İdrak arayışı

Sıra Sizde 3

Hz. Peygamber, Gazzali, Luther vb.

Sıra Sizde 4

Diğer bütün teorilerde olduğu gibi dinî gelişim teorileri de kanun değildir. Zaman içerisinde değişimler ortaya çıkabilir.

Sıra Sizde 5

Ölüme yakınlık.

Yararlanılan Kaynaklar

Argyle, M., ve Beit-Hallahmi, B. (1975). **The Social Psychology of Religion**, London.

Elkind, D. (1970).” The Origins of Religion in Child”, **Review of Religious Research**, 12, 1, 35-42.

Goldman, R. (1964). **Religious Thinking from Childhood to Adolescence**, New York.

Harms, E. (1944). “The Deveopment of Religious Experience in Children”, **American Journal of Sociology**, 50, 112-122.

Hood, R.V. ve ark. (1996). **The Psychology of Religion**, New York.

Hökelekli, H. (1993). **Din Psikolojisi**, Ankara.

Karaca, F. (2000). **Ölüm Psikolojisi**, İstanbul.

Kılavuz, M.A. (2005), “Yaşlanma Sürecinin Dinî Gelişime Etkileri”, **Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 14, 2, 97-112.

Kirkpatrick, L.A. ve Shaver, P.R. (1990). “Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion”, **Journal for the Scientific Study of Religion**, 29, 3, 315-334.

Köktaş, M. E. (1993), **Türkiye’de Dinî Hayat**, İstanbul.

- Köylü, M. (2004) **Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi**, İstanbul:
- Paloutzian, R. F. (1996). **Invitation to the Psychology of Religion**, London.
- Peker, H. (2000). **Din Psikolojisi**, Samsun.
- Tamminen, K. (1991) **Religious Development in Childhood and Youth: An Empirical Study**, Helsinki,.
- Taplamacıoğlu, M. (1962) “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”, **Ankara Ün.İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10, 141-151.
- Uysal, V. (1995). “İslamî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, **İslamî Araştırmalar**, 3, 3-4, 263-271.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İnanç ve iman kavramlarını tanımlayabilecek,
- Dinî inancın psikolojik yapısını açıklayabilecek,
- İnanç gelişimini ve inanç aşamalarını değerlendirebilecek,
- Dinî şüpheyi ve çeşitlerini tanımlayabilecek,
- İnançsızlığı inançtan ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- İnanç ve iman
- İnançta yapı ve içerik
- İnançta gelişim ve aşama
- Şüphe
- İnançsızlık ve inkâr

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Metin içerisinde geçen kavramların detaylı tanımları için bir Psikoloji sözlüğüne başvurunuz.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden “İman”, “İlhad”, “İtikad” ve “Küfür” maddelerini okuyunuz.

İnanç Psikolojisi

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, inançlar tarihidir. İnanç, insanlıkla yaşattır ve tarih boyunca hayatın en vazgeçilmez gerçekliklerinden birini teşkil etmiştir. Dolayısıyla inanca ilişkin hiçbir şey, insani tecrübeye yabancı değildir. Denilebilir ki, insanoğlunun bugüne kadar ortaya koyduğu bütün düşünce üretimlerinin ve yapıp-etmelerinin arkasındaki motiflerden hiçbirisi inanç kadar etkili olamamıştır.

İnsan, inanan bir varlıktır. Çünkü yeryüzünde “farkında olduğunun farkında olan” tek canlı türü insandır. Biyoloji kaynaklı bu yeti onu, kendini aşarak özünü aramaya ve o öze ulaşmak için çabalamaya mecbur bırakır. Burada belirsizliğe yer yoktur. Bu yüzden inanma, insanın varlık yapısında yer alan en temel niteliklerden ve en derin duygulardan biridir. En genel anlamıyla inandırmayan bir insan ne vardır, ne de düşünülebilir. Başta Dinler Tarihi ve Antropoloji'nin verileri olmak üzere kapsamlı bilimsel inceleme ve araştırmalar, dünyanın hemen her tarafında, insanların büyük çoğunluğunun tabiatüstü, aşkın, insan ötesi mutlak bir varlığın (veya varlıkların) mevcudiyetini kabul ettiklerini ve inandıklarını ortaya koymaktadır. Pekçok inançta bu tabiatüstü, aşkın veya insan ötesi tabiri ile bütün hayatı düzenleyen ve idare eden, her yerde hâzır ve nâzır olan, şahıslanmayan, ulaşılamayan ve bilinen varlık anlayışı ile kesinlikle kavranamayan bir öz, bir ilke ya da bir varlık kastedilmektedir.

İnanç, soyut bir kavramdır ve insanlar bireysel farklılıkları dolayısıyla bu kavrama değişik anlamlar ve değerler yükleyebilmektedirler. Bu anlam ve değerlerin çeşitliliği nedeniyle herkes için kabul edilebilir genel bir inanç tanımına ulaşmak oldukça güçtür. Ancak dinî inançlar sözkonusu olduğunda, bu inançların, genellikle doğruluğu kabul edilen hükümler, yani önermeler ve doğruluk iddiaları oldukları belirtilmektedir. Sonuç itibarıyla her dinin inançlar üzerine kurulduğunu dikkate alırsak, bütün dinler kendi inanç ve iman tanımlarını yapmakta ve bunların esaslarına ilişkin açıklamalara teolojileri içerisinde ayrıntılı olarak yer vermektedirler.

Dinî inanç, dinlerin merkezî kavramlarından biridir ve dinler bu nedenle genellikle inanç sistemleri olarak tanımlanmaktadır. Belirli inançlara sahip olmak veya herhangi bir dinî inanç sistemine mensup olmak, ulûhiyet, tabiat, insan, tarih ve gelecek hakkında da belirli fikir ve anlayışlara sahip olmak demektir. Bir başka deyişle, inançlarımız ile dünya görüşlerimiz, bilgilerimiz, algı ve idraklerimiz, ilişki ve deneyimlerimiz arasında sıkı bir münasebet

vardır. Farklı dinlerin mevcut olması, sonuç itibariyle insanların da farklı inançlara sahip olmaları demektir. Bir insanı herhangi bir dinin mensubu yapan temel unsur, o insanın mensup olduğu bu dinin inanç esaslarını bilmesi, kabul etmesi ve bağlanmasıdır. Bu durum, inançlarımızın hem bilişsel (kognitif), hem duygusal ve hem de iradi içerikli oldukları anlamına gelmektedir.

İnanç esasları, bir dine mensup olabilmek için asgari düzeyde kabul edilmesi ve benimsenmesi gereken ilkeler demektir. Ancak inanç esasları her bir din için farklılar arzeder ve dolayısıyla bir Hıristiyanla bir Budist'in veya bir Yahudi ile bir Müslüman'ın inançları birebir örtüşmez. İnanç esaslarındaki bu farklılıklara rağmen, yine de, dinlerin üzerinde temellenedikleri inançların birkaç ortak alan etrafında dönme eğiliminde oldukları yönünde bazı görüşler ileri sürülmektedir. Buna göre, bu ortak alanlar şunlardır:

1. İnsanlar kendilerini bir çıkmazda bulurlar (*günah ve ölümlülük* gibi).
2. Bu çıkmazdan kurtulmak için bir yola ihtiyaç duyarlar (*kurtuluş ve özgürleşme* gibi).
3. İnsandan aşkın olan ve insana yardım eden bir "şey" vardır (*Tanrı, Mutlak Gerçeklik, Brahman, Nirvana* gibi) veya varoluşumuzun bir amacı vardır.
4. Bu "şey" belirli bir tarzda bilinebilir veya ona yaklaşılabılır (*Kutsal Kitaplarla*).
5. Kurtuluşa ya da özgürleşmeye erişebilmek için insan da bir şeyler yapmak zorundadır (*inanmak, benliği imha etmek, inanç esaslarına uymak* gibi). (Peterson ve diğ.2006, s. 4)

İNTERNET

İnanç konusunda çeşitli kaynaklar için <http://www.psywww.com/psyreliq/> adresine başvurabilirsiniz.

Din Psikolojisi'nin inanca yaklaşımı onun kaynağını veya gerçekliğini sorgulamak değil, bireyin inançla ilişki sürecindeki her türlü tutum ve davranışını incelemek, yani inanç ve iman olgularının bireyin düşünce ve davranışlarına yansımalarını araştırmak şeklindedir. Bir başka söyleyişle din psikolojisi, dinî bir inanca sahip bireyi psikolojik bakımdan anlama amacı taşır. Bu amaç gerçekleştirilirken inanç veya iman, insandan bağımsız olarak ele alınmaz. Bir tarafta bilişsel bir olgu olarak kabul edilen inanç bulunurken, diğer tarafta ise bilme, anlama, karar verme, inanma ve bağlanma eylemini gerçekleştiren insan yer alır. Diğer taraftan Din Psikolojisi, inanç ve imanı, bireysel farklılıkları gözönünde bulundurarak, insan hayatında bir defada oluşmuş ve tamamlanmış durağan olgular olarak değil, farklı şartlar altında, farklı durum ve dönemlerde çeşitli şekillerde yansıyabilen dinamik süreçler olarak ele alır.

K İ T A P

İnanç ve inançsızlık konusunda ayrıntılı bilgi için Antoine Vergote'un Din, İnanç ve İnançsızlık adıyla Türkçeleştirilen kitabını okuyunuz.

İMAN VE İNANÇ KAVRAMLARI

İman ve inanç kavramları, bazı dillerde olduğu gibi, Türkçe’de de bazen farklı anlamlarda bazen de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadırlar. Ancak hem dinî literatürde hem de sosyal bilimler literatüründe bu kavramların daha çok birbirlerinden farklı anlamlarda kullanıldıkları görülmektedir. Özellikle dinî literatürde iman kavramının dinî, felsefi, psikolojik, sosyo-kültürel ve siyasî anlayışları yansıtacak şekilde çok boyutlu olarak tanımlandığı gözlenmektedir. .

Dilimize Arapça’dan geçen ve “güvenmek” anlamına gelen “emn” kökünden türeyen **iman** kelimesine sözlüklerde, “*karşısındakine güven vermek, güven duymak, tasdik etmek ve gönülden benimsemek*” anlamları verilmektedir. Bunun yanısıra “*sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek*” manasındaki “akd” kökünden türeyen **itikad** da iman karşılığında kullanılmaktadır (el-İsfahani, 1961; İbn Manzur, 1299-1308). **İnan** (iman); “inanmak işi; bir kimse veya bir şeyin doğruluğunu, büyüklüğünü ve gücünü sarsılmaz bir duygu ile benimseme;” **Inanç** (itikad) ise, bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; Tanrı’ya, bir dine inanma, iman, itikat; birine duyulan güven, inanma duygusu; inanılan şey, görüş ve öğretisi” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1988). Görüldüğü gibi inanç kelimesi tanımlarda imanı da kapsayacak şekilde daha genel bir anlam ifade ederken; iman, bir dine yönelme olarak, daha özel manada kullanılmaktadır.

Kur’an’da inanç ile ilgili olarak (*iman, İslam ve tasdik* gibi) olumlu ve (yalanlama, inkâr etme, ortak koşma, terk etme, inatla inkâr etme, kalbinde olmayanı söyleme, şüphe etme gibi) olumsuz nitelemeler bulunmaktadır.

SIRA SİZDE

1

Yukarıda Türkçeleri verilen inançla ilgili olumsuz nitelemelerin Kur’an’daki karşılıklarını bulunuz.

Kur’an’daki kullanımı dikkate alınarak iman kelimesine, genellikle doğrulama (*tasdik*) ve tahsis etme, teslim olma (*İslam*) anlamları verilmiş; daha sonra terim olarak, “Allah’tan tebliğ ettiği kesin olarak bilinen hususların bütününde peygamberi tereddütsüz olarak tasdik etmek” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu kavramları ayrıntılı olarak ele alan Kelam ve Akaid kitaplarında iman, genellikle temel inanç esaslarını “*kalp ile tasdik, dil ile ikrardır*” veya “*kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amelden ibarettir*” şeklinde tanımlanmaktadır. “Kalp ile tasdik” ifadesinin, imanda, sezgi ve kavrayışı içeren duygusal sürecin, akıl ve duyuyu içeren bilişsel süreçten daha öncelikli bir rol oynadığını vurgulamak üzere kullanıldığı söylenebilir.

İman ve inanç, İslam Dini’nde olduğu gibi diğer dinlerde de üzerinde önemle durulan kavramlardır. Bunlar pekçok teolog ve filozof tarafından detaylı bir şekilde tartışılmıştır.

Smith (1979), iman ve inanç kavramları arasında bir ayırım yaparak, imanın “temel bir insani nitelik” olduğunu belirtir. Ona göre iman, kişinin kendisine, diğerlerine ve evrene karşı yönelimi veya toplam cevabıdır. Fowler (1981) da Smith’in bu ayırımını aynen kabul eder. Ona göre iman, inancı ifade etme ve iletmenin önemli tarzlarından biridir. İnanç, imandan daha derindir, bilinçdışı güdülerimizi kapsadığı gibi, bilinçli iman ve fiillerimizi de içerir.

Allport (2004), *güven* olarak adlandırdığı *iman* kavramını, daha az emin olduğumuz inançları ifade etmek üzere kullandığımızı; buna karşılık inancı daha kesin konularda kullanmaya eğilimli olduğumuzu ileri sürer. Ona göre inanç, son aşamada iman haline gelir. Clark (1961), aradaki farkın büyük ölçüde psikolojik olduğunu, inancın daha durağan, imanın ise dinamik ve canlı olduğunu belirtir. Vergote (1999) ise, inanmak eyleminin karşılığın inanç değil iman olduğunu, dolayısıyla imanın inançtan ayrı tutulması gerektiğini belirtir. İmandaki “güven” üzerinde duran Vergote, inancın bir anlamda içte yaşanan iman olduğunu ifade eder.

Ülkemizdeki din psikologları da genelde iman ve inanç kavramlarını birbirinden ayırırlar. Onların tanımlamalarında, *imanın inanca nazaran daha özel bir anlam ifade ettiği* hususu öne çıkmaktadır. Her ikisinin zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da birbirleriyle ilişkili ancak ayrı kavramlar oldukları, inancın kapsam itibarıyla iman dâhil muhtemel bütün düzeyleri içerecek şekilde daha genel olduğu, imanın ise inanca göre daha özel bir anlam ifade ettiği görülmektedir.

Acaba imanın ifade ettiği bu özel anlam nedir, nereden kaynaklanmaktadır? Bu özel anlama ve alana ulaşmak için öncelikle dinlere ve onların kutsal metinlerine başvurmak gerekmektedir. Bu metinlere göre bu alan, **gayb**'dir, yani insanın algı ve kavrayış alanının ötesinde bulunan, duyu ve akıl yoluyla hakkında bilgi edinilemeyen ve onu aşan gerçekliklerdir; görünenler âleminin dışında görünmeyen varlık âlemidir. İman, bu gerçekliklerin ve bu âlemin varlığının kabul edilmesidir. **Gayba iman**, imanı özel kılan ve diğer bütün beşerî inanç çeşitlerinden ayıran temel özelliktir. Gaybı oluşturan iman objeleri, çeşitlilik göstermekle birlikte, bütün dinlerde bulunabilmektedir. Mesela İslam Dini'nde gayba imanı oluşturan konular Amentü'de özetlenmiştir. Böylece dindeki anlamıyla imanın, aslında gayba iman olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, İslam Dini'ne göre, gaybın kabulü veya reddi, inancı ve inançsızlığı belirleyen ölçüt olmaktadır.

Bunun yanı sıra inancın daha çok *bilişsel* veya zihinsel, imanın ise *duygusal* ve *iradi* bir eylem olduğu, ama genel anlamda inanma olgusunun bunlardan herhangi birine indirgenemeyeceği ve bütününe etki ve katkıda bulunduğu psikolojik bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır.

SIRA SIZDE

Dinî İmanı genel olarak inançtan ayıran özellikler nelerdir?

DİNİ İNANCIN PSİKOLOJİK YAPISI VE TABİATI

Dinî olguların analizinin, yapı ve tabiat itibarıyla genellikle zor oldukları, imanın da bunların en karmaşıklarından biri olduğu zaman zaman ileri sürülmüştür. Çünkü genel olarak inanma hadisesinde, birbiriyle içiçe geçmiş birtakım psikolojik süreçler rol oynamaktadır. Bu nedenle Din Psikolojisi, kendi sınırları çerçevesinde inanma veya iman eyleminin bu psikolojik süreçlerin bütünlüğü içerisinde nasıl yapılandığını ve bu yapılanmanın hangi içeriklerden oluştuğunu aydınlatmaya çalışmaktadır.

Dinlerin, özellikle vahye dayalı dinlerin, öz itibarıyla inanç sistemleri olarak tanımlandığını daha önce belirtmiştik. Bu tanımın, iki tarafın zorunlu olarak bulunduğu bir gerçeğe işaret ettiği; bu taraflardan ilkinin inanç objelerini, diğerinin de inanan bir kişiyi gerektirdiği kendiliğinden ortaya

çıkılmaktadır. Vahye dayalı inanç sistemleri, insanlara neye inanacakları konusunda bilgi sunarlar; dünyaya, varoluşa, kutsal ve aşkın olana dair bir tasavvurlar bütünü teklif ederler. Birey bu teklifi kabul edip etmemekte özgürdür. Kur'an'ın ifadesiyle “*dinde zorlama yoktur*” (Bakara, 2/256) ve “*dileyen iman eder, dileyen inkâr eder*” (Kehf, 18/29). Yani inançlar, sonuçta bir iman ahdi/sözleşmesi üzerine oturtulurlar. Dolayısıyla iman herşeyden önce güven ve bağlılığı içeren ahde dayalı bir yapıdadır. İman eden birey bu suretle sanki kendisine şahsen hitabedilmiş gibi dinî tebliği kabul eder ve doğruluğunu onaylar.

İnanma, insanın bütününe ilgilendiren, bu yönüyle birçok boyutu bulunan bir eylemdir. Bunlar, daha önce de belirttiğimiz gibi, *bilişsel, duygusal ve iradi* boyutlardır. İman, bireye teklif edilen kabullerin sırf bilişsel bir süreç olarak yaşanması ile tamamlanmaz; bunun yanısıra bu tekliflerin bireyin benliği ile uyuşması ve bireyi kendi özgür iradesiyle teslim alması gerekir. İman, tek başına bu boyutlardan birine indirgenemeyeceği gibi, bunların etkilerinin bir toplamı da değildir.

İnanmada, bilişsel, duygusal ve iradi boyutlar birlikte etkide bulunur. Din Psikolojisi'nde “Dinî Tecrübe” başlığı altında bu boyutlardan duygusal boyut daha ayrıntılı olarak incelenip tartışılır. Bu, inançta aklın/bilişin veya iradenin yeri olmadığı anlamına gelmez. Din Psikolojisinin duygu temelli öznel/subjektif yaşantılara daha fazla önem vermesi ile ilgili bir durumdur.

Tillich'e (2000) göre iman eylemi, hem bunların toplamını hem de her özel etkiyi aşar ve bizzat bu eylem her birinin üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. İman, bireyin bilinçaltının bir hareketi olmadığı gibi, herhangi bir bilinç işlevinin eylemi de değildir. İman, her ikisinin öğelerinin de aşıldığı bir eylemdir. Aynı şey imandaki duygu ve irade boyutları için de geçerlidir. Ne tek başına duygu ve ne de tek başına irade, imanı oluşturamaz. İman, bireyin odaklanmış benindeki bütün bu boyutların birliği sonucunda gerçekleşir.

İmanın asıl konusu, diğer bütün dinî inançların olmazsa olmazı durumundaki Allah'a imandır. İman, tabiatı itibarıyla, inanan bireyin Allah ile sürekli ve dinamik ilişkisidir. Çünkü mü'min, Allah'ın kendisini vahiy yoluyla bildirdiğinin ve kendisinden “ben” olarak bahsettiğinin farkındadır. O halde iman, bir ben'in bir başka ben ile ilişkisidir. (Buber, 2003). Ancak bu ilişki her zaman çok kolay kurulamamakta, çatışma, bunalım ve gerginlikler boy gösterebilmektedir. Bazen “ben” hazır olamamakta, bazen “sen” ötekine dönüşebilmektedir. Bu yüzden iman, “*kabul ve tasdik*”, “*itaat ve teslimiyet*” ve “*güven ve sevgi*” bağı olmadan tam olarak gerçekleşmemektedir. İmanın yapısını ve boyutlarını oluşturan bu psikolojik süreçler, imanın tabiatının anlaşılabilmesine de katkıda bulunmaktadır.

İmanda Bilişsel Yapı: Kabul ve Tasdik

Biliş (kognisyon), algı, hafıza, akıl yürütme, düşünme ve kavrama gibi zihinsel faaliyetlerin bütününe anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bireyin imanla ilgili bilişsel bir faaliyette bulunabilmesi için, öncelikle iman edilecek varlık alanı hakkında bir ön bilgiye sahip olması gerekir. Biliş konu olan bu bilgi, deneyle elde edilebilecek nitelikte değildir. Vahye dayalıdır ve değişime açık değildir. Vahiyle gelen bilgiler değer hükmü taşırlar ve bireysel tutumları oluşturup şekillendirirler. Bunlar aynı zamanda varlığı ve oluşu idrak etme ve anlamlandırma konusunda etkilidirler.

İmanda, vahiyle bildirilenler kesin ve doğru kabul edilir. İmanın konusunu oluşturan bilgilerin çoğu, insanın kavrayış alanını aşan gayb ile alakalıdır. İnsan gayb karşısında öncelikle inanma eylemi (Bakara, 2/3) içinde olmalıdır. Bunların doğruluğunun onaylanması için, ayrıca bir ön psikolojik hazırlık gereklidir. İnsan ancak derûnî bir hazırlık sonucunda aşkın gerçekliği kabul etme kıvamına gelir. Tasdikın sadece dil ile ifadesi yeterli olmayabilir. Bunun kalben de gerçekleşmesi gerekir (Hucurât, 49/14). İçinde Allah'ı hissetmeye başlayan insan, kendiliğinden O'na doğru yönelir, varlığını ve iradesini kavrar ve rıza ile O'na karşılık verir. Bu deruni tecrübe sözle dışarı taşar (ikrar) ve Allah ile insan arasındaki ilişkinin tabiatını dile getirir.

İmanda İradî Yapı: İtaat ve Teslimiyet

Sözlük anlamı dilemek olan irade, en kısa tanımıyla “düşüncenin ortaya koyduğu bir gayeye doğru gitme hareketi” demektir. **Dinî irade** ise bireyin, “*dinin istekleri ve yasakları doğrultusunda davranışlarını ayarlama gücü*” (Peker, 2003) olarak tanımlanmaktadır. Din Psikolojisi'nin öncülerinden William James, *İnanma İradesi* (1979) adlı eserinde insanın psikolojik bütünlüğü içerisinde imanın kaynağını iradeye bağlamakta ve insanın, imanı gerçekleştiren bir “irade eden tabiat” a sahip olduğuna işaret etmektedir.

İmanda kabul ve tasdikın oluşabilmesi için iradenin katılımı ve imana göre şekillenmesi gerekir. Allah'ın varlığını kabul ve tasdik eden insan, hayatına O'nun emir ve yasakları çerçevesinde istikamet vermek üzere kendini O'nun iradesine teslim eder. Bu teslimiyet güçlü bir sorumluluk bilincinin oluşmasına imkân tanır ve imanın sürekliliğini sağlayan fiil ve davranışlar sergilenirken; heva ve hevesler, tutku ve zevkler bu bilincin süzgecinden geçirilir.

İmandaki itaat ve teslimiyet, körukörtüne bir boyun eğme değildir. Allah'ın adalet, merhamet, iyilik ve ahlakın kaynağı olduğuna inanma ve güven duymadır. Allah rızasını kazanmak için gösterilen sabır ve sebat iradeyle ilgilidir ve birtakım arzu ve istekler bu irade sonucunda feda edilir. İnsanın sorumluluğu, çeşitli faktörleri düşünüp değerlendirmesi ve sonunda kendi iradesiyle karar verip harekete geçmesiyle bağlantılıdır.

İmanda Duygusal Yapı: Güven, Sevgi ve Fedakârlık

Anlamı içerisinde güvenin bulunması, imandaki duygusal yapının en önemli göstergesidir. Bu yüzden birçok teolog ve filozof, imanı, *bağlılık* ve *güven* duygusuna indirgemişlerdir. Ancak güven imanda tek duygu değildir. İmanın duygusal yapısı içerisinde sabır, tevekkül, rıza, sevgi, korku ve fedakârlık gibi diğer duygular da en az güven kadar etkindir.

İman, olumsuz olaylara karşı mü'mine dayanma gücü verir; korkuya, ümitsizliğe ve hüzne kapılmasını engeller. Rabbine olan teslimiyet ve güveni, başına gelenler karşısında isyan etmeyip rıza göstermesini, sabretmesini ve ona tevekkül etmesini temin eder. Mü'min, Allah'ın kendisinin velisi/dostu olduğunu (Bakara, 2/256) bilir ve bütün olumsuzlukları bu bilinç içerisinde değerlendirir.

İnsanın kendine ait isteklerinden vazgeçerek benliğini bütünüyle Allah'a hasretmesi, sevgi ve fedakârlığa dayalı güdüsel bir etkinliğin oluşmasına

bağlıdır. Allah'a bağlılığı sürekli hale getiren, sevgiye dayalı imandır. Korku ise, mü'minin Allah'a yönelik itaat ve teslimiyetinin gerektirdiği sorumluluğu layıkıyla yerine getirememeye duygusunun ifadesidir. İman bu duygulardan hangisine bağlı olarak yaşanırsa yaşansın, insanın kendisiyle giriştiği iç mücadelede Allah'ın iradesi yönünde bir sonuca ulaşılmasıyla tam bir yapı kazanır. İmanda ulaşılabilecek son aşama Allah aşkıdır ki bu, ilahi irade için kendi isteğinden, başkalarının iyiliği için kendi bencil düşüncelerinden vazgeçerek, teslimiyet ve bağlılığın zirvesine yükseliştir (Hökelekli, 1998).

SIRA SİZDE

3

Yukarıda, imanın boyutları arasında ayrı bir başlık halinde yer verilmemekle beraber, gerçekte her üç boyutta da yer alan ve imanın daha çok ibadetlerle dışa yansıyan unsuru nedir?

İmanın Psikolojik Kaynakları

Batı düşüncesinde, imanın psikolojik kaynakları konusunda birbirinden farklı bazı görüşler yer almaktadır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

1. **Biyolojik** temeli esas alan görüşte, imanın bir **iç-güdü** olduğu ileri sürülmektedir. Bu görüşü savunanların geldiği son nokta "**inanç geni**"dir.
2. İmanın, iç-güdülerin yönlendirilip olgunlaştırılması sonucu ulaşılan **insani bir gelişim** olduğu yolundaki varsayımdır.
3. İmanı, insanın sonsuz olanla karşılaşmasının sonucu olarak gören ve onu **sonsuzluk duygusuna** dayandıran görüş.
4. Önceki görüşün tam tersi bir iddiayı savunarak, imanın aslında **sonlu olanı idrak** olduğu görüşü. Buna göre, insanın sonsuzu idrak etmesi için öncelikle kendi sonluluğunun farkında olması gerekir.
5. Sonuncusu ise, imanın, **varlığı idrak** olduğu yönündeki görüştür (Oates, 1973).

İmanın Psikolojik Etkileri

Genelde dinî inançlar, özelde ise iman, bireyler için sadece ayırıcı birer özellik değildirler, bunlar aynı zamanda hayatın ve kişiliğin özünü oluşturmada, bireylerin hayatlarında ve kişiliklerinde, az ya da çok, düzenleyici ve yönlendirici işlevler icra etmektedirler. Dinî inançlar, pek çok insanın kimlik, kişilik ve benlik oluşumundaki düzenleyici ve yönlendirici işlevlerinin yanı sıra; insanın kendisiyle, diğer insanlarla, tabiatla ve Tanrıyla ilişkilerinde de önemli roller oynamakta ve hayatın anlamına ilişkin bütüncül cevaplar sunarak bir dünya görüşü sağlamaktadırlar.

Dinî inançların birey üzerindeki etkileri ve bireyin bunlara bağlı olarak oluşturduğu hayat tarzı, kişisel bağlanma, anlama ve yaşama tarzının yanı sıra toplumsal ve kültürel unsurlardan ve coğrafi, sosyo-politik ve ekonomik faktörlerden de fazlasıyla etkilenebilmektedir. İnançın etkisi kişiye, kişinin bağlandığı dine, ait olduğu mezhebe veya cemaate, dinle bütünleşme düzeyine, çevreye, duruma, kişinin fiziksel ve zihinsel sağlık ve mutluluğu gibi birtakım faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir (Pargament, 2005).

Diğer taraftan bu etkinin anlaşılmasında bireyin imanının niteliği, yani içinde yaşanılan toplumun din anlayışını olduğu gibi benimsemesi (taklit) ile dini inançları özümsemesi ve içselleştirmesi (tahkik) de göz önünde bulundurulması gereken önemli bir ayrımdır. Gazzâlî'ye (1987) göre iman, taklitten tahkike oradan da zevke doğru yol alır. Bu, bir düşünce ve yaşantı sürecidir. Zira taklitle başlayan iman yerini daha sonra araştırma ve bilmeye, yani imanı makul gerekçelere dayandırma ve delillendirme ihtiyacına bırakır. Bu süreç olumlu bir biçimde neticelenirse iman artık bir zevk ve bir hayat haline gelir.

İNANÇ GELİŞİMİ

İnanç gelişimi, insan gelişimi düşüncesiyle bağlantılı olan ve inancı, gelişim dönemleri içerisinde inceleme amacı taşıyan bütün girişimleri ifade etmek üzere oluşturulmuş özel bir kavramdır. Bunların genel adı ise dinî gelişimdir. İnancın hayat boyu gelişimiyle alakalı olarak birtakım kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlar, “basamak”, “evre” ya da “aşama” kuramları olarak adlandırılmaktadır. İnancın gelişime dayalı yörüngesine ışık tutan bu kuramlar, Din Psikolojisi'ne, inanç gelişimini anlama ve değerlendirme konusunda önemli katkılarda bulunmaktadır.

İnanç gelişimi kuramları, daha önce mevcut olan genel gelişim kuramlarında çok az yer verilen veya hiç bahsedilmeyen, genelde din özelde ise inanç boyutunu ortaya çıkarma amacı taşımaktadırlar. Her insanın dinî serüveninin kendine özgü ve benzersiz olduğu gerçeğinden hareketle, inanç gelişimi kuramlarında, “inancın bütün hayat döngüsü boyunca genel bir gelişimsel yörüngesi var mıdır?” sorusunun cevabı aranmaktadır.

İnancın, hayat boyu gelişime dayalı olarak incelenmesi ile ilgili çalışmalar eski tarihli olmakla birlikte, geliştirilen kuramlar oldukça yeni ve çok çeşitlidir. Dolayısıyla bütün bu kuramları ele almak yerine, inanç gelişimi burada, teorik temelleri geniş ölçüde kendisinden önceki genel gelişim kuramlarına dayanan ancak inanç gelişimi konusunda başlangıç kabul edilen ve kendisinden sonraki kuramları da derinden etkileyen **James J. Fowler**'ın **İnanç Gelişimi Kuramı** çerçevesinde ele alınacaktır.

SIRA SİZDE

4

Aşağıda bir örneği yer alan inanç gelişim kuramları, teoloji ve din psikolojisi dışında, psikolojinin hangi alt dallarıyla irtibatlıdır?

İnanç Gelişimi Kuramı

Fowler'ın inanç gelişimi kuramı, bir yanıyla genel gelişim kuramlarına, diğer yanıyla da teolojiye dayanmaktadır. İnanç gelişimi kuramının temel teorik köklerinin Erikson ve Levinson'un piko-sosyal teorilerinin yanı sıra Piaget ve Kohlberg'in yapısal-bilişsel gelenekleri içerisinde bulunduğu bir gerçektir. Kuramın temel teolojik kökleri ise, Niebuhr ve Tillich'in görüşlerine dayanmaktadır. Dinler tarihçisi Smith'in de, din, inanç (faith) ve iman (belief) kavramları arasındaki farklılıkların belirgin bir şekilde birbirinden ayrılması fikri ile kuram üzerinde büyük etkisi vardır.

Fowler, çoğunlukla dinî geleneklere bağlı olarak tarif edilen ve içeriği kutsal metinlere göre belirlenen **inanç** kavramını, *insanın temel dinamik güven tecrübesi* olarak tanımlayıp yorumlar. Yani güven, dinî duygu ve düşüncenin temeli olarak kabul edilir. Fowler'a göre inanç ahde dayalı bir

yapıdadır. Ahit, *güven ve bağlılıktır*. Dolayısıyla inanç sadece bireyde olup biten bir olgu değildir. O, başkalarına güven ve bağlılığı içermektedir. Başkalarına güven ve bağlılık, bizi aşkınlara, bizi birbirimize bağlayan değer merkezlerine, güç imgelerine ve hikâyelere olan ortak güven ve bağlılığımız tarafından doğrulanır ve derinleştirilir. Sonuç olarak inanç, güven ve bağlılığımızı bir ya da birçok değer merkezine, güç imge ve gerçekliklerine odaklanmak suretiyle yorumlama ve bağlanmanın dinamik sürecidir. **İnanç**, *paylaşılan güven ve bağlılıklar içinde bizi ötekine, paylaşılan değerlere, anlam ve gücün aşkın çatısına bağlayan ve başkalarıyla ilişkilerimiz içerisinde şekillenen varoluşsal bir yönelimdir* (Fowler, 2000).

Böylece inanç kavramı, kurumlaşmış dinleri aşar ve bireysel değer noktalarını, hayalleri, gerçek tecrübeleri ve insanın içinde kendisini dinî geleneklere, aileye, ulusa, güce, paraya, cinselliğe ve benzerlerine bağladığı ana hikâyeleri kapsar. Bu, bireyin hayatının anlaşılmasında uygun bir yol sunar. Bununla birlikte inanç (faith) kavramı, kendi bütünlüğü içinde, ilahi olanı da içine alacak şekilde daha geniş bir anlamda insanla alakalı hale gelir. Fowler burada, *ilişki olarak inanç ve bilgi olarak inanç* arasında bir ayırım yapmaktadır. İnanç doğumla birlikte ilişkilerden oluşur ve temel olarak hem kendi grubuna ve sosyal çevreye, hem de aşkın olana ilişkindir. Aynı zamanda inanç, dünyaya bakış ve dünyayı anlama ve anlamlandırma tarzıdır. Böylece inanç bütün kişiliği kapsamaktadır. Çünkü onun hem ahlakılığı ve sosyal farkındalığı, hem de ruhî kabiliyetleri, benlik tasarımı ve bilinmeyen katmanları inancı içine almaktadır. Burada inanç, insanî bir arzu ve talep haline gelir. Dindar veya dindar olmadan, Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman olarak görünmeden önce hayatımızı nasıl düzenlediğimiz ve hayatımızı ne ile anlamlandırdığımız problemi ön planda gelmektedir. (Bucher, Oser, 1988; Fowler, 2000).

Fowler, “**yapı**” kavramını, bireyin algıladığı, çevresine uyguladığı bir eylem ve işlev olarak bulunan gözlemlenebilir düşünce biçimi olarak tanımlar. İnançın yapısı, birden çok bileşenin veya yeteneğin etkileşiminden oluşan karmaşık bir bütünlüktür. Bireyin düşüncelerini oluşturan işlevsel yapıların birbirine geçtiği, etkileşimsel ahenkli bir tarz bütünlüğü içinde devam ettiği sürecin adı ise “**aşama**” olarak isimlendirilir. Yani, her bir aşamada düşünsel yapılar birbiriyle organize bir şekilde dinamik bir bütünlük oluştururlar. *İnançın içeriği*, bireylerin değer verdiği, kendilerini adadığı, hizmet ettiği, yasaklarına uyduğu değer merkezleri ve güç imgelerinden meydana gelir. Başka bir ifadeyle, inancın içeriğini genellikle bir değer sisteminin varsayımları temsil etmektedir. İnanca dair yapılar, her bir aşamada, dinî veya felsefî sistemlere ait semboller, inançlar, ayinler(ritüeller) ve mitler tarafından şekillenir ve bilişsel işlevi organize ederek belli bir formata dönüştürür. İnanç ve dinî içeriklerle alakalı olarak akaide dayalı yapılara inanmayı gerektiren iman kavramları arasındaki fark ve dinleri aşan bir kuram ortaya koyma çabası, inanç gelişimi kuramında dinî içerikleri ikinci plana itmiştir. (Fowler, 2000; Mehmedoğlu ve Aygün, 2006; Ok, 2007)

İnanç, altı aşama olarak belirlenen süreçlerin her birinde, bir önceki ve bir sonraki aşamaya göre, farklı bir tarz oluşturarak, inanç aşamalarının boyutları olarak isimlendirilen bakış açılarından, kendine özgü bir yapılanma meydana getirir. **İnanç aşamalarının boyutlarını** ise, *mantık yürütme biçimi, bakış açısı edinme, ahlaki yargılama biçimi, sosyal farkındalık biçimi, otorite merkezi, dünyayı tutarlı görme biçimi ve sembole yüklenen işlevsellik* oluşturmaktadır (Fowler, 2001). Ortaya çıkan altı aşama hiyerarşik bir

ardardalık oluşturur, aşamalar arasında geçiş ancak bir önceki aşamanın tecrübe edilmesiyle mümkün olur. Geçiş, her şeyden önce insanın yaşı ve tecrübelerine bağlı olarak gerçekleşir. Her bir aşama arasındaki süre kişiden kişiye değişir, ancak yaş ve hayat tecrübesiyle doğrudan bağlantılıdır. Aşamalar arasındaki geçiş süresi 10 yıla kadar varabilir. Olgunluk bağlamında üst aşamaların özellikleri bir önceki aşamaya göre daha yeterli fakat daha değerli değildir (Fowler, Streib ve Keller, 2004).

Fowler, inancın, insan merkezli çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaya ve bu yapıyı tasvir etmeye çalışır. İnanç, hem bilinçli hem de bilinçsiz süreçleri kapsar, içinde gönül ve akıl dinamiğini birlikte barındırır. İnanç bir etkinliktir fakat bu geleneksel olarak temel inanç sistemlerine sahip olma ya da dini faaliyetlere katılma değil; inancın aktif, değişen, gelişen bir niteliğe sahip olduğu görüşünü ön plana çıkarır.

İnanç Aşamaları

Fowler'ın inanç aşamaları, ana hatlarıyla şöyledir:

Aşama Öncesi Dönem veya Temel İnanç (yaklaşık 0–3/4 yaşlar)

Konuşma öncesi duygusal ilişkiler ile sınırlı bir aşama olması ve deneysel olarak araştırılmasının güçlüğüne rağmen bu dönemde daha sonradan inancın üzerine temelleneceği otonomi, güven, ümit ve cesaretin tohumları atılır. Güvensizlik tecrübesi, ilk sevgi ve şefkati veren insanlarla ilişki tecrübesi, inanç yoğunluğu olarak kabul edilir. Kendini beğenme veya yetersiz güvenden dolayı kendini soyutlama söz konusudur. Konuşma ve düşünme yeteneğinin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte birinci aşamaya geçiş hızlanır. Dil ve törensel oyun içinde, sembollerin kullanımı başlar.

Aşama 1. Sezgisel–Yansıtıcı İnanç (yaklaşık 3/4–7/8 yaşlar)

Bu aşamada birey, çevresindeki insanların inançla ilgili hikâye ve eylemlerini pratik bir tarz içinde taklit eder. Bu bağlamda *taklide dayalı bir inanç* özelliği söz konusudur. İlk kez ölümün, cinselliğin ve diğer katı tabuların bilincine varılmaya başlanır. Birey, tasavvurlar vasıtasıyla kendinin, kutsalın yasaklarının ve ahlakın varlığının bilincine varır. Ölüm, cinsiyet ve çevrede gerçekleşen diğer olaylar sezgisel olarak algılanır. Ancak buradaki tehlike bu tasavvurların yıkıcı tabular ve katı ahlakî kurallar tarafından aşırı derecede etkilenmesidir.

Aşama 2. Öyküsel–Lafzî İnanç (yaklaşık 6/7–11/12 yaşlar)

Birey, mantıklı düşünme yeteneğinin gelişmeye başlamasıyla birlikte, dünyadaki işleyişi anlama çabasına girer. Kendi inanç toplumuna ait olmayı sembolize eden hikâye, inanç ve uygulamaları kendine mal eder. Artık hayal ile gerçek dünya arasında ayırım yapılabilir ve başkalarının bakış açıları ayırt edilebilir. Dinî inanç ve semboller tamamen gerçek olarak kabul edilir. Daha önceki farklı birçok olaydan meydana gelen tecrübe kavramı, anlam sağlamada bir düzen ve sıra oluşturan mantıklı bir yapılanma sağlar. Anlatılan hikâye, dram ve mitler tecrübeyi anlamada önemli araçlara dönüşür.

Aşama 3. Yapay–Geleneksel İnanç (yaklaşık 11/12–17/18 yaşlar)

Birey, ergenlikle beraber, formel işlemler ve kişilik bunalımlarının ortaya çıkmasıyla, muhtemelen inancın üçüncü aşamasını göstermeye başlayacaktır. Tanrıyla daha çok kişisel ilişki ve biçimsel amelî düşünceyle ilgili soyut fikirlere bir güven söz konusudur. Birey kendisi ve diğerleri için farklı hikâyelerin anlamlarını kurmaya ve kendi hayat hikâyesiyle diğerlerini ilişkilendirmeye başlar. Önemli insanların veya kendi akranlarının görüşleri içselleştirilip kişiselleştirilerek inanç ve değerler araştırılabilir. Bu inanç ve değerler, hiçbir şekilde eleştiriye tabi tutulmayacak şekilde algılanır. Öte yandan, birçok değerden sadece biri olduğunun farkında olmadığı kendi değerleri, bir *ideoloji* şeklini alır.

Aşama 4. Bireysel–Düşünceye Dayalı İnanç (yaklaşık 17/18 yaş ve sonrası)

Bu dönemde birey, artık hayatını kurguladığı ve şekillendirdiği inanç ve değerleri sorgulamak, tecrübe etmek ve yeniden yapılandırmak zorundadır. Bu değer ve inançlar, artık düşünülmeden, irdelenmeden ve eleştiriye tabi tutulup sorgulanmaksızın kabul edilmeden daha çok, açık ve kesin bir şekilde bilinçli olarak seçilmiş ve eleştiri süzgecinden geçirilmiş bağlılıklar anlamına gelmektedir. Dıştaki otoriteden içteki otoriteye yönelen birey, eleştirel bir bakış açısından inanç ve değerlerini yeniden inşa ederek bilinçli bir “yönlendirici ego” ortaya koyar. “Özerk inanç” geliştirmeye başlar.

Aşama 5. Birleştirici İnanç (30 yaş sonrası)

Bu aşamadaki kişi, “zihindeki ve yaşantıdaki zıtlıkları bütünleştirmeye” çabalayarak çelişkileri birleştirmeye başlar. Birey, bir önceki basamak içinde gelişen inanç sınırlarını aşarak, gerçeğin hem çok boyutlu hem de kaynağı itibarıyla birbiriyle uyumlu ve bağlantılı olduğuna dair bir yetenek geliştirir. Birbirine zıt olan kutuplar arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi ve uyumlu bir şekilde kabul edilmesi yolunda bir uğraşı içine girilir. Birey, kendine ve öteki geleneklere ait sembol, hikâye, mecaz, istiare ve mitleri yeniden değerlendirir ve yapılandırır.

Aşama 6. Evrensel İnanç (belirli bir yaş yok, 30 yaş öncesi nadir)

Bu aşama, olgun inancın zirvesidir. Çok az insan inancın bu aşamasına çıkabilir. Bu aşamaya ulaşan birey, *adalet* ve *sevgiyi* etkinleştirip, baskı ve işkenceyi alt etmek için, *hayatın anlamı* ve *Tanrı'nın gücü* ile birleşme sürecini yaşar. İncanın bu noktasına ulaşan kişiler, toplumun huzuru için kurtarılmış bölgeler oluştururlar. Adalet ve sevgi toplumuna karşı olan insanlık dışı yapılarla mücadeleye eğilimli olan bu bireyler, toplum içinde sevgi ve adaleti yaşayan topluluk olarak hayat sürdürürler.

Evrensel İnanç aşamasında, olgunlaşıp kemale ermiş örnek modeller ortaya konulmaktadır. Ancak bu modeller, tartışmaya açık modellerdir. Zira bunlar, bir din veya kültür için modellik teşkil edebilirken, başka bir din ve kültür için olumsuz çağrışımlar içermektedir. Dolayısıyla deneysel araştırmalarda bu aşamaya genellikle yer verilmemektedir.

İnanç gelişimi kuramı yapısal-gelişimsel psikolojiye dayanan temellerine uygun olarak deneysel açıdan test edilebilir bir inanç kavramı öne sürmektedir. Ancak bu kuramın teorik çerçevesinin teolojik temelleri de mevcuttur ve bu nedenle inancın bu şekilde bir psikolojik kurama dayanması ile belirli bir dini geleneğe (İslam'a ya da Hıristiyanlığa) uygunluğu arasında ister istemez bir uyum sorunu ortaya çıkmaktadır (Streib, 1991; Ok, 2007).

Son olarak, inanç gelişimi kuramında, inancın, bireyin bir çağrıya karşılık vermesi olarak tanımlanmasının, İslam'daki iman anlayışı ile herhangi bir sorunu yok gibi gözükmektedir (Ok, 2007). Ancak kuramın birtakım eleştiriler aldığına değinmek gerekiyor. Bu çerçevede bütün cins, kültür, din ve tarihi zaman dönemleri göz önünde bulundurulduğunda, bu iddiaların genel bir geçerliliğe sahip olamayabilecekleri dile getirilmektedir. Diğer taraftan bu kuramdaki bazı aşamalar oldukça karmaşık ve soyuttur. Ayrıca inanç gelişimi kuramında, "bütün dinler gelişmeyi aynı yoğunlukta mı teşvik etmektedir?", "farklı kültür ve dinlere mensup bireyler aynı gelişim çizgisini mi takip etmektedir?" gibi aydınlatılmayı bekleyen bazı belirsizlikler mevcuttur.

DİNÎ ŞÜPHE

Şüphe, insanca bir tutumdur. Her insan, çeşitli durum ve zamanlarda belirsizlik ve kararsızlık içinde kalabilir. Pekçok şeyi, şüphe konusu edebilir, seçimlerinde tereddütler yaşayabilir. Buna inanç da dâhildir. İnsanın sahip olduğu bilgilerin bütününe, bir anlamda inanç niteliği taşıdıklarını varsayarsak; bu bilgiler arasındaki fark, bireyin hangi ölçüte dayanarak bunları inanç ya da inançsızlık, iman ya da inkâr haline getirdiği noktasında düğümlenmektedir. İşte şüphe burada devreye girmekte ve bireye karar verme sürecinde başvuracağı ölçütleri, akıl, duygu ve irade süzgecinden geçirme imkânı sağlamaktadır. Ancak şüphe, uzun da sürse, geçici olmalıdır, çünkü sürekli olarak şüphe içerisinde yaşamak, olumsuz psikolojik durumlara yol açabilir. Bu yüzden karar vermek de şüphe duymak kadar insancadır.

Şüphe, günlük dilde, hakkında olumlu veya olumsuz kesin bir hüküm bulunmayan herhangi bir konudaki kararsızlık durumunu anlatmak için kullanılır. Din Psikolojisinde ise, "apaçıklık ve kesinlik arzusunun önceki inançla ya da sebepleri karşılıklı olan iki inancın birbiriyle çatışması sonucunda ortaya çıkan kararsız, sabit olmayan ruh hali olarak" (Hökelekli 1998, s. 195) tanımlanmaktadır.

Kararsızlık durumu, zihinsel gerginlik ve huzursuzluk yaratır. Bu nedenle zihin şüpheden kurtulma eğilimi gösterir. Buna göre, iki muhtemel gelişme çizgisi sözkonusudur: Birey, şartlara ve duruma göre, ya şüpheden şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa geçiş yapacaktır. Din diliyle ifadelendirirsek, ya tasdik edecek ya da inkâr edecektir. Bu iki gelişme çizgisi psikolojik olarak aynı sonucu doğuracaktır. Yani, ne imanı tercih edenin ve ne de kararlı inançsızlığı seçenin zihninde şüpheye yer kalmayacaktır.

İman, durağan değil dinamiktir, yani bir anda şekillenmez ve her zaman aynı yoğunlukta kalmaz. Bilişsel, duygusal ve iradi süreçlerden geçer. Birey bu süreçlerde birtakım şüpheler yaşayabilir. Burada şüphe, olumlu anlamda, bir farkındalık durumunun başlangıcı olarak nitelendirilebilir. Çünkü şüphe duymaya başlayan birey, zihnini, bulunduğu düzeyden daha ileri bir aşamaya taşıma kararlılığındadır. Mesela, kişi bağlı olduğu dinin öğretilerinin veya

inanç esaslarının kesinlikle doğru olup olmadıklarını veya ne anlama geldiklerini bilmek isteyebilir. Aynı şekilde, duygusal açıdan, inanılana hangi gerekçelerle güven duymak ve kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda olduğunu sorgulayabilir, bunların temellendirilmesini isteyebilir. Ayrıca, iradesini kullanma imkânına sahip ve kararlarında özgür olmalıdır. Bu süreçte bireyin, inancına yönelik şüphelerini başarılı ve olumlu bir şekilde sonuçlandırması, belirsizlikten ve tereddütlü ruh halinden kurtulması, aklını ve kalbini tatmine ulaştırması ve bütün bunları yaparken hür iradesini kullanabilmesi, psikolojik bütünlüğü için gereklidir.

DİKKAT

Şüphe, zihinsel hayatın temel bir durumu değildir. İnanç ve inançsızlık arasında tereddütlü ve tepkisel bir süreçtir. Bu yönüyle inançtan da inançsızlıktan da farklıdır. Şüphe, bir yönüyle inanç için daha ileri bir aşamaya geçişi başlatabilirken, diğer yönüyle de inançsızlığın ilk aşamasını temsil edebilir.

Dinî hayatın sağlıklı bir şekilde gelişmesi için bireyin, şüphe aşamasını başarılı bir şekilde sonuçlandırması, inançlarını doğru bilgilere ve sağlam temellere dayandırması zorunludur. Çünkü “birey, inancının gerçekliğinden şüphe ettiğinde, inancın psikolojik belirleyicileri değişebilmektedir. Bu sebeple, inancı, akla yatkın bir gerçeklikle tanımlamak gerekmektedir. Temelsiz ve sağlam olmayan inanışlar, yanlışlar üzerine kurulu öğretiler, insanların ruhsal yaşantılarını, düşünce kalıplarını, sorun çözme tarzlarını ve hayata bakışlarını etkileyebilir” (Tarhan, 2010, s. 36).

SIRA SİZDE

Şüphenin yol açabileceği olumsuz psikolojik durumlara örnek veriniz.

Din Psikolojisinde, sebepleri ya da kaynakları kadar niyet ve sonuçları yönünden de farklı birçok dinî şüphe çeşidi tanımlanmaktadır. Bunlar anahatlarıyla şöylece sıralanabilir (Hökelekli, 1998, s. 197-204):

Dinî Şüphe Çeşitleri

- 1. Arayış Şüphesi.** Eleştiri ve itiraz niyeti olmaksızın, dinî bilgi ve kavramların gerçekliğini ve sebeplerini araştırma ve tatminkâr cevaplar bulma arzusuyla ortaya çıkan ve daha çok çocukluk döneminde görülen bir şüphedir. Arayış şüphesi çocukluk döneminden sonraki dönemlerde çok fazla görülmemekle birlikte, dinî hayatlarında köklü bir değişimin başlangıcında bulunan yetişkinlerde veya din değiştirme kararlılığındaki kimselerde de güçlü bir şekilde yaşanabilmektedir.
- 2. Bencillik Şüphesi.** Bireyin, inancı, yüce ilgi ve değerlerden çok kendi çıkarına hizmet eden bir araç olarak görmesinden ve bu yüzden kişisel ilgi, arzu ve ihtiyaçlarına beklediği karşılığı bulamamasından kaynaklanan şüphedir. Dua ettiğinde beklentilerine karşılık alamayan bazı kişilerin hayalkırıklığına uğrayıp kuşkuya düşebilmeleri buna bir örnektir.
- 3. Sadakat Şüphesi:** İnancın gereklerinin yerine getirilip getirilmediğiyle ilgili bir şüphedir. Başka bir ifadeyle, insanın, Allah'ın kendisinden istediklerini ne düzeyde yerine getirdiğini sorgulamasıdır. Burada iman edenin, inandığı değerlerden değil, imanındaki samimiyetinden ve imana karşı sadakatinden şüphe etmesi sözkonusudur. Sadakat şüphesi, inanan kişinin imanını derinleştirme ve olgunlaştırma çabasına olumlu katkılarda bulunur.

- 4. Bilimsel Şüphe:** İnancın ve dinî inanç sisteminin kabul edilip onaylanabilmesi için bilimsel yöntemlerle araştırılması, yani inancın doğruluğunun ispatlanabilirliğinin bilimsel açıdan mümkün olması ve bilimsel verilerle çelişmemesi gerektiği varsayımına dayanan şüphe türüdür.

Şüphe, bilimsel çalışma tarzının önemli araçlarından biridir. Aynı şekilde, dinler de insana bu tarz bir tavsiyede bulunurlar. Mesela, İslam Dini insanlara, körükörüne bağlanmamayı, düşünmeyi, akletmeyi, araştırma ve soruşturmayı, sorgulamayı emreder. Ancak bilim sınırlı alan ve olaylarla çalışırken; din, öncesi, şimdisi ve sonrasıyla bütün hayatı içerisine alan çok daha geniş alanlarla ve çok daha önemli meselelerle ilgilenir. Bilim, sadece bu dünyaya ait soruları cevaplandırabilirken; din, daha yüce bir varlığın mevcudiyeti, olup bitenlerin ve hayatın anlamı, varoluşun amacı, hayatın nasıl yaşanacağı, ölüm sonrası gibi “nihaî kaygı” konularında insanlara bütünlüklü cevaplar sunmaya çalışır.

İnancın akılcı(rasyonel) bir kabullenme olduğunu iddia eden görüşlerin yanısıra, bu iddiaları temelden reddeden görüşler de mevcuttur. İnancın rasyonel bir kabullenme olduğu iddiası, sadece bilimsel yöntemlerle çalışanlar için sözkonusu değildir. Pekçok teolog da bu iddianın savunucuları arasında yer almaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken şey, her iki iddianın da kendi bakış açılarından haklı taraflarının bulunduğudır.

- 5. Kavramsal Şüphe.** Dini öğretilerin içeriklerinde yer alan bazı kavramlara itiraz ve tepki şeklinde ortaya çıkan şüphedir. Bu, bilimsel şüpheyne benzemekle birlikte, burada dinî hayat tarzının ve dinî normların reddinden çok, dinî inanç sistemlerinde yer alan bazı müphem, muğlâk, akıl ve idrak sınırlarını zorlayan ifadelerin harfi harfine alınması nedeniyle düşülen kararsızlık sözkonusudur.

Kutsal metinlerdeki bu tür ifadelerden bilim diline dayanarak anlam çıkarmaya çalışmak şüpheyne yol açabilir. Çünkü din, bilimden farklı bir dil kullanmaktadır. Dolayısıyla dinî kavramlar ait oldukları bağlamlarda ele alınmadıklarında problem kaynağı olabilmektedirler. Kur'an'daki muhkem (anlamı açık) ayetlerin yanısıra *müteşabih* (anlamı kapalı) ayetlerin de bulunması ve daha ziyade benzetme ve mecaz ifade eden bu müteşabihlerin bazı kimselerde şüpheyne yol açması, kavramsal şüpheyne örnek olarak düşünülebilir.

- 6. İnkârcı Şüphe:** Herhangi bir dinî niyet ve amaç taşımaksızın sırf dini reddetmek veya kendi inançsızlıklarının haklılığını ispat etmek için dinî konularda olumsuz görüş bildiren veya dinî gerçeklikleri değil de sadece kendi kuruntularını sistemleştirmeye yönelik araştırma yapan bazı kötü niyetli veya inançsız (ateist) kişilerde rastlanan şüphe çeşididir.

Dinî şüphe çeşitleri içerisinde yer almamakla beraber, dini konularda kesin kanıt olmadığı için hiçbir şey söylenemeyeceğini iddia eden “bilinemezci” (agnostik) tutum da, şüphenin tabiatına benzer bir kararsızlık ve tereddüt hali içerdiği için zaman zaman dinî şüphenin bir çeşidi olarak görülmektedir.

DİNÎ İLGİSİZLİK, DİNİ İNKÂR VE DİN KARŞITLIĞI

İnsan hayatında kimi zaman bazı soru ve şüphelerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunlar zihinsel bakımdan olduğu kadar psikolojik ve dinî bakımdan da teşvik edilmişlerdir. Ancak bu soruların yol açtığı tercihler farklı şekiller alabilmekte, bazen dinî anlamda bir kaygısızlığa, ilgisizliğe, dinî inkâra veya din karşıtlığına dönüşebilmektedir.

Dinî hayat, her birey için her zaman olumlu bir seyir takip etmeyebilir. İçerisinde zaman zaman gerilimlerin, çatışmaların ve beklenmedik olayların görüldüğü anlamlı bir kişisel tarih teşkil eden din, bir taraftan sorunlara çözümler sunarken, diğer taraftan bazı insani eğilim ve tutkulara karşı çıkarak birtakım çatışmalar doğurabilir. O andan itibaren de bazı insanlar için dinin gelişmesi, değişken bir biçim alabilir. Objektif olarak onaylanmış dinî bir tavra, taahhüdü kısmen askıya alan ve bölünmüş bırakan bir şüpheye ya da geçici veya kesin bir redde yol açabilir.

Modern zamanlar dünyeviliğin merkezde olduğu, dinin toplumsal etkilerinin en aza indirildiği, ancak özel ve öznel bir yaşama biçimi olarak varlığını koruduğu bir süreç olarak yaşanmaktadır. Bu durum din sosyologları tarafından *sekülerleşme* teorilerine temel oluşturmuştur. Fakat günümüzde, sekülerleşme teorilerinin iflas ettiği ve yeni süreçlerin ortaya çıktığı yüksek sesle dile getirilmektedir. Ancak insanların bilfiil modern ve seküler bir dünyada yaşadıkları, dolayısıyla dine ayıracak fazla vakitleri bulunmadığı ve dinî hayatı sürekli olarak erteledikleri de aynı şekilde dillendirilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak insanlarda dine karşı ilgisiz ve kayıtsız bir tutumun gelişmekte olduğu ve dinin, hayatın tamamından olmasa bile, büyük bir kısmından çıkarıldığı görülmektedir.

İnsan, bu yoğun ve hızlı tempo içerisinde günlük alışkanlıklarını bozulmadan devam ettirdiği sürece, dinin gerekçeleri ve amaçları üzerinde düşünmeye pek az fırsat bulabiliyor. Böylece kendi yeterliliklerinin ve sorumluluklarının sınırları görünmez oluyor ve din, birtakım felaketler anında hatırlanan veya bazı törenlerle sınırlı bir hale geliyor. Bu durumdaki insan, varlığın ve hayatın amacına ve anlamına dair temel sorulara cevap bulmak gibi varoluşsal bir kaygı taşımıyor. Böyle bir kaygı duyduğunda ise kendisini yığınla yapılacak başka işleri olduğuna inandırıyor.

Dine karşı ilgisiz ve kayıtsız bir tutum geliştirmenin, bütün dinler için bir sorun teşkil etse de, daha çok bu tutumu geliştiren bireyler açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Mesela Jung, varoluşu anlamlı kılan dini, insan için en önemli konu olarak düşünmüş, dine ilgisizliğin veya dinin yokluğunun toplumda zihinsel hastalıkları arttıracağını ileri sürmüştür. Bu konuda şu tespitleri yapmaktadır: “Hastalarım arasında hayatlarının ikinci yarısında bulunanların, yani otuz beş yaşını aşmış olanların tümünün problemlerinin kökeninde, hayata ilişkin dinî bir bakış açısı kazanamamış olmaları yatıyordu. Her birinin, her çağın yaşayan dinlerinin bağlılarına verdikleri şeyi kaybettikleri için hastalığa yakalandıkları ve hiçbirinin kendi dinî bakış açısını tekrar kazanmadan gerçekten şifa bulamayacaklarını söylemek yerinde olur.” Öyleyse insan, öncelikle din ile ve daha sonra da kendisi ile barışmalıdır. (1984, s. 202).

Dinî ilgisizlik, dinî inkâr ve din karşıtlığından farklı özelliklerle belirginleşen bir tutumdur. Bu tutum, kendisini, daha çok gündelik hayatta dinî kavramlara çok az yer vermekle veya hiç yer vermemekle, olayları dini kavramların dışındaki kavramlarla anlamlandırmakla veya en iyi ihtimalle ibadetlerdeki ihmalle açığa vurur. Diğer taraftan dini ilgisizlikte, inançsızlık veya din karşıtlığındaki kadar kökleşmiş bir tutum yer almayabilir. Ancak sonuçta, yansımaları itibariyle, inançtan çok inançsızlık kategorisine daha yakın durmaktadır.

Sekülerleşme ve moderleşme ile başlayan, pozitivist bilim anlayışı ve buna bağlı olarak gelişen katı rasyonel düşünce sistemi ile devam eden dinî alandaki sorgulama süreci, dinî inanç ve değerlerin yeteri kadar içselleştirilemediği bir durumu beraberinde getirmiştir. İçinde yaşadığımız çağda, özellikle Batı dünyasında, dinin algılanma ve yaşanma biçimlerinde bazı farklılıkların ortaya çıktığı, tanımlanması başta olmak üzere diğer birtakım alanlarda da değişikliğe uğramaya başladığı görülmektedir. Bu çerçevede, “bağlanmadan inanma” (Davie, 1994) şeklinde kavramlaştırılan yeni bir süreçten bahsedilmektedir. Bu, kurumsal bir dine ve beraberinde getirdiği taleplere iltifat etmeden ve bunları dikkate almadan inanmak anlamına gelmektedir. Daha çok geleneksel din anlayışının yerleşik olduğu ülkemizde ise, benzer bir süreçten çok, dinî hayat içerisinde daha farklı problemler söz konusu olabilmektedir. Bunlar, dinin kendisinden değil, “yaşanan din”den kaynaklanan sorunlardır. (Aydın, 2006).

Dini inkâr veya inançsızlık, en kısa tanımıyla, yaratıcı ve aşkın bir varlık olduğunu kabul etmemektir. İnkâr iki şekilde olabilir: İlki, bir başka varlığı Allah'ın yerine koymak; ikincisi ise, Tanrı fikrini bütün düşünce ve hayatından çıkarmak veya ona yer vermemektir. İnançsızlığın ilk şekli *inkâr* ve *şirk* kavramları ile ifade edilirken; ikinci şekli tanrıtanımazlık (*küfür*; *ateizm*) olarak adlandırılmıştır. Bu olumsuz tutumlar dolayısıyla birey, dinî öğreti ve esasları da dikkate almamakta, onları da kabul etmemektedir. Bu yüzden inançsızlık, dinin insana sunduklarına bir tepki olarak anlaşılabilir. Bu tepki, tıpkı imanda olduğu gibi, çeşitli etkenlerin beraberce oluşturduğu bir sonuçtur. Bu etkenler çok çeşitli olabilir. Dini inkâr, küçük yaştan itibaren yakın çevrenin inançsız olmasından kaynaklanabileceği gibi, yaşanan hayal kırıklıkları, dünyada mevcut kötülükler, kendinin yeterli ve güçlü olduğunu düşünme, bağımsızlık arzusu, inancın ve dinin bir yararının olmadığını düşünme ve inanmak için yeterli delil bulamama gibi sebeplerden de kaynaklanabilmektedir (Peker, 2003).

Ateizm, teorik ve pratik olarak ikiye ayrılmaktadır. Teorik ateizm, zihinsel olarak Tanrı'nın mevcut olmadığını varsaymak ve bu yönde düşünce üretmektir. Ateistlere göre Tanrı'nın somut bir gerçekliği yoktur; bu, insanların uydurduğu bir şeydir. Freud'un dinle ilgili olarak öne sürdüğü yanılsama (*illüzyon*) teorisinin temelinde bu fikir yatmaktadır. Ona göre din, “tabiatın ve kaderin tehlikeleri”ni savuşturmak için insanların icat ve inşa ettiği bir şeydir (Freud, 1997). Diğer yandan inançsızlık taraftarları, kimi zaman insan tabiatındaki inanma yetisini reddetmekte, insanın tabiatı itibariyle inançsız olduğunu iddia etmektedirler. Kimi zaman da mevcut dinî sistemleri reddetmekte ve kendi oluşturdukları yapıları önermektedirler.

Teorik ateizmin en fazla taraftar bulan şekli, mantıkçı-pozitivist bilim anlayışı sonucu ortaya çıkan ve maddenin ötesindeki herşeyi reddeden anlayıştır. Bu anlayış varolanın, gözleme ve deneye konu olmasını şart koşar. Dolayısıyla gözlenemeyen ve tecrübe edilemeyen herşey bilim dışıdır. Bu anlayışı savunanların bir kısmı Tanrı'yı tamamıyla reddederken, bazıları onu

âleme müdahale etmeyen aşkın bir varlık olarak kabul etme eğilimindedirler. Bu yüzden, insanı doğrudan ilgilendiren alanların pekçoğunda inanç etkisiz kalmış, bu anlayış sonuçta Tanrı'nın dışta tutulduğu "pratik ateizm" şekline bürünmüştür.

Kur'anda, bütün olumlu tutum ve davranışların merkezi olan iman kavramının karşısında, bütün olumsuz tutum ve davranışların merkezi olarak küfür kavramı bulunmaktadır. Gerçeği gizlemeyi, Allah'a karşı yapılan nankörlüğü ve inkârı ifade eden bu kavramın, Kur'an'ın anlam örgüsü içerisinde bir bütün olarak ele alındığında, Allah'a ve dine yönelik tepkisel tutumların bütünü tasvir etmek üzere kullanıldığı görülmektedir (Mesela, Bakara, 2/28; İbrahim, 14/28; Kehf, 18/37; Zuhrûf, 43/ 15; İnsan, 76/3). Kur'an'a göre inançsızlık, bütün hastalıklı davranışların kaynağıdır. Çünkü insan inanmayarak en başta varlıklar düzenindeki yerini kaybetmekte ve kendine zulmetmenin başlangıcını oluşturmaktadır. Adeta kendini unutmaktadır (Haşr, 59/19).

İman gibi inkâr da aynı psikolojik güçten kaynaklanmakta, bir bütün olarak insan tabiatı kendi inançsızlık tohumunu da varlığında taşımaktadır. Dolayısıyla insan bunlardan birini seçmekte ve ona bağlanmaktadır. Kur'an da insanın tabiatındaki bu çift potansiyele işaret etmekte, insanın muhtemel iki güçten birini seçme eğilimiyle birlikte yaratıldığını (İnsan, 76/3; Şems, 91/7-8) vurgulamaktadır. Bu anlayışa göre inançsızlık, en azından dinî soru ve ilgilerden kökten mahrumiyet olmasa bile, aynı zamanda dinin insana yönelttiği isteğe bir tepkidir. Bu olumsuz tepki, ileri sürdüğü entelektüel sebeplerin ötesinde, aynı zamanda dinî iman kadar psikolojik seviyede sebeplerin bir neticesidir.

İnançsızlık şekilleri incelendiğinde, bunların arkasında yatan çatışma veya engellenme güdülerinin, her türlü aşkınlığı dışlayan ve herşeyi doğaya, topluma ve insana indirgeyen yanılısımalı bir karakter taşıdıkları görülmektedir. Çünkü inançsızlığın bütün şekillerinde belirleyici olan tutum objektiflik değil, bireyin subjektif tutumudur. Diğer taraftan, dinin ve dolayısıyla Tanrı'nın varlığının aleyhinde ileri sürülen fikirlerin ve geliştirilen teorilerin çok tartışmalı oldukları, inancı reddetmek veya inançsızlığı geçerli kılmak için sağlam temellere dayanmadıkları kabul edilmektedir. Üstelik bu fikirlerin pekçok insan için inancı pekiştirici bir işlev yerine getirdikleri bile söylenebilir. Dolayısıyla gerçekte varlığını dinden alarak kendini konumlandıran inançsızlığın ve din karşıtlığının, bu tür tartışmalı ve sağlam olmayan teorilere dayanılarak yapılmasının anlamsızlığı ortadadır. Ayrıca din ve insan psikolojisine yönelik tek boyutlu, indirgemeci veya tümüyle rasyonel bir tavır, hakikatin yorumlanması açısından yeterli olmadığı gibi mantıklı da değildir.

Sonuç olarak, dine kayıtsız kalan, onu yok sayan veya ona karşı olan insanı bekleyen muhtemel tehlike, gerek dünyaya ve gerekse kendisine ait herşeyin sorumluluğunun sadece kendi omuzlarında olduğunu hissettiren mutlak bir yalnızlık ve huzursuzluk hali, boşluk ve terkedilmişlik psikolojisidir. Zira Jung'un ifadesiyle, "nasıl ki sosyal bir varlık olarak insan uzun vadede toplumla bağı olmadan yaşayamazsa, birey de dış faktörlerin yıkıcı etkisini göreceli olarak azaltabilen dünya ötesi bir prensip olmadan hiçbir zaman varoluşu ve ruhî ve ahlakî özerkliği için gerçek bir sebep bulamaz. Tanrı'ya bağlanmayan bir birey, dünyanın fiziksel ve ahlakî kısırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Bunu yapabilmek için onu

kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyacı vardır.” (1999, s. 60-61).

Özet

İman ya da inanç insanın temel niteliklerindedir. Zaman zaman aynı anlamda kullanılsalar da, inanç ve iman kavramları farklı tanımlamalara sahiptir. İman genellikle güven ve bağlılık olarak, duygusal karakteri baskın bir olay olarak anlaşılmaktadır. İnanç ise imandan daha geniş bir anlamda ve bilişsel kesinlik ifade etmektedir. İmanı, inançtan farklı ve özel kılan husus objesinin tabiatüstü(gayb) olmasıdır.

Dinî inanç insanın bütün psikolojik yapısını ve işlevlerini kuşatıcı bir tabiata sahiptir. Bilinç ve bilinçdışını, biliş, duygu ve davranışı tümüyle kapsayıcıdır. “Kabul ve tasdik”, “itaat ve teslimiyet”, “güven, sevgi ve fedakârlık” gibi psikolojik boyutlar içerisinde kendisini ortaya koymaktadır. Dinamik, değişimi ve gelişimlere açık, kişilik ve kimlik üzerinde etkili ve belirleyicidir.

İnanç, insan hayatının çeşitli gelişim dönemleri içerisinde farklı özellikler gösterebilir. İnanç gelişimi kuramları, inancı, bu gelişim dönemleriyle bağlantılı olarak ve birtakım aşamalar içerisinde değerlendirmeye çalışır. J.Fowler’ın altı basamaklı inanç gelişim kuramı, dinî içeriklere fazla bağlı kalmaksızın, daha genel anlamda, bireyin hayatında en fazla önem verdiği bir değer sistemine güven ve bağlılığı merkezinde gelişen yapıyı esas alır.

Şüphe, inançla yakından ilişkili bir kavramdır. Kararsız ve arayış halindeki bir ruhsal durumdur. Bir yönüyle inancın daha fazla güçlenmesine, diğer yönüyle de kesin bir inançsızlığa yönelme başlangıcıdır. Olumlu ve olumsuz anlamda birtakım şüphe çeşitleri mevcuttur.

İnanç gibi inançsızlık da bazı özelliklerle belirginleşen bir tutumdur. Çeşitli nedenlerle yaratıcı ve aşkın bir varlığı kabul etmemektir.

Kendimizi Sınayalım

1. İnanç ve iman kavramlarıyla ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?
 - a. İnanç kesinlik, iman risk taşır.
 - b. İnanç daha bilişsel, iman daha duygusaldır.
 - c. İnanç toplumsal, iman bireyseldir.
 - d. İnanç özel, iman geneldir.
 - e. İnanç durağan, iman dinamiktir.

2. I-İnanç geni
II-Sonsuzluk idraki
III-Sonluluk idraki
IV-Varlık idraki
Yukarıdakilerden hangisi imanın psikolojik kaynakları konusunda ileri sürülen görüşlerden birisidir?
- Yalnız I
 - Yalnız II
 - Yalnız III
 - Yalnız IV
 - I-II-III-IV
3. İmanın duygusal boyutunda, aşağıdakilerden hangisi diğerlerine göre daha öncelikli olmalıdır?
- Rıza
 - Sabır
 - Güven
 - Fedakarlık
 - Sevgi
4. “Dinin nihai gayesini anlamayan kimseler, dini inanç ve esasların ifadesinde kullanılan kelime tasvir ve sembollerle zihinlerini meşgul etmeleri sonucu bazı şüphe ve tereddütler yaşayabilirler.” Bu açıklama aşağıdaki şüphe çeşitlerinden hangisine örnek olabilir?
- Bilimsel şüphe
 - Kavramsal şüphe
 - Sadakat şüphesi
 - Bencillik şüphesi
 - Arayış şüphesi
5. Dinin kaynağı ile ilgili olarak ileri sürülen “yanılsama/illüzyon teorisi” aşağıdaki psikologlardan hangisine aittir?
- Freud
 - Vergote
 - Jung
 - James
 - Fowler

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, “İnanç ve İman Kavramları” “konusunu yeniden okuyunuz
2. e Yanıtınız doğru değilse, “İmanın Psikolojik Kaynakları” konusunu yeniden okuyunuz
3. c Yanıtınız doğru değilse, “Dinî İnançın Psikolojik Yapısı ve Tabiatı” konusunu yeniden okuyunuz
4. b Yanıtınız doğru değilse, “Dinî Şüphe” konusunu yeniden okuyunuz
5. a Yanıtınız doğru değilse, “Dinî İlgisizlik, Dinî İnkâr ve Din Karşıtlığı” konusunu yeniden okuyunuz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sırasıyla kizb, küfr, şirk, ilhad, cuhd, nifak, şekk.

Sıra Sizde 2

Dinî iman, özeldir, dinamiktir, gayb ile ilgilidir.

Sıra Sizde 3

İmanın boyutları arasında yer verilmemekle birlikte, imanın daha çok ibadetlerle dışa yansıyan unsuru, amel yani davranış boyutudur.

Sıra Sizde 4

Bilişsel Psikoloji, Gelişim Psikolojisi.

Sıra Sizde 5

Çatışma, zihinsel gerginlik, huzursuzluk vb.

Yararlanılan Kaynaklar

Allport, G. W. (2004). **Birey ve Dini**, çev. Bilal Sambur, Ankara.

Alper, H. (2007). **İmanın Psikolojik Yapısı**, İstanbul.

Aydın, M. S. (2006). **İslam’ın Evrenselliği**, İstanbul.

Ayten, A. (2010). **Empati ve Din**, İstanbul.

Buber, M. (2003). **Ben ve Sen**, çev. İ. Palsay, Ankara.

- Clark, W. H. (1961). **The Psychology of Religion**, New York.
- Davie, G. (1994). **Believing without Belonging**, Oxford.
- el-İsfahânî, R. (1961). **el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'ân**, nşr. M. S. Kîlânî, Kahire.
- Fowler, J. W. (1981). **Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning**, San Francisco.
- Fowler, J. W. (2000), "İman Bilincinin Evreleri", Çev. A. U. Mehmedoğlu, **M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 19, s. 85-104.
- Fowler, J. W., (2001). "Faith Development Theory and the Postmodern Challenges", **The International Journal for the Psychology of Religion**, 11/3, s. 159-172.
- Fowler, J. W., Streib, H., Keller, B., (2004). **Manual for Research in Faith Development**, (3rd ed.), Atlanta and Bielefeld.
- Freud, S. (1997). **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. S. Budak, İstanbul.
- Gazzâlî, Ebu Hamid, (1987), **İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm**, Çev. S. Ünal, İzmir.
- Hökekleli, H. (1998). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, (1299-1308), **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Bulak.
- James, W. (1979). **The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy**, Cambridge.
- Jung, C. G. (1984). **Psychology and Western Religion**, trans. R. F. C. Hull, New Jersey.
- Jung, C. G. (1999). **Keşfedilmemiş Benlik**, çev. C. E. Silay, İstanbul.
- Kayıklık, H. (2005). "Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe", **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 46/1, s. 133-155.
- Kierkegaard, S. (2002). **Korku ve Titreme**, çev. İ. Kapaklıkaya, İstanbul.
- Köse, A. (2000), "İman", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 22, s. 214-216.
- McDargh, J. (1983). **Psychoanalytic Object Relations Theory and Study of Religion; On Faith and the Imaging of God**, Lanham, Maryland.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). **Kişilik ve Din**, İstanbul.
- Mehmedoğlu, Y. (2005). **Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci**, İstanbul.
- Mehmedoğlu, A. U., Aygün, A. (2006), "James. W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi", **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6/1, s. 117-139.
- Oates, W. (1973). **The Psychology of Religion**, Waco.
- Ok, Ü. (2007). **İnanç Psikolojisi**, Ankara.

- Özarpınar, Y. (1999). **İnsan İnanan Bir Varlık**, İstanbul.
- Özcan, H. (1992). **Epistemolojik Açıdan İman**, İstanbul.
- Pargament, K. I. (2005). “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, çev. A. U. Mehmedoğlu, **Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5/1, s. 279–313.
- Pazarlı, O. (1972). **Din Psikolojisi**, İstanbul.
- Peker, H. (2003). **Din Psikolojisi**, İstanbul.
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B., Basinger, D. (2006). **Akıl ve İnanç**, çev. R. Acar, İstanbul.
- Pratt, J. B. (1907). **The Psychology of Religious Belief**, New York.
- Sezen, Y. (1998). **Sosyoloji Açısından Din**, İstanbul.
- Sinanoğlu, M. (2000). “İman”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 22, s. 212-214.
- Smith, W. C. (1979). **Faith and Belief**, Princeton.
- Streib, H. (1991). **Hermeneutics of Metaphor, Symbol and Narrative in Faith Development Theory**, Frankfurt.
- Tarhan, N. (2010). **İnanç Psikolojisi**, İstanbul.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (1988). **Türkçe Sözlük**, I-II, Ankara.
- Tillich, P. (1951). **Systematic Theology**, Chicago.
- Tillich, P. (2000). **İmanın Dinamikleri**, çev. F. Terkan, S. Özer, Ankara.
- Vergote, A. (1999). **Din, İnanç ve İnançsızlık**, çev. V. Uysal, İstanbul.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tanrı kavramını ve Tanrı tasavvurunu tanımlayabilecek,
- Tanrı tasavvurunun oluşumunu ifade edebilecek,
- Ana baba imajları ile Tanrı tasavvuru arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek,
- Tanrı tasavvurundaki kültürel farklılıkları değerlendirebilecek,
- Tanrı tasavvurunun psikolojik yansımalarını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Düşünce, kavram ve tasavvur
- Tanrı tasavvuru
- Ana baba imajları
- Kültürel farklılıklar
- Psikolojik yansımalar

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Metin içerisinde geçen kavramların detaylı tanımları için bir psikoloji sözlüğüne başvurunuz.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden "Allah", "el-Esmâü'l-Hüsna" ve "Fıtrat" maddelerini okuyunuz.

Tanrı Tasavvurları

GİRİŞ

Tanrı düşüncesi, insanlığın temel bir kavramıdır ve insan hayatının en önemli ve en vazgeçilmez gerçekliklerinden birini oluşturur. İnsanoğlunun dünya serüveni içerisinde başka hiçbir düşünce, Tanrı düşüncesi kadar güçlü bir etkide bulunmamıştır. Her dönemde ve hemen her yerde, nasıl tanımlanmış ve adına ne denmiş olursa olsun daima bir Tanrı fikri bulunagelmiş; en ilkelinden en gelişmişine kadar bütün dinler şu ya da bu şekilde bir Nihâî Hakikat tasavvuruna sahip olagelmiştir. Bütün dinler ve inançlar bu Tanrı, Nihâî Hakikat veya Mutlak Gerçeklik tasavvuru etrafında tesis edilmiş, hayatın diğer bütün alanları bu tasavvurun güçlü etkisiyle şekillendirilmiştir.

İnsan, hayatını sürdürebilmek, anlamlandırabilmek, ilişki kurabilmek, inanmak ve bağlanmak için tasavvur etmek zorundadır. İnsanın tasavvur kapasitesi, onu biyolojik bir makine, sırf bir algı kutusu olmaktan çıkarmış, tarih yapan, kültür ve medeniyet kuran bir varlık haline getirmiştir. Din ise, bu kapasiteyi genişletmiş ve ona bir yörünge kazandırmıştır.

Tasavvur, anlama, kavrama, ilişki kurma gibi bütünüyle insani bir çabadır. Mutlak Varlık ya da Nihâî Hakikat tasavvuruna sahip olan dinî sistemler, insanın bu çabasını dikkate alarak çeşitli tasavvurlar geliştirmiştir. Ayrıca vahiy kaynaklı dinler, mensupları için inanıp bağlanacakları Varlığın niteliklerini geniş kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak, bu çabayı genellikle teşvik edip desteklemiş ve yönlendirmiştir. Ancak aynı dine mensup olan ve aynı Tanrı'ya inanan insanlar bile, birbirinden farklı tasavvurlara sahip olabilmektedirler. Çünkü "Tanrı'ya inanan insanlar, yalnızca O'na imanın gücünde değil, O'nun mahiyetinin nasıllığında da birbirlerinden çok farklıdır." Bu farklılığın Tanrı'dan değil insandan kaynaklandığı açıktır. Çünkü farklılık aslında insanın algılarına bağlı olarak var olmaktadır. İnsan Tanrı'yı, Tanrı'nın olduğu gibi değil, sadece insanî terimlerle düşünüldüğü veya tecrübe edildiği gibi tanımlayabilmektedir.

İnsanın bütün psikolojik özellikleri, ondaki tasavvur dünyasına imkân veren sembolik düşünme kapasitesinden doğar. Bu kapasiteyle kurulan tasavvur dünyası, insanın fizik ötesini tasavvur etmesine de imkân sağlar. Dolayısıyla insan, Nihâî Hakikat'in veya Tanrı'nın varlığını, isim, sıfat ve fiillerini sembolik planda soyut olarak düşünüp tasavvur edebilir. İnsanın Nihâî Hakikat tasavvurunu besleyen ve şekillendiren birincil kaynak, mensup olduğu dindir ve tasavvurları bu kaynak çerçevesinde bir anlam ifade eder. Yahudi, Hıristiyan, Müslüman veya başka bir dine mensup olmanın anlamı,

kendi Mutlak Gerçeklik tasavvurunun diğerlerinden farklı olduğuna inanmaktır. İnsanın toplumu, kültürü ve kullandığı dil de Nihaî Hakikat veya Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde etkilidir.

İNTERNET

Konuyla ilgili bilimsel yayınlara ve makalelere ulaşmak için <http://dem.org.tr/ded/> ve <http://dinpsikolojisi.org/> adreslerine başvurabilirsiniz.

Dinin en vazgeçilmez unsuru olan Tanrı kavramından söz ettiğimizde, bireyin üzerinde, ötesinde, ondan farklı ama onunla irtibatlı bir yaratıcı hissi ve düşüncesinden söz ediyoruz demektir. Bu varlığa inanma, bağlanma ve onu tasavvur etme, insanın kendi iç dinamikleriyle bağlantılı olduğu gibi, mensubu bulunduğu din ve kültür ile de yakından alakalıdır. Dolayısıyla, Tanrı tasavvuru, hem insanın hem de bağlı bulunduğu din, gelenek ve değerlerin tanınıp anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Din tecrübesi içerisinde en merkezi noktada bulunan Tanrı tasavvuru konusu, başlangıcından itibaren Din Psikolojisi'nin önemli inceleme ve araştırma alanlarından birini teşkil etmektedir. Tanrı tasavvurunun daha çok benlik ile ilişkilendirilerek kavramlaştırılması, Tanrı-insan ilişkisindeki insanî beklenti ve ihtiyaçları yansıtmaktadır. Din Psikolojisi, yöntemi gereği "aşkın (müteâl) olanı araştırma dışında tutar". Yani Tanrı'nın varlığı, yokluğu, tanımı, tavsifi, tasviri gibi konularda yetkisiz veya tarafsızdır. Dolayısıyla Din Psikolojisi ancak ve sadece insanın Tanrı, Mutlak Varlık veya Nihaî Hakikat olduğuna inandığı şeyle ilişkisine yoğunlaşabilir. Din Psikolojisi'nin görevi, Tanrı'yı ispat etmek, tanımlamak, tavsif veya tasvir etmek ya da insanın bu konudaki yeterliliğini iddia etmek değil; Tanrı-insan ilişkisi çerçevesinde, insanın inanıp bağlandığı Tanrı tasavvurunu anlamaya çalışmaktan ibarettir. Din Psikolojisi'nde tanrı tasavvurunun oluşumu, gelişimi ve şekillenmesinde etkisi ve katkısı bulunduğu düşünülen bütün etkenler dikkate alınmakta; bu çerçevede ana baba imajlarının etkisi, Tanrı tasavvurundaki kültürel farklılıklar ve bu tasavvurun psikolojik yansımaları da incelenmektedir.

K İ T A P

Çeşitli din ve kültürlerdeki Tanrı telakkileri hakkında geniş bilgi edinmek için Karen Armstrong'un Tanrı'nın Tarihi adıyla Türkçeleştirilen kitabını okuyabilirsiniz.

TANRI KAVRAMI VE TANRI TASAVVURU

Tanrı kavramı ve Tanrı tasavvuru, her ne kadar çok eskilere giden bir tarihe sahip iseler de, Psikoloji ve Din Psikolojisi alanındaki kullanımları oldukça yeni sayılabilir. Bu kavramları daha iyi anlayabilmek için öncelikle düşünme, kavram ve tasavvurun ne ifade ettiğini açıklamak gerekir.

Düşünme, nesne ve olayları temsil eden imajların, sembollerin, kavramların belli bir amaca yönelik olarak işletilmesi, idare edilmesi veya kendiliğinden gelişmesiyle tanımlanan, açık ve sembolik veya örtülü her türlü bilişsel etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Bu etkinlikler arasında *kavram oluşturma, akıl yürütme, tasavvur etme, tahayyül etme, sorun çözme, öğrenme, hatırlama, tasarlama* ve benzerleri sayılabilmektedir. Düşüncenin ortaya çıkmasında, en başta **kavram**lardan yararlanır. Düşünce kavramların birbirine anlamlı bir şekilde bağlanmasıdır Ancak düşünme, kavrama ve öğrenmeyi aşan üst seviyede psikolojik bir faaliyettir.

Dinî kavramlar, bütün diğer kavramlar gibi doğrudan duyuşal verilere dayanmazlar, tecrübe edilen diğer algı ve kavramlardan elde edilirler. Doğumdan sonraki ilk yıllarda din, hayatın içindedir, ama ayırt edilemez. Çocuğun, dünyaya ilişkin ilk duyuşal tecrübesinde nesne ve insanlar ayrılaşmamıştır, ancak daha sonra algı süreci devreye girer ve ilgili kavramları edinir. Dinî düşünce de, çeşitli tecrübelerin, önceki algıların ve hâlihazırda kazanılmış olan kavramların kutsal alana aktarılmasıyla gerçekleşir.

Tanrı kavramı da diğer dini kavramlar gibi aynı süreci izlemektedir. İnsan, Tanrı'yı, bildiği kavramlar aracılığıyla kavramlaştırabilir. Ancak bu kavramlaştırma benzetme yoluyla yapılabilmektedir. Allah'ın, kendisini hakikate uygun olarak, fakat insanların anlayabileceği tarzda tanıttığını ifade etmek mümkündür. Çünkü insan aklı sınırlı özellikleri nedeniyle her türlü işleminde *soyutlama* mekanizmasına başvurduğu için, Allah hakkında ancak *benzetme* (*teşbih*; *temsil*; *kıyas*) yoluyla, görüp bildiği varlıklara bakarak fikir sahibi olabilmektedir. İnsanla Tanrı arasında böyle bir benzetmeye (*analoji*) başvurulmadığı takdirde din, sahip olduğu önemli özelliklerinden birini kaybetmiş olur. Bu durumda Tanrı, kişilik atfedilen bir varlık olmaktan uzaklaşır. Bu bakımdan benzetme çoğu din ve inançlarda önemli bir rol oynamaktadır.

Tasavvur, "ruhsal güçler veya duyuşal uyarılarla zihinde önceden oluşan herhangi bir nesnenin, olayın, fiilin ya da bir kavramın istekli olarak yeniden özel bir biçimde şekillenmesi, canlanması, anlam kazanması veya hatırlanmasıdır" (Yavuz, 1983, s. 159). Bu haliyle tasavvur öznel bir süreçtir ve bireysel tecrübeye dayalı olarak toplumsal bir bağlamda şekillenir. Ancak insan, herhangi bir obje hakkında sahip olduğu bilgiler çerçevesinde ve objenin özellikleri doğrultusunda da zihninde onu canlandırmaya çalışır, onun imajını zihninde oluşturur. Yani insan, herhangi bir şeyi doğrudan doğruya görmeden, idrak etmeden de onunla ilgili bilgilerinden hareketle onu tasavvur edebilir.

Dinî tasavvur ise, *dinî kavramların, dinî olayların ve nesnelerin zihinde canlandırılması, şekillendirilmesidir*. Buna bağlı olarak **Tanrı tasavvuru** da, bireylerin küçük yaşlarından itibaren zekâ gelişimlerine, edinmiş oldukları bilgi ve yaşantılarına, yetişme ve düşünüş tarzlarına ve bağlı oldukları dinin inanç esaslarına göre Tanrı'yı zihinlerinde canlandırmaları, biçimlendirmeleri ve anlamlandırmaları olarak tanımlanabilir.

SIRA SİZDE

1

Dinî tasavvurlara, Tanrı tasavvurunun dışında, başka örnekler veriniz.

Dinî kavramları anlama, yorumlama ve tasavvur etme **din dili** ile gerçekleşmektedir. Din dilinin kapsamı çerçevesinde kullanılan ifadelerin çoğu, dolaylı veya dolaysız olarak Allah ile ilgilidir. İbadet anında yapılan dualar, tövbeler, temenniler, yakarışlar, hamd, şükür, öğüt niteliğinde dile getirilmiş ifadeler, kıssalar, kâinat ile ilgili açıklamalar, peygamber sözleri, dinî tecrübeler, dinî davranışlar ve ahlâk kuralları din dili çerçevesinde kullanılan bazı ifadelere örnektir. Bu ifadelerin bir kısmında dolaylı veya dolaysız olarak 'Tanrı hakkında konuşulur.' Tanrı'nın kendi varlığı hakkında konuşması sonucu ortaya çıkmış 'kutsal metinler'de ise, Tanrı hakkında konuşan bizzat Tanrının kendisidir. Söz konusu metinleri öğrenmek, anlamak ve yorumlamak durumunda olan insan da Tanrı hakkında bir dil kullanmaktadır.

Bireyin Tanrı tasavvurunu şekillendiren beş faktör bulunduğu öne sürülmüştür. Bu faktörler şunlardır: 1) Ana-baba ile ilişkiler. 2) Diğer önemli kişi ve gruplarla ilişkiler. 3) Kendilik kavramı veya öz-saygıya ilişkin duygular. 4) Tanrı konusundaki öğrenim ve Tanrı'nın insanlıkla ilişkisi. 5) Dini uygulama, dua, ibadet, kutsal metin okuma, dini tartışmalar ve kişinin kendi düşünceleri. (Grom 1981).

Psikolojik düşüncede, Tanrı kavramı (*god concept*) ile Tanrı tasavvuru (*god image: god representation*) arasında ayırım yapma yönünde güçlü bir eğilim bulunduğu görülmektedir. Tanrı kavramı, bilişsel veya teolojik Tanrı anlayışına göndermede bulunurken; Tanrı tasavvuru, bireyin Tanrı'yı duygusal olarak tecrübe etmesidir.

Tanrı tasavvuru konusundaki araştırmalarıyla tanınan Rizzuto (1979)'ya göre Tanrı tasavvuru ile Tanrı kavramı birbirinden farklıdır. Çünkü Tanrı kavramı, teologların düşüncelerine dayanır, varlığı veya yokluğu metafiziksel muhakeme yoluyla tartışılır. Fakat bu Tanrı insana tesir etmeyebilir. Filozof ve mistikler bunu herkesten daha iyi bilirler. Tanrı tasavvurunda ise, insanın duygusal olarak kabullendiği bir tasarım sözkonusudur. Tasavvur edilen Tanrı, daha önce çocuklukta Tanrı tasavvurunun ayrıntılarını, bu tasavvurun daha sonraki ayrıntılarıyla bağlantılandırılan birçok duygu, tasavvur ve hatıra sağlar ve uyandırır.

Dinî gelenek, Tanrı'nın vasıflarından, onun insanlara karşı tavrından ve fiillerinden bahsederek, bir Tanrı tasavvuru da sunmaktadır. Dine bağlanarak inanan kişi, dinin kendisine sunduğu Tanrı tasavvurunu kabul etme niyetindedir. O halde Tanrı tasavvuru, büyük ölçüde dinî ilişkinin mahiyetini belirler. Bununla beraber, kendi dinlerinin Tanrı'sının tasvirini teşkil eden vasıfların bütünü içinde inanan kişiler; kendi psikolojilerinin, eğitimlerinin ve kültürel çevrelerinin onların hayatında bütünleştirme imkânı verdiği şeyi vurgularlar. (Vergote 1999).

SIRA SİZDE

2

Din Psikolojisi'nde, Tanrı tasavvuru için, başka bazı kavramlar da kullanılmaktadır. Yukarıdaki tartışmaları da dikkate alarak, bunların hangi kavramlar olduğunu bulunuz.

Bu açıklamalara dayanarak, **Tanrı kavramının**, Tanrı kelimesine dair *entelektüel* içeriği yansıttığını; **Tanrı tasavvurunun** ise, duygusal tepkilerle yakından ilişkili *bireysel tecrübeler*le ifade ettiğini ifade edebiliriz. Ancak Tanrı kavramı, Tanrı tasavvurunun oluşumunda çeşitli roller oynar. Bunlardan ilki, soyut mantıkî-matematiksel kavramlaştırma kapasitesi ortaya çıktığında, Tanrı hakkındaki yaygın dilin anlamını ayrıntılarıyla kavramak için bir yöntem sağlamasıdır. İkincisi ise, tasavvurlarımız bizi dehşete düşürdüğünde ya da mükellefiyetimizi aşan bir şey olduğunda düzenleyici olmasıdır (Lawrence, 1991).

Bu iki kavramın gelişimi, farklı psikolojik ve kişilerarası süreçler vasıtasıyla eş zamanlı bir şekilde meydana gelir. Bireyin Tanrı kavramı ve Tanrı tasavvuru anlamlı bir biçimde farklı olabilir. Tanrı kavramının gelişimi doğrudandır. Tanrı kavramı büyük oranda kişinin Tanrı hakkında ne düşündüğü ve ne öğrendiği sayesinde gelişir, bilişseldir. Tanrı kavramı bilinçli düşüncede daha başat bir faktördür. Tanrı olduğuna inanılan varlığa ilişkin duygusal tecrübe anlamındaki Tanrı tasavvurunun içeriği ise, öncelikle duygusal temellidir. Bu duygu, bilinçdışı bir süreç olarak genellikle Tanrı kavramından ayrılaşmamış bir şekilde devam eder. İnsanlara Tanrı

hakkında herhangi bir soru yöneltildiğinde, Tanrı tasavvurlarından ziyade Tanrı kavramı çerçevesinde konuşurlar.

Tanrı tasavvuru ve Tanrı kavramı büyük oranda birbirlerini etkileyerek gelişirler. Çünkü bilişsel veya duygusal, bilinçli veya bilinçdışı süreçler birbiri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunur. Dolayısıyla bu yapıların değişik bağımsızlık düzeyleri olabileceği, ancak bunun asla tam bir ayrım olamayacağı söylenebilir.

Tanrı tasavvuru, Tanrı kelimesine dair duygusal tepkilerle yakından ilişkili bireysel tecrübelerle işaret etmesi dolayısıyla psikolojide, düzenleyici ilke veya hayat-anlamı sistemi olarak da yorumlanmaktadır. Düzenleyici ilke, bilinçdışı dünya görüşlerini düzenleyen, dolayısıyla onların ilişkisel epistemolojilerini yapılandıran veya yorumlayan, insanın temel ilişki modelinin parçası olarak tanımlanmaktadır. Hayat-anlamı sistemi ise, hem biyolojimizi ve hem de değer ve tutumlarıyla birlikte psikolojimizi kapsayan bütün diğer ortak sistemlerin içsel uyumu demektir (Manock, 2003). Dolayısıyla Tanrı tasavvuru, sadece duygusal nitelikli bireysel bir tecrübe değil, kavramlar arasındaki ilişki bağını kuran, dünya görüşlerini yapılandıran, hayata dair anlamlar üreten ve bütün bunları tutarlı ve uyumlu bir halde düzenleyen daha üst bir yapılanmadır.

Psikolojide Tanrı tasavvurunun, genellikle çok sınırlı bir biçimde tanımlandığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden biri Freud'un dine ve Tanrı'ya yönelik yaklaşımlarının olumsuz içeriklerle yüklü olması ve sonraki psikologların bu yaklaşımı aşma yönündeki çabalarının yetersizliğidir. Özellikle psikanalitik düşünürlerin çoğu bu konudaki düşüncelerini Freud'un yaklaşımıyla sınırlandırmış, Tanrı tasavvurunun farklı bakış açıları ve alternatif yaklaşımlar içerisinde ele alınmasından kaçınmıştır.

Tanrı, gözlenebilir ve algılanabilir bir nesne değildir. O'na benzeyen hiçbir şey yoktur (Şûrâ, 42/11). Bu nedenle, insanın Tanrı hakkındaki bilgisinin birincil kaynakları kutsal kitaplardır. İnsan kutsal kitaplardaki Tanrı bilgilerini, kendi donanımlarını ve toplumsal kalıpları kullanarak, bir Tanrı kavramına ulaşır. Bu bilişsel süreç, öznel yaşantılarla Tanrı tasavvurunu geliştirir. Böylece insanî ilgi, beklenti ve ihtiyaçlar Tanrı tasavvuruna aktarılır. Dolayısıyla bu, bizatihi Tanrı değil, insanın Tanrı'ya ilişkin olarak oluşturduğu bir tasavvurdur.

TANRI TASAVVURUNUN OLUŞUMU

Din psikolojisi'nde, insanların gerekli ve yeterli bir derûni Tanrı tasavvuru oluşturmak için izledikleri yollar konusunda esasa ilişkin birtakım tezler ileri sürülmüştür.

1. Tanrı tasavvurunun oluşumu konusundaki yaygın tezlerden biri, Piaget'nin kuramını temel alan **bilişsel tezd**dir. Zihinsel faaliyetlerin bütünü anlatmak için kullanılan biliş kavramı, Piaget (2005) tarafından gelişimle bağlantılandırılmış ve insanın kalıtsal olarak getirdiği ve tüm gelişimi süresince değişmeden kalan bir kısım biyolojik kökenli işlevlere dayandırılmıştır. Doğumla başlayıp ergenlik dönemine kadar devam eden dört ardışık temel dönemde, bu işlevlerin ve bunlara bağlı birtakım süreçlerin yaşanmasıyla daha üst bilişsel yapılara ulaşılmakta ve bu yapılar niteliksel özellikler göstermektedir.

Bilişsel Psikolojide Piaget tarafından tanımlanan ve Din Psikolojisinde dini düşünce ve kavram gelişimi konusunda sık sık başvurulan dört ardışık temel dönem, duyuşal-motor dönem (0-2 yaş), işlem-öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-12 yaş) ve soyut işlemler dönemi (12 yaş ve üzeri) olarak adlandırılmaktadır. Dini kavramlar, çoğunlukla soyut oldukları için bunlar ancak en son dönemde tam olarak kavranabilmektedir.

Bu dönemlerin ilkinde *insanbiçimci* (antropomorfik) ve *somut* özellikler gösteren Tanrı tasavvuru, sonraki iki dönemde somut ve soyut düzey arasında geçişli bir özellik arz etmekte, son dönemde ise somut özelliklerinden sıyrılan Tanrı kavramı ile birlikte artık *soyut* bir karaktere bürünmektedir. Bu son dönem çocuğun, nesne ve olayı görmeden kavram geliştirebildiği, kendi düşüncelerini eleştirebildiği, somut varlık ve olaylara ilişkin kavramlarını soyut davranışlara dönüştürebildiği evredir (Piaget, 1988).

Bireyin bilişsel donanım düzeyi, zihinsel tasavvurlar oluşturmada ona önemli katkılarda bulunmaktadır. Tanrı tasavvuru da bu bilişsel düzeye bağlı olarak şekillenmektedir. Din konusunda bilgi sahibi olmak, Tanrı tasavvurunun oluşup gelişmesi ve şekillenmesinde önemli bir etkidir. Çünkü dinî bilgi, Tanrı tasavvurunun bilişsel yönünü oluşturan birincil kaynaktır ve tasavvurlar bu bilişsel içeriğe ve düzeye bağlı olarak şekillenmektedir. Ayrıca dinî bilginin niteliği de, zihinsel düzeyde doğru ve sağlıklı bir Tanrı tasavvurunun oluşmasında bireylere önemli katkılarda bulunmaktadır.

2. Bu tezlerden diğeri, insanların temelde ilişkişel varlıklar oldukları düşüncesinden hareketle ortaya atılan **ilişkişellik tezi**dir (Hall ve Brokaw, 1995). Bu teze göre Tanrı, gerçekte insanları kendisiyle ilişki kurmaya çağırır. Dolayısıyla Tanrı tasavvuru, tabiatı itibariyle temelde ilişkişeldir. Bu yüzden, ilişkişellik, Tanrı tasavvurunu ve onun oluşum ve gelişimini anlama girişimimizde temel bir anahtar varsayımdır.

Bu ilişkişide iki saha mevcuttur. İlki, insanı Tanrıya çağırın dikey saha; diğeri de ötekilere çağırın yatay sahadır. Psikolojik bir değışken olarak Tanrı tasavvurunun, diğeri insanî değışkenler gibi, aynı zamanda bir yönüyle sosyal bir inşâ olduğı söylenebilir. Tanrı tasavvurunun sübjektif, deneyimsel ve duyuşsal olduğı doğrudur. İnsanlık realitesi yalnızlıkta oluşmaz. İnsan, bütün varlığını besleyen sosyal yapının bir parçasıdır. Diğeri taraftan Tanrı tasavvuru, sırf bireysel varlığın dışından kaynaklanmaz; ona sadece ham ilişkiş materyali vermekle kalmaz, insanın onu yorumlama, bütünleştirme ve ifade etmesini sağlamak üzere anlamlı ağılar sunan sosyal yapıya katılımını da yansıtır. Dolayısıyla Tanrı tasavvurunun, dikey sahanın yanısıra yatay sahadada, yani sosyo-kültürel bağlamda da “ilişkişellik” üzerine temellendiğı söylenebilir.

İslam düşünce ekollerinden Kelâm’ın, Allah ile ilgili olarak geliştirdiğı en temel tasavvur, Allah ile diğeri varlıklar arasındaki ilişkinin *kişisellik* taşıdığı şeklindedir. Bu kök tasavvur, yaratıklarıyla ilişki içinde olan, onları duyan, cevap veren bir Varlık’tan hareket etmektedir. Bu tasavvur, bağışlayan-bağışlanan, seven-sevilen gibi kişiselliğı çağırıştıran modellemeler yanında, kişisel olmayan tabî bir çerçevede sunulmaktadır. Allah tasavvurunun temellendirilmesinde, varlık ve aktiflik kavramlarının yanısıra karşılıklı bağışlık/bağışlılık kavramı da yer almaktadır (Düzgün, 2005). Karşılıklı bağışlık/bağışlılık kavramı ise, içerisinde ilişkişelliğı barındırması açısından, Allah tasavvurunun oluşumu için önemli bir rol oynamaktadır.

İnsanlar, hayatlarını anlamlandırmak ve şekillendirmek üzere toplumdaki kültürel ve dinî formlara ihtiyaç duyarlar. Zira bu formlar insanlara sadece bir kimlik duygusu kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda bir referans çerçevesi de sağlar. Kültürel ve dinî formların bütünlüğünde hikâyemiz, kendimizi, ötekileri, Tanrı'yı ve dünyayı anlama tarzımızı açıklayan hayat anlatımımız haline dönüşür. Kişisel Tanrı tasavvurumuz, bu anlatsal yapıda biçimlendirilir. O, bize gelir ve ötekilerin anlattığı, okuduğu, belgelediği ve bizimle paylaştığı anlatılarla oluşturulur. Çocuğun büyükleriyle birlikte camiye gitmesi, ramazanda oruç açmak için aile üyeleriyle birlikte aynı sofraya oturması, bayramlarda diğer insanlarla aynı ortak coşkuya iştirak etmesi, hem Tanrı kavramını ve hem de Tanrı tasavvurunu oluşturup şekillendirir. Çocuk, Tanrı hakkındaki daha geniş anlatının bir alıcısı ve bir katılımcısıdır.

İnsanın öncelikle ailesinden, sonra yakın çevresinden, daha sonra da kendi toplumundan devraldığı kültürel ve dinî mirasın, onun kişisel hayatını ve hikâyesini inşa etmedeki önemi aşikârdır. Kültürel ve dinî miras içerisinde yer alan bütün hikâye ve semboller, anlatı ve değerler insanın kendi kişisel hayat hikâyesini ve dinî gidişatını oluştururken faydalandığı kaynaklardır. Kişisel yaşantılar ve bunların içeriğini oluşturup şekillendiren kültürel ve dinî kaynaklar, toplumun daha geniş tecrübesinin ve tarihinin bir parçasıdır. Bu sosyo-tarihsel, kültürel ve dinî bağlam, soyut zaman ve mekânlarda anlatılmış ve yorumlanmış kişisel hikâyelerle birlikte bir çerçeve sağlar. İnsanın kişisel hikâyesi, mensubu bulunduğu toplumun daha geniş hikâyesinde gömülüdür ve gerçekte onun hikâyesi bu çerçeve içerisinde anlamlı ve tutarlıdır. Nihayetinde Tanrı tasavvuru da, bireyi çevreleyen ve şekillendiren toplumun kültürel ve dinî bağlamı içerisinde kurulur. Dolayısıyla insanın Tanrı tasavvurunu anlamak için, ona ilişkisel malzeme sağlayan *sosyo-kültürel ve dinî bağlamının* göz önünde bulundurulması zorunludur.

Çocuklar, içerisine doğmuş oldukları toplumda, daha sonra Tanrı hakkındaki tasavvurlarını çok çeşitli şekillerde etkileyecek olan dinî öykü, hikâye, sembol ve uygulamalarla kuşatılmış bir haldedirler. Yani çocuklar, kendilerine devredilecek olan anlamlandırılmış ve şekillendirilmiş bir mirasın ortasındadırlar. Toplum bu mirası çocuğa aktarır ve çocuk bu mirası kullanarak hem hayatını hem de kişisel dinî yönelimlerini ve doğal olarak Tanrı tasavvurunu şekillendirir. Çocuğun Tanrı konusunda öğrendiği bilgiler, onda bir Tanrı kavramı oluşmasına önayak olur, fakat tüm bu bilgiler çocuğun kalbinde duygusal bir ahenk oluşması için yeterli olmayabilir. Çocuğun Tanrı konusunda öğrendiklerini deneyimlemesi gerekir. Bu deneyimi yaşayacağı ilk ortam kuşkusuz aile çevresidir. Bu çevreler daha sonra aile çevresini de kuşatan mahalle, okul ve ibadethane gibi diğer çevrelere doğru genişleyecektir. Çocuğun Tanrı hakkındaki bilgilerini ahenkli bir bütünlük içerisinde anlamlandırıp şekillendirebilmesi için bu çevreler vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Aile ve toplum bireye sadece hammadde veya yaşanmış hayat deneyimleri sağlamaz; ona aynı zamanda bu deneyimleri değerlendirip bütünleştirmesi için yorumlama imkânları da sunar. Dinî sosyalleşmenin ilk temellerinin atıldığı bu çevrelerde çocuk, bir yandan din dilini ve dinî kavramları öğrenirken, diğer yandan da dine ilişkin tutumlarını oluşturur. Tanrı'ya ilişkin tasavvurlar da başlangıçta bu çevrelerle iletişim ve etkileşimler sonucu oluşup gelişir. Bu etkileşimler sonucunda çocuk, Tanrı'ya ilişkin bilgileri artık bir doktrin, teori veya soyut tanımlamalar olarak değil, fakat diğer insanlarla birlikte bulunulan bağlamlarda zihninde ve

kalbinde etki bırakmış olan olayların veya sahnelerin hikâyesi haline gelen yaşanmış doğrular olarak bilir, hisseder ve Tanrı tasavvurunu biçimlendirir.

Tanrı tasavvurunun oluşumu ve gelişimsel yönü açısından insan, basitten karmaşığa doğru ilerlediği bir yol ile kendine özgü bir anlayış geliştirir. Bu seyir, gitgide genişleyen bir Tanrı tasavvuru ile sonuçlanabilir. İçine doğduğumuz ortam kadar kendi mizaçlarımız, yaşadıklarımız, ilişkilerimiz ve bizi çevreleyen fizik, psikolojik, sosyal ve kültürel sınırlar da geliştireceğimiz dinî tasavvurları etkiler.

Sonuç olarak, İslam psikoloji geleneğinin, genelde dinî inanç ve tecrübenin, özelde Tanrı tasavvurunun kuruluş ve oluşumunu başlangıçta verili/aşkın bir ilkeye (*fitrat*) dayandırdığını ve sonra insanın bu potansiyeli kullanarak yönelimini belirlediğini, ana baba sembolizmi içerisinde temsil edilen sosyo-kültürel çevrenin de bu yönelimi büyük ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz.

SIRA SİZDE

Tanrı tasavvurunun oluşumundaki bilişsel ve ilişkisellik tezleri ile İslam düşünce geleneğindeki fitrat kavramının benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

ANA BABA İMAJLARI VE TANRI TASAVVURU

Aile, toplumla ilgili en küçük sosyal birim, çocuğun katıldığı ilk ve en önemli kurumdur. İlişki, aileyi tanımlayan en güçlü kavramdır ve psikolojik ilişkiler bu kurumun temel özelliklerinden biridir. Bebeğin ilk karşılaştığı kişi annesidir ve bu karşılaşma onun din de dâhil bütün değerlerini biçimlendirir. Çocuk, dış dünyayı anne ve babasıyla tanır ve anlamlandırır. Bütün ilişkilerindeki ilk modelleri yine anne ve babasıdır.

Pek çok toplumda **anne** figürü, *sevgi, şefkat ve güveni* temsil eder. Toplumumuzda da anne hiç tartışmasız bu niteliklerle özdeşleştirilmiştir. Anneye atfedilen diğer nitelikler her zaman bunlardan sonra gelir. Sevgi ve güven, annenin bütün öteki niteliklerini besleyen birincil faktörlerdir ve onun tutum ve davranışları bu faktörlerle birlikte düşünülür. Bu yüzden, annenin bu temel nitelikleri ilk günden itibaren bireyin zihinsel ve duygusal oluşumunu belirlemede de anahtar rol oynar.

Baba ise, toplumumuzda, ailenin reisi ve ailenin başıdır. Kutsal bir müessese olan aile, her şeyden önce bir “baba ocağı”dır. Ailenin statüsünü toplumda genellikle baba temsil eder. Eş ve çocuklar babanın statüsünü yansıtırlar. Babanın statüsünün değeri, çocuğun veya diğer aile üyelerinin aynı statüde değerlendirilmesine neden olur. *Güç, otorite ve kontrol* babanın elindedir. Ailenin ve toplumun başat değerlerini baba temsil eder ve bu nedenle genellikle baba taklit edilir; onun yolundan ve izinden gidilir. Hatta devlet bile, babadır.

Anne ve babayı belirleyen şey, öncelikle onların bireysel kişilikleri değil, aile yapılanması içerisindeki farklılaşmış durumlarıdır. Yeni doğanlar karşılıklı ilişkileri belirler ve ana-baba figürlerine ilişki işlevlerinin anlamını sağlar. Bu figürler birtakım sembolik gerçeklerdir. Bu yüzden annenin sosyal statüsünün değişmesi veya babanın, annenin işlerini devralması, ne anne ve ne de baba figürlerinin anlamını değiştirmemektedir. Çocuğun bakış açısından anne ve baba, sosyal rollerinden bağımsız olarak bir anlam kazanmaktadır (Vergote, 1999).

Çocuğun tasavvurlarının oluşumuna kaynaklık eden anne ve baba, onun ilk Tanrı tasavvurlarının da en derin ve en önemli kaynağıdır. Her ihtiyacı olduğunda annesini yanında bulması, çocukta *temel güven duygusu* geliştirir. Dinin ve Tanrı tasavvurunun kökleri bu duyguda gizlidir. Tanrı tasavvuru, bu dönem boyunca anneye yaşanan ilişkinin bütün niteliklerini taşır. Bu, belki de çoğu insanın niçin Tanrı'ya gerçek bir güven duyduğunu ve önemli imtihan ve sıkıntı anlarında ondan yardım dilediğini açıklayabilir. Temel güven duygusu, sağlıklı gelişim için gereklidir ve daha sonraki bütün dinî/manevî deneyimler için destek sağlar.

SIRA SİZDE

4

Anne ve baba imajlarında, Tanrı tasavvuruna aktarımı sözkonusu olan nitelikler daha çok hangileridir?

Din Psikolojisi alanında Tanrı tasavvuruyla alakalı olarak gerçekleştirilen Batılı araştırmaların pek çoğu, bu tasavvurun altyapısını ana baba imajlarının oluşturduğunu varsayan Freudyen kuramlarla bağlantılıdır. Dinle ilgili yorumunu baba fikri üzerine yoğunlaştırmış olan Freud (1997, 1999), bütün insanların erken çocukluk tasavvurlarını, hayatın belirsizlikleri karşısında varoluşsal çaresizlik duygusunun bir hafifletilmesi olarak evrensel Tanrı tasavvurları içerisinde yansıtmış olduklarına inanmış; Tanrı inancının bir “evrensel saplantısal nevroz”, Tanrı'nın da basitçe “yüceltilmiş bir baba” yansıması olduğunu varsaymıştır.

Yansıtma hipotezi, psikolojide, Tanrı tasavvurlarının araştırılması konusundaki temel fikirlerden biri haline gelmiş, Batı'da bu hipoteze dayalı olarak gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları, çocukların Tanrı'yı genelde insani özellikler taşıyan bir erkek olarak tasavvur ettiklerini göstermiştir. (Beit-Hallahmi ve Argyle, 1975). Buna karşılık, Müslüman çocukların Allah tasavvurları, insanbiçimli (antropomorfik) özelliklerden çok onun temel sıfatlarıyla ilişkilidir (Yavuz, 1983; Yıldız, 2007). Ancak Allah tasavvurunun oluşum ve gelişiminin belki de dünyanın her yerindeki çocuklar için ailesi ve ailevî yaşantısıyla bağlantılı olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Çocukların üst-benliği, deneyim ve fantezilerine dayanarak kurdukları çeşitli kişilere karşılık gelir. Üst-benlik, ana babanın otoriter, yargılayıcı, eleştiren ve cezalandıran taraflarını deneyimlememizle oluşur. Dolayısıyla bu durum, ebeveynlerin içe yansıtıldığı dönemlerde oluşan üst-benlikte içselleştirilen anne baba imajlarının Allah'ın vasıflarına benzemesi anlamını içerebilir.

Freud'un din ve Tanrı ile ilgili görüşlerini inceleyen ve bunların savunulamaz olanlarını reddeden **Rizzuto**, Tanrı tasavvuru alanında önemli ve kabul edilebilir tezler ileri sürmüştür. Ona göre, *Tanrı tasavvurunun oluşumunda ana baba imajları başat rol oynar*, çünkü çocuğun ilişki kurduğu ilk insanlar annesi ve babasıdır, zira Tanrı görülmezdir. Dolayısıyla Tanrı'dan bahsedilerek büyütülen çocuğun duygularının tümü, Tanrı'nın güçlü, saygın, her şeyi yöneten ve her yerde olduğu şeklindedir. Çocuk, edindiği deneyimlerin neticesi olarak bu niteliklere sahip sadece iki insan tanır: annesi ve babası. Bu nedenle çocuğun Tanrı tasavvuru, uygun anda en önemli ebeveyn imajını kullanır ve malzemenin tümünü veya çoğunu resmeder. Ancak birden fazla malzeme kaynağı mevcutsa, Tanrı tasavvuru daha zengin hale gelecektir.

Tanrı tasavvuru süreci yaratıcı bir süreçtir. Geçiş nesnesi, gözlenebilir özel bir nesneye bizzat uymaya zorlanmadığı için, çocuk, Tanrı tasavvuru sürecinde hayli özgürdür. Ana baba imajlarını Tanrı tasavvurunu oluşturmak için birkaç şekilde kullanabilir: Ya tasavvurlar arasında doğrudan devamlılık veya karşıtlık kurar ya da tasavvurların benzer ve karşıt niteliklerini

birleştirir. Sonuçta kendi ruhsal gücüne katkıda bulunur. Arzular, savunmalar ve korkular, Tanrı tasavvurunun hamurunu biçimlendirir.

Rizzuto'ya göre, Tanrı tasavvurunun izlenebilir ilk bileşeni anne yüzüdür. Tanrı tasavvuru, çocuklukta sürekli olarak gelişir. Entelektüel olgunluk arttıkça ebeveynlerle ve dış dünyayla kurulan ilişkiler ve kazanılan deneyimler Tanrı hakkında düşünmek için bireye imkân verir ve onun Tanrı tasavvurunu dönüştürebilir. Bu değişim bir kaç şekilde gerçekleşebilir. Mesela, birey daha önce kurduğu ilişkileri yeni bir anlayış içerisinde değerlendirebilir. Bazı değişimler, Tanrı tasavvurunu şekillendirmek üzere kullandığı kişi ya da kişilerle ilişkisindeki güncel değişikliklerle (mesela ana babadan birinin ölümü) alakalı olabilir. Ayrıca dini öğretilere dair yeni bir anlayış, daha önceki Tanrı tasavvurunda bazı değişiklikler yapmasına katkıda bulunabilir. Bu dönüşüm, bireyin Tanrı ile ilgili duygusal yaşantısının ve ona bilinçli veya bilinçdışı bir şekilde atfettiği niteliklerin değişimine imkân tanıyan öznel bir değişikliklerdir. Tanrı tasavvuru oluşturma ve biçimlendirme süreci, devam eden, sona ermeyen bir süreçtir. Rizzuto, çoğu insanın nihaif Tanrı tasavvuruna karar verme fırsatının, kendi ölümlerini geciktirmeyi tasarladıklarında geldiğini belirtir. İnsanların oluşturdukları Tanrı tasavvuru dinamiktir. Tanrı tasavvuru gerçekte “yaşayan bir Tanrı'nın” canlı bir tasavvurudur (Rizzuto, 1974, 1979, 1980).

Ana baba imajlarının Tanrı tasavvuruna aracılık düzeyini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen pek çok araştırma mevcuttur. Modern psikoloji, deneysel olarak, Tanrı tasavvuru ile anne babanın karakter özellikleri arasında olumlu bir ilişki bulunduğunu belirlemiştir. Araştırmalar, Tanrı tasavvurunun oluşumunda anne babayla ilk deneyimlerin önemini onaylamasına rağmen, birçok araştırma, babanın mı yoksa annenin mi, Tanrı tasavvuru üzerinde en fazla etkili olduğu konusunda çelişkili sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bazıları anne imajının daha fazla etkili olduğunu savunmuş (Vergote, 1999); diğer bazıları ise daha fazla sevilen ebeveynin veya karşı cins ebeveynin Tanrı tasavvuru üzerinde daha güçlü etkisi bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Bazen, tercih edilen bir ebeveyn bulunmadığında, ana baba imajı ile Tanrı tasavvuru arasında daha güçlü bir ilişki bulunmuş (Godin ve Hallez, 1965); bazen de anne ve babanın bileşik imajının, Tanrı tasavvuruna ana babadan birinin imajından daha çok benzediği ileri sürülmüştür (Birky ve Ball, 1988).

DİKKAT

Psikolojik düşüncede, Tanrı kavramı ve Tanrı tasavvuru konusunda birçok psikoloji ekolünün ve kuramın etkisi bulunmaktadır. Bunlar Psikanaliz-den başlayarak, Nesne ilişkileri kuramı, Bağlanma kuramı, Yapısal-Gelişimsel kuramlar, Analitik Psikoloji, Bilişsel Psikoloji, Sosyal Psikoloji ve Kültürel Psikoloji olarak sıralanabilir.

Ülkemizde ise, anne baba imajları ile Allah tasavvurları arasındaki ilişki üzerine doğrudan değil, genellikle Allah'ın isimleri ve temel sıfatlarından hareketle birtakım araştırmalar gerçekleştirilmiş ve insanımızın Allah'ı daha çok hangi isim ve sıfatlarıyla tasavvur ettikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu araştırmalarda elde edilen sonuçlar dolaylı olarak bazı yorumlar yapmamıza imkân verebilmektedir. Mesela kadınlar, Allah'ın sevgi, şefkat, merhamet gibi daha çok anne imajını çağrıştıran isim ve sıfatlarını; buna karşılıklı erkekler, Allah'ın güç, kudret, otorite ve ceza gibi daha çok baba imajını çağrıştıran isim ve sıfatlarını tercih etmektedir (Kuşat, 2006; Mehmedoğlu, 2007). Diğer taraftan, anne ve baba imajlarının, Allah tasavvuru üzerindeki etkilerinin farklı olduğu; anne imajı nasıl olursa olsun genelde benzer etkilerde bulunduğu ve Allah tasavvurlarında farklılık

oluşturmadığı; buna karşılık baba imajlarının farklı Allah tasavvurlarına yol açtıkları bulunmuştur (Mehmedoğlu, 2007).

Sonuç olarak, güven, sevgi ve otoritenin hayatın başlangıç dönemlerinde içselleştirilmesi, bireyin sonraki tutum ve davranışlarını ayarlayıp düzenlemesine yardım etmekte ve bu nitelikleri Allah ile ilişki de dâhil, diğer bütün ilişkilere aktarabilme yeteneği kazandırmaktadır. Anne ve babada somutlaşan sevgi, güven ve güç imajlarının Allah tasavvuru üzerindeki etkileri, doğrudan olmasa da aktarımın sembolik bir yansıması olarak düşünülebilir.

TANRI TASAVVURU VE KÜLTÜREL FARKLILIKLAR

Psikolojik bir inşa olarak Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde, din kadar, bireyin mensup olduğu toplumun ve kültürün de etkisi ve işlevleri gözönünde bulundurulmalıdır. Çünkü birey, hayatını sosyo-kültürel bir çevrede sürdürür. Bu çevre, bireyin tutum ve davranışlarının anlaşılıp açıklanmasına yardım eden önemli ve etkili bir bağlamdır. Bireyin kişisel Tanrı tasavvuru ne olursa olsun, bu tasavvur onun sosyo-kültürel bağlamında anlaşılacak durumdadır.

Hiç şüphe yok ki, herhangi bir sosyo-kültürel ortamda kişinin Tanrı ile ilişkisini tanımlayan ve düzenleyen birincil kaynaklar kutsal kitaplar ve bu kitapları o topluma ulaştıran elçiler, bunların sözleri ve bütün yapı-ettikleridir. Diğer kaynaklar bunların anlaşılıp açıklanmasını ve yorumunu içerir. Dolayısıyla her toplum ve her kültür, öncelikle kendi inanç gelenekleri içerisinde kaydedilmiş ve kutsanmış olan bu kaynaklardaki bilgi ve değerlerle çerçevelenmiştir. Bu açıdan bakılınca, kültürler arasında din bakımından ortaya çıkan farklılaşmanın, Tanrı tasavvurları konusunda da mevcut olacağı söylenebilir.

Vahiy kaynaklı dinlerde Tanrı, insanla ve evrenle ilişkili, bilinçli ve faal bir varlıktır. Çeşitli sıfatları ve isimleri mevcuttur. Ezeli ve ebedidir. Her şeye kadirdir. Her şeyi bilir. Evreni ve evrenin içerdiği her şeyi yaratan, her yerde hazır ve nâzır, hayatı ihsan eden, merhametli ve bağışlayıcıdır. Aşkın ama aynı zamanda içkindir. Hesap gününde tüm insanlığın adil yargıcı, ebedi mükâfata veya cezayı veren tek varlıktır. (Eliade, 2003). Ancak tarihsel ve kültürel planda zamanla farklı anlayış ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Mesela Yahudilik'te Tanrı, sadece Yahudilerin Tanrısı'dır ve bir metin'e "sıkışmıştır" (Bottero, Ouaknin ve Moingt, 2003); Hıristiyanlık'ta ise genellikle diğer din ve kültürlerde olmadığı şekilde, Tanrı'nın "baba"lık sembolüne, büyük bir ayrıcalık tanınmıştır. Bu yüzden, Hıristiyan Tanrı tasavvuru, daima Hz. İsa'nın sözleri ve hayatıyla belirlenmiştir. Vergote'ya (1999) göre, baba, ilahî ve ezeli terimleri gibi soyut bir terim değildir. Ailevi ilişkilerden alınmış bir terimdir. Baba fikri, Hıristiyan kültürünün Tanrı tasavvurlarıyla ilgili bütün gidişatını belirleyen temel fikir olmuştur. İslam'da ise, bu iki anlayışın aksine, Allah bütün insanlığa hitabeder ve O'nun birliği (tevhid) ön plandadır.

Çeşitli dinlerde, Tanrı mefhumu konusunda tercih edilen yöntemler, zamanla çeşitli mezhep, ekol veya anlayışların ortaya çıkmasına yol açmış, buna bağlı olarak farklı Tanrı tasavvurları ortaya çıkmıştır. Mesela İslam düşünce ekollerinden Kelam ve Tasavvuf, aynı kaynaklara dayanmakla birlikte, yöntem

bakımından farklı tercihlerde bulunmuşlar; Kelam, “aklî istidlal, zihnî tecrîd ve mantikî kıyas”ı kullanırken; Tasavvuf daha çok “keşf ve marifet”i tercih etmiştir.

Tanrı tasavvuru bir toplumun farklı kesimlerinde, farklı zamanlar içerisinde de değişiklikler gösterebilir. Nitekim Batı’da yapılan ilk araştırmalarda Tanrı’nın babadan ziyade annenin özelliklerine benzer özellikler ile nitelendirildiği bulgulanmıştır. (Nelson ve Jones, 1957). Bu araştırmadan iki yıl sonra başka bir araştırmacı (Strunk, 1959), Tanrı’nın, anneden ziyade babanın özellikleriyle nitelendirildiğini gösteren tam aksi sonuçlar elde etmiştir. Vergote ve arkadaşları (1969), Tanrı, anne ve baba tasavvurları arasındaki ilişkileri belirlemek üzere çok daha sistematik bir yaklaşımla araştırmaya girişmişler, Tanrı tasavvurunun anneye ait bazı özellikler sunsa da, araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu için, anne imajından ziyade baba imajına daha çok benzediğini bulmuşlardır.

Tanrı tasavvurlarında yaş ta önemli bir etkidir. 7-16 yaş arasındaki çocuk ve gençlerin Tanrı tasavvurlarını da içeren bir araştırma sonuçlarına göre, 9-10 yaşındaki çocuklar Tanrı’yı nesnel sıfatları bağlamında tasavvir etmektedirler. 12-13 yaşlarındaki çocuklarda Tanrı’nın özellikleri iyilik ve adalet olarak düşünülmekte; Tanrı’nın hâkimiyeti, bağışlayıcılığı ve Baba oluşuna vurguda bulunmaktadır. 15-16 yaşlarındaki çocuklarda ise, Tanrı’nın güç ve güzellik sıfatları baskın görünmektedir. Bu dönem Tanrı tasavvurlarında sevgi, dua, bağlılık, güven, diyalog, şüphe, terketme ve korku ön plana çıkmaktadır. (Deconchy 1964).

11-19 yaş aralığındaki çocuk ve gençlerle gerçekleştirilen bir başka araştırmada, iki farklı Tanrı tasavvuru ortaya çıkmıştır. İlk yaşlardakilerin tasavvuruna göre Tanrı daha dışarda ve uzak iken, son yaşlardakiler Tanrı’yı kendileriyle daha ilişkili olarak tasavvir etmişlerdir. (Babin 1964).

14-16 yaşları arasındaki Kanadalı ve Fransız öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen bir araştırma (Godin 1975) sonucunda, Tanrı’nın üç farklı şekilde tasavvir edildiği ortaya konulmuştur. *İlki* otoriter; *ikincisi* yakınlık, ilişki ve duygu içerikli içsel; *üçüncüsü* ise, soyut, fikir, doktrin, düşünce ve sorun gibi içeriklerle ifade edilen dışsal bir Tanrı tasavvurudur. Belçika’da yapılan bir araştırmada 17-18 yaşları arasındaki gençlerin Tanrı tasavvurları, her yerde hâzır ve nâzır olan, dünyaya hulûl etmiş, üstün, din, ahlak, yaratıcı, anlam, yardım, sığınak, olumsuz övgü ve gerçek dışı gibi farklı nitelermeler göstermiştir (Hutsebaut ve Verhoeven, 1991). Finlandiya’daki okullarda öğrenci olan 7-20 yaş arasındaki çocuk ve gençlere yöneltilen “Benim Tanrım neye benzer?” sorusuna küçük yaşlardakiler tarafından güvenilir, bağışlayıcı ve yardımsever cevabı verilirken, yaş yükseldikçe Tanrı’nın, her yerde hâzır ve nâzır, güçlü ve yaratıcı olarak tasavvir edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca erkekler, insana benzeyen, güçlü, yaratıcı ve kutsal Tanrı tasavvurlarında; kızlar ise seven, bağışlayan ve nazik Tanrı tasavvurlarında daha fazla yoğunlaşmışlardır. (Tamminen 1991).

Yine gençlerle (13-18 yaş arası) 1975 yılında Amerika’da yapılan bir başka araştırmada, gençlerin %31’inin Tanrı’nın varlığı ile ilgili şüpheleri bulunduğu veya inanmadıkları görülmüştür. Geriye kalanların %45’i seven ve cezalandıran; %19’u seven ama cezalandırmayan; %2’si sadece cezalandıran; %3’ü ise ne seven ne de cezalandıran bir Tanrı tasavvir ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu araştırmada ayrıca, kızların erkeklere oranla seven bir Tanrı’ya erkeklerden daha fazla inandıkları ve bu farklılığın yaşla birlikte arttığı bulunmuştur (Potvin, 1977).

Dindarlık yönelimi ile Tanrı tasavvuru arasında da bir ilişki vardır. Çoğunluğu lise öğrencilerinden oluşan bir araştırmada (Spilka ve Mullin, 1977), iç-güdümlü dindarlık ile geleneksel Hıristiyanlığın yaratıcı, merhametli, kutsayıcı, haşmetli, iyi yürekli ve hoşgörülü Tanrı tasavvuru arasında; dış-güdümlü dindarlıkla da hiddetli ve öfkeli Tanrı tasavvuru arasında bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Ülkemizde de Tanrı tasavvurunu konu edinen çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan birisinde 7-12 yaş arasındaki ilköğretim çağı çocuklarının Allah'ı, ilahî bir varlık, her şeyin yaratıcısı, kişisel hayatın devam ettiricisi, fiilde bulunan, kişi ve toplum hayatını düzenleyen ve iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan olarak tasavvur ettikleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, çocukların, "Allah'ı, O'nun temel nitelikleriyle ilişki kurarak tasavvur ettikleri"nin göstergesidir. Dolayısıyla çocukların tasavvurları Kur'an kaynaklıdır ve soyut Allah tasavvuruna yöneldiklerini göstermektedir (Yavuz, 1983).

İlköğretim çağı çocuklarının (7-15 yaş) Allah tasavvurlarının gelişimini konu edinen bir başka araştırmada da, 7-11 yaş arasındaki çocukların Allah tasavvurlarında çoğunlukla somut düşünme özelliklerinin baskın olduğu; 13-15 yaş arasındaki çocukların Allah tasavvurlarının ise, genellikle soyut düşünme özelliği gösterdiği ve antropomorfik düşünce biçiminin oldukça zayıfladığı bulgulanmıştır (Yıldız, 2007).

Okul öncesi ve ilköğretim çağı (4-10 yaş) çocuklarının Allah tasavvurlarına ilişkin bir başka araştırmada ise, çocukların 4 yaşlarında Allah'ı çok büyük olarak algıladıkları ve zaman zaman da ifade edemedikleri bulgulanmıştır. Allah'ın 5 yaş çocukları tarafından büyük bir insan gibi, gökyüzünde oturan aksakallı bir dede gibi tasarlandığı ve ebeveyn ilişkilerine göre bazen nûranî ve güler yüzlü, bazen de öfkeli ve asık suratlı, kızgın bir varlık olarak anlaşıldığı gözlemlenmiştir. 6 yaş grubunda ise Allah'ı yine insana benzetme devam etmekle birlikte tasvirlerin saygı uyandıran bir biçime dönüştüğü; 7 yaşında kendisini ve yakınlarını yaratan olarak tanımladıkları ve daha ilişki ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Bu dönemde Tanrı hâlâ iyilik ve güzellik ifadeleri ile tanımlanmaktadır. 8 yaş çocuklarında Allah'ın görülemezliği tartışılır hale gelirken; 9 yaşındaki çocuklar Allah'ı maddî/somut biçimde tanımlamaktan en azından görünürde vazgeçmiş gözükmektedirler. 10 yaşında ise artık Allah'ın sıfatlarına atıflarda bulunma becerisinin geliştiği anlaşılmaktadır (Öcal, 2004).

14-18 yaş arasındaki ergenlerin Tanrı tasavvurları konusundaki bir araştırmada, genel olarak ergenlerin Allah'ın "yaratıcı, bağışlayıcı ve yerin göğün sahibi oluşu" sıfatlarını en baskın vasıflar olarak öne çıkardıkları; buna karşılık "öç alıcı, istediğini yapan istemediğini yapmayan, her şeyden sorumlu" sıfatlarının ise en az tercih edilen sıfatlar olduğu bulgulanmıştır. Cinsiyet açısından bakıldığında kızların daha çok Allah'ın "yakınlığını, koruyuculuğunu, sevgisini"; buna karşılık erkeklerin "gücünü ve cezalandırıcı" özelliğini vurguladıkları görülmüştür (Kuşat, 2006).

Üniversiteli gençlerin Tanrı kavramlarının/anlayışlarının belli başlı yönelim ve özelliklerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bir araştırmada ise, "affedici-merhametli" sıfatının gençlerin bütünü tarafından; "yaratıcı, güvenilir, güçlü, cömert, hoşgörülü, doğru sözlü, ferasetli, mütehakkim, belbağlanabilir, şefkatli ve ileriye gören" sıfatlarının yarısından fazlası tarafından tercih edildiği bulgulanmıştır. Buna karşılık Tanrı'nın "cezalandırıcı" özellikleriyle ilgili herhangi bir sıfatının gençlerin hiçbirini

tarafından işaretlenmemiş olduğu görülmüştür. Araştırmacıya göre bu bulgular, gençlerin Tanrı hakkında konuşmaktan çekindiklerine ve genel olarak Tanrıyı “korkulması” değil “sevilesi” olarak gördüklerine işaret etmektedir (Bacanlı, 2002).

SIRA SİZDE

5

Bireylerin mensubu buldukları dinî geleneklerdeki Tanrı tasavvurlarının şekillenmesinde etkisi bulunan sosyo-kültürel faktörler hangileridir?

Farklı kültürel çevrelerde gerçekleştirilen bu araştırmaların sonuçlarını anahatlarıyla özetlemek gerekirse, bunların öncelikle yapıldıkları kültür ortamındaki Tanrı tasavvurlarını yansıttıkları, birbirleriyle kıyaslandıklarında ise Tanrı tasavvuruna yönelik birtakım farklılaşmalar sergiledikleri görülmektedir. Özellikle Hıristiyan kültür çevrelerindeki *insanbiçimli* (antropomorfik) Tanrı tasavvuru, İslam kültür çevresindeki nazaran daha etkili ve daha sürekli gibi gözükmektedir. İslam kültürüne mensup çocukların ifadeleri, diğer kültür çevrelerine mensup çocukların ifadeleriyle mukayese edildiğinde, bunlardaki *insanbiçimli* ifadelerin daha basit ve daha az ayrıntılı oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, İslam kültürüne mensup bireylerin daha sonraki yaş dönemlerine ait Tanrı tasavvurlarının soyut anlayış doğrultusunda yön değiştirdiği ve daha tutarlı ve benzer bir yapı sergilediği; buna karşılık diğer kültür çevrelerindeki bireylerde, soyut anlayış görülmekle birlikte, benzerliklerden çok farklılıklar bulunduğu gözlenmektedir. Son olarak, Hıristiyan kültür çevrelerindeki bireylerle mukayese edildiğinde, olumsuz Tanrı tasavvurlarına, İslam kültürüyle yetişen bireylerde daha az rastlanmaktadır.

TANRI TASAVVURUNUN PSİKOLOJİK YANSIMALARI

Bir Tanrı tasavvuruna sahip olmak, insanın din ve Tanrı ile ilişkisini belirlediği gibi, kendisiyle, diğer insanlarla, toplumla, doğayla ve evrenle ilişkisini de belirlemekte, bunlara ilişkin bir bakış açısı kazandırmaktadır. Hatta insanın bilim, sanat, siyaset, tarih, kültür, ekonomi, spor ve benzeri diğer bütün alanlardaki düşünce ve yorumları, bu tasavvurun oluşturduğu bakış açısının etkisiyle şekillenebilmektedir.

DİKKAT

Tanrı tasavvurunun çok çeşitli yansımaları olabilir. Burada temas edilen psikolojik yansımalar, Tanrı tasavvurunun dinî, felsefi veya sosyo-kültürel içeriğine bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Mesela, farklı dinî geleneklere mensup bireylerin tasavvurları arasında ya da Giriş kısmında kısaca bahsedilen Teizm ile Ateizm arasında psikolojik yansıma farkı olacağı gibi, sosyal hayata yansıma bakımından da farklılıklar görülebilecektir.

Tanrı tasavvurları, öncelikle iç ve dış gerçeklikler arasında köprü görevi yapar. Olumlu veya yardımsever bir Tanrı tasavvuru, derüni gerçekliği desteklemek suretiyle dış gerçeklikle daha fazla ilişki kurabilmeyi sağlayan benlik duygusunu güçlendirir. Yardımsever Tanrı tasavvuru, endişeyi dindirerek, yalnız başına var olmaya katlanma yeteneğini geliştirip, daha büyük ve daha güçlü bir varlığa bağlanma duygusu temin eder ve temel güveni destekler. Olumsuz bir Tanrı tasavvuru ise endişeyi tahrik edip, temel güvensizliği besleyebilir. Mesela, eleştirel veya talep edici bir Tanrı, yetersizlik hissi uyandırabilir. Olumsuz Tanrı tasavvurları, olumsuz yansıtmada bulunmaya neden olur ve genellikle olumsuz sonuçlara yol açar.

Olumlu bir Tanrı tasavvuru, kutsalla ilişki kurma konusunda duygusal bir açıklık oluşturarak, ruhsal deneyim için bir çerçeve sağlar ve ruhsal gelişimin devamını teşvik eder. Sağlıklı ve normal bir ruhsal gelişim için, olumlu Tanrı tasavvurları önemli işlevlere sahiptir. Tanrı tasavvuru, duygusal ve bilişsel olarak insanın benlik algısına paralel olarak seyreder. Bu tasavvur, kişinin kendini nasıl algıladığına bağlı olarak olumlu ya da olumsuz şekilde yapılanabilir. Tanrı tasavvurları ile ruh sağlığı arasındaki ilişkileri konu edinen birçok araştırmada, olumsuz Tanrı tasavvurlarının ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri açıkça görülmüştür. Olumsuz Tanrı tasavvurları, ruh sağlığı ile doğrudan ilişki içerisindedir. Yani, Tanrı tasavvurları ne kadar olumsuzsa, ruh sağlığı da o kadar bozuktur (Murken, 1998).

Ülkemizde, üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmaya göre (Yapıcı 2007), Allah ile içsel temas kuran, O'na sığınan, O'na güvenen ve O'nu sık sık hatırlayan gençlerin ruh sağlıklarının diğerlerine göre daha iyi düzeyde olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan, kendi acizyetlerinin, çaresizliklerinin, güçsüzlüklerinin şuuruna vararak Allah'ın yardım ve desteğini isteyen gençlerin, günlük hayatın akışı içerisinde maruz kaldıkları yoğun stres, depresyon ve umutsuzlukla daha rahat başa çıkabildikleri, dolayısıyla intihar olasılıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Tanrı tasavvurları, huzur, mutluluk ve anlam kazanma tarzında, insanın kendisini, diğer bütün ilişkilerini ve içinde bulunduğu şartları dengelemeye imkân tanır. Tanrı tasavvurları, bu dengeleme eylemine çeşitli şekillerde katkı yapabilir. Bizi yarattığına inandığımız Tanrı'nın, aynı zamanda bizi karmaşık bir evrende yapayalnız bırakmadığına, bizi gördüğüne de inanırız. Yalnızlık duygusunu ve ayrılık acısını bu şekilde hafifletir, Tanrı'yı her an yanımızda olan ve bizi seven güçlü bir dost olarak tasavvur ederiz. Ya da bu süreci, tersine çevirebiliriz. Olumsuz bir Tanrı tasavvur ederek huzursuz ve mutsuz olabilir veya anlamsızlık duygusu yaşayabiliriz. İlişkilerimizde güvensiz ve kavgacı, içsel hayatımızda kaygılı olabiliriz.

Bu dünyanın geçici olduğuna ve bir öte dünya hayatı bulunduğuna inanan ve Allah'ın her şeyin evveli ve ahiri olduğunu tasavvur eden insan, yaptığı işlerin hesabını vermek ve layık olduğu karşılığı görmek için (Bakara 2/281), Allah'ın huzuruna mutlaka çıkacağına (Bakara 2/28) ilişkin bir farkındalık geliştirir. Yaptığı her şeyi bu bilinçle yapar. Aynı şekilde, kendisine yapılan haksızlık veya adaletsizliklere de bu bilinçle yaklaşır. Bu olumlu tasavvur, sonsuz bir üzüntü ve keder duygusunun oluşmasına engel olur.

Tanrı tasavvurlarının, düşünce ve duyguların oluşmasında, başkalarının ve sosyal çevredeki olayların yorumlanmasında temel ve vazgeçilmez bir etkisi olduğu yaygın şekilde kabul edilen ve öz-tutum, öz-değer, öz-güven, öz-saygı (izzet-i nefis) gibi isimlendirmelerle ifade edilen öz-kavramı ile yakın bir ilişkisi vardır. Öz-kavramına yüklenen anlam ve değer, Tanrı tasavvurları üzerinde de etkili olmaktadır. Hıristiyan kültüründe yetişmiş gençler arasında yapılan araştırmaların birçoğunda, yüksek öz-saygı ile olumlu (koruyan, kollayan) Tanrı tasavvuru arasında; düşük öz-saygı ile de olumsuz (cezalandıran, öç alan) Tanrı tasavvuru arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu belirtilmektedir.

Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir. Mesela, bir araştırmada, düşük öz-saygı ile olumsuz (cezalandıran, gazap eden, öç alan) Allah tasavvurları arasında; buna karşılık yüksek öz-

saygı ile olumlu (kontrol eden, herşeyden sorumlu olan, yaratan, dirilten) Allah tasavvurları arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur (Kuşat, 2006).

Tanrı tasavvuru, işbirliği ve uyum ile de irtibatlıdır. Gençler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, “yardımsever, güçlü, koruyan, sağlam, kararlı, ölümsüz” gibi niteliklerden oluşan olumlu bir Tanrı tasavvuruna sahip bireylerin, problemlerini çözme konusunda Tanrıyla işbirliği içerisinde ve psikolojik olarak daha uyumlu oldukları bulunmuştur. Buna karşılık, olumsuz bir Tanrı tasavvuruna sahip olan ve problemlerini çözme konusunda başına buyruk davranan bireylerin katı, asabi, endişeli oldukları ve psikolojik olarak uyum bozuklukları sergiledikleri tespit edilmiştir. (Schaefer ve Gorsuch, 1991).

İnsanlar kendilerini çaresiz, yetersiz veya tehdit altında hissettikleri zaman Tanrı’ya yönelebilirler. Bu durumda Tanrı tasavvuru, bütün bu çaresizlik, yetersizlik ve tehditlerin üstesinden gelmeyi, onlarla başa çıkmayı kolaylaştırıcı veya bunları telafi edici bir işlev görebilir. Ancak bu tür bir telafi edici Tanrı tasavvurunun dinamiği çok boyutludur ve değişik sonuçlara yol açabilmektedir. Zira bu tasavvurla ilişkilendirilen çaresizlik, yetersizlik ve tehdit durumları kalıcı ve sürekli olmadığı için önceki yaşantılara dönme ihtimali söz konusu olduğu gibi; bu tür durum ve deneyimler farklı tutum ve davranışlara, farklı yönelimlere ve farklı Tanrı tasavvurlarına da sevk edebilmektedir.

Tanrı tasavvurları, Tanrı ile ilişkimize aracılık eden geçiş nesnelere olarak da işlev görür. Temel ayrılık anksiyetesi olarak düşünülebilecek olan varoluşsal endişe, ya Tanrıyla ilişkinin benliği destekleyen huzuruyla iyileştirilir ya da Tanrısız bir dünyada tek başına yaşama duygusuyla kötüleştirilir. Tanrı tasavvurları olay ve şartlara ilişkin algıların yapılanmasına katkıda bulunur. Beklentileri renklendirir ve hayat şartlarının sonuçlarını etkiler.

Tanrı tasavvurları, zaman zaman olumlu veya olumsuz birtakım atıfların veya yüklemelerin kaynağı da olabilmekte; mesela, savaş, depresyon, yangın, sel, kaza gibi olaylar veya hastalık, ölüm, başarısızlık gibi durumlar karşısındaki atıf ve yüklemeler, Tanrı tasavvurlarının niteliğine bağlı olarak şekillenmektedir.

Tanrı tasavvuru birden fazla ise, ya herhangi biri hayatın farklı bir noktasında, tutarlı bir dünya görüşüne katkıda bulunarak ağır basabilir ya da başka bir zamanda çatışan tasavvurlar kendiliğinden harekete geçip karmaşaya yol açabilir. Tanrı tasavvuru da dâhil derûnî tasarımlar, ilişki bakış açısının ana temellerinden biçimlenir. Tanrı tasavvuru, Tanrı ve dünya ile bir barış ve uyum halinden; öfke, yalnızlık ve âleme karşı olunan bir hale yayılan temel yönelimleri hem etkiler hem de bunlardan etkilenebilir.

Yetkin veya Kadir-i Mutlak bir Tanrı tasavvuru, her şeyin nedenini açıklamak için güçlü bir referans kaynağı sağlar. Sebeplilik zinciri, O’nun sonsuz kudretinin tasarrufunda bir anlam ifade eder (Zümer 39/62–63). Her şey onunla izah edilir (Necm 53/42). Tanrı’yı her şeyi yaratan, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen, her şeyi gören gibi yetkin vasıflarla tasavvur eden insan, böylece varlığın bütününe açıklayıcı anlamlandırabilir. Çünkü “insan, kendi güvenliği için, reelin bütüncül açıklamasının mümkün olduğuna inanmaya muhtaçtır.” (Gusdorf, 2000) Bu tasavvur, ahlakî değerlerin de kaynağıdır. İnsanın, böyle bir tasavvur sahibi olmadan kendi içindeki, insanlararası ilişkilerdeki ve dünyadaki düzeni sağlaması güç gözükmektedir.

Kadir-i Mutlak Tanrı tasavvuru, olumsuz anlamda ikili bir anlayışın oluşmasına yol açabilir. Bu tasavvur, bir taraftan insanın her türlü müdahalesini boş kılan bir kaderciliğe, diğer taraftan her türlü sebeplilik bağının kaybolduğu tam bir pasif dünya anlayışına götürebilir. Günümüz dünyasının post-modern şartları, Kadir-i Mutlak Tanrı tasavvurunun olumsuz şekillerinden, daha çok ikincisini yansıtmaktadır. Çünkü inanç, estetik ve etiğin pozitivist ve kapitalist değerler tarafından sürekli aşındırıldığı, geleneksel değer ve bağların koparıldığı günümüz dünyasında insan, geçmişinden habersiz, hâlihazırda endişe, kaygı ve stres yüklü ve geleceğinden umutsuz bir haldedir. İnsanlık kaçınılmaz bir çevre felaketine doğru sürüklenmekte, dünyanın pek çok yerinde adaletsizlik, açlık, sefalet, hastalık, sömürü, şiddet ve güvensizlik yaşanmaktadır. Benlikler dönüşmekte, her yerde insanın “kendine yeter”li olduğu propagandası yapılmakta, narsisizm hızla yayılmaktadır. İnsan, “her şeye gücü yeterlik” ve “büyüklenmecilik” yanılsamasına düşmüş durumdadır. Halbuki Kadir-i Mutlak Tanrı tasavvurunun hedefi, insana ve dünyaya ne müstakil bir güç, ne de mutlak bir acziyet atfetmemektir (Draz, 2000). Gaye, insanı, modernitenin iki aşırı ucunu teşkil eden bu tavırlara düşmekten korumak; ona ne tabiat karşısında sınırsız bir güç atfetmek, ne de varoluşçuluk gibi insanın zayıflığını ve seçme hürriyetini bir zorunluluk olarak görüp bundan nihilist sonuçlar çıkarmasına yol açmaktır.

Varoluşunu Tanrı'ya teslim etmeyi, O'na kesin olarak bağlanmayı içeren ve normal çerçevede seyreden bir teslimiyet anlayışı olumlu bir Tanrı tasavvuruna, buna karşılık aşırı teslimiyetçi bir Tanrı tasavvuru, kaderciliğe veya olumsuz anlamda bir tevekkül anlayışına yol açabilmektedir. Bu durum insanı pasifleştirir; onu, iradesi ve benliği bulunmayan bir varlık haline getirebilir (Güler, 1998).

Son olarak, İslam kültüründe, insanın tasavvurlarına belirli bir çerçeveye sağlayan Allah'ın isimleri (el-esmâü'l-hüsnâ) ve vasıfları, insanın Allah'ı tanınması ve onunla bağlantı kurması bakımından önemli işlevler üstlenir. İnsanın ulûhiyet anlayışını aydınlatma amacını taşıması açısından bütün bu isim ve sıfatların insanla münasebet halinde olduğu söylenir. Bu sebeple, ilâhî isim ve sıfatların insana yönelik anlam ve özelliklerinin güçlü yönlendiriciliği vurgulanır. Bu isimler, Allah'ın yücelik ve aşkınlığını ifade edip insanlarda saygı hissi uyandırmanın yanı sıra, kalplere huzur ve sükûn verir. Bu yüzden bir Müslüman'ın hem dinî hayatı hem de Allah tasavvuru, aşkınlık ile içkinlik, korku ile merhamet, adalet ile affedicilik, cezalandırılma korkusu ile Allah'ın bize sevgisine dayalı merhamet ümidi kutupları arasındaki ritmik bir harekete dayanır (Nasr, 2001). İslam toplumlarındaki Allah tasavvurlarını yüzyıllardır besleyen ve özetleyen “korku ile umut arasında” olmak tabiri, gerçekte psikolojik bir dengeye işaret etmektedir. Korku ile umut arasındaki gerilim, insanı uyanık tutar, bütün düşünce ve eylemlerinde ona bir ölçü ve denge sağlar.

DİKKAT

Esmâü'l-hüsnâ, Allah'ın güzel isimleri demektir. Bu tabir, Allah'a mahsus olan bütün isimleri ifade eder. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde ve hadislerde geçen bütün ilahî isimleri kapsar. İslam geleneğinde bu isimler ve anlamları önemli bir yer tutar. Bu isimler, gündelik hayatta çeşitli işlevler icra eder. Müslüman birey için bunlar, sevgi, güven, emniyet, merhamet, şefkat, adalet gibi birtakım psikolojik ihtiyaçların giderilmesine imkân sağlayan bağlantı noktalarıdır. Allah tasavvuru genelde bu isimlerle şekillenen müslüman bir bireyin, başta kendisiyle olmak üzere bütün ilişkileri bu farkındalık doğrultusunda gerçekleşir.

Özet

Kavram, bilişsel içeriğe; tasavvur ise daha çok duygusal içeriğe işaret ettiği için, Tanrı kavramı ile Tanrı tasavvuru farklı anlamlar taşır.

Tanrı tasavvurunun oluşumu konusunda birtakım tezler ileri sürülmüştür. Bunlar, bilişsel tez, ilişkisellik tezi ve fitrat kavramıdır.

Her toplumda anneye ve babaya atfedilen birtakım nitelikler vardır. Bu niteliklerin, Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde etkili olduğu varsayılır. Buradan hareketle, ebeyn imajlarıyla Tanrı tasavvurları arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılır.

Tanrı tasavvurları dinî gelenekler bakımından farklılaşabileceği gibi, kültürler açısından da farklılık gösterebilir. Tanrı tasavvurlarındaki kültürel farklılıklar, yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur.

Psikolojik bir inşa olarak Tanrı tasavvurunun, insan hayatının çeşitli alanlarında önemli etkileri vardır. Bu tasavvurun, ruh ve beden sağlığından, öz-saygıya, duygusal yaşantılardan, psiko-sosyal uyuma ve başa çıkmaya kadar çok çeşitli yansımaları mevcuttur.

Kendimizi Sınayalım

1. “Tanrı’nın âlemin mimarı olduğu, onu harekete geçirdiği ancak artık ona karışmadığı” şeklindeki tasavvur aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Antropomorfizm
 - b. Ateizm
 - c. Teizm
 - d. Panteizm
 - e. Deizm
2. Aşağıdakilerden hangisi dinî kavram, olay ve nesnelerin zihinde canlandırılmasıyla ilgilidir?
 - a. Dinî inanç
 - b. Dinî duygu
 - c. Dinî tutum
 - d. Dinî tasavvur
 - e. Dinî düşünce
3. “Tanrı” kavramı ile ilgili aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?
 - a. Duygusal temellidir.
 - b. Gelişimi doğrudandır.
 - c. Öğrenim yoluyla gelişir.
 - d. Bilişsel temellidir.
 - e. Düşünce yoluyla gelişir.

4. Yansıtma Kuramını ilk defa ortaya atan psikolog aşağıdakilerden hangisidir?
- Vergote
 - Rizzuto
 - Freud
 - Jung
 - James
5. Aşağıdakilerden hangisi, negatif Tanrı tasavvuru içerisinde düşünülmelidir?
- Yaratma
 - Cezalandırma
 - Bağışlama
 - Şefkat
 - Merhamet

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- e** Yanıtınız doğru değilse, “Giriş” konusunu yeniden okuyunuz.
- d** Yanıtınız doğru değilse, “Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru” konusunu yeniden okuyunuz.
- a** Yanıtınız doğru değilse, “Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru” konusunu yeniden okuyunuz.
- c** Yanıtınız doğru değilse, “Ana Baba İmajları ve Tanrı Tasavvuru” konusunu yeniden okuyunuz.
- b** Yanıtınız doğru değilse, “Tanrı Tasavvuru ve Kültürel Farklılıklar” ve “Tanrı Tasavvurunun Psikolojik Yansımaları” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Cennet, cehennem, melek, şeytan vs.

Sıra Sizde 2

Tanrı imajı, Tanrı imgesi, Tanrı temsili, Tanrı tasarımı

Sıra Sizde 3

Fitrat kavramı, diğerk iki tezin anlamlarını içermesi dolayısıyla onlarla benzeşmektedir. Ancak onlardan farklı olarak daha geniş anlam içeriğine sahiptir.

Sıra Sizde 4

Güven, sevgi, şefkat, merhamet, güç, otorite.

Sıra Sizde 5

Tarih, edebiyat, şiir, hikâye, masal, mit, efsane, medya, internet vb.

Yararlanılan Kaynaklar

- Armstrong, K. (1998). **Tanrı'nın Tarihi**, Çev. O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ankara.
- Aydın, M. S. (1994). **Din Felsefesi**, Ankara.
- Aydın, M. S. (2006). **Âlemden Allah'a**, İstanbul.
- Bacanlı, H. (2002). **Psikolojik Kavram Analizleri**, İstanbul.
- Beit-Hallahmi B., Argyle, M. (1975). "God as Father Projection: The Theory and the Evidence", **British Journal of Medical Psychology**, 48, s. 71-75.
- Berger, P. L. (2000). **Kutsal Şemsiye**, Çev. A. Coşkun, İstanbul.
- Bottero, J., Ouaknin, M. A., Moingt, J. (2003). **İnançm En Güzel Tarihi**, çev. İ. Birkan, Ankara.
- Budak, S. (2000). **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara.
- Çiftçi, A. (2000). **Fazlur Rahman İle İslam'ı Yeniden Düşünmek**, Ankara.
- Deconchy, J. P. (1964). "The Idea of God; Its Emergence between 7 and 16 Years", in A. Godin (ed.), **From Religious Experience to a Religious Attitude**, Brussels, s. 111-122.
- Draz, M. A. (2000). **Kur'an'a Giriş**, çev. S. Akdemir, Ankara.
- Düzgün, Ş. A. (2005). "Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematikği", **Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu**, Sakarya.
- Eliade, M. (2003). **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, I-III, Çev. Ali Bertay, İstanbul.
- Erikson, E. H. (1984). **İnsanın Sekiz Çağı**, Çev. T. B. Üstün, V. Şar, Ankara.
- Freud, S. (1997). **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. S. Budak, İstanbul.

- Freud, S. (1999). **Dinin Kökenleri**, çev. S. Budak, İstanbul.
- Godin, A.(1965). **From Religious Experience to a Religious Attitude**, Chicago.
- Goldman, R. J. (2001). “Düşünme ve Dine Tatbiki”, çev. S. Akyürek, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, s. 419-448.
- Gusdorf, G. (2000). **İnsan ve Tanrı**, çev. Z. Özcan, İstanbul.
- Güler, İ. (1998). **Allah’ın Ahlakiliği Sorunu**, Ankara.
- Hick, J. (2002). **İnançların Gökkuşağı**, çev. M. Aydın, Ankara.
- Hökelekli, H. (1998). **Din Psikolojisi**, Ankara.
- Hutsebaut, D, Verhoeven, D. (1991). “The Adolescents’ Representation of God from Age 12 to 18”, **Journal of Empirical Theology**, 4/1, s. 59-72.
- Koç, Turan, (1998). **Din Dili**, İstanbul.
- Kuşat, A. (2006). “Ergenlerde Allah Tasavvuru”, Ü. Günay, C. Çelik (ed.), **Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi**, Adana.
- Lang, M. A. (1983). **Acquiring Our Image of God: The Emotional Basis for Religious Education**, New York.
- Mehmedoğlu, A. U. (2007). **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, İstanbul.
- Nasr, S. H. (2001). **İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı**, çev. A. Ünal, S. Büyükduru, İstanbul.
- Otto, R. (1958). **The Idea of the Holy**, New York.
- Öcal, M. (2004). “Okulöncesi ve İlköğretim Çağı Çocuklarının Allah Tasavvurları Üzerine Bir Araştırma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13/2, s. 59-80.
- Özakpınar, Y. (1999). **İnsan İnanan Bir Varlık**, İstanbul.
- Özbaydar, B. (1970). **Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul.
- Peker, H. (2003). **Din Psikolojisi**, İstanbul.
- Peterson, A. O. (2005). **The Dynamic God Image**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), San Francisco.
- Piaget, J. (1988). **Çocukta Dünya Tasarımı**, çev. R. Uğurel-Şemin, İstanbul.
- Piaget, J. (2005). **Çocuğun Gözüyle Dünya**, çev. İ. Yerguz, Ankara.
- Rizzuto, A. M. (1980). “The Psychological Foundations of Belief in God”, in C. Brusselmans (ed.), **Toward Moral and Religious Maturity**, New Jersey.
- Rizzuto, A. M., (1979). **The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study**, Chicago.

- Schaefer, C. A., Gorsuch, R. L. (1991). "Psychological Adjustment and Religiousness", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 30/4, s. 448-461.
- Selçuk, M. (2000). "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu (İnanç ve Davranış Bütünlüğü Açısından Bir Deneme)", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, İstanbul.
- Tamminen, K. (1991). **Religious Development in Childhood and Youth: An Empirical Study**, Helsinki.
- Topaloğlu, B. (2006). **Allah İnanıcı**, İstanbul.
- Vergote, A. (1999). **Din, İnanç ve İnançsızlık**, çev. V. Uysal, İstanbul.
- Yapıcı, A. (2007). **Ruh Sağlığı ve Din**, Adana.
- Yavuz, K. (1983). **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Ankara.
- Yıldırım, S. (1997). **Kur'an'da Ulûhiyet**, İstanbul.
- Yıldız, M. (2007). **Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi**, İzmir.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Dua, ibadet ve dini törenleri tanımlayabilecek,
- Dua güdülerini değerlendirebilecek,
- Duanın birey üzerindeki etkilerini açıklayabilecek,
- İbadetin, dinî ritüel, ayin ve törenin psikolojik etkilerini açıklayabilecek,
- Dua, ibadet ve dinî ritüel arasındaki farkı ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Allah'la iletişim
- Dua ve dua güdüsü
- İbadet psikolojisi
- Dinî ritüel
- Ayin ve tören

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Hayati Hökekleli'nin İslam Psikolojisi Yazıları adlı kitabındaki "Kur'an-ı Kerim'de Dua Psikolojisi" konusunu inceleyiniz.
- İnanç, ibadet ve dua arasındaki ilişki konusunda Hüseyin Peker'in Din Psikolojisi kitabına başvurunuz.

Dua, İbadet ve Dini Törenler

GİRİŞ

İnsan yapısı gereği dua eden bir varlıktır. Dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde insanlar dua etmiş, dua etmekte ve ilahi varlıkla iletişim kurarak O'na duygularını, düşüncelerini, gönüllerini açmakta, isteklerini sunmaktadır. Aynı şekilde inandıkları varlığa karşı sevgilerini, saygılarını, bağlılıklarını göstermek, O'nu yüceltmek üzere tapınma davranışında bulunmakta, ibadet etmektedir. Bu nedenle dua da, ibadet de evrensel bir özelliğe sahiptir. Bütün ilahi, beşeri ya da ilkel diye kabul edilen dinlerin hepsinde dua, ibadet ve dinî ritüeller, birey ve toplum hayatının ayrılmaz bir özelliği olarak yer almaktadır.

Din psikologları araştırmalarında dua, ibadet ve diğer dinî ritüellerin önemli psikolojik etkilerini açığa çıkarmışlardır. Olumlu kişilik özellikleri kazandırmada, ruh ve beden sağlığını koruma ve geliştirmede dinî uygulamalar, çok yönlü işlevlere sahip bulunmaktadır. Ancak, dua ve ibadetin, dinî tören ve âyinin bu çok yönlü etkileri, dinî inançtan bütünüyle bağımsız değildir. Dinî inanç ve değerlere bağlanmadaki samimiyet, derinlik ve adanmışlık ölçüsünde, dua ve ibadetlerin etkileri kişiliği dönüştürücü ve yapılandırıcı olabilmektedir.

DUA PSİKOLOJİSİ

Duanın Tanımı

Dua sözlükte, “çağırarak, davet etmek, yardım istemek” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak dua, inanan kişinin *Allah’la iletişim kurması*, O’na *yalvarışı* ve *yakarışı* ve O’ndan *yardım dilemesidir*. Dolayısıyla duada bireyden Allah’a doğru bir yöneliş ve insani durumunu ve talebini Allah’a arz ve O’nun yardımını talep, temel unsurlardır.

Sınırsız istek ve arzulara, sayısız korku ve endişelere sahip bulunan insanın gücü sınırlıdır. Hayat sürecinde istek ve arzularını gerçekleştirme yolunda birçok olumsuz durumla, engelle karşılaşırken, bunların ancak bir kısmını kendi imkânları ile aşabilmekte, çoğuna ise güç yetirememektedir. Bu durumda mutlak güç sahibi İlahi Varlığa, Allah’a ihtiyacı olduğunu her

zamankinden çok daha şiddetle hissetmektedir. Her şeye gücü yeten bir Varlık olarak O'na yönelmekte, O'ndan yardım talep etmektedir.

Duada birey Allah'a yönelerek onunla iletişim kurar, duygu ve düşüncelerini, arzu ve isteklerini, dertlerini ve beklentilerini O'na arz eder. Bilir ki Allah onun söylediklerini duymaktadır, durumunu görmekte, bilmektedir. Kulunun kendisinden yardım istemesini memnurlukla karşılamaktadır. Onun isteklerini mutlaka dikkate alacaktır.

Böylece duada kulluk ve Allah bilinci en üst düzeye çıkar. Birey Allah'ın kulu olduğu, kendi derdini giderecek güce sahip olmadığı, onu yaratana ve tek mutlak Varlık olan Allah'ın ise sınırsız gücünün bulunduğu, O yardım ettiği takdirde sıkıntılarını aşabileceği bilinci ile Allah'a yönelir. O'nun şefkat ve merhametine sığınır. Sığınılacak tek Varlığın Allah olduğunu bilir. O yüce kudrete güvenir, teslim olur. Dolayısıyla duanın temelinde Allah'ın sonsuz bir güç sahibi olduğunun kabulü ve O'nun insanın dert ve sıkıntılarını çare, arzu ve dileklerine karşılık vereceğine dair inanç ve güven vardır.

SIRA SIZDE

1

Dua neden aynı zamanda bir ibadettir? İbadet mi dua mı daha geniş bir anlama sahiptir? Aralarındaki farkı düşününüz.

Dua Türleri

Dualar bireysel olarak da toplu olarak da (cemaat halinde) yapılır. Bireysel dualarda daha çok bireyin duygu ve düşünceleri ön plana çıkar. Toplu dualarda dua formu ve içeriği dinlere ve toplumlara göre değişiklikler gösterir. Bu dualarda daha çok cemaat bilinci ön plana çıkar.

Dua her zaman sözlü olarak yapılmaz. Sözsüz dualar da vardır. Bazı anlar vardır ki insan konuşmadan zihniyle ve kalbiyle Allah'a yönelir. Allah'a duyduğu sevgi, saygı, bağlılık, minnettarlık, hayranlık, şükran duygularını söz kalıplarına dökmeden kalbiyle sunar. Aşkın Varlığın yüceliği ve eşsizliği içte duyulur ve yaşanır. İlahi gerçeklik içselleştirilir. Kişi Allah'ı düşünerek, O'nu tasavvur ederek O'nun desteğine ve yardımına duyduğu ihtiyacı lisan-hâl ile de O'na arz eder. Aslında sessiz duada da bir dinamizm vardır ve sessiz dua da bir fiildir.

SIRA SIZDE

2

İslam bilginleri duayı fiili dua ve sözlü dua diye ikiye ayırırlar. Fiili dua denince ne anlıyorsunuz?

DUA GÜDÜLERİ

Bireyi Allah'la iletişim kurarak O'na dua etmeye, O'ndan yardım talebinde bulunmaya yönelten güdülerin çok çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bunlar bireyin yaşına, cinsiyetine, eğitim, kültür ve ekonomik durumuna göre farklı nedenlere bağlı ve farklı içeriklerde olabilmektedir. Örneğin, 11-18 yaş arası öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada Allah'a dua etmelerine sebep olarak % 41'i manevi sıkıntıları, % 15'i maddi sıkıntıları, % 11'i mutluluk anlarını, % 7'si de tabiatın güzelliğini saymışlardır. (Vergote, 1999, s.47).

Genelde dua güdülleri olarak şunlar ön plana çıkmaktadır:

Maddi ya da Manevi Bir Arzunun, Bir İsteğin Gerçekleşmesi

İnsanın çok farklı istek ve arzuları vardır. Kendisiyle, sevdikleriyle, bulunduğu durumla, gelecekle, dünyayla, Ahiretle ilgili birçok isteği olur. O, hayat süreci içerisinde bunların ancak bir kısmını gerçekleştirebilmekte, bazılarını kısmen, bazılarını da hiç elde edememektedir. İşte insan arzu ve isteklerini karşılamada kendisine yardım etmesi için Yüce bir varlık olan Allah'a yönelir ve O'na dua eder. Bu istekler mal, servet, şöhret, çocuk, başarı, zafer gibi maddi; aşk, mutluluk, huzur, iyi bir insan olma, ilahi inayet ve şefaate ulaşma gibi psikolojik ve manevi türde olabilir.

Halk arasında beddua (kötü dua) denen bir dua da vardır. Beddua eden kişi kötülerin, zalimlerin cezalandırılmasını Allah'tan talep etmektedir. Kur'an'da bazı ayetlerde kâfirlere, münafıklara ve zalimlere dönük beddua ve lanet ifadeleri yer almaktadır. Bu konuda Tebbet sûresi en önemli örnektir.

Bir Çaresizliğin, Mahrumiyetin, Sıkıntının Giderilmesi

İçinde bulunduğu çaresizliği ve mahrumiyeti gidermek için Allah'tan yardım talebinde bulunmak duanın önemli bir güdüsüdür. Dua ile çaresizlik ve sıkıntı arasında çok yakın bir ilişki vardır. Hatta Allah'a inanmadığını belirten kişilerin bile çok çaresiz kaldıkları anlarda Allah'a dua ettiklerinin gözlendiğini araştırmacılar ifade etmektedirler. Şu psikolojik bir gerçektir ki, her türlü dinî inancı terk etmiş ve sadece akli (rasyonel) bir hayat tarzını benimseyen birçok kişi, aşırı tehlike durumlarında, yani bir kaza anında veya bir hastalık sırasında yahut da ecel saatinde dua ve yakarışlarda bulunur.

Allah'ın Nimetlerine Şükürün İfadesi

Allah'a karşı duyulan sevgi, saygı ve bağlılığın, O'nun nimetlerine şükürün ifadesi olarak dualar yapılmaktadır. Birey kendi varoluşunun nedeni olan, kendini yaratan, ona birçok yetenek güç ve imkânlar bahşeden Allah'a duasında teşekkür eder, şükranlarını sunar. Özellikle yemek dualarında bu çok net olarak görülmektedir. "Ya Rabbi! Verdiğin nimetlere, sıhhat ve afiyete binlerce şükürler olsun!" ifadesi çokça söylenen bir şükür duasıdır. Ayrıca doğum, düğün veya başka bir kutlama gibi sevinç ve mutluluk anlarında da Allah'a şükranların ifade edildiği dualar yapılır. Böylece birey aynı zamanda kendini, kendi benliğini kabul etmekte, Allah'la kurduğu sevgi bağını güçlendirmiş olmaktadır.

Günahlarının Bağışlanması

Allah'ın isteklerine, emir ve yasaklarına uygun davranışlarda bulunamadığı, hatalarının, günahlarının olduğu bilinciyle birey, Allah'ın kendisini bağışlaması için O'na dua eder, yalvarır. Allah'ın isteğine aykırı hareket etmiş olmanın üzüntüsünü, Allah'ın rızasını kaybetmenin endişesini yaşar. Pişman olduğunu belirtir, tutum ve davranışlarını düzeltereğine dair O'na söz verir, tövbe eder. Allah'tan kendisini cezalandırmamasını, Cehennemden uzaklaştırıp Cennetle ödüllendirmesini talep eder. Bu bağışlanma isteği ve bağışlanacağı ümidi aynı zamanda onun günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmasını da önler. O'na duyduğu güvenle rahatlar.

Allah'ın Yüceliğine Duyulan Hayranlığın Vurgulanması

Bazı insanlar belirgin bir ihtiyacı olmadan, Allah'ın Yüceliğine duyduğu hayranlığı belirtmek, sevgisini, saygısını, güvenini arz etmek ve Allah'ın razı olduğu bir kul olabilmek için dua ederler.

Duanın Şekli ve Kabulü

Dua sırasında uyulması gereken dinlerce belirlenmiş şekiller vardır. Örneğin, ellerin havaya kaldırılması gibi. Yine nasıl dua yapılacağına dair önceden hazırlanmış dua sözleri de olabilmektedir. Ayrıca birey bir aracı ile (bir şahıs, bir sembol veya put gibi) dileğini Allah'a iletmekte ya da doğrudan doğruya Allah'tan taleplerde bulunmaktadır.

Bir aracı vasıtasıyla Allah'a dileklerini sunan kişi, o aracının Allah nezdinde değer verilen etkili bir kişi olduğunu düşünmekte, böylece duasına daha kolay karşılık alacağına inanmaktadır. Zamanla bu araçlar kutsallaştırılmakta ve birçok dinde görüldüğü gibi, Allah adına hareket eden kişiler, sınıflar (Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfı, Şiilikteki imamet sınıfı gibi) oluşmaktadır.

Çoğunlukla bireylerin ibadetler sırasında tekrar ettikleri, ezberledikleri, önceden hazırlanmış dua metinlerinden dua ettikleri görülmekle beraber, o an içinden geldiği şekilde dua edenler de olmaktadır. Dua eden kişi duada sözlerin önemli olduğuna inanıyorsa, söyleyeceklerini itina ile seçer, güzel cümleler kurmaya çalışır. Duada samimiliğin daha önemli olduğuna inanıyorsa içten geldiği şekilde taleplerini Allah'a bildirir. Kur'an'da, boyun bükerek, sessizce, korku ve ümitle dua edilmesi gerektiği bildirilmektedir. (Âraf, 7/55-56).

Dua eden kişi elbette duasının kabul olacağı ümidi ve inancı içerisinde bulunur. Hatta duasının hemen kabul edilmesini isteyebilir, sabırsız davranabilir. Duanın kabulü konusunda farklı inançlar, farklı değerlendirmeler vardır. Bazıları er veya geç duasının kabul olacağına inanır. Bazıları duanın cevabının doğrudan doğruya ya da zamanla sezilemeyecek bir şekilde dolaylı olarak da verilebileceğini düşünür. Bazıları Allah'tan kendisi için hayırlı olanı ister ve istekleri gerçekleşmese de bunu ezeli takdir ile yine kendi lehine yorumlar. Bazıları dualarının karşılığını Dünyada olmasa da Ahirette mutlaka alacakları inancıyla ruhsal bir rahatlık duyar.

Duada Allah'a karşı duyulan samimi inanç, bağlılık ve güven, içtenlik oldukça önemlidir. Sözlerin kalp tarafından onayı gereklidir. Kur'an'da insanların tabii özelliği olarak, başlarına bir sıkıntı geldiğinde, darda kaldıklarında Allah'a yalvardıkları, kurtulup nimete kavuştuklarında ise, Allah'ı unutarak kendi çabalarıyla bunları elde ettikleri gibi çelişkili bir tutum takındıklarından bahsedilmektedir. (Bkz. Zümer, 39/49, Lokman, 31/32, Yûnus, 10/12). Bu ayetlerde, rahatlık ve bolluk içindeyken Allah'ı unutup darlıkta hatırlayanlar yerilirken, aslında insana yakışanın, hem darda hem de rahatlıkta Allah'ı hatırlamak ve anmak olduğu vurgulanmış olmaktadır.

İslam dininde, dua edebilmek için özel yerlere ihtiyaç yoktur. Ancak dua ruhsal bir hal olduğuna göre, insana sükûn veren, kalp huzuru getiren şartların elverişliliği önemlidir. Bir cami, sakin bir ortam, gecenin sessizliği gibi dış etkilerden uzak, insanın içe dönüşünü, Allah'a yaklaşımını daha çok

sağlayan bir yerde yapılan dua, kuşkusuz daha verimli olur. Çünkü zihni gerginliği gidermenin, gönülleri aydınlatmanın ve kalbe rahatlık vermenin esaslı bir şartı da sessizlik olup, zihnin ve kalbin Allah'a yönelmesine kolaylık sağlar.

DİKKAT

“... yerde, ... zamanda yapılan dualar makbuldür” dibi açıklamalara dini metinlerde çokça rastlanılmaktadır. Bu tür açıklamaları kişinin psikolojik durumuyla bağlantılı olarak değerlendirmek gerekir. Şöyle ki, bazı yerlerde ve bazı zamanlarda, o yer ve zamanın manevi etkisiyle birey dış dünyadan kendini tamamen soyutlayarak Allah'tan, çok içten, samimi bir yönelişle ve tam bir teslimiyetle taleplerde bulunabilir, dileklerini O'na arz edebilir. İşte bu tür duaların kabul edilme oranı çok yüksektir. Kâbe'de, Arafat'ta, gecenin sessizliğinde yapılan duaların daha makbul olacağı bu nedenle söylenir.

Duanın Etkileri

Duanın insanın bütün psikolojik mekanizmaları, ruh ve beden sağlığı üzerinde etkili olduğunu gözlem ve araştırmalar göstermektedir. Dua insanın düşüncesini, duygularını, algılarını, istek ve arzularını, tutum ve davranışlarını, kısaca tüm kişiliğini etkilemektedir. Bu etki bireyden bireye farklılık göstermekte, özellikle duadaki samimiyet, içtenlik ve süreklilik etki gücünün tayininde önemli rol oynamaktadır.

Öncelikle dua bireyde sükûnet ve huzur oluşturur, sinirlerini yatıştırır. Sıkıntılı ve gergin durumda ise onda hafiflik ve rahatlık meydana getirir. Ortaokul öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada, öğrencilerin % 93'ü dua ederken bir hafiflik hissettiklerini ve huzur duyduklarını belirtmişlerdir. Dua eden kişi, sıkıntısını, derdini Allah'a anlatarak, yaptıklarını ve beklentilerini Allah'la paylaşarak ruhen rahatlar.

Duanın en önemli yararı, kişinin yalnız olmadığını hissetmesidir. Dua ve ibadetle Allah'a sığınan ve bu dünyada yalnız olmadığını bilen insan, çağımızda en çok rastlanan bir hastalık olan depresyonun oluşturduğu gerginlik, karamsarlık, endişe hali, dalgınlık, unutkanlık ve yoğunlaşma güçlüğünden büyük oranda korunur. Çünkü dua eden bireyin gelecekle ilgili kaygıları azalır, hayata olumsuz bakmaz; iyi, güzel beklentiler içerisinde olur.

Dua aynı zamanda insana çalışma ve başarıya gücü verir. Zorluklarla, güçlüklerle baş etme, mücadele etme, yılmama, dayanma, sabretme gücü kazandırır. Cesaret ve güven verir.

SIRA SİZDE

3

Dine ilgisiz ve inançsız olduğunu belirten kişilerin de güç durumda kaldıklarında zaman zaman dua etmeleri, hangi insani özellikle açıklanabilir? Değerlendiriniz.

Dua insanın ümitvar olmasını sağlar, ondaki karamsar ve kötümser duyguları giderir, onu iyimser kılar. Ümitsizlik insanın ruhunu karartan, onun gücünü ve aktivitesini azaltan, onu yıkan bir duygudur. Dua eden insan Allah'a güvenen, O'nun kendisine yardım edeceğine kuvvetle inanan, ümitle O'na bağlanan insandır. Hayra ve iyiliğe ait isteklerinin, beklentilerinin gerçekleşeceği ümidiyle hayata iyimser bakan, karamsar düşüncelerden ve duygulardan uzaklaşan insandır.

Dua ahlâk ve karaktere de etki eder. Duada bir içe dönüş, kendine dönüş vardır. Hatalarını, eksiklerini görerek iyiye yöneliş arzusu vardır. Böylece birey, bencilliğini, hırsını aşarak ahlâki görevlerini yapmaya hazır hale gelir.

Kötülük ve ıstıraplara karşı sabır ve dayanma gücü kazanır. Görev ve sorumluluk duygusu artar. Başkalarına karşı iyilik ve yardımseverlik duyguları güç kazanır. (Carrel,1967, s.36).

Duada Allah'a sığınma ve bağlılık, fakat dünyaya ve diğer tüm varlıklara karşı bir özgürlük vardır. Birey bütün varlıkları Yaratan'ın, her şeyin üstünde Olan'ın yardım ve desteğini aldığı takdirde geride kalanların bir etkisinin olamayacağı bilinciyle rahat olur, özgür olur. "Sadece Sana kulluk eder, Yalnız Senden yardım dileriz" (Fatiha, 1/5) prensibiyle kişilikli bir özellik kazanır.

Kişinin hasta ya da muhtaç olmadığı zamanlarda yaptığı duanın psikolojik yararı en fazla görülmektedir. "Hasta ve muhtaç iken yapılan dua ve ibadet mum ışığı ise, genç ve güçlü iken yapılan dua, güneş değerinde bir anlam taşır. Böyle bir insan kulluk bilinci içindedir ve gelecek zorluklara da şimdiden manevi yatırım yapıyor demektir." (Tarhan, 2009, s.103).

Duanın beden sağlığı üzerinde de etkili olduğu bilimsel gözlem ve araştırmalarla belirlenmiştir. Geçmiş dönemde de günümüzde de tıpta, ilaçla tedavinin yanında hastanın moralinin yüksek olmasına oldukça önem verilir. İşte bu noktada duanın hastanın moralini yükseltmede oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çünkü Allah'ın kendisine inanana yardım edeceği, "Allah'tan ümit kesilmez", "Allah benim için iyi olanı, güzel olanı, hayırlı olanı verir", "Allah'ın gücü her şeye yeter, isterse benim hastalığımı iyileştirir" inancıyla Allah'a yalvarış insanın direncini, dayanma gücünü artırır, kalbini ferahlatır ve onu rahatlatır. Karamsar duygularını atar, moralini yüksek tutar.

Dua ile çeşitli beden hastalıklarının iyi olduğunun birçok örnekleri görülmektedir. Hastalığından muzdarip olarak Allah'a yalvaran, adaklar adayan ve hastalıktan kurtulan insanlar dikkat çekmektedir. Bu konuyu genişçe ele alan A. Carrel, Fransa'da dua ve telkin yoluyla tedavi yapılan ve mukaddes bir yer olarak kabul edilen Lourdes'e gelen ve şifa bulan hastalarla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Kendi kendine veya normal bir tedavi ile iyi olabilen hastalıklar söz konusu olduğunda buradaki iyileşmenin gerçek sebebinin dua ile olup olmadığı konusunda hüküm vermek güçtür. Sadece her türlü tedavinin imkânsız veya başarısız olduğu hallerde duanın sonuçları kesin olarak tayin ve tespit edilebilmektedir. Lourdes'un sağlık bürosu, bu şifaların gerçekliğini ispat ederek ilme büyük hizmetlerde bulunmuştur. Dua adeta infilaki bir etkiye sahip olup, bu yolla kanser, böbrek iltihapları, ülser, deri, akciğer, kemik veya karın zarı veremi gibi hastalıkların süratle iyileştikleri görülmüştür. Hâdiseler, hemen tamamıyla aynı şekilde vuku bulmaktadır. Önce büyük bir ızdırıp, daha sonra iyi olduğunu hissetmek. Birkaç saniye, en fazla birkaç saat içinde âraziler (belirtiler) kaybolmakta ve anatomik yaralar kapanmaktadır. Mucize, normal iyileşme süresinin son derece kısalmasıyla ortaya çıkmaktadır. Gerek fizyolojistler, gerekse cerrahlar tecrübeleri esnasında, şimdiye kadar tedavide böyle bir çabukluğa şahit olmamışlardır. Bu olayların meydana gelmesi için hastanın bizzat dua etmesine de gerek yoktur. Henüz konuşmasını bilmeyen küçük çocuklar ve Allah'a inanmayanlar bile Lourdes'da iyi olmuşlardır. Fakat onların yanında biri dua ediyordu. Başkası için yapılan dua bizzat yapılan duadan daima daha çok verimlidir. Duanın etkisinin, onun şiddet ve kalitesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Bugün Lourdes’da meydana gelen mucizeler, kırk elli sene önceki gibi sık görülmemektedir. Zira hastalar eskiden burada hâkim olan şefkatli ve derûni havayı bulamıyorlar. Artık ziyaretçilerin çoğunu turistler teşkil etmekte ve dualar da etkisiz kalmaktadır.” (Carrel, 1967, s. 37-38).

Bu tür tedavilerde hastanın iyi olacağına kuvvetle inanmasının, onun vücut direncini arttırdığını ve iyi olmasını kolaylaştırdığını da belirtmek gerekir.

Son otuz yılını duanın insan fizyolojisi üzerine etkilerine adanmış olan Dr. Benson, inancın hastalıklar üzerinde % 60–90 oranında iyileştirici etkisinin olduğunu kaydetmektedir. Benson 1200 kişi üzerinde yaptığı araştırmada, dindar insanların daha uzun ve sağlıklı yaşadıklarını, ibadetine düşkün ve düzenli şekilde dua edenlerin daha seyrek hasta olduklarını ve hastalandıklarında hastanede kalma sürelerinin daha az olduğunu belirlemiştir. Yine bu araştırma sonunda, dinî referanslara göre yaşayanlar arasında kalp ameliyatı geçirenlerin ameliyat sonrası ölüm riskinin, hiçbir dinî aktivitesi olmayanlara göre on dört misli daha az olduğu tespit edilmiştir. Beyin MR görüntülerinde de dua halindeki kişinin beyninde kompleks aktivitelerin gerçekleştiği rapor edilmiştir. Dua eden bir kişinin vücut ısısı yükselmekte, bedeninde bir uyarılma hissi yaşanmakta, algı gücü keskinleşmekte, bilinç ve farkındalık düzeyi artmaktadır. (Tarhan, 2009, s.102)

Duanın fizyolojik sonuçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için Nevzat Tarhan’ın İnanç Psikolojisi adlı kitabını okuyunuz.

İBADET PSİKOLOJİSİ

İbadetin Tanımı

Sözlükte ibadet; “Tanrı buyruklarını yerine getirme, Tanrı’ya yönelen saygı davranışı, tapınma, tapınış, kulluk” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, Allah’a karşı kulluk ve bağlılığı ifade eden sözler ve hareketler, O’na yaklaşmak için yapılan dinî davranışlar diye tanımlanır.

İbadet, genel anlamda bireyin inanç, düşünce ve duygu dünyasında kendisini hissettiren sübjektif olgular, diğer bir deyimle kalplerin derinliklerindeki dinî yaşanış ve tecrübelerin, davranış halinde dışa aksetmesinden ibarettir. İbadet kelimesi günlük dilde, şekli belirlenmiş, yapılması gereken belli dinî görevler olarak kullanılmaktadır. Örneğin, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek gibi. Ancak, Allah’ın buyruğuna uygun davranmak, O’nu hatırlayıp anmak ve O’na bağlılığı ifade etmek için yapılan her davranış ibadet tanımı içerisinde değerlendirilir.

Her dinde ibadet olarak belirlenen bazı özel davranışlar vardır ki bunlar belli aralıklarla tekrarlanırlar. Örneğin, İslam dinindeki namaz ibadetinin günde beş vakte bölünmek suretiyle yapılması dini bilinci ve duyarlılığı canlı tutmada önemli etkilere sahiptir.

Her ibadet için belirlenen, değişmez söz ve davranışlardan oluşan ve sembolik anlamlar taşıyan bir şekil vardır. Bu şekil ve sözler ilahi otorite (Allah) tarafından belirlenmiş, değiştirilemeyen bir özelliğe sahiptir. Fakat dua

için böyle bir durum söz konusu değildir. İnanan insan, istediği yer ve zamanda, istediği şekil altında ve dilediği sözlerle Rabbine yakarabilir.

İbadette Allah'a karşı sorumluluk bilinci ve görev duygusu ön planda gelir. İbadet bütün bilince hâkim olan ciddi bir tutumdur. Aynı zamanda ibadet bütün duygu kapasitelerini harekete geçirir; korkuyla beraber sevgi ve saygı duygusu etkin bir şekilde yer alır. İnanan insan bir taraftan Allah'ı sever, Allah istediği için, ona karşı duyduğu sevgi ve saygının bir belirtisi olarak ibadet eder, diğer taraftan Allah'tan korkar, ona sığınır, dua ve yakarıшта bulunur. İbadet etmenin gönül rahatlığını, etmemenin de üzüntü ve korkusunu yaşar.

İnsanın dini inanç, duygu, düşünce ve ibadetleri birbiriyle ilişkilidir ve bir bütünlük arz ederler. Bu nedenle kişide objektif olarak ortaya çıkan hareketler, ibadetler bulunmazsa, onun dinî hayatının, sübjektif dinî duygu ve düşüncelerden, hülyalardan ibaret kalacağı ve bu kalan kısmın artık din olarak nitelendirilemeyeceğini ifade edenler olmuştur. Kendisini dindar olarak nitelendirmekle birlikte hiç ibadete başvurmayan bir insanın dindarlığının farazi ve hayali olacağını, çünkü dinin ancak, kişinin dinî duygu ve bilincinin etkilediği davranışlarla var olabildiğini (Armaner, 1980, s.120) belirtmek gerekir.

İbadetin Psikolojik Etkileri

İbadetlerin insanın ruh ve beden sağlığı, düşünce, duygu, davranış, kişilik, benlik ve iradi yönü üzerinde etkisi vardır. Kuşkusuz ibadetlerin psikolojik etkileri, ibadetteki niyete, samimiyete, dinî bilgi ve algılayışa bağlı olarak ortaya çıkar. İşte burada bu gerçeği göz önünde tutarak ve özellikle İslam Dinince emredilen ibadetleri dikkate alarak ibadetin psikolojik etkilerini ele alacağız. Genel bir değerlendirme ile bu etkileri şu şekilde belirtmek mümkündür:

İbadet ve Düşünce

Kulluk bilincinin bir ifadesi olan ibadetler, insanın zihin yapısını ve düşüncesini bütünüyle etkiler, şekillendirir, derinleştirir ve onu fizik alanından fizik ötesi alana yükseltir.

İbadet, zihindeki kavramları aktif olarak harekete geçirir ve bireyin, dinî inancına uygun kavramlar arasında yeni bağlantılar kurmasına imkân hazırlar. Yani ibadet, bireyi günlük hayat alışkanlıklarının üzerinde yeni şeyleri düşünmeğe yöneltir ve ona, yeni ilişki şekilleri keşfetme, inancına uygun yeni alternatifler bulma gibi yaratıcı bir özellik kazandırır.

İbadetin hayatın amacını kavramada, hayatı anlamlandırmada da önemli rolü vardır. İnsan zaman zaman kendi yaratılışının ve hayatın varoluşunun amacı üzerinde düşünür ve bunu çözmeye, tatmin edici açıklamalar bulmaya çalışır. Böylece ibadet bireyin düşüncesini olumlu yöne yönlendirir. Onun yanlışlarını ve hatalarını görmesini sağlar. Tenkitçi düşünme olarak isimlendirilen bu tür düşünme ile birey yaptıklarını, yapamadıklarını ve bunların nedenlerini bilinçli olarak değerlendirir.

Bunun yanında ibadet insanı hayata kötümser değil iyimser bakmaya yöneltir. Allah'ın yardımıyla hayatın olumsuzluklarıyla baş edebileceğini

düşünür, hep iyilikleri ve güzellikleri hayal eder. Mevlana'nın deyimiyle, diken değil gül düşünür ve gül bahçesi haline gelir. Hayata olumlu bakış olumlu düşünmeye, olumlu düşünme de olumlu, yararlı, güzel davranışlar sergilemeye götürür. Birey diğer insanlara, hayvanlara, tabiata olumlu gözle bakar. Allah'ın yarattığı her şeyde bir anlam, bir güzellik görür.

İbadet ölüm ve ölüm sonrası hayatla ilgili düşüncenin şekillenmesinde de oldukça etkilidir. Ölüm ve ölüm sonrası hayat insanın en çok düşündüğü olguların başında gelir. İnsana ölümü ve dünyanın sınırlılığını hatırlatan birçok dışsal olay vardır. Fakat ibadet, insana kendi faniliğini hayatın bir gerçeği olan ölümü ve ölüm sonrası hayatı düşündürme bakımından pek çok uyarıcı unsurlar taşır.

İbadet ve Duygu

Allah'la iletişim halinde insanın bütün duygu potansiyelleri harekete geçer. Korku sevgi ve saygı, minnettarlık, huzur ve sevinç, ümit ve güven bunların başında gelir. İbadet eden kişi, Allah'ın buyruğunu yerine getirdiğinden dolayı sevinç duyar, rahatlar. Dinî yaşayış ve uygulamalarındaki eksik ve kusurlardan dolayı Allah'ın razı olduğu bir kul olamamanın üzüntüsünü ve korkusunu duyar. Birey aynı zamanda öldükten sonra Allah'ın mükâfatından uzak kalma ve cezalandırılma endişesini ve korkusunu da yaşar. Bu üzüntü, endişe ve korkular, bir taraftan da bireyi ibadet etmeye, Allah'ın emrine uygun davranışta bulunmaya iter.

Diğer taraftan ibadetler Allah'a inanan bütün insanları sevmede, kardeşlik duygularının güçlenmesinde ve insanlara karşı daha hoşgörülü bir tutum kazanmada da etkileyici bir role sahiptir. Özellikle cemaatle kılınan namazlarda, aynı inanç ve değerleri paylaşan kişiler olarak Mü'minlerin yan yana, omuz omuza Allah'ın huzurunda durarak, O'nun önünde rukû ve secdeye kapanarak birlikte O'na dua ve yakarıшта bulunmaları bu duyguların gücünü artırır. Birlikte olma, bir bütüne ait olma duygusu, sosyalleşme, sosyal bütünlük ve dayanışma duyguları gelişir. Birey aynı dine mensup insanlarla (cemaatle) bir etkinliği paylaşırken insan psikolojisinde önemli bir nokta olan ait olma duygusunu tatmin eder. Tek başına ibadetini yerine getirirken de, aynı anda dünyada milyonlarca insanın aynı amaç için aynı duygularla aynı ibadeti yaptığını bilmek insana ayrı bir haz verir.

Özellikle namaz ibadeti üstünlük ve aşağılık duygularına kapılmayı önlemede ve kontrol altında tutmada, bireye katkı sağlar. Eşitlik duygusunu ve alçakgönüllülüğü besler. Namaz kılan insan alnını yere koymakta ve Allah'ın yüceliğini kabul ederek O'nun karşısında güçsüz olduğunu gerek ifadeleri ile gerekse hareketleri ile dile getirmektedir. Böylece kendi gücünün ne kadar sınırlı olduğunu fark etmekte, eksikliklerini ve zayıf yönlerini görebilmektedir. Hayatın geçiciliğini kavramakta, sahip olduğu makam, mevki, servet, güzellik vs. gibi imkânların fazla önemli olmadığı, bunların her an kendisinden gidebileceği duygusunu yaşamaktadır. Dolayısıyla bu bilinçle namaz kılan birey elbette kendini üstün göremez, üstün gösterecek şekilde hareket edemez.

Yine camide amir memur, zengin fakir, öğretmen öğrenci, her kesimden insanın aynı safta, omuz omuza, hatta camiye önceden gelenin diğerinden önde yer alarak namaz kılması, Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğu duygusunu güçlendirir. Böylece bilinçli olarak Allah'a sevgi, saygı ve

bağlılık duygusuyla yapılan ibadetin insanı ulaştırdığı nokta, üstünlük ve aşağılık duygularının ortasında yer alan tevazudur, alçak gönüllülüktür.

İbadet insana hayatın geçiciliğini hatırlatarak onun ihtiraslarını törpüler, onu dünyaya aşırı bağlılıktan alıkor. Onun sonu gelmeyen arzularının sakinleşmesinde, daha kanaatkâr ve şükür sahibi olmasında etkili olur.

İbadet günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmayı da önler.. Birey ibadet sırasında olsun, ibadetten sonra olsun, yaptığı dualarla, daha önce işlediği günahların bağışlanacağını düşünerek günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmaz. Bu konuda tövbe bireyi rahatlatan önemli bir etkidir.

SIRA SİZDE

4

İbadet etmek isteyip de çeşitli engellerle karşılaşp edemeyen insanlar nasıl bir psikolojik durum yaşarlar? İbadet özgürlüğünün önemi nereden kaynaklanır? Düşününüz.

İbadet kalbi kötü duygulardan temizler. Kalbin kötü duygulardan arındırılıp iyi duyguların kalbe hâkim olmasını sağlamak, böylece insana güzel, olgun, iyi davranışlarda bulunan bir özellik kazandırmak dinlerin, özellikle İslam Dini'nin temel amaçlarındandır. K.Kerim, namazın insanı edepsiz, kötü ve çirkin davranışlardan uzaklaştırdığını kesin bir ifadeyle belirtmektedir. (Ankebût, 29/45).

İnsan her an yeni etkilere maruz kaldığı için, günlük hayat seyri içerisinde karşılaştığı olaylar, çevresinde ve dünyada olup bitenler, edindiği yeni bilgiler onda üzüntü, sevinç, kızgınlık, takdir, sevgi, nefret gibi zıt duyguların oluşmasına, zaman zaman olumlu ya da olumsuz yönde etkilenmelere bağlı olarak zihinsel gerginlikler yaşamasına, duygusal olarak da yıpranmasına neden olabilmektedir. İşte bu çalkantılı süreç içerisinde ibadetler bireyin olumsuz etkilerden korunmasına, kalp temizliğinin oluşmasına, devamına ve daha da artmasına katkı sağlar. Allah'ı, ahiret hayatını ve öldükten sonra dirilip hesap verileceğini hatırlaması, onun sorumluluk bilincinin kuvvetlenmesinde önemli rol oynar.

İbadet ve Davranış

Eğer kişi Allah'a kuvvetle inanmış ve O'nun buyruklarını hiç kuşku duymadan kabul etmişse, onları büyük oranda yerine getirme çabası içerisinde olur. Çünkü inançlar davranışlara yansır, davranış halinde ortaya çıkarlar. Davranış halinde ortaya çıkmayan inanç gittikçe zayıflar ve zamanla yok olacak düzeye gelir.

Bu nedenle ibadetler hem dinî inancın gücünü gösterirler, hem de bu inancın güçlü kalmasını sağlarlar. Bunu eski bilim adamları “fener” örneğiyle açıklarlardı. Şöyle ki, fenerin içinde yanan lamba inancı, lambayı çevreleyen camlar ise ibadetleri temsil eder. Nasıl ki camlar, dıştan gelen etkilere, rüzgâra karşı lambayı sönmekten koruyorsa, aynı şekilde ibadetler de, olumsuz etkilere, istek ve arzulara karşı inancı korurlar, onun zayıflamasını önlerler. Yani burada karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İncanın kuvvetliliği insanı ibadette bulunmaya iter, yaptığı ibadetler de inancını korurlar.

Aynı şekilde temeldeki inanç faktörü nedeniyle, ibadetle diğer davranışlar arasında da bir bağlantı vardır. Kişi Allah'a inandıktan sonra, bu inanca bağlı değerler sistemi içinde kendini disipline ederek, kabul ettiği değerlere göre

davranışlarını uyarlamaya çalışır. İncancının etkisiyle Allah'a ibadet ederken nasıl dini bir emre uyuyorsa, aynı şekilde dinin yasaklarından kaçınmaya, dini normlara uygun davranışlar göstermeye de gayret eder.

İbadette Allah'a gösterilen saygı ve bağlılık, kötü olandan uzaklaşma, doğruya yönelme arzusu, kişinin bunları samimiyetle Allah'tan talep etmesi, onun kendini değerlendirmesine, kontrollü, ölçülü, güzel davranışlarda bulunmasına neden olur. Allah'ın huzuruna güzel şeyler yaparak, O'nun istediği tutum ve davranışları sergileyerek çıkmak gerektiği inancı, insanı güzel ahlâklı olmaya yöneltir. Kötü bir şey yapmış olsa da onun üzüntüsünü yaşar, pişmanlık duyarak ondan vazgeçer, Allah'tan af diler ve yine iyiye, güzele yönelir. Sadece kendini düşünmez, kendisi için istediğini diğer insanlar için de ister, ben değil biz şuuru içinde hareket eder, yardımsever, fedakâr olur. Gönül kırıcı değil, yapıcı olur.

Bu nedendir ki Yunus Emre, "bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil" demiştir.

Dolayısıyla bilinçli bir şekilde ibadet eden birey yanlış ve kötü davranışlara kolayca sürüklenmez. Sürüklendiğinde ise yanlışlarla inancı arasındaki çelişkiyi fark ederek psikolojik bir çatışma yaşar. Bu çatışmada inancının galip gelmesinde yine yaptığı ibadetin büyük yardımı olur.

SIRA SİZDE

5

İbadet ettiği halde hak yiyip haksızlık yapanların, İslam Ahlâkına uygun olmayan eylemlerde bulunmaya devam edenlerin davranışlarını nasıl açıklarsınız?

İbadet ve İrade

Dini inancı olan bir kişi, dinin kendisinden yapmasını istediği davranışları yapmak ister. Bunların başında da dinî bir görev olan ibadetler gelir. Ancak insanın aynı anda birbiriyle çelişen, çatışan arzu ve istekleri olur. Bazı arzu ve istekler, diğerlerinin gerçekleşmesini engellerler. İnsan bunu özellikle dinî istekleriyle diğerleri arasında sık sık yaşar. Dinî görevlerini yaparken bir takım arzu ve istekleri, maddi zevkler buna karşı direnç oluşturur. İşte o zaman bir çatışma yaşar. Dinin istekleri ile diğer istekler çatışır. İşte burada, kişi için daha önemli, daha güçlü, daha etkili olan istek diğerlerini yener, ön plana geçer ve kendisini gerçekleştirir.

Örneğin namaz kılmak isteyen bir kişi aynı zamanda bir televizyon programını izleme, arkadaşlarıyla sohbet etme, eğlenme arzusu duyabilir. Onu namaz kılma isteği doğrultusunda davranışta bulunmaya iten güdüler- (dinî sorumluluk ve görev duygusu vb.) başka bir arzusu yönünde davranışta bulunmaya iten güdülerden daha güçsüz, daha zayıf olduğunda gerçekleşemez. Bu da namazın onun hayatındaki değeriyle, namaza verdiği önem derecesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu, geçici bir süre için de olabilir, uzun süre de böyle devam edebilir. Zamanla namazın kendisi için daha önemli olduğu yönündeki inanç güçlü duruma gelirse, bu sefer birey diğer istek ve arzularını frenler ve iradesini namaz kılma yönünde kullanır. Dolayısıyla burada, diğer istek ve arzuları frenleyen, kişiyi namaz kılma yönünde karar vermeye ve davranışta bulunmaya götüren bir inanç ve irade gücü söz konusudur. İbadet tecrübesi, insani arzulara üstün gelen ilahî ve manevî hedefler doğrultusunda bir iradi çabayı etkin duruma getirir.

İbadet ve Kişilik

İnsanın toplumdaki diğer kişiler üzerinde bıraktığı bir etki, diğerlerinin onu değerlendirmesine neden olan bir takım belirgin kişilik özellikleri vardır ki, bunlar daha çok onun ahlâki yönünü oluşturur. Örneğin, dürüst, adaletli, namuslu, onurlu, şeref ve haysiyetine düşkün, cesaretli, kendisine güvenilir, yardımsever veya yalancı, işine geldiği gibi konuşan, hilekâr, çıkarına göre hareket eden, bencil, korkak, güvenilir vb. Hatta bütün bu özellikler, halk arasında kişilikli kişiliksiz, karakterli karakersiz (karaktere ahlâki kişilik de denmektedir) gibi nitelendirmelere de yol açmaktadır. Burada kişilikli denilen insan, kişiliği beğenilen, olumlu kişilik özelliklerine sahip olan, kişiliksiz denilen insan da kişiliği beğenilmeyen, olumsuz kişilik özelliklerine sahip olan insandır.

İbadet insanı, olumsuz kişilik özelliklerinden uzaklaştırıp, olumlu kişilik özellikleri geliştirmesine yardımcı olur. Söz gelimi namaz kılan insan, yalan söylemekten, ikiyüzlü hareket etmekten kaçınır; samimi ve dürüst olmaya çalışır. Çünkü hergün huzuruna çıktığı Yüce Rabbinin, her şeyi gördüğüne bilir. Sadece kendi çıkarını düşünen bencil birisi değil, çevresindeki insanları da düşünen yardımsever, diğerkâm bir eğilim taşır. Hak ve adaleti gözetmeye dikkatli ve cesaretli olur. En büyük güç olarak Allah'a inanan ve kıldığı namazın her rek'atında, "yalnız sana kulluk ederiz ve yalnız Senden yardım dileriz" düsturunu tekrar eden bir Müslüman, eğer bunu içtenlikle ifade ediyorsa, namazdan sonra da onurlu davranışlarda bulunur, bazı çıkarlar uğruna başkalarına boyun bükmez, haysiyetini çiğnetmez, kişilikli olur.

Dolayısıyla namaz insanı başka varlıklara, başka şeylere kul, köle olmaktan kurtarıp Allah'a bağlılığa götüren, onu kötü istek ve arzularının, dünyanın basit çıkarlarının esiri olmaktan arındırıp özgürleştiren bir uygulamadır. Diğer ibadetlerin her birinin de buna benzer işlevleri vardır. Mesela, zekât ve sadaka, mala ve paraya olan bağlılığın azalmasına, mal hırsının insanın gözünü bürüyüp kendine ve çevresine zarar verici duruma düşmesine engel olur. Maddecî, çıkarıcı ve bencil olmayan, başkalarını da düşünen, özgeci bir karakter oluşumunu destekler. Aynı şekilde oruç, beden arzularının üstüne yükselme, alışkanlık ve otomasyondan kurtulma, manevi bilinci güçlendirmede son derece etkilidir.

Kişilik ve Dinle ilgili ayrıntılı bilgi için Ali Ulvi Mehmedoğlu'nun *Kişilik ve Din* adlı kitabını okuyunuz.

İbadet ve Benlik

İnsan zaman zaman kendisine dışarıdan birisi gibi bakar ve kendini değerlendirerek bütün özellikleriyle ilgili hükümler verir. Bu hükümler olumlu da olabilir, olumsuz da olabilir. Kişi kendinin bazı yönlerini beğenip bazı yönlerini beğenmeyebilir. İdealinde varmayı düşündüğü noktaya ne kadar yakınsa kendini o kadar mutlu hisseder. Sahip olduğu eksiklikler, yetersizlikler ve başarısızlıklar kendini değersiz görmesine neden olabilir.

İbadet bireye farkındalık bilinci kazandırır. Onu inanç değerleri çerçevesinde sorumluluklarını düşünmeğe iter ve yaptıklarının da yapamadıklarının da farkına varmasında etkili olur. Kendi güçlerinin, sınırlılıklarının, yaşadıklarının, kaygılarının ve olaylara bakış açılarının farkında olma bilincinin oluşmasında ibadetin etkili olacağı rahatlıkla söylenilebilir.

İbadet insana, Allah katında değerli olduğu algısını kazandırır. Çünkü Allah katında değer, sahip olunan maddi şeylerle değil, O'na kullukla, O'nun emirlerine karşı gösterilen duyarlılıkla, kazanılır. Varlıklar arasında en üstünü olan bir insan olarak Allah'ın katında kendine değer verildiği, diğer insanlarla arasında bir fark olmadığı, Allah'a olan inancının samimiliği ve güçlülüğü oranında Allah katında daha değerli, daha önde yer alacağı bilinciyle kendine olan güveni, karşılaştığı engelleri aşma gücü artar. Kendine karşı olumlu duygular besler. Benlik saygısı güçlenir. İbadet eden insanın her zaman, özellikle güç durumlarda Allah'ı yanında hissetmesi, O'nun kendisine yardım edeceğine inanması öz güvenini artırır ve gücüne güç katar.

DİKKAT

Benlik, bir kimsenin kendi kendisi hakkındaki algıları ve yargıları toplamıdır. Benlik sürekli yenilenen bir oluşumdur. Her yaşantı, baştan geçen her olay, birey için önemli olan kişilerin onu beğenip beğenmemeleri, eleştirmeleri ya da övmeleri ve onun bunları algılayış tarzı, benliğinde yer eder, benliğinin alacağı şekli etkiler.

Bireyin başından geçen olumsuz yaşantıların ve kendisiyle ilgili olumsuz değerlendirmelerin benliğinde açtığı yaralar, ibadetle pansuman edilir, onarılır ve daha canlı, daha arzulu, kendine güveni artmış, ruhen güçlenmiş olarak hayat sahnesinde yerini alır.

Dolayısıyla ibadet, hayat süreci içindeki yaralanmaların onarıldığı, ruhun karartılarının berraklaşp aydınlandığı bir ilaçtır. İnsanı çevresindekilere bağımlılıktan kurtarıp onun daha özgür, daha bağımsız hareket etmesinde etkili olan bir faktördür. Ona bütün olumsuzluklara rağmen doğru olanı savunan ve doğrunun peşinden giden, Allah'ın razı olmayacağını bilerek çıkarı için yanlışı onaylamayan bir karakter kazandırır.

İbadet aynı zamanda bir olgunlaşma sürecidir. Benliğin yeniden inşasında, özünde ilahi değerlerin yer aldığı bir benliğin oluşumunda, ibadetlerin, kılınan namazın ve tutulan orucun ayrı bir katkısı olur.

K İ T A P

Benlik ve Dinle ilgili ayrıntılı bilgi için Bozkurt Koç'un Benlik ve Din adlı kitabını okuyunuz.

İbadet ve Vicdan

İnsanın içinde doğuştan gelen, gerek kendi gerekse başkalarının yaptığı davranışları değerlendiren ve bunlar hakkında iyi-kötü şeklinde hükümler veren bir kontrol ve yargı gücü vardır ki, buna *vicdan* denilir. İnsan vicdanı ile kendi kendini muhakeme eder, yargılar. Bu nedenle vicdan adeta insanın içinde kurulan bir mahkemedir ve insanın bu mahkemenin yargılamasından kurtulması mümkün değildir.

Kişinin yaptığı iyi davranışlar ve kötülüklerden uzak durması vicdanının hassaslaşmasına ve küçük bir kötülükten bile vicdan azabı duymasına, sık sık kötülük yapması ve suç işlemesi ise vicdanının zayıflamasına ve hassasiyetini kaybetmesine neden olur.

İbadeti dinî bir görev kabul eden inançlı insan, bu görevini zamanında ve uygun şekilde yerine getirmediğinde rahatsızlık duyacak, psikolojik çatışma yaşayacaktır. Suçluluk ve günahkârlık duygusu şeklinde yaşanan bu çatışmadan vicdanının kurtulup huzur bulmasında, yine yaptığı ibadetin ona büyük yardımı olacaktır.

Böylece dinî görevlerini yerine getirmeye çalışan birey, Allah'ın bütün emirleri karşısında duyarlılık kazanır, vicdanen hassaslaşır. Yani istemeyerek de olsa, bir kötülük yapınca veya bir görevini ihmal edince rahatsızlık duyar. Allah'la ilişkilerinde kazanılan bu duyarlı yapı, insanlarla ilişkilere de yayılıp, genelleşir. Dolayısıyla ibadet, insanın içindeki merhamet duygusunu harekete geçirir. İnsanın ruhunu incelterek iyilik yapma, yardım ve fedakârlıkta bulunma arzusunu güçlendirir. İnsanı empati kurmaya, başkalarının sıkıntılarını görmeye ve onlarla ilgilenmeye iter. İbadetlerin yoğun olarak yapıldığı ramazan ayında, özellikle oruçta bireyin belli bir süre aç kalmasının da etkisiyle fakir kişilerle daha çok ilgilendiği onlara daha çok yardımda bulunmaya çalıştığı görülmektedir.

Denilebilir ki, ibadetler birer eğitim programıdır. Bu program, insani tabiatımızda yer alan olumsuz ve kötücül eğilimleri yok etme, iyi ve olumlu eğilimleri açığa çıkarıp güçlendirmeyi hedefler. Bu bakımdan her bir ibadetin kişilik ve karakterimizin belli bir yönünü eğitici işlevi vardır.

İbadet ve Ruh Sağlığı

İnsan zihni günlük hayat akışı içerisinde çoğunlukla olayların yoğun etkisi altında bunalır, bunlardan sıyrılarak kendi iç dünyasına, kendi özüne dikkatini çevirerek rahatlatma ihtiyacı duyar. İbadet insana gerginlik ve stresten kurtulmada, ruh sağlığını korumada yardımcı olur. İşte İslam'da gün içerisinde tekrarlanan namaz ibadeti insanı günlük hayatındaki yoğun işlerden, zihnini rahatsız eden problemlerden uzaklaştırarak kısa bir süre de olsa dinlenmesini ve stres atmasını sağlar. Ona psikolojik boşalım yaşatır. Namaz belli aralıklarla sürekli devam ettiğinden bir süre sonra birey, ruh sağlığını bozan düşüncelerden tamamen kurtulabilir. Beş vakit kılınan namazı, uzun yola çıkan ve saatlerce araç kullanan bir şoförün, sağlıklı bir şekilde menziline varabilmesi için belli aralıklarla yorgun bedenini dinlendirmek, dağılan dikkatini toparlamak üzere verdiği molalara benzetilebilir. Yorgun beden bu molalara ne kadar ihtiyacı varsa, kalbin ve ruhun da namazlarla rahatlamaya, sükûnete ermeye o kadar muhtaç olduğu söylenebilir.

İnsan zaman zaman olumsuzluklarla, kötülüklerle, haksızlıklarla karşılaşır, sıkıntılar çeker, işleri her zaman yolunda gitmez, kaygı duyar, endişe duyar, ümitsizliğe kapıldığı anlar olur. Ümitsizlik ise insanda karamsar duyguların oluşmasına, onun hayata küsmesine ve eğer devam ederse depresyona kadar, hatta başka etkenlerle beraber, intihara kadar kişiyi götürebilir. İbadet eden insan, hayatı bütünüyle bir sınav olarak değerlendirir. Allah'ın değişik şartlarda ve ortamlarda iyi ile de kötü ile de kendisini deneyebileceğini göz önünde bulundurur. Sabır ve iyimserlikle Allah'a bağlılığını sürdürmeye çalışır. Ölüm ötesine yönelik dinî vaatleri hatırlayarak, bu dünyadaki zorluk ve acıların anlamsız olmadığını bilir. İşte bu inanç ve düşünce, ona önemli bir manevi destek sağlar, canlılık verir ve onu hayata bağlar, güçlülere karşı dayanma gücü verir. İnsan bu sayede isyan etmek yerine her şerde bir hayır olduğunu düşünür, manevi destek bulur. Ümitsizliğe kapılmadan Allah'a güvenip O'na yönelmek, sıkıntıları giderir, gönlü ferahlatır. Yapılan birçok araştırma, dinî inanç, ibadet ve ritüellerin stres ve gerilimlerle başa çıkmada insanlara dayanma ve tahammül gücü verdiğini göstermektedir.

Dini inancın ve ibadetin olumsuz durumlarla, dramatik olaylarla başa çıkmada insanlara kazandırdığı tahammül ve dayanma gücü ile ilgili ayrıntılı bilgi için Ali Köse ve Talip Küçükcan'ın Doğal Afetler ve Din adlı kitabını okuyunuz.

İbadet yoluyla insan Allah'la iletişim kurmaktadır. Bu da insana Allah'a yakınlık hissi, güven duygusu vermekte, onu yalnızlık duygusunun yol açtığı kaygı ve endişeden korumaktadır. İbadet ederek Allah'la iletişimini sürdüren kimse Allah'ı yanında görür. Allah, her durumda insanın yanındadır. O'ndan güç ve destek alır, yalnız ve kimsesiz olmadığını düşündürür. Yalnızlık duygusunun giderilmesinde cemaatle kılınan namazın da önemli etkisi olur. İnsanlar birbiriyle tanışır, birbirlerine hal hatır sorar, yardımcı olur, sıkıntılarını paylaşır.

İslam'da cemaatle kılınan namazın sevabının, bireysel kılınan namazdan yirmi yedi kat daha fazla olduğu bildirilmektedir. Bunun nedeni, dini motifli bir dayanışma, paylaşma ve kaynaşmanın oluşması, dini inancın, dine aidiyet ve bağlılığın daha da güç kazanmış olması ile açıklanabilir.

DİNİ TÖREN

Dini Ritüel, Ayin ve Tören

Her toplumda özel zamanlarda ve mekânlarda sabit, kalıplaşmış, sembolik anlamları da olan kutlama ve törenler düzenlenir. Bunlar genel olarak toplumsal yaşamın sembolik nitelikli ya da dar anlamda dinî nitelikli eylemleri olabilir. Örneğin mezuniyet törenleri, doğum günü kutlamaları, resmi bayram törenleri genel nitelikli bir ritüel, Hz. Peygamber'in doğumunu kutlama, bir sünnet merasimi, bir mevlit okutma merasimi, bir yağmur duası dinî ritüellerdir. Dolayısıyla dinî ritüeller, dua ve ibadetten farklı, içinde duanın da yer aldığı dini kutlama ve uygulamalardır. Buna göre ritüeller salt ibadet ya da dinî pratikle özdeşleştirilemeyecek kadar geniş bir kavramsal içeriğe sahiptir.

Dinî ritüeller dinî inançları eyleme dönüştürerek toplumsal paylaşımın konusu haline getirmekte, dindarlığın toplumsal boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla dinî hayatın temel unsurlarından biri olarak dinî ritüeller inanca toplumsal bir boyut katmaktadır.

Dini ritüelle ilgili daha ayrıntılı bilgi için <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1144/13418.pdf> adresinde yer alan İlkay Şahin'in Dini Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik adlı yazısını okuyabilirsiniz.

Âyin kelimesi bazı tarikat törenleri dışında İslam kültüründe fazla yer tutmayan bir dinî uygulamayı ifade eder. Buna karşılık meselâ Hıristiyanlık'taki vaftiz ayini oldukça önemli bir dinî törendir.

İnanan insanlar, dinî inanç ve duygularını topluca, bir arada törensel biçimde ortaya koyma eğilimi duyarlar. Bunlar yıllarca uygulanarak, din görevlileri vasıtasıyla bir tapınma biçimi tarzında belli zamanlarda tekrar edilerek geleneksel hale gelmektedir.

Ülkemizde en yaygın dinî ritüel olarak mevlit merasimleri görülmektedir. Ashında mevlit, Hz. Peygamber'in doğumunu kutlama ve anma vesilesiyle ortaya çıkan bir dinî merasim iken, bugün daha çok ölünün ardından ve ölümler

için okunan, ancak bazı bölgelerde doğum, sünnet, evlilik merasimlerinde de düzenlenen dinî bir ritüele dönüşmüştür. Mevlidin çokça kabul görüp benimsenmesinde, onun anlaşılır bir dile, şiirsel bir üslûba sahip olmasının ve musiki formuyla okunmasının etkisi büyüktür. Ayrıca mevlit esnasında Kur'an'ın ve ilâhilerin okunmasının ve topluca dua edilmesinin de çok önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Mevlit ritüeli ile ilgili inanç ve tutumlar hakkında, Hayati Hökelekli'nin İslam Psikolojisi yazıları kitabının "Mevlitle İlgili İnanç ve Tutumlar" bölümünü okuyunuz.

Dinî Ritüel, Ayin ve Törenin Psikolojik Etkileri

Dinî ritüelin, ayin ve törenin, katılımcılar üzerinde önemli psikolojik etkilerinin olduğu bir gerçektir. Öncelikle bu törenler sırasında kişinin dinî duyguları yoğunluk kazanmakta, coşkunluk yaşamaktadır. Mevlit dinlerken ağladığını belirten kişiler olmaktadır. Bu duygu yoğunlaşması, bireyin düşüncesine ve davranışlarına da yansır. Birey Allah'ı, Ahreti, yaptıklarını düşünür ve bütün kişiliğiyle iyi olma arzusu ön plana geçer. Kendini kritik eder ve sorumluluk duygusu güçlenir. Hatalarından, yanlışlarından pişmanlık duyarak bunları tekrar etmeme yönünde bir eğilim ortaya çıkar. Zihnindeki kötü düşünceleri, kalbindeki kötü duyguları atar.

Dinî ritüeller, dinî inancı pekiştirir, kuvvetlendirirler. Bireyler bu tür törenler sırasında kendilerini Allah'a daha yakın hissederler. Denebilir ki, dinî inanç kendisini ifade eden eylemler vasıtasıyla hayatini devam ettirir, canlılık ve güç kazanır. Bu tür eylemlerle pekiştirilmeyen ve yeniden harekete geçirilmeyen bir inancın etkisiz kalacağı açıktır.

Dinî ritüellerin önemli bir etkisi de sosyal dayanışma ve kaynaşmanın, birlik ve bütünlük ruhunun canlı kalmasını sağlamalarıdır. Aynı inanç ve duyguları paylaşan insanların dinî bir törende bir araya gelmeleri, aralarında daha samimi, daha sıcak duyguların oluşmasına, kendilerini aynı bütünün parçaları olarak görmelerine neden olur. Birbirleriyle ilgilenme, birbirlerine yardımcı ve destekçi olma arzuları artar. Mevlitle ilgili yükümüzde yapılan bir araştırmanın sonuçları, araştırmaya katılanların % 86'sının, mevlidin "sosyal kaynaşma ve yakınlaşmaya" yol açtığı anlayışına sahip olduklarını ortaya koymuştur.(Hökelekli, 2009,s.320)

Dolayısıyla dinî ritüeller bireyin inancını güçlendirme, dinî duygularını geliştirme ve toplumu Allah ve Peygamber sevgisi, dinî değerler etrafında birleştirme, aynı idealler doğrultusunda bütünleştirme gibi bir fonksiyona sahiptir.

Özet

İlahi bir varlığa inanan insan, bu Varlıkla iletişim kurmaya, sevgi, saygı ve bağlılığını O'na sunmaya çalışır. Allah'la insan arasında çift yönlü bir iletişim vardır. Birincisi Allah'tan insana doğru olan, ikincisi de insandan Allah'a doğru olan iletişimdir.

İşte insandan Allah'a doğru olan iletişim dua, ibadet ve dinî ritüellerle yapılır. Duada birey Allah'a yönelerek O'nunla iletişim kurar, duygularını,

düşüncelerini, sıkıntılarını, dertlerini, arzu ve dileklerini O'na sunar, O'nun yardımını talep eder. Birey bu sunuşunu sözlü olarak da, sözsüz, yani hâl diliyle de yapar. Allah'ın da kendisine karşılık vereceğine, söylediklerini dikkate alacağına içtenlikle inanır.

Birey isteklerinin gerçekleşmesi, içinde bulunduğu çaresizliğin ve sıkıntının giderilmesi, günahlarının bağışlanması, Allah'ın nimetlerine şükürünün ifadesi ve Allah'ın Yüceliğine duyulan hayranlığın vurgulanması güdüleriyse Allah'a yönelir, O'na dua eder.

Duanın insanın bütün psikolojik mekanizmaları, ahlâk ve karakteri, ruh ve beden sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu araştırmalar göstermektedir. Bu etki bireyden bireye farklılık göstermekte, özellikle duadaki samiyet, içtenlik ve süreklilik, etki gücünün tayininde önemli rol oynamaktadır.

Duanın psikolojik etkileri, sıkıntılı ve gergin durumdan kurtulma, hafiflik ve rahatlık duyma, zorluklarla, güçlüklerle baş etme, dayanma ve sabretme gücü kazanma, karamsar ve kötümser duygulardan arınıp iyimser ve ümitvar olmasını sağlama, yalnızlık duygusundan kurtulma, yüksek bir moralle hastalıklara karşı direnç gücü kazanarak şifa bulma şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın inancının davranış olarak dışa akseden bir yönü de ibadetlerdir. İbadet dinler tarafından şekli belirlenmiş, Allah'la ilişkileri canlı tutmak amacıyla taşıyan söz ve hareketlerdir. İbadette güdüsel olarak korku, sevgi ve saygı duygularıyla beraber iradenin etkin rolü vardır.

İbadet bireyin düşünce, duygu, davranış, kişilik, benlik, irade ve ruh sağlığına etki ederek onu şekillendirir. İbadetin psikolojik etkilerini, hayatın ve ölümün amacını, anlamını kavrama, duygularını dengeli kılma, ihtirasa kapılmasını önleme, Allah'ın nimetlerine şükretme, kötü eğilimleri, arzu ve istekleri kontrol altında tutarak iradesini güçlendirme, kötü, zararlı olandan uzaklaşıp doğruya yönelme, olumlu kişilik özellikleri kazanma, benlik saygısını güçlendirme, bencilliği gidererek biz duygusunu hâkim kılma, hassas bir vicdan oluşturma ve zihinsel gerginlikten kurtulma noktalarında toplamak mümkündür.

Toplumlarda özel zaman ve mekânlarda yapılan kalıplaşmış, sembolik anlamları da olan dinî nitelikli kutlama ve törenler ise dinî ritüelleri oluştururlar. Dinî ritüeller, dua ve ibadetten farklı, içinde duanın da yer aldığı dinî kutlama ve uygulamalardır. Ülkemizde en yaygın dinî ritüel olarak mevlit merasimleri görülmektedir. Dinî ritüellerin, özellikle dinî inancın pekişmesinde, sosyal dayanışma ve kaynaşmanın, birlik ve bütünlük ruhunun canlı kalmasında önemli rolü vardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Duanın tanımında aşağıdakilerden hangisi yer almaz?

- a. Allah'la iletişim kurma
- b. Allah'a yalvarıp yakarma
- c. Allah'tan yardım dileme
- d. İnsani durumunu Allah'a arz etme
- e. Kendi gücünün yeterliliğine güvenme

2. Aşağıdakilerden hangisi dua güdüsü sayılamaz?
- İnsanın görevine bağlılık duyması
 - İnsanın isteklerinin karşılanması
 - Allah'ın nimetlerine şükür
 - Allah'ın rızasının kazanılması
 - Günahlarının bağışlanması
3. Aşağıdakilerin hangisi İbadetin benlik üzerindeki etkisi bakımından yanlıştır?
- Bireye farkındalık bilinci kazandırır
 - Kendi güçlerinin, sınırlılıklarının farkına vardırır.
 - Düşük benlik saygısına yol açar.
 - Kaygılarının ve olaylara bakış açılarının farkına vardırır.
 - Allah katında değerli olduğu algısını kazandırır
4. Aşağıdakilerden hangisi ibadetin psikolojik etkilerinden biri değildir?
- Zihindeki kavramları aktif olarak harekete geçirmesi
 - Hayatı anlamlandırmada katkı sağlaması
 - Hayata iyimser bakmaya yönelmesi
 - İnsanın ihtiraslarını artırması
 - Şükür duygusunu geliştirmesi
5. Aşağıdakilerden hangisi dini bir ritüel değildir?
- Kur'an okutmak
 - Mevlit okutmak
 - Türbe ziyaretinde bulunmak
 - Sünnet merasimi düzenlemek
 - Yağmur duasına çıkmak

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse, "Duanın Tanımı" konusunu yeniden okuyunuz.
2. a Yanıtınız doğru değilse, "Dua Güdülleri" konusunu yeniden okuyunuz.
3. c Yanıtınız doğru değilse, "İbadet ve Benlik" konusunu yeniden okuyunuz.

4. d Yanıtınız farklıysa “İbadetin Psikolojik Etkileri” konusunu yeniden okuyunuz.
5. c Yanıtınız doğru değilse, “Dini Ritüel, Ayin ve Tören” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Dua ve ibadet iç içe iki kavramdır. Ancak ibadetin daha geniş bir anlamı vardır. Dua ibadetin bir parçası, bir unsurudur. İbadet duayı da içerisine alan, belli şekli, zaman ve şartları da olan bir tapınma biçimidir.

Sıra Sizde 2

Fiili dua, kişinin gücü, imkân ve yetenekleri oranında yapabileceklerini yapması, yerine getirmesidir. Sözlü dua ise, gücünü aşan durumlara ilgili Allah'tan yardım talep etmesidir.

Sıra Sizde 3

İnsanın önemli bir özelliği, aciz ve güçsüz oluşudur. İnançsız insan da zaman zaman tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kaldığı ve üstesinden gelemediği, karşılaştığı engelleri aşamadığı, bunaldığı durumlarda içgüdüsel olarak dua etmekte ve sonsuz güç sahibi Varlık'tan yardım istemektedir.

Sıra Sizde 4

İnanan kişi ibadetlerin Allah tarafından kendisine verilen bir görev olduğunu kabul eder. Bu nedenle eğer çeşitli engellerle karşılaşır ibadet edemezse, günah işlediği düşüncesiyle rahatsızlık duyar, huzursuz olur. Bu huzursuzluk onda endişe ve gerginlik yaratır, ruh sağlığını bozar. Bu yüzden ibadet özgürlüğü din ve vicdan özgürlüğünün ayrılmaz bir unsuru olarak kabul edilir.

Sıra Sizde 5

Bu tür insanları, yaptığı ibadetin bilincinde olmayan, ibadetini içselleştirememiş, ibadetiyle diğer davranışları arasındaki bağlantıyı kuramamış, kişisel çıkarlarını aşamamış, yanlış din algılamasına sahip kişiler olarak düşünmek gerekir.

Yararlanılan Kaynaklar

Armaner, N. (1980). **Din Psikolojisine Giriş**, Ankara.

Carrel, A. (1977). **Dua**, Çev. M. Alper Yüçetürk, İstanbul.

Hökekleli, H. (1993). **Din Psikolojisi**, Ankara.

- Hökelekli, H. (2009). **İslam Psikolojisi Yazıları**, İstanbul.
- Koç, B. (2009). **Benlik ve Din**, İstanbul.
- Köse, A., Küçükcan, T. (2000) **Doğal Afetler ve Din**, İstanbul.
- Marinier, P. (1990). **Dua Üzerine Düşünceler**, Çev. Sadık Kılıç, İzmir.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). **Kişilik ve Din**, İstanbul.
- Pazarlı, O. (1972). **Din Psikolojisi**, İstanbul.
- Peker, H. (2010). **Din Psikolojisi**, İstanbul.
- Şahin, İ. (2008). “Dini Hayatın Ritmi: Rittüel ve Müzik”
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1144/13418.pdf>.
- Tarhan, N. (2009). **İnanç Psikolojisi**, İstanbul.
- Vergote, A. (1999). **Din, İnanç ve İnançsızlık**, Çev. Veysel Uysal, İstanbul.

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tövbe, dine dönüş ve din değiştirme kavramlarını tanımlayabilecek,
- Dinî değişimin motivlerini açıklayabilecek,
- Din değiştirme sürecini değerlendirebilecek,
- Din değiştirme tiplerini sıralayabilecek,
- Dinî değişimin bireyde oluşturduğu psikolojik sonuçları yorumlayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Günah
- Tövbe
- Dine dönüş
- Dinî değişim
- Din değiştirme
- Din değiştirme tipleri

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Tövbenin psikolojik yorumu ve din değiştirmenin motiv ve örnekleri için Hüseyin Peker'in Din Psikolojisi kitabına başvurunuz.
- Ali Köse'nin Neden İslam'ı Seçiyorlar adlı kitabını okuyunuz.

Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değişirme

GİRİŞ

Dinî inanç insanı etkileyen, yönlendiren, şekillendiren çok önemli bir faktördür. Dine inanmaya hazırlıklı olarak dünyaya gelen çocuk, anne babasından ya da çevresindeki kişilerden edindiği modellerden, arkadaşlarından, kitle iletişim araçlarından, öğretmenlerinden, edindiği bilgilerden vs. etkilenecek bir dinî inanca sahip olur. Fakat onun bu inancı olduğu gibi sabit kalmaz. Çocukluk döneminden itibaren hayat süreci içerisinde yaşadığı tecrübeler, zihinsel gelişimi, ergenlik döneminin çalkantıları, çeşitli sosyo-kültürel etkenler onun inancında değişmelere neden olur. Bazen dinî inancıyla çelişen davranışlar yapar, sonra pişmanlık duyar, tövbe eder, bazen de dinden tamamen uzaklaşır, bulunduğu dini terk eder.

İnanç değişimi bireyde bazen çok stresli olur. Onda gerginlikler, sıkıntılar oluşturur. Onu inancını bırakma ve başka bir dine girme noktasına kadar getirir. Kuşkusuz din değişirme davranışları insanlık tarihinin her döneminde görülse de diğer dinî davranışlara göre az, fakat oldukça önemli, karar verilmesi çok zor olan bir değişim sürecidir. Bu nedenle Din Psikolojisi konuları arasında ilk dönemlerden itibaren yer almakta, dinî değişim geçiren kişileri bu davranışa yönelten güdüler ve dinî değişim süreci çeşitli araştırmalarla açıklanmaya çalışılmaktadır.

TÖVBE, DİNE DÖNÜŞ VE DİN DEĞİŞİRME KAVRAMLARI

Dinî değişim, psikolojik anlamda “dinî inanç ve davranışlarla ilgili yön değişimi” olarak tanımlanır. Dolayısıyla dinî değişim, zihinsel, duygusal ve davranışsal, dinle ilgili her türlü değişimi ifade eder. Tabii ki din değiştirmeyi de içine alan geniş bir anlama sahiptir. Dinî değişim olaylarının en yaygın olanı İslam’da “tövbe” olarak adlandırılır.

Tövbe, kelime olarak *dönmek*, *vazgeçmek* anlamına gelmektedir. Dindeki anlamı ise, bireyin dince uygun görülmeyen bir davranıştan geri dönmesi, vazgeçmesi ve bir daha o davranışı yapmayacağına dair söz vermesi demektir.

Tövbe denildiğinde akla hemen **günah** gelmektedir. Terim olarak *kişinin dinî değerlerine aykırı olan davranışlarına günah* denir. Dinî bir emrin ihlali,

dinî kurallara muhalefet günah olarak nitelendirilmektedir. Günah olan davranışlar, dinen suç kabul edilen davranışlardır.

Tövbe, bireyin, esas olarak dinî değerlerine ters düşen, günah sayılan davranışlarından pişmanlık duyarak vazgeçmesi ve bu davranışı bir daha yineleneme kararlılığı göstermesidir. Bu vazgeçişin temelinde, yapılan davranışın ilahi emirlere aykırı bir suç ve günah olduğunun farkına varma ve Allah'la ilişkilerini yeniden onarıp düzeltme niyeti yatar. Tövbeyi dinî bir davranış yapan en önemli nokta, Allah'ın istemediği bir hareketi yapmış olması nedeniyle kişinin, Allah'la arasının açıldığı şuuruna varması ve Allah'ın rızasını kazanmak için bu hareketten vazgeçmesidir.

INTERNET

Tövbe sözcüğünün diğer anlamları ve kullanımları için [http://tr.wikipedia.org/wiki/T%BB6vbe_\(tasavvuf\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/T%BB6vbe_(tasavvuf)) adresine başvurabilirsiniz.

Tövbe dinî yönde olumlu bir değişim arzusu ve karardır. Yapılan yanlış davranışın bir daha tekrarlanmayacağı hususunda Yaratana söz vermiştir. Gazali'ye göre tövbe üç boyutlu bir süreçtir: Birincisi *bilme*, ikincisi *pişmanlık*, üçüncüsü *gereğini yerine getirmedir*. Tövbede önce zihinsel bir değişim yaşanır. Bu değişim duygu ve davranış değişimine yol açar. Eğer davranış değişimi yoksa tövbe eksiktir, bütünüyle oluşmamış demektir. "Ben artık kul hakkı yemeyeceğim" diyen ve tövbe eden bir insan, uygulamada bu davranışını sürdürüyorsa, bu samimi, benimsenerek yapılan bir tövbe değil, içselleştirilmeden sadece kelimelere dökülmüş bir sözdür.

SIRA SIZDE

Bireyin tövbe ettikten bir süre sonra aynı davranışı tekrar yapmaya başlaması önceki tövbesini bozar mı, neden? Üzerinde düşününüz.

Tövbenin Allah'tan bir özür dileme olduğunu bilen ve ancak bu yolla bağışlanacağını bilincinde olan kişi günahkârlık saplantısı ve geriliminden kurtulur, rahatlar. Tövbe kişide bir iç huzuru oluşturur, onun ümitsizliğe düşmesine engel olur. "İşlemediğim günah kalmadı, bundan sonra ne yapsam yararı olmaz!" gibi endişe ve korkulardan kişiyi alıkor. Günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmasını önler. Bu nedenle tövbe ümit ve iyimserliği, manevi yenilenme ve canlanmayı artırır.

Kısacası tövbe, dinî değerlere aykırı, din dışı davranıştan vazgeçiş ve dinî değerlerle uyumlu bir tutumu benimseyiş ve yeniden **dine dönüş** hareketidir. Yani dine dönüş, dinin onaylamadığı bir davranıştan dinin istediği davranışa dönüşü ifade ettiği gibi, dine tamamen aykırı, din dışı bir hayat sürdürürken bu hayattan vazgeçerek dine yönelişi de belirtir.

İnanç, kanaat ve düşünce değişimini belirtmek üzere bazı Batı dillerinde kullanılan "conversion" kelimesi, sadece dinî ve dinler arası değişimi değil, politik, estetik ve sosyal fikirlerdeki değişimi de ifade eder. Bu kelime aynı zamanda din değiştirme anlamında da kullanılır.

Din değiştirme bir dinden başka bir dine dönmek demektir. Bireyin bir dine olan inanç ve bağlılığının başka bir dine geçiş yapması anlamına gelmektedir. İslam geleneğinde başka bir dinden İslam Dini'ne girme *ihtida* ve İslam Dini'ni terk ederek, bir başka dine geçiş yapma olayı için de *irtidat* kavramları kullanılır.

Din değiştirme az rastlanan, ancak birey için oldukça önemli olan bir davranıştır. Çünkü bir kişinin uzun süre inandığı ve bağlandığı dinî değerleri bir tarafa bırakarak yeni değerler kabul etmesi, yani bulunduğu dini terk

ederek başka bir dine girmesi oldukça zordur. Bunun için uzun bir süreye, bir hazırlık devresine ihtiyaç vardır. Vinet'in şu sözü bunu çok güzel ifade etmektedir: "Roma, bir günde bir kişiyi dine döndürmekten daha kolay inşa edilebilir."

SIRA SIZDE

2

Kur'an'da verilen bilgiye göre Peygamberlere inanan insanların sayısının az olduğu anlaşılmaktadır. Sizce insanlar neden inançlarını çok zor değiştirmektedir? Düşünüp açıklayınız.

DİNİ DEĞİŞİMİN GÜDÜLERİ

Bir kimsenin sahip olduğu dinî inancının değişmesinde, din dışı, dine ilgisiz ya da inançsız bir hayat yaşarken dine yönelmesinde ya da bulunduğu dinden uzaklaşmasında ve yeni dini seçmesinde hangi faktörlerin etkili olduğu konusu dinî değişimin güdülerini oluşturur. Araştırmalara göre dinî değişimin gerek bireyin içinden gelen zihinsel ve duygusal, gerekse dışardan gelen toplumsal birçok nedeni olabilmektedir. Bunları farklı şekillerde sınıflandıranlar olmakla beraber zihinsel (entelektüel), duygusal ve sosyo-kültürel güdüler başlığı altında üç grupta toplamak mümkündür. Dinî değişim gösteren bireylerde bu güdülerin farklı oranlarda etkili olduğu bilinmektedir. Bazılarında zihinsel, bazılarında duygusal, bazılarında da sosyo-kültürel güdüler daha etkin halde bulunur. Şimdi bu güdülerini görelim.

DİKKAT

Birçok din değiştireni bulunduğu dinden uzaklaştıran güdülerle yeni girdiği dini tercih ettiren güdüler farklı olabilir. Örneğin birey duygusal etkenlerle bulunduğu dinden uzaklaşabilir, zihinsel etkenlerle başka bir dine girebilir.

Zihinsel Güdüler

Bunlar zihinsel dinamiklerin oluşturduğu etkilerdir. Dinle, dinî esas ve uygulamalarla ilgili şüphe, tereddüt ve tatminsizliklerin bireyde oluşturduğu dinî yönelişlerdir. Bu güdülerin daha çok şu noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir.

Zihinsel Tatmin Arama

İnsan düşünen, değerlendiren, sorgulayan bir varlıktır. Zaman zaman kendi varoluşu, hayatın anlamı, ölüm ve ölüm sonrası hayat üzerinde düşünür ve bunlara tatmin edici açıklamalar bulmaya çalışır. Yeterli açıklamalar bulamadığı zaman ise bir iç huzursuzluğu, gerginlik yaşar. Din değiştiren birçok kişideki en temel psikolojik elemanın gerginlik olduğu söylenebilir. Dinî değişime yönelmiş bir kişide gerginlik bir noktaya gelinceye kadar bilincinde olmadan, daha sonra kısmen bilinçli olarak büyür ve gelişir. Kişinin dinî esaslarla ilgili şüphesi devam ettiği sürece gerginliği artar ve ruhen tatmin olamadığı için bunalmaya başlar. Birey bu gerginlikten kurtulmak için çeşitli arayışlar içine girer, kitaplar okur, konuyu bilenlere sorar ve başka dinlere de yönelebilir. Aşağıdaki örnekte bu psikolojik durum kendini göstermektedir.

K İ T A P

Din değiştirenlerle ilgili örnekler için, Ali Köse'nin Neden İslam'ı Seçiyorlar ve A. Arı ve Y. Karabulut tarafından hazırlanan Neden Müslüman Oldum (İhtida Öyküleri) kitaplarına bakılabilir.

“Çok içiyor ve arkadaş partilerine katılıyordum. İyi vakit geçirdiğimi zannediyordum. Fakat iç dünyamda mutlu değildim. Sonunda, ‘insanı mutlu eden daha anlamlı, daha önemli şeyler olmalı, bu hayatta’ diye düşünmeye başladım. Tatminsizliğim giderek artıyordu ve hayata ait önemli sorulara ilgi duymaya başlıyordum. Hayatın ne için var olduğu hakkında daha iyi bir fikrim olursa, bu hayatta neler yapmam gerektiğini daha iyi anlarım diye düşündüm. Bunun sonucunda diğer dinlere baktım. Aslında dindar olmak gibi bir niyetim falan yoktu, fakat ilgilenmeye başladığım sorular dinin sahasına giriyordu: Biz kimdik, ne idik, hayatın anlamı ne idi, hedefimiz ne olmalıydı?”

DİKKAT

İnsan hayatının en sarsıntılı, kritik dönemlerinden olan ergenlik döneminin dinî değişime götürücü zihinsel ve duygusal özellikleri barındırdığını bu konudaki araştırmalar göstermektedir. Çocukluk döneminde edindiği dinî bilgileri sorgulama, anlam arayışına girme, çeşitli problemlerin oluşturduğu kaygı ve endişelerden dolayı sığınak arama, kimlik krizi geçirme gibi oluşumlar, ergenliği dinî değişim için uygun dönem haline getirmektedir.

Diğer taraftan birey kendi özel hayatında yaşadığı bazı olaylar ve tecrübeler sonucunda kendini manevi ihtiyaç içinde hissedebilir ve bu ihtiyacını dine yönelerek gidermeye çalışabilir. O bu yönelişle dinin esaslarını öğrenmeye, incelemeye ve uygulamaya başlar. Fakat zihnine takılan, çözemediği, şüphe duyduğu konular olabilir. Kişinin dinî esaslarla ilgili şüphesi devam ettiği sürece gerginliği artar ve ruhen tatmin olamadığı için bunalmaya başlar. Böylece bunalımdan kurtulma, şüphe duyduğu konuda tatmin olma ve huzura kavuşma yollarını arar. İşte böyle bir durumda, kendisini tatmin eden bir başka dine ait okuduğu bir kitap, karşılaştığı bir şahıs dinî değişim göstermesine hatta din değiştirmesine neden olabilir.

Araştırmalar, Hıristiyanlığı terk ederek Müslüman olan birçok mühtedinin, eski bağlı oldukları dinin Teslis, Hz. İsa'nın ulûhiyeti, ruhban sınıfının otoritesi, aslî günah doktrini gibi konulardaki zihinsel tatminsizliklerinin onları yeni bir dinî arayışa sevk ettiğini göstermektedir.

Anlam Boşluğu, Amaçsızlık ve Anlam Arayışı

Viktor Frankl 20. yüzyılda yaygınlaşan *varoluşsal boşluk*'tan söz etmekte ve bunun özellikle “kendini değersiz ve anlamsız bulma” duygusuyla oluştuğunu belirtmektedir. Frankl, insanların bu varoluşsal boşluğa düşmekten ancak hayatta belli hedefler ve amaçlar (*sevgi, yüce bir dava, bir eser üretme* vb.) elde ederek ya da dinin açıkladığı, hayata yüklediği anlamı, ahlâk ve değer yargılarını benimsemekle kurtulabileceğini vurgular.

K İ T A P

İnsanın anlam arayışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Viktor Frankl'ın *İnsanın Anlam Arayışı* adlı kitabını okuyunuz.

Bir zamanların ünlü ağır siklet boks şampiyonu Muhammed Ali, Müslüman olmadan önce böyle bir boşluk içine düştüğünü, ruhundaki sıkıntıdan, huzursuzluk ve gerginlikten kurtulmanın yollarını aradığını, huzursuzluktan İslam'ı seçerek kurtulduğunu anlatır.

Araştırmalar birçok kişinin, hayatı açıklayan, kendilerini tatmin edici anlamı bulabilecekleri bir din arayışı içine girdiklerini ve bu güdünün etkisiyle zamanla din değiştirdiklerini göstermektedir.

İnsanların Eşitliğine Dayalı Esasları Sorgulama

Toplumdaki dini esaslardan kaynaklandığı düşünülen sosyal adalet ve eşitlik konusundaki olumsuz yaklaşım ve uygulamalar da bireyde sorgulamalara neden olmakta, zihinsel tatminsizlik meydana getirmektedir. Bu durumda olan bireyin bu konudaki tatmin edici açıklamalara sahip bir dinden etkilenerek ona yönelebildiği ve zamanla din değiştirdiği görülmektedir. Özellikle İslam'ın sosyal adalet ve eşitlik konusundaki prensipleri diğer din mensuplarını daha çok etkilemektedir. Örneğin şu açıklamalarda bu etki açıkça göze çarpmaktadır:

“İslam Dini'ne ilk yakınlığım 16-17 yaşlarında başlar. Doğu memleketlerinden gelen Müslümanlar ve onların liderleri, konferanslar, konuşmalar düzenler, İslam Dini hakkında bilgi verirlerdi. İslam'ın tek Hak din olduğunu, ilim ve akla önem verdiğini, bütün dünya insanlarını kardeş ve eşit kabul ettiğini, herkes için fikir ve inanç hürriyetini tanıdığını söylerlerdi. Bu hususlarda Kur'an'ı kerim'den ayetler okuyarak İslam Dini'nin esaslarını açıklarlardı. Yaradılıştta bütün insanların eşit olduğunu, hiçbir ırkın diğer ırklar üzerinde herhangi bir üstünlüğü bulunmadığını söylerlerdi. Bu Müslümanların söylediklerine karşı içimde bir yakınlık hissettim. Onlara çok ısındım. Kendilerine karşı derin bir sevgi duydum.”

Çeşitli Etkilerle İnançlarını ve Bulunduğu Dinin Esaslarını Yeniden Gözden Geçirme

Hayat süreci içinde yaşadığı bazı olaylar ve tecrübeler bireyi kendi inançlarını yeniden gözden geçirmeye itebilmektedir. Bulunduğu dinin esaslarını kritik ederek onlardan uzaklaşabilmekte, başka bir dine yönelebilmektedir. Ancak böyle bir entelektüel tutum önemli bir zihinsel çabayı gerektirir. Birey şu etkilerle bu duruma gelebilmektedir:

1. Başka inanca sahip kişilerle dinî konularda tartışma: Birey farklı inançtaki kişilerle ilişkisi sırasında onlarla dinî konularda tartışmaya girişebilir. Tartışmaya giren kimse, dinî konulardaki inancını tahkik ve kuvvetlendirme, bu konuların doğruluğuna ait delil gösterme ihtiyacını duyar. Karşısındakinin düşüncesine etki etmek üzere harcadığı çabanın uzantısı olarak dinî konularda akıl yürütür. Tartışma yolu ile geliştirilen bu ihtiyaç içselleşir; kişi tıpkı kendi kendisiyle konuştuğu gibi kendi kendisiyle tartışır ve inançlarının doğruluğunu kendi kendine ispata çalışır.

Ancak birey bu tartışma sırasında kendi dininin kabul edilebilir olmayan yönlerini öğrenme fırsatı bulur. Ayrıca tartışmaya giriştiği kişinin fikrinden etkilenebilir. Bu durum, onun yeni dine karşı tutumunun değişmesine, yeni dine ilgi duymasına ve onu araştırmasına neden olabilir. Böylece birey araştırması sırasında, yeni dinin akla daha uygun, daha tatmin edici, bağlı olduğu dinden daha üstün esaslar içerdiğini görürse, bu dine karşı duyduğu direnç gittikçe azalarak üstün gördüğü dine girer.

Fakat şu da bir gerçektir ki kişi, az kavrayabildiği veya tartışılması çatışma yaratacak nitelikteki yahut kendisini doyuracak ispata yapamadığı inançlarının çoğunu derine, yani bilinçaltına iter. Onları açığa vurmadan,

üzerlerinde fazla düşünmeden, onlarla ilgili tartışmaya pek girmez ve günah kavramıyla bunu kendi kendine açıklamaya çalışır. Ancak bu tip inançlar, kişinin hayatını gizlice ve için için etkileme gücüne her zaman sahiptir.

2. **Diğer dinleri araştırma:** Birey, zihinsel tatmin arama, araştırmaya meraklı olma, ya da mesleğinin araştırıcılık olması (Bilimsel araştırma kurumlarında görevli olması, din görevlisi olarak dinî propaganda yaparken başka dinlerle karşılaşması) gibi nedenlerle diğer dinleri araştırabilir.

Kültürünü artırmak, çeşitli dinlerin inanç esaslarını öğrenmek, bilimsel bir araştırma veya dinî bir propaganda yapmak amacıyla dinleri araştıran bir kimse, bu araştırması sırasında karşılaşacağı bir dinden, onun bazı esaslarından etkilenebilir. Edindiği bilgiler kendi dinî inancına karşı kuşku oluşturabilir. Böylece bulunduğu dinin esaslarını yeniden inceleme gereği duyar ve iki din arasında karşılaştırma yapar. Karşılaştırma sonucu, yeni dinin daha mükemmel ve üstün bir dünya görüşüne sahip olduğunu görmesi ve ona duyduğu hayranlık zamanla din değiştirmesine neden olabilir.

Duygusal Güdüler

Yoğun duygusal yaşantılar bireyin zihin dünyasında, hayata bakışında ve din anlayışında önemli değişimler meydana getirebilmektedir. Bu tür tecrübeler, bireyi dinî değişime yöneltici bir etkiye her zaman sahiptir. Bunları iki gruba ayırabiliriz:

Travmatik, Gerilimli Olaylar Yaşama

Bireyin travmatik olaylar ve stresli durumlar yaşaması, örneğin çok önem verdiği bir yakınının ölümü, boşanma gibi olaylar, iç sıkıntısına ve duygusal karmaşaya neden olabilmekte ve bu da dinî değişimi tetikleyici bir etki meydana getirmektedir. Loflang ve Stark gibi bazı psikologlar, aşırı bir gerilim ve sıkıntının, dinî değişim öncesinin gerekli şartı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı yazarlar da dinî değişimden önce bireyin yaşadığı en önemli beş problemi şöyle belirtmişlerdir:

1. *Ruhsal problemler:* Anlamsızlık, hedefsizlik, güçsüzlük ya da kendini küçük görme.
2. *İletişim problemleri:* Evlilik, aile içi ilişkiler ve çocuk yetiştirmedeki sıkıntılar.
3. *Kişilik ve karaktere bağlı problemler:* Alkol ve uyuşturucu kullanımı. Benmerkezci tutumlar.
4. *Ekonomik problemler:* İşsizlik, işinden memnun olmama ve eğitim sorunları.
5. *Fiziksel problemler:* Sinirlilik, kronik hastalıklar. (Köse, 2008, 124-125).

Bu problemlerin kuşkusuz bireyin duygu dünyasını da düşünce ve değerlendirmelerini, hayata bakışını da ve diğer davranışlarını da etkileyeceği

bir gerçektir. Dolayısıyla bu problemler bireyi dinî bir değişime götürebilmektedir. Ancak özellikle din değiştirmenin oluşması ve kararın verilmesinde duygusal unsurları destekleyen entelektüel unsurların da etkili olduğunu araştırmalar göstermektedir.

SIRA SIZDE

3

Hz. Ömer'in Müslüman oluş sürecini araştırınız ve Müslüman oluşundaki psikolojik etkiyi değerlendiriniz.

Suçluluk ve Günahkârlık Duygusu

Suçluluk ve günahkârlık duygusu bireyi dinî değişime götüren önemli güdülerden biridir. Özellikle dince büyük günah sayılan tutum ve davranışlarda bulunan bazı kişiler günahkârlık ve suçluluk duygusu duyabilmektedir. Bu duygu bireyin inancına ve kişilik yapısına göre oluşmakta ve onda rahatsızlık meydana getirmektedir. Bu rahatsızlık onu kamçulamakta ve çoğunlukla tövbe ederek dine dönüşe yönlendirmektedir. Ancak bazen dinden tamamen uzaklaşmaya ve isyana da götürebilmektedir.

Özellikle ergenlik döneminde günahkârlık ve suçluluk duygusunun diğer dönemlere göre daha yoğun olarak yaşandığını araştırmalar göstermektedir. Günümüzde bilhassa basın yayın organlarındaki cinsel duyguları tahrik edici görüntü ve resimler bir taraftan ilgi ve arzu uyandırmakta, diğer taraftan dince yasaklandığından dolayı gençte çatışmalara neden olmaktadır. Bunlara karşı duyduğu eğilimler sonunda onda günahkârlık ve suçluluk duygusu oluşturabilmektedir.

Din değiştirme olgularının birçoğunda da dinî değişim öncesinde suçluluk ve günahkârlık duygusunun yaşandığı dile getirilmektedir. Ancak bir insanın kendi günahkârlığının bilincine varması ve bu durumdan rahatsız olup pişmanlık duyması değişmeyi sağlayan tek belirleyici faktör değildir. Edinilen yeni bilgiler ve diğer etkenler de bu konuda yönlendirici bir rol oynarlar.

Sosyo-Kültürel Güdüler

Dinî değişim/din değiştirme sürecini hazırlayan ve bu kararın verilmesinde etkili olan çeşitli sosyo-kültürel güdüler vardır. Bilindiği gibi kişi, sosyal çevre adı verilen bir ortam içinde yaşar. Bu çevre kişinin hareket ve davranışlarını kontrol eder, onlara adeta bir sınır çizer. Psikolojik incelemelerin verilerine göre, insan davranışları üzerinde toplumun ve kültürün rolü açıkça bilinmektedir. Bireyin davranışlarının belirmesine, hatta biyolojik özelliklerinin bile şekillenmesine belli oranda etkide bulunan etmen çevre faktörüdür. Sosyo-kültürel etkilerin hepsi toplumdaki, çevreden gelmektedir.

DİKKAT

Bir din değiştirme olayı tek nedene bağlı olarak açıklanamaz. Hatta din değiştirme konusunu araştıranların önemli bir kısmı çocukluk dönemine kadar gidilmesi gerektiği üzerinde dururlar. Dolayısıyla bireyin geçmiş yaşamının bütün davranışlarda olduğu gibi din değiştirmede de etkili olacağı, çocukluk döneminden itibaren gerek aile içinde gerekse aile dışında ona gösterilen tutumların, maruz kaldığı muamelelerin de önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Çocuk, anne baba ilişkisi, ailenin parçalanması, dağılması, anne baba yoksunluğu, arkadaş çevresinin dini inanç ve tutumları dini değişimde derece derece rol oynar.

Bireyi din değiştirmeye kadar götüren sosyo-kültürel güdülerin önemlileri şunlardır:

Başka Dine Bağlı Kişilerin Olumlu Davranışları

İnsanlar birbirlerinin tutum ve davranışlarından oldukça etkilenirler. Güleryüzlü, kibar, ılımlı bir yaklaşımla, asık suratlı, kaba bir yaklaşımın etkileri çok farklı olur. Adaletli, sevecen bir tutum insanları kendine çeker, haksızlık ve ilgisizlik ise onları uzaklaştırır, iter. Özellikle bu haksız ve itici davranışlar bireyin kendi dinine mensup kişilerden geliyor, başka dine bağlı insanlardan yardım ve iyilik görüyorsa bu durum onu daha da çok etkiler. İncancını sarsar. Onu yardımını gördüğü kişilerin dinine doğru iter. Kendi dinine bağlı kişilerin haksızlıklarının olumsuz etkisi ile bulunduğu dinden uzaklaşan birey, diğer dine bağlı kişilerin olumlu etkileri ile inanç değişimi yaşar ve bu dine yönelir.

T. W. Arnold'un "İntişar-ı İslam Tarihi" adlı eserinde kaydettiği şu tarihsel olay bunun en güzel örneğidir:

"Haçlılar, Kkasya (Anadolu) yolu ile Kudüs'e varmağa çalıştıkları sırada Frigya dağlarının geçitlerinde Türkler tarafından acı bir yenilgiye uğratıldılar. Fakat buna rağmen büyük zorluklara katlanarak Antalya sahillerine gidebildiler ve orada Rum tüccarlarının istedikleri yüksek ücretleri verebilenler Antalya sahiline geçebildiler. Halbuki hastalar ve yaralılar ile bir sürü hacı, hain müttefikleri Rumların merhametine ihtiyaçları olduğunu arz eder bir şekilde geri kalmaya mecbur oldular. Bunlardan  veya dört bin kişilik bir kafile, ümitsizlik içinde kurtulmaya uğraştıkları sırada Türkler tarafından etrafları sarılıp büyük bir bozguna uğratılmıştı. Türkler bu zaferlerinden sonra kararghı tazyike başladılar. Eğer Müslüman Türklerin kalplerine, o sefaleti ve felketi görerek bir acıma duygusu gelmemiş olsaydı, geri kalan haçlı kafilesinin durumu çok feci olurdu. Türkler, bu biçarelerin yaralarına baktılar, fakirlerini cömertlikle beslediler ve sıkıntıdan kurtardılar. Hatta bazı Müslümanlar, Rumların tehdit ve hile ile Hıristiyan hacılardan koparmış oldukları Fransız paralarını satın alarak ihtiyaı olan hacılara verdiler.

Aynı dinden olmayanların bu koruyucu muameleleri ile dindaşları olan ve kendilerini ağır işlerde kullanan, dven, dolandıran Rumların hareketleri, haçlı hacıları arasında öyle bir karşılaştırma vesilesi oldu ki, bunlardan pek çoğu kendi istekleri ile kendilerini kurtaran Müslümanların dinini kabul ettiler."

Bundan başka ayrıca, bireye yeni dine karşı duyduğu ilgi ve eğilimler sırasında yapılan iyi davranış ve muameleler, onun din değiştirme kararını vermesine yardım eden ve bu kararı abuklaştırın önemli bir gddr.

Başka Dine Bağlı Bir Kimse İle Evlenme

Başka dine bağlı bir kimse ile evlenme sonucu din değiştiren birey, ya evlenirken ya da evlendikten sonra din değiştirmektedir. Bu şekildeki din değiştirmelerde şu güdüler etkili olmaktadır:

1. Evlenilen kişiye karşı duyulan sevginin, inanılan dinî değerlerden daha üstün gelmesi: Birbirleri ile evlenmek isteyen eşlerden biri diğerine, evlenebilmeleri için kendi dinine dönmesinin gerektiğini söyleyebilir. Böyle bir durumla karşılaşan kişi, ya bulunduğu dini terk ederek evlenecek olduğu kişinin dinine dönecek ya da o kişi ile evlenemeyecektir. Bu durumda eğer bireyin, evleneceği kişiye karşı duyduğu sevgi ve evlenme ile amaçladığı değerler, inanmakta olduğu dinî değerlerden daha üstün gelirse, bulunduğu dini bırakarak eşinin dinine döner. Böylece sadece evlenmek istediği kişiyi memnun etmek için din değiştirmiş olur.

Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki birey daha önce, evlenecek olduğu kişinin bulunduğu dine ilgi duymuş, eğilim göstermiş, fakat din değiştirme kararını verememiş olabilir. İlgi duyduğu dine bağlı bir kimse ile evlenmesi, kararsızlık engelini aşmasına ve din değiştirmesine neden olabilir.

2. Din değiştirdiği takdirde, kendini yeni akrabalarına daha çok sevdirebileceği düşüncesi: Kişiler ihtiyaçlarından fazla emniyete sahip olmak isterler. Başkaları ile iyi geçinme yollarını öğrenmeyi, dost kazanma ve insanlar üzerinde etki yapmasını isterler. Ayrıca sosyal bir ortamda, sadece kabul edilmiş olmaktan ziyade yüksek bir saygınlık isterler. Bu duygularla birey, evlendikten sonra yeni bir çevresi olacağını, din değiştirirse, yakınları ve çevresindeki kişilerle daha iyi ilişkilerde bulunabileceğini, saygınlığının artacağını, kendisini onlara daha çok sevdirebileceğini ve daha garantili bir sosyal emniyete kavuşabileceğini düşünerek din değiştirebilmektedir.

Ancak bireyin önceki dinî inancı bilinçaltına iyice yerleşmiş, kök salmış ise, din değiştirdikten sonra, din değiştirmeye karşı olan direnişler tekrar bilinç alanına çıkacak ve bireyde büyük bir gerginlik ve huzursuzluk belirecektir. Eğer birey, bilinç alanına çıkan dönme eğilimlerini bastıramaz, bilinç dışına itemez ise, gerginliği yok etmek ve huzura kavuşmak için tekrar önceki dinine dönecektir. Buna göre, din değiştirmeye karşı olan direnişlerin, din değiştirdikten sonra da yine bir araya gelip örgütleyeceğini ve kişiliğin yeniden bir bütün olarak şekillenmediği sürece, çatışmanın tekrar başlayacağını ifade etmek mümkündür.

Bu tür bir psikolojik güdünün etkisiyle din değiştirmiş bir kişinin açıklamaları şöyledir:

“Önceden Müslümandım. Annem, babam da Müslümandırlar. Eşim Ermeni ve Hıristiyandır. Eşimin anneannesi koyu bir Hıristiyandı. Evlenebilmemiz için Hıristiyan olmamı şart koşmuştu. Eşimle birbirimizi çok seviyorduk. Heyecanlı olduğum sıralardı. Bunun da etkisinde kalarak ve arada huzursuzluk olmaması için Hıristiyan olmuş, resmen Hıristiyanlığı kabul etmiştim. Fakat annemin, babamın ve kendi ailemin bu durumdan haberleri yoktu ve hala da yoktur.

Ancak Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra kendi kendime vicdan azabı duymaya başladım. Bir ara bunalım bile geçirdim. Bu durum rüyalarımın giriyordu. Bu şekilde beyimin anneannesi ölüncüye kadar devam etti. (Aşağı-yukarı dokuz sene.) O öldükten sonra tekrar İslâmiyet'e döndüm. Şimdi çok huzurluyum.”

3. Eşi ile dinî konularda tartışma sonucu onun dinini daha uygun bulma: İki ayrı dine bağlı kişilerin evlenmesinden sonra, eşler birbirlerinin dinine karşı ilgi duyabilirler. Ancak birey, nasıl her şeyi aynı derecede idrak etmezse, her şeye de aynı ilgiyi göstermez. Kişinin değişik inançlara ilgi duyması için onların, kendi ihtiyaç ve isteklerinin tatmini yararına bir değer taşıması gerekir. Bireyin ihtiyaçlarını ve ilgi etkinliğini, o ana kadar kazandığı tutumları, eğilimleri, inançları, fikirleri ve kanaatleri belirler.

İşte eşler, bu özelliklerin etkinliği oranında birbirlerinin dinine ilgi duyar ve zamanla dinî konularda tartışabilirler. Tartışma onlarda, bilinçaltında gizledikleri ve doyuracak ispatı yapamadıkları inançlarının bilinç alanına çıkmasını ve gerginlik yaratmasını sağlar. Böylece ortaya çıkan gerginlikten kurtulmak için, ya gerginlik doğuran konuları bilinçaltına iterek (repression) inanmakta oldukları dini olduğu gibi kabul ederler ya da eşlerden biri, zamanla diğerinin dinine döner.

Bu güdüyle ilgili örnek bir din değiştirme olayı şöyledir:

“Eşim Türk ve Müslümandır. Onunla tanıştıktan sonra bana zaman zaman İslâmiyeti, İslâmın esaslarını anlatırdı. Hıristiyanlığı az çok biliyordum. Ara sıra ailemle beraber kiliseye gider, orada vaaz dinlerdik. Protestan’dım, Katolikler gibi sık sık kiliseye gitmezdik.

Hıristiyanlıkta, Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu inancı vardır ve ben de buna inanıyordum. Üzerinde hiç düşünmemiştim. Kesin bir inançla buna inanıyor ve Hz. İsa’yı çok seviyordum. Eşimle konuşurken bana, Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olamayacağını, Allah’ın oğula ihtiyacı olmadığını, İsa’nın ancak bir peygamber olduğunu anlatırdı. Ayrıca, İslâmiyeti araştırmamı, onun en son gerçek bir din olduğunu söylerdi.

Daha sonra bende de aynı inanç belirmeye başladı. İslâmiyeti bizzat kendim öğrenebilmek için almanca Kur’an tercümesini ve daha başka kitaplar okudum. Eşimle evlendikten sonra da araştırmalarım devam etti. Hz. İsa’nın bir peygamber olduğunu, en son peygamberin ise Hz. Muhammed olduğunu öğrendim. Artık İslâm’ın şartlarını tatbika başlamıştım. Oruç tutuyordum, ara sıra namaz da kılıyordum. Eşim beni hiç bir zaman Müslüman olmaya zorlamadı. Evlendiğimizden 25 yıl sonra resmen İslâmiyeti kabul ettim. Zaten Çoktan Müslüman olmuşum. Böylece resmen de Müslüman oldum.

Hıristiyanlığa ait öğrendiğim inanç ve esaslarla ilgili hiç bir zaman şüphe duymadım. Ancak eşimin anlattıklarını düşününce, Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olamayacağı, Allah’ın her hangi bir oğula ihtiyacı olmadığı konusunda içime şüphe düştü.

Peygamberler arasında hiç bir farklılık görmemesi, Hz. İsa’yı da peygamber olarak kabul etmesi, İslâmiyete en fazla yakınlık duymama neden oldu.”

İçinde Bulunduğu Başka Dine Bağlı Kişilerden Oluşan Bir Gruptan Etkilenme

Birey küçük yaştan itibaren başka dine bağlı kişilerin oluşturduğu bir toplumda yetişmiş, büyümüş ve arkadaşları, çevresindeki kişiler farklı dine

mensupsa psikolojik olarak onlardan, onların inancından, tutum ve davranışlarından etkilenebilmektedir. Bu etkinin şu noktalarda olduğu görülmektedir:

1. Toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini benimseme: Arkadaşlarının çoğunluğu başka dine bağlı kişilerden oluşan birey, zamanla onlardan etkilenebilir, toplumun kültürünü, örf ve adetlerini benimseyebilir. Benimsediği bu örf, âdet ve iyi davranışlar, çoğunlukla toplumun inancından doğduğu için, toplumun dinine karşı ilgi ve hayranlık duymaya başlar ve bu duygu gittikçe gelişerek bilinçaltına yerleşir. Böylece bireyde, takdir ettiği bu dine girme istek ve eğilimleri belirir. Bu istek ve eğilimlerin gittikçe kuvvetlenmesiyle veya karşısına çıkacağı bir şahsın etkisiyle din değiştirmeye karşı olan direnişler yok edilir ve birey din değiştirerek toplumun dinine döner.

Ünlü şairimiz Tevfik Fikret'in oğlu Haluk'un din değiştirip Hıristiyan olmasında bu faktör son derece açıktır. Babası tarafından küçük yaşlardan itibaren Hıristiyan azınlık cemaat okullarında yetişmek üzere yönlendirilmiş olan Haluk'un burada kendi ana babasının dininden farklı bir dinî ortamda ve misyoner papaz öğretmenlerin elinde, Hıristiyan gelenek ve göreneklere ile kimliği şekillenmiştir. Önce İskoçya sonra Amerika'da, benzer bir dinî ortamda eğitimini tamamlayıp, İstanbul'da Robert Kolej'de çalışmaya başladığı yıllarda da dinini resmen değiştirerek Hıristiyanlığı seçer.

Kuşkusuz içinde bulunduğu toplumdan, hatta din adamlarının yanlış tutum ve davranışlarından olumsuz şekilde etkilenecek bulduğu dinden uzaklaşan ve dinî değişim gösteren kişiler de vardır. Bu nedenle toplumsal etki iki yönlü de (olumlu da olumsuz da) olabilir.

Haluk'un din değiştirme sürecini inceleyiniz ve bu örnekte başka hangi güdülerin etkili olduğunu belirtiniz.

2. Çevresindeki kişilerce saygı görme, takdir edilme arzusu: Bir kimsenin arkadaşları tarafından beğenilme arzusu oldukça kuvvetli bir motiftir. Birey her şeyden önce, çevresindeki kişilerce saygı görme, takdir edilme arzusu duyar. Değişik dinden olması nedeniyle kendisinin ayıplanacağını, hor görüleceğini düşünebilir. Dinî yönden duyduğu eksiklik, çevresindekilere karşı aşağılık duygusuna kapılmasına neden olur.

Aşağılık duygusu kişiye çok ağır ve acı gelen, hoş gitmeyen bir ruh hali olduğundan ve bu duyguya sahip olan kimseler, kendilerini diğer insanlar yanında küçük gördüklerinden, birey aşağılık duygusundan kurtulmak, çevresindeki kişilerce sevilip saygı görmek, onların beğenisini kazanmak isteği ile din değiştirir ve bulunduğu toplumun dinini kabul eder.

Ekonomik Mahrumiyet

Ekonomik mahrumiyet kimi insanlar için dinî değişim nedenlerindedir. Bu değişim olumlu yönde de olumsuz yönde de olabilir. Yani dine bağlılıkla da dinden uzaklaşmakla da sonuçlanabilir. Ekonomik ya da başka mahrumiyet ve çaresizlik içinde bulunanlardan bazıları bu mahrumiyetlerini telafi etmek amacıyla yeni bir gruba ya da yeni bir dine girebilmektedir. Burada

ekonomik, psikolojik, sosyal destek de söz konusu olabilmektedir. Bunlar kendilerini güven içinde hissedebilecekleri bir yer ararlar.

Ülkemizde din değiştirerek Hıristiyan olan gençlerimizi etkileyen faktörlerle ilgili ayrıntılı bilgi için Hayati Hökelekli'nin Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din adlı kitabının "Din Değiştiren Gençlerimiz: Hıristiyan Olan Gençler ve Psiko-sosyal Etkenler Üzerine Bir Araştırma" bölümünü okuyunuz.

Türkiye'deki İslam'dan Hıristiyanlığa dönenler üzerinde yapılan araştırmalar ekonomik ve duygusal faktörlerin daha çok etkili olduğunu göstermektedir. Maddi çıkar sağlama önemli bir etken olarak belirmektedir. Misyonerler tarafından özellikle genç sempatanları etkilemek amacıyla sevgi, dostluk, ilgi, kabul görme, günah-kurtuluş, mükâfat-ceza gibi duyu ağırlıklı söylemler, ekonomik yardım ve destekler önemli oranda kullanılmaktadır.

Maddi çıkar elde etmek amacıyla din değiştirmiş olanlar, şeklen din değiştirmiş olmakta, gerçekte önceki dinine inanmakta ya da zayıf bir dini inanca sahip bulunmaktadır. Buradaki değişimin temelinde servet ihtiyacının doyumu yatmaktadır.

Ülkemizde İslam'dan çıkarak Hıristiyanlığa giren gençlerin din değiştirme süreçlerini araştırınız. Maddi çıkar elde etmenin önemli olduğu görülüyorsa da sizce asıl etken hangisidir? Üzerinde düşünerek belirlemeye çalışınız.

DİN DEĞİŞTİRME SÜRECİ

Dine dönüş ve din değiştirme davranışı kısa sürede oluşmaz. O, ağır ağır hareket eden bir tirenin hızlanarak birden ateşlenmesi, sessizce büyüüp gelişen bir tomurcuğun patlaması gibidir. Kişiyeye, yaşadığı süre içinde etki eden birçok faktör onu bulunduğu dinden uzaklaştırarak din değiştirmeye kadar götürebilmektedir. Bunun yanında her kültürde ve toplumda bireyin yapısına ve yetişme tarzına göre farklı süreçler yaşanabilmektedir. Ancak bütün bunlardaki psikolojik değişim ve gelişimi dikkate alarak genel bir model oluşturmak da mümkündür.

Batı'daki Yeni Dini Hareketleri inceleyerek bir din değiştirme süreç modeli geliştiren bazı araştırmacılara göre din değiştirmede şu yedi süreç söz konusudur:

1. *Gerginlik hissetme*: İnsanın hiçbir davranışı gerilimlerden, engellemelerden ve gelgitlerden tam anlamıyla bağımsız değildir. Bu nedenle din değiştirmede (hepsinde olmasa da) ilk aşama gerilim hissetme aşamasıdır.
2. *Dinî bir problemi çözme bakış açısına sahip olma*: İnsanın dünyadaki varlığını, hayatın anlamını ve çeşitli toplumsal olayları sorgulayarak başlayan bu süreçte birey probleminin çözüm yolları ortaya koyar.
3. *Arayış içinde olma*: Birey kendi dininde yaşadığı problemlere çözüm bulamadığı takdirde farklı dinler bazında yeni bir arayış içine girdikten sonra üçüncü evre ortaya çıkmakta ve bu tip kişiler kendilerini "dinî arayış içerisinde olan" şeklinde tanımlamaktadır.
4. *Kritik eşik*: İlk üç evrede yaşanan olayların, kişinin hayatındaki önemli dönüm noktaları ile kesiştiği anlarda (iş değişikliği, okul değişikliği,

evlilik, yer değişikliği vb.), hayatının bir dönemeç noktasında gireceği dine rastlar.

5. *Etkin bağ oluşturma*: Bireyin kendi dinine yabancılaşma sürecinde, gireceği dine bağlı olan kişilerle aralarında etkin, duygusal bağ oluşur.
6. *Yeni dinî grup dışındaki kişilerle iletişimi azaltma*: Bireyin yeni bir grup aidiyeti psikolojisi ile eski arkadaş grubuyla olan iletişiminin kesilmesini veya azalmasını ifade etmektedir. Bu dönemde kişinin din değiştirmesi sonucu eski sosyal çevresi ile bağlarının zayıflayacağı düşünülmektedir.
7. *Yeni dinî grup üyeleri ile yoğun iletişime geçme*: Bu aşamada din değiştiren bireyin yeni girdiği dinin üyeleri ile yoğun bir biçimde iletişim halinde olması, dini faaliyetlere katılmasıdır. (Köse, 2008, s.159).

Bu modelin bütün aşamalarının her din değiştiren kişide görülmesi gerektiği söylenilemez. Fakat bu model daha sonraki araştırmacılar tarafından her dinî gruba uyup uymadığı tartışılrsa da her din değiştiren kişi için geçerli genel bir süreç modeli olarak kabul edilmiştir. Ancak bu modele uymayan birçok bireysel sürecin olabileceğini unutmamak gerekir. Yaptığı araştırma sonunda Ali Köse'nin de vardığı sonuç, "tüm din değiştirme hadiseleri için belirlenmiş bir süreç modelinin olamayacağı" yönündedir. "Her din değiştirme hadisesinin kendine mahsus boyutları olabilir. Hadiseye sadece kişi veya grup açısından yaklaşarak tek bir bakış açısına takılıp kalmak olayın anlaşılmasını zorlaştırır" demektedir.

Farklı bireysel süreçleri bir tarafa koyarak, bizim kendi araştırmamız sonunda belirledimiz, genel bir din değiştirme sürecinin şu dört aşamadan geçtiği görülmektedir: (1) Bireyin bulunduğu dine olan inanç ve bağlılığı, bir takım uzaklaştırıcı etkiler nedeniyle zayıflar ve bu soğutucu etkiler bilinçaltına itilir. (2) Bulduğu dinden uzaklaşmasına neden olan konuların, başka bir dinde, kendisini tatmin edecek içerikte var olduğunun öğrenilmesiyle bu dine karşı ilgi duyulur. (3) Bilinçaltına yerleşen uzaklaştırıcı etkiler, bilinç alanına çıkarak yeni dine karşı duyulan ilgi ve eğilimler ile birleşir ve din değiştirmeye karşı olan direnişlerle çatışma başlar. Bu devre huzursuzluğun en çok görüldüğü devredir. (4) Çatışmanın yeni din lehine sonuçlanmasıyla gerginlikten kurtulunur ve din değiştirme kararı verilir.

DİN DEĞİŞTİRME TİPLERİ

Din değiştirme sürecinde olduğu gibi din değiştirenlerin yapılarına ve din değiştirmelerinde etkili olan güdülere göre din değiştirme tiplerinden söz etmek mümkündür. *Lofland ve Skonovd* din değiştirme ve dindarlaşma üzerine yapılan araştırmaları değerlendirerek altı tip belirlemişlerdir. Bunlar; *Entellektüel, mistik, deneysel, duygusal, yeniden uyanış ve cebrî* (zorlama) tiplerdir. (akt.Köse, 2008, s.135).

Entellektüel tip, kendi dinini ve diğer dinleri araştırarak, ilahi kitabı ve dinle ilgili diğer kitapları okuyarak din değiştirir. Bu tiplerde kritik etme, sorgulama ve değerlendirme özelliği hâkimdir.

Mistik tip, kendini derinden etkileyen mistik bir tecrübe sonucunda din değiştirir. Bu tiplerde tasavvufi, mistik hareketlerden etkilenme daha çok görülür.

Deneyisel (experimental) tip, “bir görelim, bakalım nasıl olacak?” yaklaşımıyla yeni dini denemeyi tercih eder. İbadetlere katılır. Din değiştirme kararını daha sonra verir.

Duygusal tipte, tercih edeceği dinin mensuplarına karşı duyulan özel sevgi ve hoşnutluk söz konusudur. Bulunduğu dine ve yeni girdiği dine mensup kişilerin davranışlarının, sıcaklığının etkisi ön plana geçer.

Yeniden uyanış tipi, daha çok din değiştirmeden önce herhangi bir etki ile (başından geçen dramatik bir olay, izlediği dini bir toplantı, konuşma vb.) dini duyguları harekete geçerek dindarlaşmaya karar verir. Bu karar dinden uzak bir hayat yaşayan kişilerde, etkilenme durumuna göre kendi dini değerlerine bağlılık şeklinde olabileceği gibi başka bir dine girme şeklinde de olabilir.

Cebrî (zorlama) tarzda din değiştirmeler, doğrudan doğruya beyin yıkama yöntemiyle çok ender olarak görülebileceği gibi, dolaylı olarak sosyal baskı ve zorlamalarla da olabilir.

DİNİ DEĞİŞİMİN SONUÇLARI

Dini değişim yaşayan kişinin inançlarında, değerlerinde, hedeflerinde, tutum ve davranışlarında, kimlik ve kişiliğinde önemli değişiklikler olmaktadır. Kişinin önceki durumuyla sonraki durumu çok yönden farklılaşmaktadır. Ancak bu konuda şu sorunun cevabı çok önemlidir: Kişi yeni girdiği dine hangi oranda bağlılık göstermektedir? Sadece ismen mi yoksa bütünüyle dinin esaslarını benimseyerek mi din değiştirmiştir? Eğer dinin esaslarından etkilenerek değil de başka amaçlarla (maddi çıkar elde etmek, evlenebilmek gibi.) sadece ismen din değiştirmiş ise, ondaki kişilik değişiminin kapsamı çok sınırlı kalır.

İsмен değil de gerçek bir inanç değişimi söz konusu olmuşsa, bireysel farklılıklar olmakla beraber genelde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Hayata Farklı Bakış, Yeni Bir Kimlik

Din değiştirme eski kimliğini değiştirerek bireye yeni bir kimlik kazandırılmaktadır. Bireyin hayata bakışı, hayata yüklediği anlam değişmektedir. Kendisini, dünyayı, olayları farklı biçimde algılamaya başlamaktadır. Kuşkusuz din değiştirme kararını vermesinde de bu farklılaşmanın etkisi olmuştur.

Yeni bir inanç, yeni bir yapılanma ile birey hayata daha güvenle, daha umutla bakmakta, içindeki sıkıntılardan, olumsuz duygulardan kurtulmakta, ruhsal yönden tatmine ulaşmaktadır. Hayatla baş edecek gücü kendinde görmekte ve rahatlamaktadır.

İbadet, Tutum ve Davranış

İnanç, ibadet ve diğer davranışlar birbiriyle ilişkili olduğundan, din değiştirenlerin bir kısmı henüz din değiştirmeden önce, yeni girdikleri dinin ibadetlerini kısmen uyguladıklarını belirtmişlerdir. Müslüman olanların önemli bir kısmı, “daha Müslüman olmadan önce bazen namaz kılıyor, oruç tutuyordum” şeklinde açıklamada bulunmuşlardır.

Ancak Müslüman olarak din değiştiren bazı kişilerin namaz konusunda işyerlerinde kılamadıklarını, sadece evde olduklarında kıldıklarını, bazıları da düzenli olarak namaz kılamadıklarını belirttikleri görülmektedir.

Dinin yasaklarına ve diğer emirlerine karşı tutumlarında da benzer durumlar söz konusudur. Müslüman olan Hıristiyanların hepsi de domuz eti yemediklerini ifade etmişlerdir. Daha önce uyuşturucu kullananların da tamamen uyuşturucudan vazgeçtikleri, ancak az bir kısmının çok az olmak üzere bazen alkol aldıkları belirlenmiştir.

Aile ve Çevre İlişkileri

Din değiştirdikten sonra aile bireyleriyle olan ilişkilerinde, onların tutumuna bağlı olarak olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Bazı anne babalar çocuklarının din değiştirmesine tepki gösterirken, bazıları sessiz kalmakta, bazıları da normal, olumlu karşılamaktadır. Kuşkusuz koyu dindar olan ailelerin tepkisi fazla olmaktadır. Hatta bazı aileler bunu bir utanç vesilesi olarak kabul etmektedir.

Ailelerinin gösterdiği tepki, din değiştirenlerin açıklamalarına göre, onları pişmanlığa değil, yeni kimliklerini güçlendirmeye götürmektedir. Bazı din değiştirenlerin ise, ailelerini üzmemek için ya da aileleriyle aralarının açılmaması için din değiştirdiklerini ailelerine söylememeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bazıları da tepkiyi normal karşılamakta, anne babalarının zamanla yumuşayacaklarını düşünmektedir. Hatta din değiştirdikten sonra anne babalarına karşı öncesine göre daha iyi davranmaları, bazı anne babalarda mutluluk da oluşturmaktadır.

Çevre ile ilişkiler toplumun din inancına göre farklılık göstermektedir. Eğer içinde bulunulan toplum, bireyin tercih ettiği dine bağlı kişilerden oluşuyorsa bireye karşı olumlu tepkiler olmakta, birey daha çok saygınlık kazanmaktadır. Buna karşılık bireyin yaşadığı toplum, terk ettiği dine mensup kişilerden oluşuyorsa o zaman olumsuzluklar ve tepkiler görülebilmekte, sosyal bir baskı kendini hissettirmektedir. Özellikle küçük yerleşim birimlerinde bu baskının yoğun olarak yaşandığı söylenebilir.

Önceki arkadaşlıklarda da kuşkusuz kopmalar olmaktadır. Örneğin, birey Müslüman olmuşsa, artık arkadaşlarıyla içki içmeye gitmez oluyor. Böylece onlarla ilişkileri doğal olarak zayıflıyor. İçinde bulunduğu ortama, gruba göre yeni arkadaşlıklar ediniyor. Bu şekilde zamanla yeni dinî ve kültürel kimliğine bağlı olarak çevresi de belli oranda değişmektedir.

Özet

Dinî inancı olan insan çeşitli etkiler altında kalarak zaman zaman dinî değerlere aykırı, yani günah olan davranışlarda bulunabilmektedir. Fakat daha sonra inancının etkisiyle yaptığı bu davranışlardan dolayı pişmanlık duyarak tövbe etmektedir. İşte tövbe, bireyin dinî değerlerine ters düşen davranışından, pişmanlık duyarak vazgeçmesi ve bu davranışı bir daha işlemeyeceğine dair söz vermesidir. Böylece birey günah olan bir davranışı terk ederek dinin istediğini benimsemiş ve dine dönmüş olmaktadır. Dolayısıyla dine dönüş, dinin onaylamadığı bir tutum ve davranıştan dinin istediği davranışa dönüşü ifade etmektedir.

Böylece tövbe ile birey dinî bir değişim yaşamaktadır. Ancak dinî değişim, zihinsel, duygusal ve davranışsal her türlü değişimi ve tabii ki din değiştirmeyi de içine alan geniş bir anlama sahiptir. Bireyin bir dine olan inanç ve bağlılığının başka bir dine transfer edilmesi anlamına gelmektedir.

Dinî değişimin gerek bireyin içinden gelen zihinsel ve duygusal, gerekse dışardan gelen toplumsal birçok nedeni olabilmektedir. Bunlar üç grupta toplanabilir: Zihinsel (entelektüel), duygusal ve sosyo-kültürel güdüler. Zihinsel güdüler, zihinsel dinamiklerin, dinle ilgili şüphe, tereddüt ve tatminsizliklerin oluşturduğu dini yönelişlerdir. Duygusal güdüler, yoğun duygusal yaşantı ve tecrübelerin, travmatik, gerilimli olayların dinî değişime götürücü etkileridir. Sosyo-kültürel güdüler ise, bireyin içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevrenin her türlü etkileridir.

Bütün din değiştirenler için belirlenmiş bir süreç modeli söz konusu olamaz. Çünkü her din değiştirme olayının kendine mahsus boyutları vardır. Ancak genel bir din değiştirme sürecinin belirlenebileceği ve bu konuda bazı çalışmaların ve görüşlerin olduğu görülmektedir.

Din değiştirmede etkili olan güdülere göre bazı din değiştirme tipleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar, entelektüel, mistik, deneysel, duygusal, yeniden uyanış ve cebri (zorlama) tipleridir.

Dinî değişimler bireye yeni bir kimlik kazandırmakta, onun hayata bakışını, hayata yüklediği anlamı değiştirmekte, çevresindeki kişilerle ilişkilerinde farklılaşmalara neden olmaktadır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi “günah” kavramının açıklaması **değildir**?

- Dinî bir emrin ihlali
- Dinî değerlere aykırı olan davranış
- Dince suç kabul edilen davranış
- Dinî değişime karar verme
- Dinî kurallara muhalefet

2. Tövbe ile ilgili aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- Tövbede endişe ve korku yaşanır.
- Tövbe pişmanlıktır.
- Tövbe dinî değişime karar verıştır.
- Tövbede zihinsel bir değişim yaşanır.
- Tövbe bir özürdür.

3. Aşağıdaki ifadelerden hangisi din değiştirmenin duygusal güdülerindedir?
- Ölüm sonrası hayat konusunda tatmin edici açıklamalar arama
 - Başka dine bağlı kişilerle dini konularda tartışma
 - Travmatik olaylar yaşama
 - Çözemediği, şüphe duyduğu konuları araştırma
 - İçinde hissettiği manevi boşluktan kurtulmaya çalışma
4. Aşağıdakilerden hangisi din değiştirme süreci içerisinde **yer almaz**?
- Birey dini problem çözme bakış açısına sahiptir.
 - Dışa dönük bir özelliği vardır.
 - Aşırı gerginlik hisseder.
 - Gireceği dine hayatının bir dönemeç noktasında rastlar.
 - Gireceği dine bağlı kişilerle aralarında duygusal bir bağ oluşur.
5. Aşağıdakilerden hangisi yeniden uyanış tipinin özelliklerindedir?
- Sosyal bir baskı yaşaması
 - Yeni dini denemeyi tercih etmesi
 - Başından dini duygularını harekete geçirecek bir olay geçmesi
 - Yeni girdiği dinin mensuplarından ani olarak etkilenmesi
 - Zihninde bir şüphe oluşması

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

- d** Yanıtınız doğru değilse, “Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değiştirme Kavramları” konusunu yeniden okuyunuz.
- a** Yanıtınız doğru değilse, “Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değiştirme Kavramları” konusunu yeniden okuyunuz.
- c** Yanıtınız doğru değilse, “Dini Değişimin Etkenleri” konusunu yeniden okuyunuz.
- b** Yanıtınız farklıysa “Din Değiştirme Süreci” konusunu yeniden okuyunuz.
- c** Yanıtınız doğru değilse, “Din Değiştirme Tipleri” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde, Allah'ın çok bağışlayıcı olduğu, tövbe eden kullarını sevdiği ve samimiyetle tövbe eden kişinin günahını bağışlayacağı bildirilmektedir. Bu nedenle eğer kişi pişmanlık duyarak tövbe etmiş ise tövbesi kabul olmuş demektir. Bu şekilde kabul edilen tövbeden sonra aynı suçun çeşitli etkilerle tekrar işlenmiş olmasının önceki tövbeyi bozup geçersiz kılması gibi bir durum söz konusu olmaz. Yeni suç için de ayrıca aynı şekilde bir tövbe daha gerekir. İnsanın her davranışının nedenleri ve sonuçları farklıdır.

Sıra Sizde 2

İnsan öncelikle kendi inanç ve düşüncelerini savunmaya eğilimlidir. Onların doğruluğuna inanır. Yeni inanç ve düşünceleri kabul etmek istemez. Onları reddedici bir tutum geliştirir. Onlar üzerinde yeterince düşünüp onları değerlendirmekten, dikkate almaktan kaçınır. Çoğunlukla duygularıyla hareket eder, aklını kullanmaz. Ayrıca o zamana kadar elde ettiği toplumsal statüsünü, saygınlığını kaybedeceği endişesini de duyar.

Sıra Sizde 3

Bilindiği gibi Hz. Ömer Hz. Peygamberi öldürmeye giderken yolda karşılaştığı Nuaym'ın, "senin kız kardeşin ve enişten de Müslüman olmuşlar" demesi üzerine kız kardeşinin evine gider. O sırada kız kardeşi beyiyle evde Kur'an okumaktadır. Ömer onların okuyuşlarını duyar. "Demek siz de Muhammed'in dinine girdiniz, öyle mi?" diyerek eniştesinin yakasına yapışıp onu yere çarpar. Kocasını kurtarmak isteyen kız kardeşine de sert bir tokat atar. Yere düşen kız kardeşi kızarak kalkar. "Evet, Müslüman olduk. Ne yapacaksan yap! Başımızı kessen de dönmeyiz" diye bağırması Ömer'i sarsar. Ne de olsa karşıdaki kız kardeşidir. Yabancı birisi değildir. Bu nedenle Ömer sakinleşir. Ve okunan Kur'an metnine karşı ilgisi artar. "O nasıl bir metindir ki insanları bu kadar etkiliyor?" düşüncesiyle kendisi de Kur'an ayetlerini okur. Kur'an'ın üslubu, ahengi onu kendine çeker. Gönlünü bir ferahlık kaplar ve Hz. Peygamber'in yanına giderek İslam'a girer. Yani Ömer'in bir şok yaşaması ve ruhuna etki eden Kur'an ayetleri onun için önemli bir psikolojik etki olur.

Sıra Sizde 4

Halük'un din değiştirme sürecinde telkinin dışında en etkili motiv, çocukluk döneminde Hıristiyanlık ayinlerine katılmış olmasıdır. Çocukluk dönemindeki dini uygulamaların çocuğun ruhundaki etkisi büyüktür. İkinci önemli bir etken de, hiç İslami bilgisi olmadan Hıristiyanlık etkisinin yoğun olduğu ortamlarda yetişmiş olmasıdır.

Sıra Sizde 5

Bu konuyu değerlendirirken şu soruyu da göz önünde tutmak gerekiyor: "Hıristiyanlığa girenlerden çok daha fakir gençler olduğu halde neden onlar

Hiristiyanlığa eğilim duymuyor da diğerleri duyuyor?" İşte burada onların çocuklukta aldıkları dini eğitimin, anne, baba, çocuk ilişkilerinin, aile yapılarının ve arkadaş çevrelerinin çok önemli olduğunu göz önünde tutmak gerekiyor.

Yararlanılan Kaynaklar

Arı, A- Karabulut, Y. (2006). **Neden Müslüman Oldum** (İhtida Öyküleri), Ankara.

Arnold, T. W. (1971). **İntişar-ı İslam Tarihi**, Çev. Hasan Gündüzler, İstanbul.

Clark, W. H. (1958). **The Psychology of Religion**, New York

Esed, M. (1969). **Yolların Ayrılış Noktasında İslam**, Çev. Hayrettin Karaman, İstanbul, 2000

Hökelekli, H. (2009). **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, İstanbul.

Hökelekli, H. (1993). **Din Psikolojisi**, Ankara.

Köse, A. (2008). **Neden İslam'ı Seçiyorlar**, İstanbul.

Ömer, A. (1956). **Neden Müslüman Oldum**, Çev. Mizyal Civelek, İstanbul.

Peker, H. (2010). **Din Psikolojisi**, İstanbul.

Vergote, A. (1966). **Psychologie Religieuse**, Bruxelles.